

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUDÜS HAÇLI KRALLIĞI'NDA TOPLUM
(1099-1291)

Dünya BAYATLI

2501190698

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Ebru ALTAN

İSTANBUL 2023

ÖZ

KUDÜS HAÇLI KRALLIĞI'NDA TOPLUM (1099-1291)

Dünya BAYATLI

Haçlıların nihai hedefi olan Kudüs'ün 15 Temmuz 1099 tarihindeki zaptıyla kurulan Kudüs Haçlı Krallığı, bölgedeki düzene dair birçok değişikliği beraberinde getirdi. Yüzyıllar süren İslâm hâkimiyetinin bitişıyle siyasî, sosyal ve kültürel ortam farklılaştı. Böylece bölgede yeni bir toplumsal düzen oluştu. Kendi içerisinde yönetenler ve yönetilenler olarak ikiye ayrılabilcek bu yapı, temelde Frank olanlar ve olmayanlardan meydana gelmekteydi. Varlığını sürekli hissettiren bu ayırım, krallığın yıkılışına değin devam etti. Öte yandan Haçlılar da kendi içlerinde bir hiyerarşı oluşturmuşlardı: İleri gelenler ve din adamları öne çıkan grubu oluşturuyorlardı. Azınlık olan bu kesim yönetimde söz sahibiydi. Akabinde Frank halklar gelmekteydi. Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden Haçlı Seferlerine katılan bu kimseler, krallık için hayatî öneme sahiptiler. Toplumun bir diğer kesimini kapsayan yerli halklar ise yönetilenler sınıfındaydı. Ayrıca Filistin'in sakini olan yerli Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler de bu toplumun parçası Latin hâkimiyetinde varlıklarını sürdürdüler. Bahse konu topluluklar komün yaşamın gerekliliğı olarak hem birbirleriyle hem de Franklarla iletişim halindeydiler. Bu çalışmada Kudüs Haçlı Krallığı'nda toplumu oluşturan farklı dinî ve etnik unsurlar incelenerek bunların krallıktaki konumu ve diğer gruplarla olan ilişkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haçlı Seferleri, Filistin, Kudüs Haçlı Krallığı, Toplum, Kudüs

ABSTRACT

SOCIETY AT CRUSADER KINGDOM OF JERUSALEM (1099-1291)

DÜNYA BAYATLI

The Crusader Kingdom of Jerusalem, which was established with the conquest of Jerusalem on July 15, 1099, which was the final goal of the Crusaders, brought many changes in the order in the region. With the end of centuries of Islamic domination, the political, social, and cultural environment became different. Thus, a new social order was formed in the region. This structure, which can be divided into two as the rulers and the ruled, basically consisted of those who were Frank and those who were not. This distinction, which made its presence felt constantly, continued until the fall of the kingdom. On the other hand, the Franks also formed a hierarchy within themselves: notables and clergy made up the prominent group. This minority group had a say in the administration. Then came the Frankish people. These people, who participated in the Crusades from various parts of Europe, were of vital importance to the kingdom. Indigenous peoples, which included another part of the society, were in the class of the ruled. In addition, native Christians, Muslims, and Jews, who were inhabitants of Palestine, continued their existence under Latin domination as part of this society. The communities in question were in communication with each other and with the Franks as a necessity of communal life. This study were examined the different religious and ethnic elements that make up the society in the Crusader Kingdom of Jerusalem, their position in the kingdom and their relations with other groups.

Keywords: Crusades, Palestine, Crusader Kingdom of Jerusalem, Society, Jerusalem

ÖNSÖZ

Kudüs ve civarında yaklaşık 500 sene süren İslâm hâkimiyetinin 1099 yılında son bulması siyasî olduğu kadar sosyo-kültürel değişimi de beraberinde getirdi. Avrupa'nın iklim ve coğrafi özelliklerinden oldukça farklı olan Filistin topraklarına Frankların alışması zaman aldı. Bölgede yaklaşık iki yüzyıl boyunca varlığını sürdüren Haçlı toplumu, temelde Frank olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayrılmaktaydı. Bu çalışmada da mevcut ayrım temel alındı. Giriş bölümünde, Kudüs Haçlı Krallığı'nın kuruluşuna giden süreç aktarıldı. Döneme dair detayların katkısıyla I. Haçlı Seferi'nin, inşa edilen Haçlı toplumundaki rolü irdelendi.

Çalışmanın birinci bölümünde krallığın merkeze aldığı Franklar zikredildi. Statü bakımından hiyerarşik bir yapı oluşturan bu grup; kral, ileri gelenler, din adamları ve halk şeklinde sınıflandırılarak ele alındı. Böylece kendi içlerindeki yapının yanı sıra aralarındaki ihtilaflar da aktarılmaya çalışıldı.

İkinci bölümde, Frank olmayan topluluklar ele alındı. İtalyanların yanı sıra bölgenin sakinlerinden olup Haçlıların tebaası olarak yaşamlarını sürdüren yerli Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler incelendi. Kudüs'ün zaptı başta olmak üzere farklı zamanlarda Haçlıların çeşitli zulümlerine maruz kalan çeşitli toplulukların Frank yönetimine olan bakışları ele alındı. Bunun yanı sıra onların devlet ileri gelenlerine olan tutumları ve aralarındaki münasebetler tahkik edildi. Kendi içlerinde farklılıklar olması sebebiyle her bir grup, ayrı başlıklar altında detaylı bir şekilde aktarıldı.

Üçüncü bölümde, Kudüs Haçlı Krallığı'nın toplumunu şekillendiren çeşitli unsurlar ve taraflar arası ilişkiler ele alındı. Düzenin devamı için oluşturulan mahkemeler ve hukukî yapıya dair bilgiler verildi.

Ortaçağ'da Sicilya ve Endülüs'ün sakinleri olan çeşitli topluluklar, bir arada yaşamanın mümkün olduğunun sinyallerini vermişti. Aynı dönemde bir başka coğrafyada, Filistin'de benzer bir durumun yaşanmış olma ihtimali, bu konuyu araştırma motivasyonumdu. Kudüs Haçlı Krallığı'nın tebaası olan çok sayıda topluluk vardı. Franklar da dahil olmak üzere bölgedeki insanların kökenlerinin çeşitliliği, konu hakkındaki eksik bilgilerin çokluğunu da gözler önüne sermekteydi.

Zira ülkemizde Haçlıların toplumsal hayatına dair yapılan araştırmaların sayıca azlığı dikkat çeken bir durumdur. Türkiye’deki çalışmaların genel anlamda siyasî ve askerî konulara eğilmiş olması, toplumsal hayata dair çeşitli fikirler vermesine karşın Haçlıların bir bütün olarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu sebeple söz konusu eksikliğin giderilmesine katkıda bulunmak amacıyla bu araştırmaya teşebbüs edildi. Çalışmada kullanılan Latin kaynaklarının müellif adları aslına uygun olarak yazıldı. Bunun dışındaki şahıs isimleri de mümkün olduğunca kökenine uygun olarak telif edildi.

Hem lisans hem yüksek lisans hayatım boyunca kendime örnek aldığım, tezin yazım sürecinde yardımlarını gördüğüm sayın danışman hocam Prof. Dr. Ebru ALTAN’a şükranlarımı sunarım. Araştırmama sundukları katkılarla bu çalışmayı ileriye taşıyan sayın Prof. Dr. Aydın USTA ve Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK’e; bu süreçte beni destekleyen aileme, tezle ilgili muhtelif konularda yardımcı olan sevgili Hüseyin Ömer ÖZDEMİR ve değerli Adem DURMAZ’a teşekkür ederim. Son olarak, bursiyeri olmaktan her zaman gurur duyduğum ve “*Yüksek Lisans Araştırma Bursu*” kapsamında tezimi destekleyen Türk Tarih Kurumu’na teşekkürü bir borç bilirim.

Dünya BAYATLI

İstanbul 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KUDÜS HAÇLI KRALLIĞI'NDA SOSYAL SINIFLAR: FRANKLAR

1. Frank Tabiri ve Franklar	30
2. Frank Toplumu'nda İleri Gelenler	34
2.1. Kral	36
2.2. Kilise ve Din Adamları.....	55
2.3. Asiller	77
3. Frank Halkı	112

İKİNCİ BÖLÜM

KUDÜS HAÇLI KRALLIĞI'NDA SOSYAL SINIFLAR: FRANK OLMAYANLAR

1.İtalyanlar	122
2. Yerli Hristiyanlar	125
2.1. Latinlerin Yerli Hristiyanlara Olan Tutumu	125
2.2.Süryânîler	149
2.3.Yakûbîler.....	154
2.4.Nestûrîler (Doğu Süryânîleri)	161
2.5.Mârûnîler.....	162

2.6. Ermeniler.....	167
2.7. Melkâîler	173
2.8. Gürcüler	177
2.9.Ortodokslar.....	178
3.Müslümanlar	181
4. Yahudiler.....	201

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUDÜS HAÇLI KRALLIĞI'NDA TOPLUMSAL DÜZEN

1. Hukukî ve Sosyal Durum.....	214
2.Mahkemeler	222
2.1. Yüksek Adalet Divanı (Yüce Divan)	222
2.2. <i>Cours des Bourgeois</i> (Burjuva Mahkemeleri).....	223
2.3. <i>Cour des Syriens</i> (Suriyeliler Mahkemesi)	224
2.4. <i>Cour de la Fonde</i> (Ticaret Mahkemesi)	225
2.5. <i>Cour de la Chaine</i> (Zincir Mahkemeleri).....	228
3. Kentsel Yaşam	228
4. Kırsal Yaşam.....	235
5.Frankların Yerli Halk ile İlişkileri.....	242
6. Ticaret	254
SONUÇ	259
BİBLİYOGRAFYA	262

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	:Aynı eser
a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
bkz.	:Bakınız
bs.	:Baskı
C.	:Cilt
DİA.	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	:Editör
haz.	:Hazırlayan
İng.	:İngilizce
krş.	:Karşılaştırınız
PPTS.	:Palestine Pilgrims' Text Society
s.	:Sayfa
sy.	:Sayı
RHC.	:Recueil des Historiens des Croisades
RHCocc.	:Recueil des Historiens des Croisades Historiens occidentaux
Trk.	:Türkçe
TTK.	:Türk Tarih Kurumu
vd.	:Ve devamı

GİRİŞ

A. Kaynaklar ve Araştırma Eserleri:

Frankların 1099 yılında Kudüs'ü zapt etmeleriyle kurulan Kudüs Haçlı Krallığı'nın kaynakları Latince, Arapça, Süryânîce ve Ermenice gibi çeşitli dillerde kaleme alınmıştır. Bu eserlerin bazılarında, krallığın toplumsal yapısına dair bilgiler de bulunmaktadır. Çalışmada kullanılan orijinal kaynaklar, aşağıda yazıldığı dillere göre kategorize edilerek kronolojik olarak verilmiştir.

KAYNAKLAR

Latin Kaynakları:

Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum

I. Haçlı Seferi'nin görgü tanıklarından birine ait olan bueserin yazarı bilinmemektedir. Muhtemelen rütbeli biri olmayan müellifin Güney İtalya Normanlarından Bohemund'un ordusunda yer aldığı tahmin edilmektedir. I. Haçlı Seferi'nde yaşananları konu alan eser, 1099 yılındaki Askalân Savaşı'na dair anlatımla son bulmaktadır. Dolayısıyla eserin 1100 senesinin sonlarında tamamlandığı düşünülmektedir.¹ Anonim müellif, adı geçen eserde Müslümanları “şeytanî” olarak tasvir etmiş, camileri de “şeytanın evi” olarak tanımlamıştır.”² Müellifin benzer yorumları ve krallığın kuruluşuna giden süreçteki gözlemleri sebebiyle *Gesta Francorum* önem arz etmektedir. Dolayısıyla onun bu süreçteki kuşatmalara dair verdiği bilgiler bu çalışmanın ilgili yerlerinde kullanılmıştır.

¹ **Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum**, Trk. terc. Ergin Ayan, **Anonim Haçlı Tarihi**, İstanbul 2013. Eser hakkında bilgi için bkz.: John France, “Gesta Francorum”, **The Crusades An Encyclopedia**, ed. A. V. Murray, II, Oxford 2006, s. 529-530.

² Sevtap Gölgesiz Karaca, “Birinci Haçlı Seferi'nin Türk-Haçlı İlişkileriyle ilgili Batılı Kaynakları”, **Cihannüma, Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, Sy. IV/1, Temmuz 2018, s. 66-69.

Raimundus Aguilers

Raimundus Aguilers, I. Haçlı Seferi'nin tarihini görgü tanığı olarak kaleme alan dört müelliften biridir. Müellif, Toulouse Kontu Raymond de St. Gilles'in ordusuyla birlikte Kudüs'e gitti. Papaz olarak orduda bulunmasına karşın, bir şövalyeyle birlikte yazdıkları *Historia Francorum qui ceperunt Jerusalem* adlı eser, birçok açıdan önem taşımaktadır. Bu çalışmada müellifin gözlemlerinden sıkça yararlanıldı. Onun seferdeki orduların yaşadıklarını bizzat gözlemleyen biri olarak verdiği detaylar ve aktardığı Kudüs kuşatması, burada kurulan krallığın toplumsal yapısının temellerini atan bir olgu olması açısından önem arz etmektedir. Kitap, Askalân Savaşı ile sonlanmaktadır. Dolayısıyla ilerleyen sürecin siyasî ve sosyal yapısına dair bilgiler içermez.³ Bu çalışmada eserin John Hugh Hill ve Laurita L. Hill tarafından yapılan İngilizce tercümesi ve Süleyman Genç tarafından yapılan Türkçe çevirisi kullanıldı.

Peter Tudebodus

Müellifin hayatına ve eserin yazım tarihine dair bilgi eksiklikleri olmasına rağmen kendi deneyimlerinin yanı sıra *Gesta Francorum*'dan aldığı bilgilerle eserini kaleme alan Tudebodus'un I. Haçlı Seferi'ne şahit olan müelliflerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Clermont Konsili'nden Askalân Savaşı'na kadar olan süreci kapsayan eser, özellikle I. Haçlı Seferi'ne dair anlatımı açısından çalışmaya katkı sağlamıştır. Tudebodus da etkilendiği *Gesta Francorum*'un anonim müellifi gibi Müslümanları "pagan" ve "putperest" olarak tanımlamaktadır. Onun bakış açısı, toplumsal düzene dair önemli ipuçları sunmaktadır. Dolayısıyla müellifin hem yerlilere dair hem de Bunun yanı sıra ilk Franklar ve Kudüs Krallığı'nın kuruluş sürecinin bahsine dair gözlemlerinden faydalanıldı. Ayrıca eserin Süleyman Genç tarafından yapılan Türkçe tercümesinden istifade edildi.⁴

³ Raimundus Aguilers, **Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem**, İng. terc. John Hugh Hill-Laurita L. Hill, **Raymond d'Aguilers**, Philadelphia 1968; Trk. terc. Süleyman Genç, Raimundus Aguilers, **Haçlılar Kudüs' te, Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi**, İstanbul 2019. Ayrıca bkz.: Susan B. Edgington, "Raymond of Aguilers", **The Crusades An Encyclopedia**, ed. A. V. Murray, IV, Oxford 2006, s. 1009.

⁴ Peter Tudebodus, **Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi, Kudüs'e Yolculuk**, Trk terc. Süleyman Genç, İstanbul 2019, s. 147; Susan B. Edgington, "Peter Tudebode", **The Crusades An**

Fulcherius Carnotensis

Fulherius, 1059'da Eure-et-loire'daki Chartres bölgesinde doğdu. Burada papaz iken Haçı kabul ederek sefere katıldı. Etienne de Blois'nın maiyetinde Kont Robert de Flandre ve Dük Robert de la Normandie'nin ordusunda I. Haçlı Seferi'ne katıldı. 1097 yılında ise Baudouin de Boulogne'nun hizmetine girdi. Orduların ilerleyişi, İznik Kuşatması, Dorylaion Savaşı gibi mühim olaylara şahit oldu. Baudouin, Fulcherius'u özel papazı olarak yanına aldı. Böylece müellif, uzun yıllar onunla kaldı. Bu süreçte Urfa Haçlı Kontluğu'nun kuruluşuna da tanıklık etti. Baudouin'in Kudüs krallığı görevini yürüttüğü dönemde bu kutsal kente yerleşti. Nitekim 1100-1127 yılları arasında Kudüs'te yaşadı. *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium* adlı eseri Rita Ryan tarafından İngilizce'ye çevrildi ve İlcan Bihter Barlas tarafından dilimize kazandırıldı.⁵ Fulcherius'un verdiği bilgiler birçok açıdan önem arz etmektedir. Bilhassa Kudüs Krallığı'nın ilk dönemlerinde teşekkül eden siyasî ve toplumsal yapı ve başkente dair birçok bilgi ondan öğrenilebilmektedir. Bu çalışmada kullanılan ilk Haçlı kaynakları arasında sosyal hayattan en çok bahseden müellif Fulcherius idi. Frankların yaşam tarzları, Müslümanlarla olan ilişkileri ve hatta bahsi geçen dönemin koşullarına dair gözlemleri sebebiyle çalışmanın muhtelif safhalarında mezkûr eserden yararlanıldı.

Albertus Aquensis

Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Albertus, Rhineland'daki Aachen (Aix la Chapelle) menşeliydi. Haçlı Seferlerine katılmak isteyen ancak buna imkân bulamayan bir din adamıydı. *Historia Hierosolymitanae Expeditionis* adlı eseri,

Encyclopedia, III, ed. Alan V. Murray, Oxford 2006, s. 948; Karaca, "I. Haçlı Seferi'nin Türk- Haçlı İlişkileriyle ilgili Batılı Kaynakları", s. 68.

⁵ Fulcherius Carnotensis ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Fulcherius Carnotensis, **Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium**, İng. terc. Rita Ryan, **A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127**, Knoxville 1969, s. 4 vd.; Trk. terc. İlcan Bihter Barlas, **Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)**, İstanbul 2009, s. 17 vd.; Ebru Altan, "Birinci Haçlı Seferinin Bir Görgü Tanığı: Fulcherius Carnotensis", **Tarih Dergisi**, sy.37, s. 45-48, İstanbul 2002; Susan B. Edgington, "Fulcher of Chartres (d. 1127)", **The Crusades An Encyclopedia**, (ed. A. V. Murray), II, Oxford 2006, s. 489-490.

görgü tanıklarından öğrendiklerini ihtiva etmektedir. Amacı, gelecek nesillere Haçlı ruhu hakkında bilgi vermektir. Nitekim oldukça detaylı bir yapıt kaleme alan Albertus, I. Haçlı Seferi'nden 1120 yılına kadarki olayları aktarır. Bu eser, Susan Edgington tarafından *History of the Journey to Jerusalem* başlığıyla İngilizce'ye tercüme edilmiştir.⁶ Albertus'un aktardığı bilgiler, krallığın siyasî hayatına dair verdiği bilgiler sebebiyle bu çalışmanın farklı kısımlarında kullanıldı.

Willermus Tyrensis

Willermus Tyrensis, yazdığı *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* adlı eseriyle ismini günümüze kadar taşımıştır. Onu diğer ana kaynakların müelliflerinden ayıran en önemli unsur, Kudüs doğumlu olmasıdır. Kutsal Mezar Kilisesi'ne bağlı Magister Scholasticus Okulu'nda eğitim alan Willermus, 16 yaşındayken Fransa'ya gitmişti. Burada sanat, din, hukuk ve diplomasi alanlarında eğitim görmüştü. Ülkesine döndükten kısa süre sonra da Sûr (Tyrus) Başpiskoposu olarak görevlendirilmişti. 1175 yılında elde ettiği bu konumda, on sene boyunca kalacaktı. Bundan başka 1168'de İstanbul'a ve ertesi yıl Roma'ya elçi sıfatıyla gitmişti. Bu gibi elçilik görevlerinin yanı sıra Kudüs tahtına geçecek olan IV. Baudouin'in eğitimiyle de ilgilenmişti. Aynı süreçte kral Amaury'nin isteği üzerine yazdığı *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* adlı eseri, Haçlı Seferleri tarihinin en önemli kaynakları arasındadır. 1170 senesinde kaleme alınmaya başlanan bu eser, kronolojik olarak ilerlemektedir. Aktardığı bilgiler 1095-1184 yılları arasındaki olayları ihtiva etmektedir.⁷ Müellif eserinde krallığın yerli halklarına nadiren değinmiştir. Ancak verdiği siyasî ve dinî bilgiler, başpiskopos

⁶ Albertus'un hayatı ve eseri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Albertus Aquensis, **Historia Ierosolimitana: History of the Journey to Jerusalem**, neşr ve İng. terc. Susan B. Edgington, Oxford 2007, s. XXI-XXXI; Susan B. Edgington, "Albert of Aachen", **The Crusades An Encyclopedia**, (ed. A. V. Murray), I, Oxford 2006, s. 25-26; Ebru Altan, "Yakındoğu Tarihi Yazımında Eşsiz Bir Kaynak: Albertus Aquensis'in *Historia*'sı", **Şarkiyat Mecmuası-Journal of Oriental Studies**, sy. 41, (2022), s. 85-97.

⁷ Ebru Altan, "Latin Doğulu Tarih Yazarı Willermus Tyrensis'in (1130-1185) Historiası ve Zeyilleri", **Şarkiyat Mecmuası**, 2016, s. 86-87. Willermus'un hayatı ve eseri hakkında daha geniş bilgi için bk.: E. A. Babcock ve A. C. Krey, **A History of the Deeds done Beyond the Sea**, I, New York 1943, s. 3-34; P. W. Edbury – J. G. Rowe, **William of Tyre, Historian of Latin East**, Cambridge 1988, s. 1-21; A.V. Murray, "William of Tyre (d. 1186)", **The Crusades An Encyclopedia**, IV, (ed. A. V. Murray), Oxford 2006, s. 1281-1282.

sıfatı sebebiyle ileri gelenler hakkında sahip olduğu malumat ve Frankların toplumsal düzenine ışık tutan notları bu çalışma için oldukça önem arz etmektedir.

Johannes von Würzburg

Alman rahip Johannes von Würzburg, 1160'tan sonra muhtemelen 1170 yılı civarında hac ziyareti için Kudüs'e gelmişti. Bu seyahatine dair önemli gördüğü bilgileri kaleme alarak telifini bir meslektaşına okutmak istemekteydi. Ziyaret ettiği kutsal toprakların ve dinî mekânların anlatımına eserinde ağırlık vermişti. Bunun yanı sıra krallığın tarihi ve toplumsal yapısına dair bazı detaylara da çalışmasında yer vermiştir. Frankları kibirli bulan Johannes, onları pek sevmemektedir. Sebebi ise kutsal toprakların ele geçirildiği süreçte Almanların katkılarını Frankların görmezden geldiğini düşünmesiydi.⁸ Onun bu fikri ve Kudüs'teki toplumsal yapıya dair yorumları dikkate değerdir. Bu çalışmada eserin *Description of the Holy Land by John of Würzburg (A.D. 1160-1170)* adıyla Palestine Pilgrims Text Society (PPTS)'nin beşinci cildinde yayımlanmış olan İngilizce tercümesi kullanılmıştır.⁹ Mezkûr yapıt, Avrupa'da ikâmet eden bir Batılı'nın gözünden Haçlı toplumunu yansıtmaları açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada onun topluma dair gözlemlerinden faydalanıldı.

Theoderich von Würzburg

Alman bir din adamı olduğu ve Kudüs'e 1169-1174 yılları arasında geldiği tahmin edilmektedir. Bu kişinin, Johannes von Würzburg'un kutsal toprakları anlatmak için eserini yazdığı kişi olma ihtimali bulunmaktadır. Müellif, Kudüs'e düzenlediği hac ziyareti sırasında gördüklerini kaleme almıştır. Ancak uğramadığı yerler hakkında da malumat vermektedir. Bundan başka, Kudüs ve çevresinin mimarisiyle ilgili ayrıntıları da eserine eklemiştir. Onun krallığa olan bakışı ve bilhassa farklı dinî topluluklara merak duyması oldukça önemlidir.¹⁰ Tüm bunlar bahsi geçen yapıtı bu çalışma için önemli kılmaktadır. Eser, *Theoderich's*

⁸ **Jerusalem Pilgrimage 1099-1185**, (ed. John Wilkinson-Joyce Hill-William Francis Ryan), London 1988, s. 21; Alan V. Murray, "John of Würzburgs", **The Crusades An Encyclopedia**, II, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 695.

⁹ Johannes von Würzburg, **Description of the Holy Land by John of Würzburg (A.D. 1160-1170)**, İng. terc. Aubrey Stewart, **PPTS, V**, London 1890.

¹⁰ Wilkinson-Hill-Ryan, **a.g.e.**, s. 22.

Description of the Holy Places adıyla Aubrey Stewart tarafından İngilizceye tercüme edilmiş ve PPTS V'te yayımlanmıştır. Aynı zamanda eserin Yasemin Arslan tarafından Türkçe tercümesi mevcuttur.¹¹

Anonymous Pilgrims

XI. ve XII. yüzyıllar boyunca kutsal topraklarda Frankların varlığı, Batıların hac yolculuklarına olan eğilimini artırmıştı. Hacı adaylarının birbirlerine bilgi vermek için yazdıkları eserlerden anonim olanlar, Aubrey Stewart tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Çalışmanın gerekli yerlerinde kullanılan bu kısa yazılar, *Palestine Pilgrims' Text Society'nin* VI. cildinde 1894 yılında yayımlanmıştır.¹² Bu eserlerde krallık halkları ve onların çeşitli özellikleri yer yer zikredilmiştir. Dolayısıyla hacıların notları bu çalışma için önem arz etmektedir.

Ernoul

Ernoul'un, İbelin Lordu Balian'ın yanında çalışan bir yaver olduğu tahmin edilmektedir. Ancak hayatı hakkındaki malumat sınırlıdır. Onun eseri, Kudüs şehrinin 1187 senesinde kaybedilmesine giden süreci anlattığı için önemlidir.¹³ Willermus Tyrensis'in eserini 1184 yılından itibaren devam ettirerek saraydaki çekişmeler, Hittin Savaşı (1187) ve Salâhaddîn Eyyûbî'ye dair birçok ayrıntıdan bahsetmektedir. Yazar eserini efendisi Balian d'İbelin'e adamıştır.¹⁴ Eski Fransızcadan Türkçe'ye Ahmet Deniz Altunbaş tarafından çevrilen bu kaynakta Ernoul'un Kudüs'e dair gözlemlerinden faydalanılmıştır.

Jacques de Vitry (1180-1240)

Jacques, 1180 yılında Vitry-sur-seine, Fransa'da doğdu. Eğitimini burada tamamladı. 1210 senesinde Argenteuil'de papazlık yaptı. Oignies'e yaptığı bir

¹¹ Theoderich von Würzburg, **Theoderich's Description of the Holy Places**, İng. terc. Aubrey Stewart, **PPTS, V**, London 1896, Trk terc. Yasemin Arslan, "Theoderich'in Kutsal Topraklara Rehber Adlı Eseri (Tercüme ve Tanıtım)", Van **Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2021.

¹² **Anonymous Pilgrims I.-VIII. (11th and 12th Centuries)**, **PPTS, VI**, İng. terc. Aubrey Stewart, London 1894, s. 27-36.

¹³ Detaylı bilgi için bkz.: Helen Nicholson, "Ernoul", **The Crusades An Encyclopedia**, II, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 407-408.

¹⁴ Ernoul Kroniği, **Haçlı Seferleri Tarihi, Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi**, Trk. terc. Ahmet Deniz Altunbaş, İstanbul 2019, s. 12-19.

ziyaretin ardından keşif olmaya karar verdi. Jacques kısa sürede ön plana çıktı ve XIII. yüzyıl Haçlıları üzerinde büyük bir tesir bıraktı. Öyle ki onun nüfuzu geçen asırdaki Pierre l'Ermite'inki kadar büyüktü. 1217'de Akkâ Piskoposu olarak atandı. Yaklaşık on yıl boyunca Latin Doğu'da yaşadı. Daha sonra Avrupa'ya geri döndü. 1240'ta ise Roma'da öldü.¹⁵ Akkâ'da yaşadığı süre boyunca Haçlı toplumuna dair öğrendiklerini yazdığı eserde okuyucuya sunmaktadır. Bilhassa bölgenin yerli topluluklarının dilleri, yaşamları ve Haçlılarla ilişkilerini aktardığı kısımlar bu çalışma için önem arz etmektedir. Nitekim müellifin toplumun içerisindeki yerli halklara dair verdiği bilgilere bakıldığında onlara yakınlık beslemediği düşünülebilir. Bahsettiği toplulukları aktarırken kimi zamanlarda doğrudan eleştirilerde bulunur. Tüm bunlar, Batılı bir adamın yerli Hristiyan veya Müslüman bir kimseye bakışını göstermesi açısından kıymetlidir.

Jean de Joinville

Jean de Joinville, Fransız bir lorddu. Fransa Kralı IX. Louis'in (1226-1270) düzenlediği VII. Haçlı Seferi'ne (1248-1252) katılmıştı. Orduda görevli bir komutan olarak uzun yıllar Mısır ve civarında bulundu. Bu sefer esnasında tanık olduğu olayları kaleme aldı. Sefere dair detayları, esir düştüğü dönemi, Eyyûbî Devleti'nin 1250 yılındaki yıkılışına ve aynı coğrafyada Memlûk Devleti'nin kurulmasına tanık oldu. Müellif eserinde, şahit olduğu olayların yanı sıra rastladığı çeşitli toplulukların sosyal yaşamlarına dair ayrıntılardan da bahsetmiştir. Hatıralarını, ülkesi Fransa'ya döndükten sonra kaleme almıştır. Onun eseri, birçok kez Fransızca'dan İngilizce'ye çevrilmiş, Cüneyt Kanat tarafından da 2002 yılında dilimize kazandırılmıştır.¹⁶

İbelinlerin hizmetinde bulunan hukukçu Philippe de Novarre'in (ö. 1270)¹ *Livre de Philippe de Navarre* ve *Les Quatre âges de l'homme, Traité moral de Philippe de Novarre* adlı eserleri,¹⁷ Franklar hakkında verdiği bilgiler sebebiyle bu çalışmaya önemli katkı sağlamıştır. 1841-1906 seneleri arasında Paris'te, Fransız Akademisi

¹⁵ Jacques de Vitry, **The History of Jerusalem**, İng. terc. Aubrey Stewart, **PPTS**, 1896, s. III-IV.

¹⁶ Jean de Joinville, **Bir Haçlı'nın Hatıraları**, Trk. terc. Cüneyt Kanat, Ankara 2002, s. 14-16.

¹⁷ **Livre de Philippe de Navarre**, RHC Lois, I: **Les Assises de Jérusalem**, Paris 1841, s. 469-571; Philippe de Novarre, **Les Quatre âges de l'homme, Traité moral de Philippe de Novarre**, (ed. Marcel de Fréville), Paris 1888.

tarafından 16 büyük ebatta cilt olarak yayımlanmış olan bu koleksiyonun (*RHC*) ilk iki cildi Kudüs Krallığı'nda yayımlanan kanunlara (*Les Lois*) ayrılmıştır.¹⁸

Bundan başka, XIV. yüzyılda kutsal toprakları ziyaret eden Alman rahip Ludolph von Suchem¹⁹, Alman bir hacı olan Burchard von Mont Sion²⁰ ve Saewulf'un²¹ yapıtları da çalışmaya katkı sağlayan kaynaklar arasındadır.

İslâm Kaynakları:

Üsâme İbn Münkız (1095-1188)

4 Temmuz 1095 tarihinde Şeyzer'de doğan Üsâme ibn Münkız, Münkızoğulları'na mensup idi. Yaşadığı dönemde Kudüs'ün işgaliyle başlayan çeşitli savaflara katıldı, önce Musul Atabegi İmâdüddin Zengî'nin ardından Emîr Üner'in hizmetine girdi. Üsâme, Haçlılarla savaştığı bu dönemin ardından onlarla müspet münasebetler de tesis etti. Nitekim yazdığı *Kitâbu'l-İ'tibar* adlı eseri oldukça önemlidir. Bu kitapta yaşadığı dönemde tanık olduğu olayları ve anılarını aktarmıştır.²² Frankların yaşam şekillerini şaşkınlıkla inceleyen müellif onların adalet sistemleri, alışkanlıkları ve yerli halka olan bakış açıları gibi çeşitli konulara dair gözlemlerini sunmaktadır. Hatta tanıştığı Franklardan ve bu iletişimler esnasında yaşananlardan da okuyucuya bahsetmiştir. Örneğin Haçlıların Müslümanların geleneklerini benimsemeye başladıklarını ve Batı'dan gelen Avrupalı göçmenlerin durumdan rahatsızlık duyduklarını fark ettiği çeşitli anıları vardır. Dolayısıyla

¹⁸Adı geçen külliyyatın diğer kısımları ise şunlardır: beş cilt *Historiens Occidentaux* (Batılı Tarihçiler); iki cilt *Documents Arméniennes* (Ermeni vesikaları); beş cilt *Historiens Orientaux* (Doğulu Tarihçiler); iki cilt *Historiens Grecs* (Grek Tarihçileri). Bkz.; Işın Demirkent, "Haçlı Seferlerinin Büyük Külliyyatı *Recueil des Historiens des Croisades*, I: Doğulu Tarihçiler", **Belleten**, 54, (1990), sy. 210, s. 291.

¹⁹ Ludolph von Suchem, **Description of the Holy Land and of the Way Thither**, İng. terc. Aubrey Stewart, **PPTS**, XII, London 1895.

²⁰ Burchard von Mont Sion, **A Description of Holy Land**, İng. terc. Aubrey Stewart, **PPTS XII**, London 1896.

²¹ **Early Travels in Palestine, Comprising the Narratives of Arculf, Willibald, Bernard, Sæwulf, Sigurd, Benjamin of Tudela, Sir John Maundeville, de la Brocquière, and Maundrell**, (ed. Thomas Wright), New York 1968.

²² Ali Sevim, "İbn Münkız", **DİA**, XX, İstanbul 1999, s. 221; Üsâme İbn Münkız, **Kitâbu'l İtibâr, İbretler Kitabı**, Trk terc. Yusuf Ziya Cömert, İstanbul 2018.

aktardığı bilgiler Haçlılara dair sosyo-kültürel detayları da içermesi hasebiyle bu çalışma için önem arz etmektedir.

Dımaşk doğumlu kıraat âlimi, fakih ve tarihçi Ebû Şâme el-Makdisî'nin (ö.1267) eseri de bu çalışmaya katkı sağlayan İslâm kaynaklarından biridir. Sayda Lordu Renaud'dan (1171-1202) bahsederken onun *Kitabu'r-Ravzateyn Fi Ahbari'd-Devleteyn en-Nuriyye ve's-Salahiyye* adlı eserinin *RHC*'de bulunan nüshasından yararlanıldı.²³ Aynı bilginin teyiti için de Eyyûbî devlet adamı, fakih ve tarihçi olan İbn Şeddâd'ın (ö. 1234) eserine müracaat edildi.²⁴

İbn Cübeyr (1145-1217)

İbn Cübeyr, Belensiye (Valencia) veya Şâtıbe'de (Xâtiva) 31 Ağustos 1145 tarihinde doğdu. Babası bir kâtipti. Kendisi de o dönem Endülüslerin Berberî hükümlerleri olan Muvahhidler'in (1130-1269) kâtipliğini yapmıştı. Ardından ulemâlar ile görüşmek, ilim tahsil etmek ve hac vazifesini yerine getirmek için Doğu'ya yolculuğa çıkmıştı. Bu süreçte gördüklerini gün gün kaydeden İbn Cübeyr, Endülüs'e dönünce seyahatnamesini yazdı. Bu yolculuğu, arkadaşıyla 4 Şubat 1183 tarihinde Gırnata'dan yola çıkışı ile başlayıp yaklaşık iki yıl üç ay sonra yurduna geri dönüşüyle sonlanmaktadır. Ancak bir süre sonra İbn Cübeyr, tekrar hacca gitti ve daha sonra da İskenderiye'ye yerleşti. Nitekim 29 Kasım 1217 tarihinde bu kentte vefat etti. Yazdığı seyahatname, Ortaçağ şehirleri başta olmak üzere birçok açıdan önem taşımaktadır. Müellif, gittiği yerlerin coğrafyası, iklimi, ticarî faaliyetleri, tarihî ve sosyolojik durumu hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Bu çalışmada onun bilhassa Doğu'da o dönemde Haçlı hâkimiyetinde bulunan topraklarındaki gözlemleri irdelenmiştir. İbn Cübeyr'in krallıkta bulunan az sayıda Müslüman müelliften biri olması da araştırmacılar için önemli bir husustur. Müslümanların ve Frankların durumu, Akkâ ve Sûr şehirleri ve buralardaki ticarete dair verdiği bilgiler oldukça mühimdir. Hatta seyahati esnasında öğrendiği sosyo-kültürel bilgileri de

²³ Ebû Şâme, *RHC*, IV, s. 3-525, s. 3 vd. Müellif hakkında detaylı bilgi için bkz.: Tayyar Altıkulaç, "Ebu Şâme el-Makdisî", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 233-235.

²⁴ Casim Avcı, "İbn Şeddâd, Baheddin", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 373-374. Eserin İngilizce tercümesi için bkz.: Baha'al-din Ibn Shaddad, *The Rare and Excellent History of Saladin*, İng. terc. D.S. Richards, USA 2002. Eserin Türkçe tercümesi için bkz.: İbn Şeddâd, *Sultan Salahaddin Eyyubi-Katibinin Gözünden*, Trk. terc. Aydın Usta, İstanbul 2021.

okuyucusuna aktarmıştı. Bunlardan biri de Sûr şehrinde rastladığı bir Frank düşünüdür. İbn Cübeyr bu düşünü eserinde uzun uzun betimlemiştir. Ek olarak müellifin Kudüs Krallığı'nda yaşayan Müslüman halka dair aktardığı gözlemleri de konu ile ilgili önemli bir açığı kapatmaktadır. Eser, farklı kültürlerle dair içerdiği malumat sebebiyle çeşitli dillere tercüme edilip kısmen veya tamamen yayımlanmıştır. Araştırmanın telifi sırasında Ramazan Şeşen tarafından yapılan çeviriden yararlanılmıştır.²⁵

İbnü'l-Esîr (1160-1233)

12 Mayıs 1160 tarihinde Cizre'de (Cezîre-i İbn Ömer) doğdu. Musul'da, tanınan bir ailenin oğlu olarak büyüdü. Babasının desteğiyle iyi bir eğitim aldı. İslâm tarihini anlatmak için yazdığı *el-Kâmil fi't-Târîh*, diğer eserleri arasında ayrı bir öneme sahiptir. Yaşadığı dönemde önemli olaylara şahitlik etti. Örneğin dönemin en mühim olaylarından biri olan Kudüs'ün fethinden sonra (1187) Dımaşk'ta Salâhüddîn Eyyübî ile görüştü. Akabinde Hittîn Savaşı'nın yaşandığı alanı gezdi ve Antakya Prinkepsliği'ne düzenlenen muharebeye tarihçi sıfatıyla katıldı. Şahit olduğu ve duyduğu olayları eserinde aktardı. Ancak yazarken ihtiyatlı davranmış, bilhassa güvenilir kaynaklardan öğrendiklerini aktarmaya çalışmıştır. Bu sebeplerle Ortaçağ'ın güvenilir tarihçilerinden biri olarak zikredilmektedir. Müellif, 1233 yılında vefat etmiştir. Bahsi geçen eseri, ilk defa Carl Johan Tornberg tarafından neşredildi (Leiden 1851-1876). Bu çalışmada kullanılan X. ve XI. ciltler, *el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi* adıyla Albülkerim Özaydın tarafından Türkçe'ye çevrildi.²⁶ Kudüs Haçlı Krallığı'nı ziyaret etmeyen müellifin buradaki toplumsal hayata dair bilgileri sınırlıydı. Dolayısıyla bu çalışmada genellikle onun siyasî hayata dair verdiği bilgiler aktarıldı.

²⁵ Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Cübeyr", *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 400-402; İbn Cübeyr, **Tezkire bi'l-Ahbar an İttifakât el-Esfar**, Trk terc. Ramazan Şeşen, **İbn Cübeyr Seyahatnamesi**, İstanbul 2020.

²⁶ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr", *DİA*, XXI., İstanbul 2000, s. 26-27; Hugh Kenndey, "Ibn al-Athîr (1160–1233)", **The Crusades An Encyclopedia**, II, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 625.

Ermeni ve Süryânî Kaynakları:

Urfalı Mateos

Urfa'da XI. ve XII. yüzyıllarda yaşayan Ermeni kökenli müellifin doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Bir manastırın başrahibi olan Mateos, Urfa'da iken önemli gördüğü tarihî olayları naklettiği bir eser kaleme aldı. 952-1136 seneleri arasında yazarın yaşananları aktardığı bu yapıtın yazımı aşamasında diğer kitaplardan ve tanıklardan yararlandığı bilinmektedir. Müellif, Haçlı Seferleri dönemine şahitlik ettiği için verdiği bilgiler önem arz etmektedir.²⁷ Ayriyeten bir Ermeni olarak gözlemlediği süreci ve yerli Hristiyanların Haçlılara bakışlarına dair verdiği bilgileri oldukça mühimdir. Bilhassa tarafların Kutsal Mezar Kilisesi'nde yaşadıkları sorunları aktardığı kısımlar bu çalışma için ayriyeten kıymetlidir. Eserin, Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçe'ye aktarılan tercümesi incelenerek onun dindaşlarına dair verdiği bilgilerden yararlanıldı.

Süryânî Mihail (1126-1199)

Süryânî Mihail, Ortaçağ'ın önemli Doğulu tarihçilerinden biridir. 1126 yılında Malatya'da doğan Mihail, uzun yıllar Mar Barsaumô Manastırı'nda bulundu. Hatta burada archimendatrite (başrahip) idi. Adının günümüze denk gelmesini sağlayan bir tarih kitabı kaleme aldı. Yazdığı eser, Süryânî bir din adamının gözünden Haçlıların anlatılması sebebiyle önem arz etmektedir. Bu yapıt 1944 senesinde Hrant D.Andreasyan tarafından dilimize kazandırıldı.²⁸ Müellifin Haçlılara olan bakış açısının birçok yerli Hristiyan ile paralellik göstermesi açısından mühimdir. Bu sebeple süreci aktardığı eseri tarafların ilişkilerine dair kayda değer ayrıntılar sunmaktadır.

²⁷ Mateos'un hayatına ve eserine dair detaylı bilgi için bkz.: **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, Trk. terc. Hrant D. Andreasyan, Ankara 2000, s. XX-XXV. (önsöz)

²⁸ Eserin tam künyesi: **Süryânî Patrik Mihail'in Vakainamesi**, Trk terc. H.D. Andreasyan, II, (TTK'daki yayımlanmamış nüsha), 1944. Geniş bilgi için bkz.: Ebru Altan, "Haçlı Seferleri Tarihinin Süryânî Kaynaklarına dair", **Ortaçağ Tarihçiliğinde bir Duayen: Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan**, İstanbul 2000, s. 45-48.

Yahudi Seyyahların Eserleri:

Tuleda'lı Benjamin

İspanya'nın Sefarad Yahudilerinden olan Benjamin'in doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Dönemin birçok şehrini ziyaret ettiği seyahatine 1165 yılında İspanya'dan başladı; 1173'e kadar yolculuğuna devam etti. Bu süreçte İslâm, Bizans ve Haçlı topraklarında bulundu. Dönemin diğer Yahudileri gibi seyahat etmeyi seven ve gideceği birçok yerde dindaşlarını görmeyi uman Benjamin, ziyaret ettiği bölgelerde tıpkı Ratisbon'lu Petachia gibi Yahudi topluluklarına dair detaylı gözlemler yaptı. Bu sebeple iki seyyahın da eserinde Ortaçağ Yahudilerinin yaşam biçimleri hakkında birçok bilgiye rastlanmaktadır. Benjamin'in eseri, 1573'te Arias Montana tarafından Latince'ye tercüme edilmiş, farklı zamanlarda İngilizce ve Fransızca başta olmak üzere diğer dillere de çevrilmiştir. Bu çalışmada, eserin Nuh Arslantaş tarafından yapılan Türkçe tercümesi kullanıldı.²⁹ Mezkûr yapıt Kudüs Krallığı'nda yaşayan Yahudilerin meslekleri, sayıları, hangi kentlerde yaşadıkları gibi detayları açıkladığı için konumuz açısından oldukça önemlidir.

Ratisbon'lu Petachia

Almanya'da doğan ve bir din adamı olan Petachia, Doğu'ya düzenlediği seyahatine Prag'dan başladı. Benjamin'den yaklaşık on yıl sonra, 1170'te yolculuğa çıktı. Nitekim 1187 yılına kadar İslâm ve Haçlı topraklarını dolaştı. Eseri, ilk olarak 1687'de Almancaya çevrildi, daha sonra da farklı dillere tercüme edildi. Bu çalışmada ise Nuh Arslantaş'ın çevirisini yaptığı Türkçe metin kullanıldı.³⁰ Onun eseri, Kudüs Krallığı'nı ziyareti ve Yahudilere dair gözlemlerini aktarması sebebiyle önemli bir eksiği kapamaktadır.

²⁹ Tuleda'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, **Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri**, Trk. terc. Nuh Arslantaş, İstanbul 2001, I-VII (önsöz), 25.

³⁰ Tuleda'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Rabbi Petachia, s. 93.

b.Araştırma Eserleri:

Haçlı Seferleri ve bu kapsamda Frank devletlerinin siyasî tarihi konusunda Batı'da ve Doğu'da birçok eser kaleme alınmış olmakla beraber bu teşekküllerin toplumsal ve siyasî yapısını ele alan araştırmalar nispeten sınırlıdır. Bu anlamda John L. La Monte'nin kaleme aldığı *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem* adlı eseri konuya dair bir temel teşkil etmiştir.³¹ Joshua Prawer'ın *The Crusaders' Kingdom, European Colonialism in the Middle Ages* ve *Crusader Institutions* adlı eserlerine ek olarak Jonathan Riley-Smith'in *The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem* isimli yapıtı da Frankların Latin Doğu'da oluşturduğu teşekkülü detaylıca aktarmaktadır.³²

Genel editörlüğünü Kenneth M. Setton'ın yaptığı altı ciltten müteşekkil *A History of the Crusades* adlı kolektif külliyyatın beşinci cildinde konuya dair kıymetli malumat bulunmaktadır.³³

Ronnie Ellenblum'un 2002 yılında yayımladığı *Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of Jerusalem* adlı kitabı ise Kudüs Krallığı hakkında yapılan araştırmalardaki eksiklikleri saptayıp arkeolojik çalışmaların da yardımıyla konuya farklı bir perspektiften bakmaktadır.³⁴

Temelde yukarıda bahsi geçen eserlerin katkısıyla krallığın toplumsal hayatını inceleyen başka araştırmalar da yapılmıştır. Bu doğrultuda Adrian J. Boas'ın *Jerusalem in the Time of the Crusades* adlı araştırması Kudüs'ün fizikî, sosyal ve ticarî özelliklerine yoğunlaşmıştır.³⁵ Aynı yazarın *Crusader Archaeology, The Material Culture of the Latin East* isimli kitabı da kültürel hayatı arkeolojik bulgular üzerinden incelemektedir.³⁶ Müellifin ayrıca editörlüğünü yaptığı *The Crusader*

³¹ John L. La Monte, *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Baltimore, Martland 1932.

³² Joshua Prawer, *The Crusaders' Kingdom, European Colonialism in The Middle Ages*, New York 1972; Jonathan Riley-Smith, *The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem, 1174-1277*, New York 1974; Joshua Prawer, *Crusader Institutions*, New York 1998.

³³ *A History of the Crusades*, Cilt V: The Impact of the Crusades on the Near East, (ed. Kenneth M. Setton), Wisconsin 1977.

³⁴ Ronnie Ellenblum, *Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Cambridge 2002.

³⁵ Adrian J. Boas, *Jerusalem in the time of the Crusades*, London and Newyork 2001.

³⁶ Adrian J. Boas, *Crusader Archaeology, The Material Culture of the Latin East*, London 2017.

World, içerisinde farklı yazarların kaleme aldığı çeşitli makalelerden müteşekkil geniş hacimli bir çalışmadır.³⁷ Bu kitaplar, Haçlıların toplumsal ve kültürel hayatına da değinmektedir. Ek olarak doğrudan Haçlı tebaası olan yerli Hristiyanları ele alan MacEvitt'in *The Crusades and the Christian World of the East* adlı eseri, konu ile ilgili müstakil bir çalışma olması sebebiyle oldukça önemlidir. Yazarın Haçlı toplumuna dair olan gözlemleri bilhassa ehemmiyet arz etmektedir.³⁸

Steven Runciman'ın kaleme aldığı ve Türkçe'ye Fikret İşıltan'ın çevirdiği üç ciltlik *Haçlı Seferleri Tarihi* isimli eser siyasî, idârî ve toplumsal konular hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.³⁹ Aynı şekilde Işın Demirkent'in *Haçlı Seferleri* ve Malcolm Barber'ın *Haçlı Devletleri Tarihi* de genel çerçevenin çizilmesi açısından önem arz etmektedirler.⁴⁰ Son yıllarda kaleme alınan ve bu çalışma için sıklıkla istifade edilen bir başka eser, Sevtap Gölgesiz Karaca'nın *Kudüs Haçlı Krallığı Siyasi Tarihi (1099-1187)* isimli kitabıdır. Krallığın siyasî hayatına dair aktardığı detaylı bilgiler sebebiyle tezin telifi sırasında sıklıkla istifade edilmiştir.⁴¹

Türkiye'de yayımlanan bazı tezler de Haçlıların toplumsal hayatına değinmektedir. Sayime Durmaz'ın kaleme aldığı *Haçlılar ve Doğu Hristiyanlığı – XI-XIII. Yüzyıllar–*, isimli doktora tezi, Kudüs Krallığı'nda yaşayan yerli Hristiyanlardan da bahsetmektedir.⁴² Aynı konu Tuğba Akın tarafından *Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları* ismiyle ele alınmıştır.⁴³ Melek Kaya'nın tezi de I. Haçlı Seferi esnasında Yahudilerin durumu hakkında bilgi vermektedir.⁴⁴ Ek olarak Aise Kır Achmet'in çalışması Kudüs Haçlı Krallığı'nın toplumsal yapısına ışık

³⁷ **The Crusader World**, (ed. Adrian J. Boas), New York 2016.

³⁸ Christopher MacEvitt, **The Crusades and the Christian World of the East: Rough Tolerance**, Philadelphia 2008.

³⁹ Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, I, II, III, Ankara 2019.

⁴⁰ Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, İstanbul 1997; Malcolm Barber, **Haçlı Devletleri Tarihi**, Trk terc. Doğan Mert Demir, İstanbul 2021.

⁴¹ Sevtap Gölgesiz Karaca, **Kudüs Haçlı Krallığı Siyasi Tarihi (1099-1187)**, Ankara 2020.

⁴² Sayime Durmaz, "Haçlılar ve Doğu Hristiyanlığı –XI-XIII. Yüzyıllar–", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.

⁴³ Tuğba Akın, "Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim dalı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2011.

⁴⁴ Melek Kaya, "XII. Yüzyıl İslam ve Batı Kaynaklarına Göre I. Haçlı Seferi Sırasında Yahudiler", **Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı, Ortaçağ Tarihi Bilimdalı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siirt 2019.

tutmaktadır. Burada müellif, Kudüs'ün İslâm hâkimiyetinden Haçlı Kralı II. Baudouin'in dönemine kadar olan fizikî, idarî ve sosyal durumuna değinmiştir.⁴⁵

B. Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu

Kudüs Haçlı Krallığı'nın siyasî ve sosyal yapısını anlamlandırmak için Haçlı seferlerinin başlangıcının analiz edilmesi gerekmektedir. Zira çalışmada bahsi geçen birçok hususun temeli bu dönemde atılmıştır. Esasen binlerce Batılının kutsal toprakları ele geçirme fikri ve sloganıyla yola çıkmasını tetikleyen olgulardan biri, Türklerin kısa sürede Bizans sınırlarına dayanmasıydı. 1040 yılında Dandanakan Zaferi ile kurulan Büyük Selçuklu Devleti, Horasan bölgesinin önemli bir gücü haline gelmişti. Tuğrul (1040-1063) ve Çağrı beylerin (ö. 1059) stratejileri ile topraklarını genişleten Selçuklular, Anadolu ve Suriye'ye seferler düzenleyerek bu bölgeleri ele geçirme gayretine girdiler. Nitekim Sultan Alparslan (1064-1072) döneminde bu konuda bir adım daha ileri gidildi.⁴⁶

1071'de Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes'in (1068-1071) Alparslan'ın ordusuyla yaptığı Malazgirt Savaşı Türklerin zaferiyle sonuçlandı.⁴⁷ Bu durum Bizans'ı oldukça sarstı. Hatta uzun vadede Anadolu'nun büyük bir kısmını kaybedecekti. Gidişatı önlemeye çalışan Bizans, zaman zaman güçlense de hâkim olduğu sınırların daralmasını önleyemedi. Bu dönemde Türkler Anadolu ile ilgilenmeye devam ettiler; Bizans ile çarpışmalar yaşansa da büyük çaplı bir savaş meydana gelmedi. Zamanla Türkiye Selçuklu Devleti (1078-1308) ve Dânişmendliler (1071-1178), Artuklular (1102-1409) gibi beylikler kuruldu. Bu süreçte Sultan Süleyman Şah'ın, Ebu'l-Kasım'ın ve diğer ileri gelenlerin de

⁴⁵ Aise Kır Achmet "Haçlılar Dönemi'nde Kudüs (Kral II. Baudouin'e Kadar)", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

⁴⁶ Ali Sevim, "Malazgirt Muharebesi", **DİA**, XXVII, Ankara 2003, s. 481-482; Faruk Sümer, "Tuğrul Bey", **DİA**, XLI, İstanbul 2012, s. 344, 345. Türklerin Anadolu'daki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Sevim, **Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, Ankara 1989, s. 9-12; Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi: Malazgirt'ten Miyokefalon'a (1071-1176)**, Çorum 2003, s. 5-17.

⁴⁷ Ioannes Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, Trk terc. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 135-138; Nikephoros Bryennios, **Tarihin Özü**, Trk. terc. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 43-55; İbnü'l-Esîr, **El Kâmil Fi't-Târih**, Trk terc. Abdülkerim Özeydin, X, İstanbul 1991, s. 71-73; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Trk terc. Fikret Işıltan, Ankara 2015, s. 318-319.

başarılarıyla Anadolu topraklarının büyük bir kısmı ele geçirildi.⁴⁸ Nitekim aynı dönemde Çaka Bey'in İzmir'de kurduğu beylik, İstanbul'u ele geçirmek için büyük çaba sarf etmekteydi.⁴⁹ Dolayısıyla Bizans, oldukça müşkil durumdaydı. Ancak Süleyman Şah'ın 1086 yılında ölümüyle birlikte Türk beyleri arasında anlaşmazlıklar baş gösterdi. Akabinde de hâkimiyet bölündü. Bölgeler tecrübesiz yöneticiler tarafından idare olunmaktaydı. Nitekim bu dönemde onların arkasındaki asıl güç olan Büyük Selçuklu Devleti de Sultan Melikşah'ın vefatından sonra zor bir süreçten geçmekteydi. Hepsi de çeşitli sebeplerden dolayı güç ve otorite kaybına uğramışlardı. Bölgedeki emirlikler de birbirleriyle rekabet halindeydi.⁵⁰

Bizans İmparatorluğu, bu durumu fırsat bilerek kaybettiği toprakları geri almak için çeşitli adımlar attı. Ancak güçlü bir ordu kurabilecek asker sayısından mahrum oluşu Papalıktan ücretli asker yardımı istemesine sebebiyet verdi. Hedefi, Batı'dan gelecek olan bu askerlerin desteğiyle Anadolu'da zafer elde etmektir. Papalık ise ücretli asker göndermeye yanaşmadı. Batı toplumuna topyekûn bir çağrıda bulunarak çok sayıda topraksız şövalyeyi ve fakir halkı Doğu'ya gitmeye ikna etmeyi denedi. Çünkü papalığın yardım etmeyi kabul ederken amacı Doğu Kilisesi üzerinde hâkimiyet kurmak ve böylece bütün Hıristiyanlığın lideri olmaktır.⁵¹

⁴⁸ Anna Komnena, **Alexiad-Malazgirt'in Sonrası**, Trk terc. Bilge Umar, İstanbul 1996, s. 201-209; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1993, s. 83 vd., Demirkent, **Haçlı Seferleri**, İstanbul 1997, s. 3; Yusuf Ayönü, **Selçuklular ve Bizans**, Ankara 2014, s. 57-80. Haçlı Seferleri öncesinde Bizans'ın durumu için bkz.: Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 319-320; Sevtap Gölgesiz Karaca, "I. Haçlı Seferi (1096) Öncesinde Bizans İmparatorluğu'nun Siyasî Durumuna Bakış", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.2, sy. 04, 2012, s. 141-153.

⁴⁹ Çaka Bey ve faaliyetleri için bkz.: Akdes Nimet Kurat, **Çaka Bey: İzmir ve Civarındaki İlk Türk Beyi, M.S. 1081-1096**, Ankara 1966; Turan, **a.g.e.**, s. 92-95; Ebru Altan, "Çaka Beyin Peçeneklerle Beraber İstanbul'u Kuşatma Girişimi", **Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları**, (ed. M. Arslan-T. Kaçar), İstanbul 2017, s. 299-310.

⁵⁰ P.M. Holt, **Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, Trk terc. Özden Arıkan, İstanbul 1999, s. 12-15. Haçlı seferlerinin öncesinde Anadolu ve Suriye topraklarının genel durumu için bkz.: Harold S. Fink, "The Foundation of The Latin States, 1099-1118", **A History of the Crusades: The First Hundred Years**, I, Madison, Milwaukee ve London 1969, s. 368-372; Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımiler", **DİA**, XII, İstanbul 1995, s. 231.

⁵¹ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 4; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", **Tarih Dergisi**, sy. 35, İstanbul 1994, s. 67-70. Esasen Aleksios Komnenos'tan yaklaşık 15 yıl önce imparatorluk tahtında bulunan VII. Mikhail de Batı'dan benzer bir istekte bulunmuştu. Dönemin papası VII. Gregorius (1073-1085) da onun ücretli asker isteğine olumlu yanıt vermişti. Ancak bu yardım gerçekleşmemişti. Bkz.: Thomas Asbridge, **Haçlı Seferleri**, Trk. terc. Ekin Duru, İstanbul 2014, s. 38-39; Donald M. Nicol, **Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, Trk. terc. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2000, s. 52; Bernard Hamilton **The Latin Church in**

Dolayısıyla tarafların arasındaki ilişkiler, dostane yardımlaşmalardan çok uzaktı. Aksine kiliselerin 1054 yılında tamamen ayrıldığı *schisma* ile ilişkiler kopma noktasına gelmişti.⁵² Bu durumun etkisi halen devam etmekteydi. Papalığa göre Haçlı Seferi sayesinde hâkimiyet durumu Roma'nın üstünlüğüyle sonuçlanabilecekti. Bunun yanı sıra Türklerin ilerleyişini durdurmak ve Kudüs'ün ele geçirilmesini sağlamak din adamlarına da statü kazandıracaktı.

Papa II. Urbanus, 18-28 kasım 1095 tarihleri arasında toplanan Clermont Konsili sırasında halka Haçlı Seferi çağrısında bulundu. Ancak 27 Kasım Salı günü düzenlenen bu toplantıda Urbanus'un Doğu'daki din kardeşlerini Türklerin baskı ve zulmünden kurtarmaları gerektiğini belirttiği bilinmektedir.⁵³ Ancak Papa'nın belirttiği gibi Doğu Kiliseleri zor durumda değildi. Zikredilen süreçte İslâm hâkimiyeti altında olan Doğulu Hristiyanların Müslümanlar tarafından sistematik zulme uğradığı bir durum mevcut değildi. Devlete vergilerini ödeyip isyan girişiminde bulunmadıkları sürece taraflar arasındaki ilişkiler ılımlıydı.⁵⁴

Aslında bu dönemde Avrupa'nın birçok sorunu vardı. Artan nüfustan başka ard arda görülen kuraklıklar, seller, salgın hastalıklar ve açlık felaketleri halkı sarsmıştı. Verimsiz toprakların sebep olduğu kıtlıklar da görülmekteydi.⁵⁵ Yaşanan felaketler halkın kanunsuz tutumlarını da artırmaktaydı. Anarşiye yol açan bu durum, kan davalarıyla da birleşince mutsuz bir toplum ortaya çıkmıştı. Savaşçıların bu

the Crusader States: Secular Church, London and New York 2016, s. 1-3; Işın Demirkent, "Haçlılar", **DİA**, XIV, İstanbul 1996, s. 526.

⁵² Schisma için bkz.: John Meyendorff, "Schism", **Oxford Dictionary of Byzantium**, III, s. 1850-1851.

⁵³ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 5; Holt, **Haçlılar Çağı**, s. 16. Bu vaaz ve toplanan konsiller için bkz.: Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 61-67, Trk. terc. Barlas, s. 47-52; **Anonim Haçlı Tarihi**, s. 49-50; Dana Carleton Munro, "The Speech of Pope Urban II. At Clermont, 1095", **The American Historical Review**, 11/ 2 (1906), s. 231-242; Frederic Duncalf, "The Councils of Piacenza and Clermont", **A History of the Crusades: The First Hundred Years**, I, Madison, Milwaukee ve London 1969, s. 220-252.

⁵⁴ Holt, **Haçlılar Çağı**, s. 16; Aydın Usta, "Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler", **Belleten**, LXXVII, sy. 279, 2013, s. 370.

⁵⁵ Runciman, **a.g.e.**, III, s. 299; Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", s. 75, 76; Demirkent, "Haçlılar", s. 527. Ayrıca bkz.: Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri'nin Mahiyeti ve Başlaması", **Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri**, 26-27 Mayıs, 1997, İstanbul 1998, s. 1-14. Haçlı Seferlerinden önce Avrupa'nın genel durumu için bkz.: Sidney Painter, "Western Europe on the Eve of the Crusades", **A History of the Crusades: The First Hundred Years**, I, Madison, Milwaukee ve London 1969, s. 3-30.

dönemde toprak genişlemesi durduğu için bir bakıma işsiz kalması da bu durumun sebeplerinden biriydi. Dolayısıyla Avrupa'da güçlü olanların halkı yağmalamaya başladığı ve git gide artan kaosların çözülemediği bir süreç yaşanmaktaydı.⁵⁶ Adalet sistemindeki aksaklıklar da insanların birbirlerine uyguladıkları şiddeti artırıyordu. Örneğin mahkeme kararından hoşnut olmayan tarafların kendi adaletini sağlamaya çalıştığı olurdu. Bu gibi sebeplerden ötürü Avrupa'da toplumsal huzur ortamı söz konusu değildi.⁵⁷

Kilise bu sebeplerle bir bakıma liderliği ele geçirdi ve şiddeti *Tanrı barışı hareketi* ile önlemeye çalıştı. Fakat bu adım beklenen etkiyi yaratmadı. Dolayısıyla Cluny merkezli reform hareketleri başladı ve kısa sürede etki gösterdi. Bunlara göre, toplumun içindeki şiddet yerini kilise uğruna harcanan çabaya bıraktı.⁵⁸ Nitekim bu dönemde birçok kişi kendini günahkâr olarak görmekte ve bunun üzüntüsünü yaşamaktaydı. Kurulan tarikatların da etkisiyle daha Hristiyanlaştırılmış bir hayat yaşama isteği topluma yayıldı.⁵⁹ Dolayısıyla, Haçlı Seferleri çağrısının yapıldığı dönemde Avrupa'daki sosyal durum karışıkta. Din için çalışma fikrinin aşılandığı bu süreçte başlayan Frank hareketi, farklı gruplardan insanları sefere katılmaya teşvik etti.

İnsanları bu sefere davet etmek için geçerli sebeplerin olması lazımdı. Bu doğrultuda amacın Hristiyanlığı özgürleştirmek ve Müslüman olan düşmanları kutsal topraklardan uzak tutmak olduğu belirtildi. Bütün Hristiyan alemini güçlü ve erdemli savaşçılar olan Haçlıların koruyacağı fikri aşılandı.⁶⁰ Böylece günahlarının affolunacağı söylemi de dindar Hristiyanların sefere katılmasına sebebiyet verdi. XIX. yüzyıldan itibaren başlayan yoğun Haçlı araştırmaları genel anlamda Alman, Fransız, İngiliz ve Amerikan ekolleri tarafından yürütülmekteydi. Bu ekoller, mezkûr sebeplerden ötürü Frank hareketinin esas sebebinin dinî olduğunu vurgulamaktadır. Ancak her ne kadar seferin dinî gayeleri ve söylemleri olsa da Avrupa'nın ağır

⁵⁶ Jonathan Riley Smith, **The First Crusade and The Idea of Crusading**, London 2003, s. 3; Asbridge, **a.g.e.**, s. 29.

⁵⁷ Jean Richard, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Trk. terc. Özge Özdemir, İstanbul 2022, s. 41.

⁵⁸ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 6; Riley-Smith, **First Crusade and The Idea of Crusading**, s. 4.

⁵⁹ Richard, **a.g.e.**, s. 41.

⁶⁰ Christopher Tyerman, **Bir Haçlı Seferi Nasıl Planlanır?**, Yüksek Ortaçağ'da Akıl ve Dinî Savaş, Trk. terc. Murat Çaylı, İstanbul 2021, s. 57-62.

sosyal ve ekonomik şartlarının etkisi unutulmamalıdır. Çünkü seferin mahiyetini belirleyen şey mezkûr şartların ve siyasî amaçların varlığıdır. Nitekim II. Urbanus'un sefere keşişler, kadınlar, yaşlılar ve hastaların katılmasını uygun bulmaması da buna delil olarak gösterilebilir. Zira bu durum, hacı olmak isteyenleri kısıtlayarak bölgeye dinî değil askerî bir sefer düzenlendiğini göstermektedir.⁶¹ Nitekim hacı alanlar sefere katılırken maddî bir kaygı da gütmekteydiler. Özellikle aşağı sınıflarda olanların refah elde etme isteği dikkate değerdı.⁶² Ancak bu durum soylular için de geçerliydi. Örneğin I. Haçlı Seferi'nin liderlerinden biri olan Godefroi de Bouillion gençliğinde ciddi sorunlar yaşamış ve aile mirasını kaybetmişti. Geleceğine dair endişeleri onu sefere katılma kararı vermeye itmiş olabilir. Nitekim kardeşi Baudouin de maddî kaygılarla sefere katılmış görünmektedir.⁶³

İlk Frankların sefere başlamaları için belirlenen tarihten daha önce yola çıkan kitleler görüldü. Coğunluğunu başıboş kimselerin oluşturduğu bu kitleler, yolculuk esnasında birçok sorun çıkardılar. Esasen ailelerine sıkıca bağlı olan bir kültürden gelen bu insanlar, sefere Türklerden öc alma dürtüsüyle katılmışlardı. Bu detay onların daha yolculuğun başlarında, bir diğer düşman topluluk olan Yahudilere de zarar vermelerine sebebiyet verdi. Böylelikle İsa'yı çarmıha geren Yahudilerin soyundan gelenlere nefret gün yüzüne çıkmış oldu.⁶⁴ Nitekim Mainz, Trier, Köln ve Worms gibi birçok yerde Yahudi ahali katledildi. Bu bölgelerin halkları bazen Haçlıları durdurmaya çalıştıysa da kimi zaman onlar da bu saldırılara katıldılar. Bazı Yahudiler ise zorla vaftiz edildi, birçok köy de yağmalandı.⁶⁵ Haç almış olmaları, ele geçirdiklerini ganimet olarak kullanabilme ve böylece kahraman olarak anılabılme gibi birçok ayrıcalığı beraberinde getirmişti.⁶⁶ Ancak bu gruplar daha

⁶¹ Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", s. 65, 66, 73; Demirkent, "Haçlılar", s. 525.

⁶² William Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Trk. terc. Enver Ziya Karal, Ankara 2000, s. 143.

⁶³ Karaca, **a.g.e.**, s. 17-20, 71-73.

⁶⁴ Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", s. 75; Demirkent, "Haçlılar", s. 526-527.

⁶⁵ Anna Sapir Abulafia, "Jews and the Crusade", **Crusades, An Encyclopedia**, II, Oxford 2006, s. 680-682. I. Haçlı Seferi esnasında zarar gören Avrupa Yahudileri'ne dair detaylı bilgi için bkz.: Jonathan Riley-Smith "The First Crusade and The Persecution of The Jews", *Persecution and Toleration*, **Studies in Church History**, Ed. W. J. Shields, Vol. 21, Oxford 1984, (Published online: 21 March 2016), s. 51-67; Kaya, **a.g.t.**, s. 83-101.

⁶⁶ Stuart A. Kallen, **Life During the Crusades**, San Diego 2014, s. 14.

Bizans sınırına gelemeyen dağılmışlardı. Ardından, 1096 mayısında Amiensli Pierre l'Ermite'in seferi başladı. O, yanında az sayıda şövalye olmasına rağmen birçok yayayla birlikte Macaristan'ı geçti.⁶⁷ Yaklaşık 20.000 kişilik bir orduyla hareket etmekteydi. Ancak bu ordu Yalova'nın yakınlarında bulunan Kibotos karargahına yerleştirildikten sonra Türklerle savaşa girdi. Neticede Pierre l'Ermite ve yanındakilerin seferi İznik yakınında Drakon Vadisi'nde başarısızlıkla sona erdi.⁶⁸

Hazırlıklarını tamamlayan esas ordular ise 1096 yılının sonbaharından itibaren yola çıktılar. Asillerden Toulouse Kontu Raymond de St. Gilles, Fransa kralının kardeşi Dük Hugue de Vermandois, Aşağı Lorraine Dükü Godefroi de Boullion ve kardeşleri Boulogne Kontu Eustache ve Baudouin, Güney İtalya'dan Robert Guiskard'ın oğlu Bohemund, İngiltere kralının kardeşi Robert de la Normandie, F'landre Kontu Robert ve Champagne Kontu Etienne de Blois gibi birçok isim sefere katılan asiller arasındaydı. Ancak atlı ve yaya askerlerin yanı sıra birçok kadın, çocuk, yaşlı ve din adamı da onların ordularına iştirak etmişti.⁶⁹

Avrupa'nın birçok yerinden orduya katılan geniş çaplı orduların gelişi, Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'u tedirgin etmişti. Nihayetinde onun istediği yardım kendisine bağlı ücretli askerlerden ibaretti. Ancak asillerin de içerisinde yer aldığı bu binlerce kişi, imparatorluk için tehlikeli olabilirdi. Dolayısıyla Aleksios bu sorunu, stratejik bir hamleyle çözmek istedi. İstanbul'a gelen komutanlardan kendisine vassallık yemini etmelerini istedi. Böylece imparatorluk sınırları içerisinde olan ve Türklerden alınacak yerler Bizans'a verilecekti. Sınırın ötesinde kalan bölgelerde Haçlı devletleri kurulması durumunda ise Bizans yüksek otorite olarak tanınacaktı. Karşılığında da imparator orduların ihtiyaçlarıyla ilgilenmek ve düzenli askerî yardımda bulunmak zorundaydı.⁷⁰ Nihayetinde, vassallık yemini eden asiller, imparatorluk başkentinden Anadolu'nun içlerine doğru yollarına devam ettiler. 14

⁶⁷ Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 72-73; Trk. terc. Barlas, s. 57. Pierre l'Ermite'in düzenlediği sefer için bkz.: **Anonim Haçlı Tarihi**, s. 52-54; Jean Flori, "Peter the Hermit", **The Crusades An Encyclopedia**, III, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 946-948.

⁶⁸ Anna Komnena, s. 302-308; Demirkent, "Haçlılar", s. 527-528.

⁶⁹ Demirkent, "Haçlılar", s. 528. Haçlı ordularında bulunanların genel durumu için bkz.: Tyerman, **Bir Haçlı Seferi Nasıl Planlanır?**, s. 200-233.

⁷⁰ Demirkent, "Haçlılar", s. 528. İstanbul'a ulaşan Haçlıların Bizans İmparatoru Alexios ile olan görüşmeleri ile ilgili bkz.: Anna Komnena, s. 313-323.

Mayıs 1097 tarihinde, Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti olan İznik'i abluka altına almaya başladılar. Şehirdeki garnizon, Haçlılar yerine Bizans'a teslim oldu (19 Haziran 1097).⁷¹ Haçlılar ise Dorylaion'a (Eskişehir) doğru ilerlediler. Burada, Sultan I. Kılıçarslan ile savaştılar (1 Temmuz 1097).⁷² Ancak Türkler bu denli büyük ordularla baş edemedi. Böylece Franklar, zafer kazandıktan sonra Antakya'ya doğru ilerlediler. Bu süreçte Baudouin de Boulogne ve Tankred, ana ordudan ayrılarak Tarsus, Adana ve Misis kenterini ele geçirdiler. Bu süreçte Urfa ve civarının hâkimi olan Ermeni Thoros, Haçlıların gelişini kendi lehine kullanmak için Frank lider Baudouin ile iletişime geçip ondan Türklerle karşı yardım istedi. Böylece para karşılığında onların desteğini almış olacaktı. 1098 yılının şubat ayında yaşanan bu davet doğrultusunda Baudouin yanında az sayıda şövalyeyle Urfa'ya gitti. Buraya paralı asker sıfatıyla gelmediğini ve şehirde kalmak istediğini belirtti. Nitekim ilk fırsatta da kendi devletini kurdu (10 Mart 1098). Böylece Haçlıların oluşturduğu ilk siyasî yapı olan Urfa Haçlı Kontluğu bölgedeki yerli Ermenilerin yardımıyla kuruldu. Ancak bahsi geçen halk daha sonra yönetimden uzaklaştırıldılar.⁷³ Demirkent'in belirttiği gibi *Batılılar'ın amacı, kendi mezheplerine aykırı inançta olduklarından aslında nefret ettikleri Doğu Hristiyanlarına yardım etmekten çok kendi hakimiyetlerini sağlamaktır.*⁷⁴

Haçlı ordusunun geri kalanı, Antakya'yı kuşatmaya başladı. Türklerin hâkimiyetinde olan bu kent, Hristiyanlık için özel bir yere sahipti. Dolayısıyla 12 Aralık 1084 tarihinde Süleymanşah'ın şehri ele geçirmesi, Bizans için utanç verici bir durumdu. Üstelik onun ölümünden sonra şehir Türklerde kalmaya devam etmişti. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah bölgenin yeni hâkimi olmuş ve bu kente de

⁷¹ İznik Kuşatması ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 81-83, Trk. terc. Barlas, s. 65-67; Demirkent, "İznik'in haçlılar Tarafından kuşatılması", **Tarih Boyunca İznik**, Ankara 2004, s. 121-130.

⁷² Eskişehir (Dorylaion) Savaşı ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 84-86, Trk. terc. Barlas, s. 68-71; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 34-36; Turan, **a.g.e.**, s. 101-102; John France, "Dorylaion, Battle of (1097)", **Crusades, An Encyclopedia**, I, (ed. A.V. Murray), Oxford 2006, s. 363-364.

⁷³ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 65-72; Demirkent, "Haçlılar", s. 528-529. Kontluğun kuruluş süreci hakkında geniş bilgi için Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)**, I, Ankara 2013.

⁷⁴ Demirkent, "Haçlılar", s. 527.

Yağısıyan'ı vali olarak atamıştı.⁷⁵ Haçlıların hedefi Antakya'yı en kısa sürede ele geçirip Kudüs'e gitmekti. Ancak kuşatma, tahmin edilenden çok daha uzun sürdü. Orduda çeşitli sorunlar yaşandı. Bu dönemde Haçlı-Fâtımî ilişkilerinin de başladığı görülmektedir. Orduda baş gösteren kıtlık sebebiyle başlayan bu ilişkilere dair kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Hristiyan kaynakları Fâtımîlerin, Haçlılara Sünnî İslâm dünyasına karşı ittifak teklif ettiğini belirtmektedir. Öte yandan Müslüman müellifler bu konuda açık bir bilgi vermemektedirler. Dolayısıyla tesis edilen ilişkilerin mahiyetine dair bilgiler kısıtlıdır.⁷⁶

Sağlam surları olan Antakya, Fîrûz isimli Ermeni birinin Bohemund ile anlaşması üzerine Franklar tarafından ele geçirilebildi (3 Haziran 1098). Ancak Haçlılar için yeni bir sorun baş gösterdi. Hem akabinde Selçuklu birlikleri tarafından kuşatıldılar hem de şehirdeki yiyecek kıtlığı onları zor duruma düşürdü. Selçuklu Sultanı Berkıaruk'un gönderdiği orduda Musul Valisi Kürboğa ve birçok yerel emîr vardı. Haçlılar, oldukça büyük ve kuvvetli olan bu orduyla savaşmak için kentten çıktılar.⁷⁷ Ancak Türklerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar mücadeleyi olumsuz etkiledi. Savaşın kazanılması halinde Kürboğa'nın güçlenecek olması ordudaki diğer Türk beyleri endişelendirmektedir. Bu da onların Haçlılara karşı olan muharebede beraber hareket etmemelerine sebebiyet verdi. Sonuç olarak Türkler şehri geri alamadı. Benzer bir durum Suriye topraklarında da yaşandı. Sultan Melikşah'ın ölümü taht kavgalarına sebebiyet vermişti. Bu mücadelelerde Tutuş'un hayatını kaybetmesinden sonra onun oğulları Rıdvan ve Dukak bölgeyi ikiye bölerek burada kendi hâkimiyetlerini ilan etmişlerdi. Suriye bölgesinde hüküm süren iki kardeş,

⁷⁵ Ali Sevim, **Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah**, Ankara 1990, s. 31-32. Antakya'daki Selçuklu hâkimiyetine dair bkz.: Ebru Altan, **Antakya Haçlı Prinkepliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)**, Ankara 2018, s. 9-16; Ebru Altan, "Ortaçağ'da Antakya", **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, İstanbul 2008, s. 330-334.

⁷⁶ Altan, **a.g.e.**, s. 60; Runciman, **a.g.e.**, I, s. 205; Serkan Özer, "Fâtımî-Haçlı İlişkileri (1098-1171)", **Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015, s. 40-44.

⁷⁷ Altan, **a.g.e.**, s. 63-76; Aydın Usta, **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri, Müslüman-Haçlı Siyasî İttifakları**, İstanbul 2016, s. 68-69; John France, "The Fall of Antioch during the First Crusade", **Dei gesta per Francos: Etudes sur les Croisades dédiées à Jean Richard Crusade Studies in Honour of Jean Richard**, (ed. Michel Balard, Benjamin Z. Kedar, Jonathan Riley-Smith), Cornwall 2001, s. 13-14 vd.

aralarındaki düşmanlık sebebiyle Haçlılara karşı birlikte hareket etmediler.⁷⁸ Nihayetinde Türklerin birlik olamamaları ve yaşadıkları iç sorunları Haçlıların Latin Doğu'da tutunabilmelerine fırsat sağladı.

Antakya'nın zaptı sürecinde çıkan salgın hastalıktan ötürü birçok Haçlı hayatını kaybetmişti.⁷⁹ Kudüs ele geçirilince Papa'nın temsilcisi olarak kenti yönetecek kişi olan Adhemar'ın da yolculuk esnasında ölümü orduda karışıklıklara yol açacaktı. Çünkü ilerleyen süreçte Kudüs'ün nasıl yönetileceğine dair yaşanan tartışmaların kilit noktalarından biri bu durumdu.

Frankların ele geçirilen yerlere dair verdikleri hâkimiyet mücadeleleri, birlik halinin çıkar odaklı olduğunu düşündürmektedir. Zira Antakya'da da benzer tartışmalar yaşandı. Bu kutsal kentin yönetimi ile ilgili bilhassa Bohemund ve Raymond arasında anlaşmazlık çıktı. Nihayetinde edilen vassallık yemini gereği Bizans'a teslim edilmesi gerektiğini düşünen Raymond'un çabaları sonuçsuz kaldı. Bohemund ise verdiği çabaların karşılığı olarak hak ettiğini düşündüğü Antakya'nın ilk prinkepsi olarak kentte kaldı. Raymond ve diğer Haçlılar, Kudüs'e doğru ilerlemek için yola çıktılar.⁸⁰ Bu süreçte Maarratünnuman'ı ele geçirdiler. Burada Müslüman halka karşı uygulanan katliamlar ise tarafların arasındaki güvensizliğin temelini atmıştı.⁸¹

Suriye'deki yerel Arap hanedanları, Haçlıların gelişlerine karşı ciddi bir mukavemet göstermediler. Hatta bazıları Franklara yardım etmek suretiyle bu kalabalık orduların sorunsuz bir şekilde kendi topraklarından geçmesini

⁷⁸ Usta, **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri**, s. 71; Steven Runciman, "Antioch to Ascalan", **A History of the Crusades: The First Hundred Years**, I, Madison, Milwaukee ve London 1969, s. 323. Türklerin hâkimiyet mücadeleleri, Haçlılarla ittifaklık kurmalarına da yol açacaktı. Bu doğrultuda ilk örnek, bağlı olduğu Rıdvan'a isyan eden Azaz emiri Ömer'dir. Bu kişi, Haçlıların yardımını almıştı. Nitekim akabinde Godefroi'ye tabi oldu. Detaylı bilgi için bkz: Albertus Aquensis, s. 345-355; Runciman, **a.g.e.**, I, s. 197-198; Runciman, "Antioch to Ascalan", s. 325; Özer, **a.g.t.**, s. 44.

⁷⁹ Demirkent, "Haçlılar", s. 529-530.

⁸⁰ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 46; Runciman, "Antioch to Ascalan", s. 324.

⁸¹ İbnü'l-Esîr, X., s. 231-232; Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 112, Trk. terc. Barlas, s. 96; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 46-47; Altan, **Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)**, s. 88-89.

hedeflediler.⁸² Nitekim Haçlılar Fâtımî sınırları içerisinde de benzer olumlu yaklaşımlara denk geldiler. Örneğin Beyrut valisi, kentine zarar gelmemesi karşılığında askerlere para ve erzak verdi. Sûr'da da benzer bir durum görüldü.⁸³ Franklar 3 Haziran'da Remle'ye vardıklarında ise şehrin Müslüman halkının onlar gelmeden kaçtığını öğrendiler.⁸⁴ Bir sonraki adım, nihai hedef olan Kudüs idi.⁸⁵ XI. Yüzyılın son on yılında Fâtımî valisi İftiharüddeve'nin yönettiği Kudüs'ün surları güçlüydü. Kutsallığı sebebiyle müstahkem hale getirilen şehir, coğrafi açıdan da sakinlerini korumaya elverişli bir yapıdaydı. Dolayısıyla ele geçirilmesi zordu. Ancak kentte yaşayan yerli Hristiyan halk, Müslümanlardan daha kalabalıktı. Bu durumu görmezden gelemeyen vali, ihanetten çekinerek onları surların dışına çıkardı.⁸⁶ Esasen bu durum uzun vadede Frankların yararına olacaktı.

Haçlılardan Robert de la Normandie Çiçek Kapısı'nın (Herodes Kapısı) karşısına, Robert de la Flandre Sütunlar Kapısı'na (Aziz Etienne veya Dımaşk Kapısı), Godefroi de Bouillon şehrin kuzeybatısından Yafa Kapısı'na kadar olan kısma yerleşti. Daha sonra da Tankred yanına geldi.⁸⁷ Böylece Kudüs ablukası 7 Haziran'da başladı. İftiharüddeve, Mısır'dan yardım istemişti. Destek gelene kadar su ve yiyecek bakımından rahatları. Surların da güçlü olması sebebiyle zorluk yaşayan taraf Haçlılar oldu. Bilhassa içecek su bulmakta zorlanan Franklar bu süreçte birçok kayıp verdiler. Şehrin bir an önce ele geçirilmesi elzemdi. Aksi takdirde artan susuzluk ve açlık ile uğraşmaya devam edeceklerdi.⁸⁸

Haçlılar, kuşatma makinaları inşa edip Kudüs'ün güçlü surlarını geçmek zorundaydılar. Ancak aletlerin yapımında gerekli olan ağaçlar, şehrin civarında

⁸² Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 47; Runciman, "Antioch to Ascalan", s. 327.

⁸³ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 331-332; Trk. terc. Ayan, I, s. 312-314.

⁸⁴ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 49.

⁸⁵ Haçlıların ele geçirmek istedikleri Kudüs'ün tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır. M.Ö XIX. ve XVIII. yüzyıllara ait Mısır metinlerinde adı geçtiği görülür. Üç büyük din tarafından kutsal addedilen kent, Arapçada "el-Kuds," Latince ise "Hierusalem/Iherusalem" olarak bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Muammer Gül, "Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11/2, Elazığ 2001, s. 305-312.

⁸⁶ Aydın Usta, **Haçlı Seferlerinde Kuşatma**, İstanbul 2015; s. 103-104; Runciman, **a.g.e.**, I, s. 216-217; Karaca, **a.g.e.**, s. 44-54.

⁸⁷ Usta, **Haçlı Seferlerinde Kuşatma**, s. 103-104; Runciman, **a.g.e.**, I, s. 216.

⁸⁸ **Anonim Haçlı Tarihi**, s. 153; Raimundus Aguilers, İng. terc. Hill-Hill, s. 118; Trk terc. Genç, s. 191; Peter Tudebodus, s. 174-175; Runciman, **a.g.e.**, I, s. 216.

yoktu. Bu durum da onları meşgul etmekteydi. Diğer taraftan, ordugâhtaki bir Süryânî, askerlere ağaç temini için rehberlik etti. Uzak bir vadide bulunan ağaçlar, ihtiyacı tam anlamıyla karşılamasa da zor durumda olan Haçlılar için büyük bir katkı sundu.⁸⁹

Frank reislerinin 12 Haziran'da Zeytindağı'na yaptıkları hac ziyareti, ablukanın kaderini de belirledi. Burada karşılaştıkları bir keşiş onlara, ertesi gün surlara saldırmalarını tembihledi. Haçlılar söyleneni yaptılar ancak hücum merdivenlerinin az olması, ablukanın başarısızlıkla sonuçlanmasına sebebiyet verdi.⁹⁰

Umutsuzluğa kapılan Haçlılara iki Cenova, dört İngiliz gemisi yardıma geldi. Esasen 17 Haziran'da Yafa Limanı'na gelen bu yardım erzak ve kuşatma aletlerinin yapımı için gerekli olan malzemeleri taşımaktaydı.⁹¹ Dolayısıyla yeni ve sağlam kuşatma kulelerinin yapımına başlandı. Müslümanların kullandıkları Rum Ateşi sebebiyle Haçlılar bir kere daha umutsuzluğa kapılmışlardı. Zira suda sönmeyen bu ateş sebebiyle en sağlam silahlar bile zarar görmekteydi. Öte yandan, bölgedeki yerli Hristiyanlardan biri Rum Ateşi'nin sebep olduğu yangının sirke ile söndürülebileceğini onlara öğreterek problemi halletti. Böylece kuşatma kulelerinin içine sirke kırbalı koyan Haçlılar, bu sorunu da çözmüş oldular.⁹²

Tankred, Kudüs muhasarasına katılmak için liderlerin yanına geldi. Onun daha geç gelmesinin sebebi, Bethlehem'in Hristiyan halkının Frankları kentlerine davet etmeleriydi.⁹³ Tankred bölgeye giderek Doğu Kilisesi'ne kendi sancağını asmayı başarmıştı. Ancak bu durum, Haçlılar arasında yeni tartışmalara sebebiyet verdi. Din adamları ve dünyevi liderlere göre bu kutsal kilise onun hâkimiyetinde olmamalıydı. Aynı anlaşmazlığı bu sefer de Kudüs ile ilgili olarak yaşadılar.

⁸⁹ Usta, **Haçlı Seferlerinde Kuşatma**, s. 106.

⁹⁰ Raimundus Aguilers, İng. terc. Hill-Hill, s. 122-124; Trk. terc. Genç, s. 190-191; **Anonim Haçlı Tarihi**, s. 154-155; Runciman, **a.g.e.**, I, s. 217.

⁹¹ Raimundus Aguilers, İng. terc. Hill-Hill, s. 119-120; Trk. terc. Genç, s. 192-194. Runciman, **a.g.e.**, I, s. 217; Murat Kaan Yıldız, "Birinci Haçlı Seferinde Cenova: Rolü, İmtiyazları ve Gelişimi", **The Legends Journal of European History Studies**, sy: 2, 2021, s. 110.

⁹² Albertus Aquensis, s. 427; Usta, **Haçlı Seferlerinde Kuşatma**, s. 108-109.

⁹³ Fulcherius'a göre (İng. terc. Krey, s. 115; Trk terc. Barlas, s. 98-99) şehirde yaşayan Hristiyanlar, Türklerin veya Arapların geldiklerini zannedip korkmuşlar, ancak Haçlıları gördüklerinde çok sevinmişlerdi.

Nihayetinde, bir yandan abluka ile ilgilenildiği için bu meselelerin çözümüyle uğraşmaya ara verildi.⁹⁴ Dolayısıyla ele geçirilen şehirlerde hâkimiyetin kime ait olacağı sıklıkla problem teşkil etmişti.

Şehri ele geçirmeye kararlı olan Haçlılar, bu uğurda oruç tuttular ve hep birlikte Kudüs'ün etrafında yalın ayak dolaştılar. Bu dinî coşku, herkesi zafer için bir araya getirdi ve morallerin yükseltilmesinde etkili oldu.⁹⁵ Nitekim 13 Temmuz'u 14 Temmuz'a bağlayan gece Kudüs'ün surlarına saldırdılar. Hendekleri doldurarak ahşap hücum kulelerini surların diplerine doğru sürmek için ellerinden geleni yaptılar. Saatler süren mücadeleler sonucunda, 15 Temmuz'da kente girmeyi başardılar.⁹⁶ Müslümanlar, kendilerini korumak için Harem-i Şerif Meydanı'na koştu. Buradaki Kubbetü's-Sahra ile Mescidü'l-Aksâ'ya girdiler. Ancak peşlerinden gelen Tankred'a teslim olmak ve mezkûr camileri ona vermek zorunda kaldılar. Tankred ise buraları yağmaladı. Raymond de St. Gilles de şehre girdi ve İfitihârüddeve'yi Davud Kulesi'nde kuşattı. Vali, kendisini ve adamlarını kurtarmak için kuleyi teslim etmek zorunda kaldı.⁹⁷ Bu sürecin ardından kentin sakinleri dehşete kapıldı. Zira kendilerini kurtarmaya çalıştılar ancak büyük bir katliamla karşı karşıya kaldılar. Ordudaki üç tanığın ifadeleri bu hususta önemlidir. Anonim bir yazarın eseri olan *Gesta Francorum*'da halkın esir alındığı, bu arada birçoğunun da öldürüldüğü kayıtlıdır.⁹⁸

Haçlı Seferi'nin diğer önemli görgü tanığı müellif Raimundus Aguilers de bu hususa benzer bilgiler verir. Hatta yaşanan kıyımın büyüklüğünü anlatırken şu ifadeleri

⁹⁴ Raimundus Aguilers, İng terc. Hill-Hill, s. 121, Trk. terc. Genç, s. 194-195. Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 49. Runciman, **a.g.e.**, I, s. 218. Usta, **Haçlı Seferlerinde Kuşatma**, s. 107-108.

⁹⁵ Raimundus Aguilers, İng terc. Hill-Hill, s. 122-123, Trk. terc. s. 196-97. Karş. Runciman, **a.g.e.**, I, s. 218-219.

⁹⁶ Peter Tudebodus, s. 178; Usta, **Haçlı Seferlerinde Kuşatma**, 110-112; Runciman, **a.g.e.**, I, s. 219-220. Raimundus (İng. terc. Hill-Hill, s. 125-127; Trk terc. Genç, s. 200-203) savaştan Haçlıların sayısını 12 bin yaya ve yaklaşık 1200 şövalye olarak vermektedir. Kudüs'te bulunan savaşçıların sayısını ise 60 bin olarak verir. Buna ilaveten verdiği bilgilere şehrin içinde birçok kadın ve çocuk vardı. Willermus (İng. terc. Krey, I, s. 348-349; Trk terc. Ayan, I, s. 335) ise Haçlı ordusu için 20 binden az yaya, yaklaşık 15 bin atlı asker, beş bin kadar da kadın, çocuk ve hasta hacılar vardı der. Kudüs Kuşatması ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz.: Conor Kostick, **The Siege of Jerusalem, Crusade and Conquest in 1099**, New York 2009; Karaca, **a.g.e.**, s. 44-55; John France, "Jerusalem, Siege of (1099)", **Crusades, An Encyclopedia**, III, (ed. A.V. Murray), Oxford 2006, s. 677-679.

⁹⁷ Peter Tudebodus, s. 179; Runciman, **a.g.e.**, I, s. 220; Karaca, **a.g.e.**, s. 51.

⁹⁸ **Anonim Haçlı Tarihi**, s. 156; Karaca, **a.g.e.**, s. 52.

kullanır: “Artık Kudüs’ün her yanına cesetler saçılmış, her yanı kanla boyanmıştı; canını kurtarmayı başarıp Davud Burcu’na kaçan bir avuç kişi de canlarının bağışlanması karşılığında orayı Raymond’a teslim etti.”⁹⁹

Bir başka görgü tanığı, Fulcherius Carnotensis, kadın ve çocukların da katliamdan kurtulamadıklarını dile getirir. Yaşanan dehşete dair yazdıkları çarpıcıdır:

“Süleyman Tapınağı’nın çatısından atlayarak kaçmaya çalışan Müslümanların çoğu oklarla vurularak öldürülmüştü. Bu tapınakta yaklaşık 10.000 Müslüman’ın boynu vuruldu. Burada olsaydınız ayak bilekleriniz katledilenlerin kanlarıyla lekelenebilirdi.”¹⁰⁰

Onun bu yazdıklarını Peter de desteklemektedir: “Orada toplanan düşman güneş batana dek var gücüyle savaştı; ancak adamlarımız o kadar çok öldürmüşlerdi ki Mabel’in her yanından kan akıyordu.”¹⁰¹

Kudüs’ün işgali sırasında Yahudi halka karşı da benzer bir tutum sergilendi. Onlar, Müslümanlara yardım ettikleri gerekçesiyle yakılarak öldürüldüler.¹⁰² Müslümanların yuttukları Bizans sikkelerini çıkarmak isteyen Haçlılar, öldürdükleri bu kimselerin karınlarını deştiler. Bazılarını da yakarak altınları almaya çalıştılar.¹⁰³ Katliamın ardından Kudüs’ün yağmalanması süreci yaşandı. Haçlılar, ölenlerden kalan mülklere el koydular. Bu sayede birçok fakir zengin oldu.¹⁰⁴

Yaşananlardan sonra Haçlılar, Kutsal Mezar Kilisesi’ne gidip Tanrı’ya şükrettiler. Ardından 17 Temmuz’da bir toplantı yapıp mevcut durumu konuşmaları gerekti. Cesetlerin nasıl yok edileceği, kentin toparlanması için yapılacaklar, nüfusun nerede ikamet edeceği ve olası Fâtımî saldırılarına karşı kendilerini nasıl

⁹⁹ Raimundus Aguilers, İng terc. Hill-Hill, s. 127-128, Trk. terc. Genç, s. 208.

¹⁰⁰ Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 121; Trk. terc. Barlas, s. 104.

¹⁰¹ Peter Tudebodus, s. 179.

¹⁰² Karaca, **a.g.e.**, s. 54; Kaya, **a.g.t.**, s. 101-108.

¹⁰³ Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 122; Trk. terc. Barlas, s. 105.

¹⁰⁴ Peter Tudebodus, s. 182-183; Fulcherius Carnotensis, İng terc. Ryan, s. 123; Trk. terc. Barlas, s. 105.

koruyacakları gibi belli başlı meseleler vardı. En önemli problemlerden biri de Kudüs'ün kim tarafından nasıl yönetileceğiydi.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Peter Tudebodus, s. 184-185; Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 123, Trk. terc. Barlas, 106; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 59; Runciman, **a.g.e.**, I, s. 221-223; Karaca, **a.g.e.**, s.54-55. Kudüs merkezli krallığın siyasî hayatına dair detaylı bilgi için bkz.: Karaca, **a.g.e.**; 17-319; Sevtap Gölgesiz Karaca, “Kutsal Topraklarda Kurulan Bir Haçlı Devleti: Regnum Ierusalem-Kudüs Krallığı”, **TYB Akademi**, sy. 21, Eylül 2017, 65-69.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUDÜS HAÇLI KRALLIĞI'NDA SOSYAL SINIFLAR: FRANKLAR

Yüzyıllar boyunca Müslüman hâkimiyetinde kalan İspanya, Sicilya ve Suriye-Filistin toprakları, XI. Yüzyıldan itibaren adım adım Hristiyan egemenliğine geçti. Değişen hükümrânlık birçok unsurla birlikte sosyal hayatı da etkiledi, ancak bu durum her bölgeye farklı yansıdı. İspanya'da Yahudi ve Müslüman nüfus ya sınır dışı edildi ya da Hristiyanlığa geçmeye zorlandı; Sicilya'da Norman hâkimlerle yerli nüfus kaynaştı, Suriye ve Filistin'de ise Franklar ele geçirdikleri topraklarla bütünleşmeyi başaramadılar. Bu durumun arkasındaki sebeplerden bazıları onların yerlilerden az sayıda olmaları ve bu nüfusla kaynaşmayı tercih etmemeleriydi. Kısacası Franklar, İspanya'da veya Sicilya'da benimsenen toplumsal yapılardan hiçbirini inşa etmemekle beraber yerlilerle aralarında oluşan mesafeyi önleyemediler. Nihayetinde Latin Doğu'da kurulan Haçlı devletleri içerisinde en dikkate değer olan Kudüs Haçlı Krallığı'nın toplumu, Franklar ve Frank olmayanlar olarak temelde ikiye ayrıldı.¹⁰⁶

Bölgenin yeni yöneticileri olan Frankların yerli nüfustan birçok açıdan farklı konumda oldukları ve ilk günden itibaren benimsenen bu tutumun ilerleyen süreçte de varlığını koruduğu görülmektedir. Esasen yönetenler ve yönetilenlerden oluşan bu toplumsal yapıda Haçlılar da kendi içlerinde ayrılmaktaydılar. Bu husus bilhassa aile kökenleri ve sosyo-ekonomik düzeylerle ilişkiliydi. Bu sebeple Kudüs Krallığı'nda yaşayan Franklar tanıtırken onları soylular, din adamları, halktan kimseler ve İtalyanlar¹⁰⁷ olarak gruplandırmak mümkündür.

¹⁰⁶ Joshua Prawer, "Social Classes in the Latin Kingdom: the Franks", **A History of The Crusades, The Impact of the Crusades on the Near East**, V, (ed. Kenneth M. Setton), Wisconsin 1977, s. 118-119.

¹⁰⁷ Burada bahsi geçen İtalyanlar; Venedik, Cenova ve Pisa halkıdır. Bu kimseler Haçlılara yardım etmek suretiyle Latin Doğu'da ticaret yapma ve bölgeye yerleşme imtiyazına kavuşmuştu.

1. Frank Tabiri ve Franklar

Toplumsal tabakaların şekillenmesi hakkında bilgi verirken ilk olarak Frankların kim olduğundan ve Haçlıların neden bu isimle anıldıklarından bahsedilmesi gerekmektedir. İslâm dünyasında, genel olarak Katolik ve Ortodoks mezheplerine mensup Avrupalılar için kullanılan Frank tabiri tek bir kabile ismi değildi; önceleri Roma İmparatorluğu’nun doğu ve kuzey sınırlarında oturan ve imparatorluğun hâkimiyeti altına girmeyi kabul etmeyen göçebe Germen kabilelerini ifade ediyordu. Roma İmparatorluğu’nun zayıflaması üzerine bu kabilelerin “halk kralları” birleşerek bir “üst kral” seçtiler ve ona “Frankların kralı” unvanını verdiler. Müslümanlar Haçlı Seferleri öncesinde Frank adını, V. Yüzyıldan VIII. Yüzyıla kadar Merovenjiyen Hanedanı, IX. Yüzyıl ortalarında parçalanıncaya kadar da Karolenjiyen Hanedanı tarafından yönetilen Frank Devleti’nin halkları için kullanmışlardı. Haçlı Seferlerinin başlamasından sonra ise Doğu’daki Latin devletlerini kuranlar çoğunlukla Frank olduğu için bütün Batı ve Kuzey Avrupa milletleri (Fransız, İngiliz, Alman, İtalyan, Norman) Frank diye anılmıştır. Fakat Katolik İspanyollar ile Ortodoks Kilisesi’ne mensup milletler (Rus, Rum, Bulgar, Sırp vb.) için Frank tabiri kullanılmamıştır. Müslüman dünyasına bakıldığında, Franklardan bahsettikleri görülmektedir.¹⁰⁸ Bazı Latin kroniklerinde de kullanılan bu kelimenin Müslümanlardan mı alındığı veya Batılıların zaten bu ifadeyi kullanarak Müslümanlara örnek mi olduğu sorusunun cevabı da henüz verilememiştir.¹⁰⁹ Fakat, Haçlı Seferlerine çoğunlukla Fransızların iştirak etmeleri sebebiyle dönemin Müslüman tarihçileri tarafından Haçlılar yerine “Franklar” tabirinin kullanıldığı bilinmektedir.¹¹⁰

XII. yüzyıl ve sonrasına ait doğulu Müslüman müelliflerin eserlerine bakıldığında, Frank kelimesinin Kudüs başta olmak üzere Suriye ve Filistin

¹⁰⁸ Işın Demirkent, “Franklar”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 173.

¹⁰⁹ John Tolan, “The [European] Other in Medieval Arabic Literature and Culture”, *Speculum: A Journal of Medieval Studies*, sy. 88(1), 2013, s. 310-12; Niall Christie, “An Illusion of Ignorance? The Muslims of the Middle East and The Franks Before the Crusades” *The Crusader World*, (ed. Adrian Boss), New York 2016, s. 312.

¹¹⁰ Demirkent, “Franklar”, s. 173.

topraklarına yerleşen Haçlıları (Fransız, İngiliz, Alman, İtalyan, Norman) kapsayan bir tanıma dönüştüğü görülmektedir.¹¹¹ Özellikle Haçlıları hicveden şairler tarafından, “Salîbiyye”, “Rûm”, “Benü’l-Asfar” gibi kelimelerin de kullanıldığı bilinmektedir. Frank/Frenk ifadesinin önemi ise Haçlıların tamamını belirtmek amacıyla en çok kullanılan terim olmasıdır.¹¹² Yahudiler, Doğu Hristiyanları ve Bizans halkı da Haçlılar için Frank ifadesini kullanmıştır.¹¹³ Bu durum Levant coğrafyasında yüzyıllardır yaşayan halkların ve süregelen düzenin değişmesine adapte olma çabasıyla açıklanabilir. Birbirleriyle ilk defa aynı topraklarda yaşayacak olan bu insanların büyük bir çoğunluğunun yaşadığı şaşkınlık hissi, karşı tarafı “adlandırarak” giderilmeye çalışılmış, Batılılar ise bu tanıma kabullenerek kendilerini somutlaştırmış ve farklı milletlerden olmalarına karşın müşterek kimlik oluşturma hissiyatı duymuş olabilirler.

Franklar Doğu’ya gelerek Kudüs Haçlı Krallığı başta olmak üzere çeşitli siyasî yapılar oluşturmuşlardı. Bu teşekküller sosyolojik açıdan incelendiğinde toplumun temel olarak Frank olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye bölünmüş olması, yönetenler ve yönetilenleri de ayırması açısından önem arz etmektedir. Nitekim yüzyıllardır bir arada yaşayan Doğulu Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, Haçlılar için Frank ifadesini kullanarak onların kendilerinden farklı bir topluluk olduğunu belirtmek istemişlerdi. Söz konusu yerlilere göre onlar istilacıları simgelemektedir. Meseleye Haçlılar açısından bakıldığında ise kendilerini yönettikleri halklardan ayırmak için bu ifadeyi benimsedikleri görülmektedir.¹¹⁴ Hatta ilerleyen süreçte Latin Doğu’ya gelen İtalyanlar da “Frank” ifadesini kullanamadılar. Çünkü onlar tamamen ayrı bir gruptu. Bu durumun sebeplerinden biri İtalyan Deniz Cumhuriyetleri’nin I. Haçlı Seferi’ne ciddi anlamda katılmamış

¹¹¹ Demirkent, “Franklar”, s. 173; Bernard Lewis, “Ifrañj”, EI², III, s. 1044.

¹¹² İbrahim Polat, **Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler**, Ankara 2006, s. 173-174.

¹¹³ Franco Cardini, **Avrupa ve İslam**, Trk. terc. Gürol Koca, İstanbul 2004, s. 70. Bizans kaynaklarında Frank ve Latin isimlendirmeleri karmaşık bir şekilde yer almış ve zaman zaman değişikliğe uğramıştı. Ancak genel olarak bakıldığında bu kaynaklarda bahsedilen Frankların, Latinlerin genelinin bir parçası olarak yorumlandığı görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Alexander Kazhdan, “Latins and Franks in Byzantium: Perception and Reality from the Eleventh to the Twelfth Century”, **The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World**, (ed. Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh), Washington 2001, s. 83-100.

¹¹⁴ Prawer, “Franks”, s. 120.

olmaları olabilir. Nitekim onlar daha sonra Latin Doğu'da bulunan din kardeşlerine yardım ederken diğer Haçlı liderlerinden farklı olarak bunu doğrudan belli şartlar ve topraklar karşılığında yapmış bulunsalar bile onların kendileri için aynı ifadeyi kullanmalarını dahi önlemiş olabilir.

Frankların toplum içerisinde nasıl bir konumda olduklarını *Assies de Jerusalem* ve *Assies des Bourgeois* gibi kanunlarda yer alan bazı ifadelerden anlamak mümkün görünmektedir. Bu metinlerde Kudüs Haçlı Krallığı'nda yaşayan ancak Roma'ya bağlı olmayan insanların hepsi adeta bir ikinci katman olarak değerlendirilmekteydi. Hatta aynı suçu işleseler bile Franklardan farklı cezalara tabi tutulmaları gerektiği belirtilmekteydi.¹¹⁵ Esasen burada din-dil ayrımı yoktu, Papalığa bağlı olmayan Hristiyanlar da Müslüman ve Yahudilerle aynı kademede yer almaktaydı. Bu açıdan bakıldığında Frankları öne çıkaran nokta Roma'ya olan bağlılıklarıydı. Nitekim Haçlı Seferi'ne katılan Fulcherius Carnotensis'in Doğu'daki Frank toplumunu anlattığı şu satırlar kayda değerdir:

*“Biz Batılılar şimdi Doğulu olduk. Romalılar ve Galyalıları bu topraklarda Filistinli ve Celileli oldular. Rheims ve Chartlesliler şimdi Sûr ve Antakya sakini oldular. Çoktan doğduğumuz toprakları unuttuk; çoğumuz için artık oralar yabancı ve artık sözü geçmeyen yerler.”*¹¹⁶

Burada Fulcherius'un kullandığı “Orientales” (Doğulular) ve “Occidentales” (Batılılar) terimlerine değinmek yerinde olacaktır. Esasen müellif bu ayrımı yapan ilk kişi değildi. Ondan önce yine Haçlı Seferleri ile bağlantılı olarak Guibertus de Nogenti (1055-1124), *Dei gesta per Francos* adlı eserinde ırksal ve ruhsal kimlikleri Doğu'dan gelen Batılıların hak ettikleri Kudüs'ü almayı başardıklarından bahsetmekte ve kültürel bazı farkları okuyucuya aktarmaktadır. Sigebertus Gemblacensis (1030-1112) ise kutsal toprakları ele geçirmek için yola çıkan Batılılardan bahsederken İspanya, Provence, Akitanya, Britanya, İskoçya, İngiltere, Normandiya ve Fransa bölgelerini kastettiğini belirterek benzer bir ayrım da

¹¹⁵ Andrew Jotischky, “Frank and Natives in the Crusader States”, **The State of the Question**, 2009, s. 9.

¹¹⁶ Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 271; Trk. terc. Barlas, s. 248; August Charles Krey, **The First Crusade; The Accounts of Eyewitnesses and Participants**, Toronto 1921, s. 280-281.

bulunur.¹¹⁷ Haçlı topraklarına ziyareti hakkında bize bilgiler veren anonim bir yazar, krallıkta yaşayan Frankların savaşçı özelliklerini, Katolik inancını benimsemeyi sürdürdüklerini ve Latinceyi kullandıklarını vurgular. Onların bölgede sakal tıraşı olan tek millet olduklarını da ekler.¹¹⁸

Latin Doğu'ya Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden gelen Haçlılar tarafından yaratılan yeni ırk, Batılılar ve bölgedeki yerli halklar arasındaki evliliklerle tasvir edildi. Dolayısıyla gelecek nesilde hem kültürel çevrenin hem de sosyal ve dinî olarak karışık bir mirasın ürünleri olan çocuklar dünyaya geldi. Nitekim bu durum Fulcherius için 1120'ler kadar erken bir tarihte açıksa, XII. yüzyılın ortalarında var olan sosyal yapı çok daha oturmuş ve ayırt edici niteliklerle kuşatılmış olmalıdır.¹¹⁹ Bu açıdan bakıldığında ise Frankların ne kadar “Batılı” kalabildikleri tartışmaya açıktır.

Esasen bu bilgiyle ilgili incelenmesi gereken bir diğer mesele Fulcherius'un bu paragrafı yazdığı yıllarda Latin Doğu'da Frank nüfusunun az olmasıydı. Hem bu sebeple hem de kaynakların eksikliğinden ötürü birçok tarihçiye göre Fulcherius insanları Kudüs'e gelmeye teşvik etmek için bu gibi cümleler yazmıştı. Nitekim o dönemde Franklarla yerlilerin evlilikleri hakkındaki bilgiler de net değildir.

Haçlıların bölge halkıyla bir arada nasıl yaşadıklarına dair bazı ayrıntılar, Frank terimi üzerinde daha geniş malumata ulaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Toplumdaki entegrasyon hakkında Üsâme b. Münkız ve İbn Cübeyr gibi Franklarla iletişime geçen Müslüman müelliflerin yazdıkları dikkat çekicidir. Nitekim ikisi de Haçlılarla yerlilerin uyum içerisinde yaşadıklarına dair çeşitli örnekler vermektedir. Ancak kutsal topraklarda çok kısa süre bulunmaları verdikleri bilgilerin doğruluğundan ve toplumun hangi kısımlarını ne kadar kapsadığından emin olunmamasına sebebiyet vermektedir. Bunun yanı sıra Üsâme b. Münkız,¹²⁰ Frankların yerlilerin geleneklerini benimsediklerine dair çeşitli örneklerden bahseder. Hatta buna göre araştırmacılar iki karşıt görüşten de söz etmektedirler:

¹¹⁷ Jotischky, “Frank and Natives”, s. 1.

¹¹⁸ **Anonymous Pilgrims I.-VIII.**, s. 27-28.

¹¹⁹ Jotischky, “Frank and Natives”, s. 2.

¹²⁰ Üsâme İbn Münkız, **a.g.e.**, s. 176-177.

- a) Doğu'nun yaşam tarzına Frankların adapte olmaları sonucunda adeta bir Franko-Suriye uygarlığının meydana geldiğini düşünenler.
- b) Frankların yönetim düzeninin detaylarından yola çıkarak Batılıların yerlilerden dil, din ve kültürel açıdan ayrılan egemen bir yönetici sınıf olduğunu savunanlar.¹²¹ Dolayısıyla Haçlıların nasıl bir sistemle yaşamlarını sürdürdükleri ve Frank teriminin bağlamı bu görüşlere göre farklılık göstermekteydi.

2. Frank Toplumu'nda İleri Gelenler

Kudüs Haçlı Krallığı'nda yer alan soylu Frankların özelliklerini bünyesinde barındıran Philippe de Novere'nin hayatı dikkate değer olduğundan onu tanıtarak konuya başlamak uygun olacaktır. Kuzey İtalya'daki Novara şehrinde doğan Philippe ünlü bir şövalye, tarihçi ve hukukçu olarak XIII. yüzyılda Doğu'daki Haçlı Krallığı'nın önde gelen ailelerinden olup Beyrut'ta hüküm süren Ibelinlerin hizmetine girmiştir. Çok yönlü kişiliğiyle meşhur olan Philippe bir hukukçu olmasının yanı sıra aynı zamanda bir ahlak kuramcısı olarak da tanınmış ve ömrünü Doğu'da tamamlamıştır.¹²² Benzer bir durum Renaud de Châtillon'un hayatında da görülmektedir. Babası Gien kontu ve Châtillon-Sur-Loing hâkimi Godefroi idi. Renaud, soylu bir aileden gelmesine rağmen ikinci oğul olduğu için kendisine toprak verilmemişti. Bu sebeple Latin Doğu'ya zengin olmak için gitmeye karar vererek II. Haçlı Seferi'ne katılmıştı. Seferin ardından Kudüs Kralı III. Baudouin'in (1143-1162) hizmetine girmişti. Amacı Latin Doğu'da şöhret ve güç sahibi olmaktı. Bu sebeple de fırsatları değerlendirerek önce Antakya Prinkepsi (1153-1160) ve daha sonrasında Mâverâ-i Ürdün Senyörü (1177-1187) olmayı başarmıştı.¹²³ Batı'da güç sahibi olamayıp Latin Doğu'ya gelerek istediği zenginlik ve üne kavuşan birçok kişi vardı. Bu duruma I. Haçlı Seferi'ne katılanlarda da sıklıkla rastlanılmaktaydı. Batı'daki imkânsızlıklara karşın Doğu'da hâkimiyet kurmayı başararak adını

¹²¹ R.C. Smail, **Crusading Warfare, 1097-1193**, UK 2001, s. 62, 63; Jostischky, **a.g.m.**, s. 3-4.

¹²² Prawer, "Franks", s. 125.

¹²³ Renaud de Châtillon'un hayatı için bkz.: Ebru Altan, "Renaud de Châtillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160), Mâverâ-i Ürdün Senyörü (1177-1187)", **Tarih Dergisi**, sy. 55, 2012/1, İstanbul 2013.

duyuran birçok lider vardı. Bu husus Haçlı Seferlerinin ilk dönemlerine özgü olmakla kalmamış, şövalyeyken kral olan Guy de Lusignan (1186-1194) örneğinde görülebildiği üzere ilerleyen süreçte de devam etmişti. Nihayetinde Latin Doğu, o dönemki Batı'ya kıyasla daha az değişken fırsatlar sunabiliyordu.¹²⁴ Sefere katılarak doğdukları bölgelerden ayrılan Haçlıları bu zorlu yolculuğa teşvik eden unsurlardan biri de bütün hakları ilk çocuğa verip diğerlerinin mülksüz kalmasına sebep olan miras sistemiydi. Bu durum Kuzey Fransa'ya özgüydü ve ilk sefere katılanların çoğunun da bu bölgeden olmasını bir nebze de olsa açıklar nitelikteydi.¹²⁵ Sonuç olarak Avrupa'nın sunabildiği hayat şartlarından memnun olmadığı için Doğu'ya gelip burada zengin olacağını uman birçok Haçlı vardı. Bu durum bir nevi sefere katılım için itici bir güç oluşturmaktaydı. Nitekim bu insanların bir kısmı Latin Doğu'da soylu ve zengin olmayı başaracaktı.

Kudüs'ün zapt edilmesiyle (15 Temmuz 1099) neticelenen I. Haçlı Seferi yaklaşık üç yıl sürmüştü. Bu sürecin ardından sağ salim Filistin'e ulaşmayı başarak şehrin alınmasında rol oynayan ve ilerleyen süreçte Avrupa'ya dönmek yerine kutsal topraklarda yaşamını sürdürenlerin sayısı, sefere katılanlara kıyasla bir hayli azdı. Birçok asilzade ve asker ya yolda ölmüş ya da hac vazifesini yerine getirdikten sonra ülkesine geri dönmüştü. Kudüs Haçlı Krallığı'nda yaşayacak olanlar ise bölgeye sağ salim ulaşabilen ve ülkelerine geri dönmek istemeyen kişilerdi. Büyük soylu ailelerden çok azı -Toulouse Kontu Raymond de Saint Gilles, Güney İtalya'dan Robert Guiscard'ın oğlu olan Norman reisi Bohemund ve onun yeğeni Tankred, Aşağı Lorraine Dükü Godofroi de Bouillon ve kardeşi Baudouin- Doğu'da kaldı. Aslında bu kişilerin Avrupa'ya dönmek istememelerinin temel sebebi orada kendilerini bekleyen herhangi bir zenginliğin olmamasıydı. Oysa Doğu'da şöhret ve para kazanma şansları daha yüksekti. Ayrıca ilk seferin askerleri Avrupa'nın farklı bölgelerinden yola çıkan yerel liderlerin emrindeydiler. Adı geçen bu kimseler Doğu'da siyasî yapılarını oluşturdukları bölgelere çoğunlukla kendi askerlerini yerleştirmişlerdi. Örneğin Antakya'ya yerleşen Haçlıların çoğunun Norman olmasının sebebi bu husustu. Ancak Kudüs'te durum farklıydı. Bu kutsal şehir sefere

¹²⁴ Prawer, "Franks", s. 126.

¹²⁵ Peter Tudebodus, s. 16.

katılan farklı orduların bir arada harekete geçmesiyle ele geçirilmişti. Haliyle krallığın Frank nüfusu Aşağı Lorianne Dükü Godefroi de Boullion'un ordusundan ötürü baskın bir Kuzey Fransız şövalye sınıfına sahip olsa da (Normandiya hariç Loire'nin kuzeyinden gelen kişiler) kuşatmaya katılanların bir kısmının kökeni farklıydı. Ek olarak Kudüs'te hac vazifesini yerine getirmek için kalan ancak sonrasında buraya yerleşmeye karar veren hacılar ve zaman zaman yapılan göçler de etnik çeşitliliğe katkı sağlamaktaydı. Bu çeşitlilik ileri gelenler arasında da görülecekti.¹²⁶ Sonuç olarak krallığın topraklarının hac merkezi olması, ticaret ve üretimin yapıldığı şehirlerin de varlığı gibi sebeplerle farklı etnik kökenlerden insanlar bir arada yaşamaktaydı. Ayrıca krallığın neredeyse her döneminde yaşadığı nüfus ve asker ihtiyacı da farklı milletlerden olan Hristiyanların krallığa kabulünü kolaylaştırmış olabilir. Ancak Frank soyluları açısından bakıldığında, bunların çoğunun seferlere katılan Haçlılar olduğu görülmektedir.

2.1. Kral

Kudüs'ü ele geçirme arzusu Frankları zorlu yolculukları boyunca bir arada tutan yegâne unsurdu. Ancak onlar bu ideallerinin gerçekleşmesinin ardından birtakım sorunlar yaşamaya başladılar. Haçlı liderleri ile ruhanîler arasında kutsal toprakların idare şekli hususunda fikir ayrılıkları oluştu. Şehrin dinî bir otorite tarafından yönetilmesi düşünülüyse de papalığı Haçlı ordusunda temsil eden Le Puy Psikoposu Adhemar'ın Antakya'da çıkan salgın hastalık yüzünden ölmesi ve diğer din adamlarının bu mevkî için uygun olmaması sonucu patrikten önce kral seçimine karar verildi.¹²⁷ Adhemar'ın Kudüs'e ulaşamamış olması, Haçlı Seferlerinin seyrini değiştirmesi açısından dikkat çekicidir. Çünkü o, Clermont Konsili'nde alınan karara uygun olarak sefer sırasında papanın temsilcisi sıfatıyla ordudaki en yüksek otoriteye sahip olan kişiydi. Bu husus, yani bir komutan yerine piskoposun ön plana çıkması,

¹²⁶ Prawer, "Franks", s. 126-127.

¹²⁷ Raimundus Aguilers, İng. terc. Hill, Hill, s. 129; Trk terc. Genç, s. 212-213; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 59. Willermus Tyrensis, Godefroi'nın oy çokluğuyla seçildiğini belirttikten sonra bir rivayetten söz eder: Buna göre Toulouse Kontu Raymond, seçimi kazanan kişiydi ancak adamları Avrupa'ya yani evlerine dönmek istedikleri için kontları hakkında olumsuz beyanlarda bulunmuşlardı. Bkz.: Willermus Tyrensis, İng. terc. Babcock-Krey, I, 379-383; Trk terc. Ergin Ayan, **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II, Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)**, İstanbul 2018, s. 29.

yapılacak seferin kiliseye ait olduğunu da gözler önüne sermekteydi. Nitekim Adhemar hayatta olsaydı, kurulacak olan devletin yönetim biçimini ve başa geçecek olan kişiyi muhtemelen kendisi seçecekti.¹²⁸ Ancak papanın fikirlerinin tatbiki konusunda yaşanan karışıklıklar, siyasî ve toplumsal yapıyı büyük oranda şekillendirecek unsurlardan biriydi.

Adhemar'ın ölümü üzerine kutsal toprakları yönetecek kişinin seçilmesi için yapılan görüşmelerde yüksek rütbeli adaylar ve din adamlarından müteşekkil bir meclis Raymond'un kral olmasını uygun gördü. Ancak Toulouse Kontu bu görevi şehrin dinî kimliğinden ötürü üstlenmek istemeyince ileri gelenler yeniden toplandılar ve Godefroi de Bouillon (1099-1100) Kudüs'ün ilk hükümdarı seçildi. Bu duruma içerleyen Raimond, kendisine hile yapıldığını düşünmekteydi.¹²⁹ Kral unvanını reddeden Godefroi ise "Kutsal Mezar Savunucusu" olmayı kabul etti.¹³⁰ Alan Murray bu duruma sebep olarak kutsal şehirde kraliyet unvanının kullanılmasına olan itirazları göstermektedir.¹³¹ Ancak nihayetinde unvanı farklı olsa dahi din adamlarını kendisine küstürmeden hükümdar olmayı başarmıştı. Şehri kilise doğrudan yönetmiyordu, Adhemar'ın ölümü bir "kilise devleti" kurulmasını önlemişti. Buna karşın Godefroi'nın tutumuna bakıldığında, kilisenin devlet üzerinde oluşturulan etkisi açıkça ortadaydı. Bu unvanın bir bakıma o dönemdeki din adamlarının gücünün somut göstergesi olduğu söylenilebilir.

¹²⁸ Runciman, *a.g.e.*, I, s. 223.

¹²⁹ Raimundus Aguilers, İng. terc. Hill, Hill, s. 129-130; Trk terc. Genç, s. 213; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 59. Willermus Tyrensis, Godefroi'nın oy çokluğuyla seçildiğini belirttikten sonra bir rivayetten söz eder: Buna göre Toulouse Kontu Raymond, seçimi kazanan kişiydi, ancak adamları Avrupa'ya yani evlerine dönmek istedikleri için kontları hakkında olumsuz beyanlarda bulunmuşlardı (bkz.: Trk terc, s. 29). Runciman'e göre (I, s. 225) birçok kişinin desteğini kaybeden Raymond, Kutsal Şehir'de krallık tacını giyemeyeceğini belirterek hükümdarlık teklifini reddederken başka bir adayın da kral unvanıyla hüküm sürmesini engellemeye çalışmıştı. A. Murray ve H. Nicholson ("Jerusalem, (Latin) Kingdom of", **Crusades, An Eyclopedia**, II, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 662) da Raymond'un ordunun geniş kesimlerini kendisine düşman ettiği için hükümdar olamadığından bahsetmiştir.

¹³⁰ Albertus Aquensis, s. 445-447; Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 124, Trk terc. Barlas, s. 106; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 59; Aydın Usta, "Kudüs Haçlı Krallığı'nda Kilise-Devlet İlişkisi (1099-1187)", **Ortaçağ'da Din ve Devlet (Doğu-Batı Ekseninde)**, ed. Ayşe Atıcı Ayancan, İstanbul 2018, s. 119.

¹³¹ A. Murray- H. Nicholson, "Jerusalem, (Latin) Kingdom of", **The Crusades An Encyclopedia**, II, (ed. A. V. Murray), Oxford 2006, s. 662.

Godefroi'nın, *prinkeps* ve *advocatus* unvanlarına sahip olması devletin yapısı ve yönetimi hakkında da bazı detayları gözler önüne sermektedir. Godefroi ilk olarak *prinkeps* unvanı ile dünyevi liderliği, *advocatus* ile kilisenin ve Hristiyan tebaanın koruyucusu olma görevlerini üstlenmişti.¹³² Nitekim bu vazifelerini yerine getirdiği süreçte giydiği altın rengi kıyafeti ve tavırları sebebiyle Oldenbourg'un ifadesiyle “İslâm hükümdarlarından çok da farklı değildi.”¹³³ Bu benzerliğin krallığın daha ilk dönemlerinden itibaren oluşmaya başlaması oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca Godefroi'nın sahip olduğu bu iki unvan, toplumsal yapıyı da etkilemekteydi. Yeni kurulan devletin ileri gelenleri, Batı'daki din kardeşlerinin oluşturduğu gibi kilisenin ön planda olduğu ve sosyal hayatta Hristiyanlığın önemli bir yer tuttuğu bir yapı meydana getirmekteydiler.

Godefroi, diğer Haçlı liderleriyle birlikte Doğu'ya gelen ve Kudüs'ün ele geçirilmesi için çabalayanlar arasındaydı. Dolayısıyla diğerlerinden bir üstünlüğü yoktu. Godefroi'nın devletin başına geçmesinde rol oynayanların yer aldığı Yüce Divan'ın yetkileri oldukça genişti. Burada bulunan asiller kralın seçilmesinde ve gerektiği takdirde nâib tayininden sorumluydular.¹³⁴ Çünkü kral divanın başkanı olsa bile *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) idi. Dolayısıyla Doğu'da elde edilen başarıların birlikte kazanılmış olması, Godefroi'yı vassallarından daha üstün bir konuma getirmemekteydi. Yüce Divan'ın başkanı konumuna sahip olsa da hükümdar olarak yetkileri sınırsız değildi.¹³⁵ Hükümdarın vassallarından üstün bir statüde bulunmaması, devlet yönetiminde daha ilk dönemlerden itibaren varlığını hissettirmiş ve hem toplumsal hem siyasî yapıya uzun yıllar boyunca etki etmiştir.

Kutsal topraklarda temelleri atılmakta olan krallığın varlığını sürdürebilmesi, izlenen politikalara bağlıydı. Bu sebeple güçlü bir siyasî yapı zaruriydi. Buna karşın Godefroi'nın erken ölümü dengeleri bozmuştu. Albertus Aquensis'in, “İsa'nın seçkin

¹³² Jonathan Riley-Smith, “The Title of Godfrey of Bouillon”, **Bulletin of the Institute of Historical Research**, sy. 52, 1979, s. 84; Ebru Altan, “Haçlı “Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair”, **Tarih Dergisi – Turkish Journal of History**, sy. 71, İstanbul 2020, s. 71.

¹³³ Zoe Oldenbourg, **The Crusades**, New York 1966, s. 217.

¹³⁴ La Monte, **a.g.e.**, s. 88; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 250-251; Işın Demirkent, “Kudüs Haçlı Krallığı'nda Devlet İdaresi”, **Haçlı Seferleri Tarihi, Makaleler-Bildiriler-İncelemeler**, İstanbul 2007, s. 253.

¹³⁵ La Monte, **a.g.e.**, s. 87-88; Demirkent, “Kudüs Haçlı Krallığı'nda Devlet İdaresi”, s. 253.

ve soylu bir destekleyicisi” olarak nitelendirdiği *Kutsal Mezarın Savunucusu’nun*, yaklaşık bir yıl süren görevinin ardından vefat etmesine tüm Hristiyanlar üzülmüştü.¹³⁶

Godefroi döneminde yaşanan bazı gelişmeler, krallığın kilise nüfuzuna girmesine yol açmıştır. İlk olarak hükümdar seçiminin ardından 1 Ağustos 1099 tarihinde patriklik makamına Normandiya kontunun ordu vaizi olan Güney İtalyalı Marturano Piskoposu Arnoul de Rohes getirilmişti.¹³⁷ Ancak vazifesi kısa sürmüştü, çünkü bu yılın sonunda Urfa Kontu I. Baudouin (1098-1100) ve Antakya Prinkepsi I. Bohemund (1098-1111) ile birlikte Kudüs’e hac vazifesini yerine getirmeye giden Daimbert, artık krallığın yeni patriği idi.¹³⁸ Sahip olduğu Pisa donanmasının yanı sıra Papa’nın ve Bohemund’un desteğine güvenerek zamanla otoritesini artırmayı başardı. Godefroi’nın deniz gücüne olan ihtiyacı ve sergilediği dindar tutum da bu durumun önemli sebeplerindendi. Nihayetinde 2 Şubat 1100 tarihinde gerçekleşen yortuda Kudüs Piskoposluğu’na Yafa’nın dörtte biri bırakıldı. Ardından Daimbert’in talebiyle Kudüs şehri de kendisine teslim edilmek üzereyken muhtemelen şövalyelerin tepkisinin akabinde bu karar ertelendi. Godefroi, birkaç ay sonra, 1 Nisan’da Daimbert ile bu meseleyi tekrar görüşerek adı geçen kentleri ölümünün ardından kendisine teslim edeceğini belirtti.¹³⁹ Bu karar, devletin geleceğini ve idarî

¹³⁶ Albertus Aquensis, s. 515-517. Albertus, Godefroi’nın ölümüne bölgede yaşayan yerlilerin de üzüldüğünü belirtmişti. Zafer Duygu (“XII. Yüzyılda Süryaniler ve Haçlılar, Farklı Bir Haçlı Perspektifinden Haçlı Seferleri”, **Uluslararası Midyat Sempozyumu (7-9 Ekim 2011)**, s. 565.) bu bilginin maksatlı bir şekilde eklenip doğru olmadığını veya Süryânîlerin mecbur kaldıkları için yas tuttuklarını düşünmektedir.

¹³⁷ Anonim Haçlı Tarihi, s. 159. Raimundus Aguilers (Trk. terc., s. 215; İng. terc. s. 67), Arnulf’un papaz kökenli olmadığını, patriklik makamını hak etmeyen bir karaktere sahip olduğunu dile getirmektedir.

¹³⁸ Fulcherius Carnotensis, İng terc. Ryan, s. 132, Trk. terc. Barlas s. 114; Albertus Aquensis, s. 497; Michael Matzke, “Daibert of Pisa (d. 1105)”, **The Crusades An Encyclopedia**, II, (ed. A. V. Murray), Oxford 2006, s. 339-340; Usta, “Kudüs Haçlı Krallığı’nda Kilise-Devlet İlişkisi (1099-1187)”, s. 120. Willermus Tyrensis. (Trk. terc., s. 49) ise bu seyahatten bahsetmeden oy birliğiyle Daimbert’in patrik olarak atandığından bahsetmektedir.

¹³⁹ Hamilton, **The Latin Church**, s. 53; Runciman, **a.g.e.**, I, s. 240-241; Karaca, **a.g.e.**, s. 66-67; John Gordon Rowe, “Paschal II and the Relation Between the Spiritual and Temporal Powers in the Kingdom of Jerusalem”, **Speculum**, sy. 32, Cambridge 1957, s. 475 vd.; Alan V. Murray, “Daimbert of Pisa, the Domus Godefridi and the Accession of Baldwin I of Jerusalem”, **From Clermont to Jerusalem, The Crusades and Crusader Societies 1095-1500**, (ed. A.V. Murray), Turnhout 1998, s. 81 vd.; Usta, “Kudüs Haçlı Krallığı’nda Kilise-Devlet İlişkisi (1099-1187)”, s. 120-121; Willermus Tyrensis (Trk. terc., s. 50) de benzer bilgileri vermekle birlikte Godefroi’nın yasal mirasçıları olmadan

yapısını oldukça etkileyecek türdendi. Ancak *Kutsal Mezar'ın Savunucusu* vefat ettiği sırada Hayfa'nın zaptıyla ilgilenen Daimbert ve Tankred, Kudüs'ü ele geçirmek için geç kaldılar.¹⁴⁰ Onların Antakya Prinkepsi Bohemund'u Filistin'e davet eden mektubu alıcısına ulaşamadı. Godefroï'nın yakınları ise Urfa kontu ve aynı zamanda sabık hükümdarın kardeşi olan Baudouin de Boulogne'u durumdan haberdar ederek onu Kudüs'e çağırdılar.¹⁴¹ Nihayetinde 1100 yılında Patrik Daimbert tarafından Bethlehem Kilisesi'nde Baudouin'e (1100-1118) taç giydirilmesiyle resmen bir feodal krallık kuruldu.¹⁴² Yaşanan bu olaylar devletin geleceğini doğrudan etkilemekteydi. Başlangıçta Adhemar'ın ölümü sebebiyle kurulamayan kilise devletinin Daimbert nezdinde oluşturulma çabası onun faaliyetlerini açıklar niteliktedir. Daimbert'in bu hedefi gerçekleştirmek için yaptıkları toplumsal ve siyasî açıdan devleti etkiledi. Ancak nihayetinde Kudüs ve söz konusu diğer kentlerin patriğe geçmemesi, Latin Doğu'da kilisenin nüfuzunun azalmasına ve krallığın dünyevî yönünün nispeten ağırlık kazanmasına vesile oldu.

Kudüs Krallığı'nın yeni hükümdarı olan I. Baudouin, Patrik Daimbert ile hareket ederek tehdit unsuru haline gelen Galilaea bölgesinin sahibi Tankred'e karşı güçlenmiş oldu. Bundan başka kendisine kiliseden bağımsız bir konumda otoritesini sağlamlaştırabileceği bir ortam hazırladı.¹⁴³ Bu yeni dönemle birlikte kutsal topraklar kral unvanını kullanan biri tarafından yönetildi, böylece hem kilise eski nüfuzunu nispeten kaybetti hem de bölgede Batı'dakine benzer feodal bir sistem oluşturuldu. Bu durum kralın gücünü korumasına da katkı sağladı.

Baudouin ile kardeşi Godefroï farklı karakterlere sahipti. Nitekim yeni kralın yönetim anlayışı da bu durumu kanıtlar nitelikteydi. Ona göre şimdiye kadar devlet adeta kilisenin egemenliği altındaydı. Bilhassa hükümdar değişikliğinin ardından

ölmesi durumunda bahsi geçen yerlerin patrik Daimbert'e teslim edilmesine karar verildiğinden bahsetmektedir.

¹⁴⁰ Albertus Aquensis, s. 517; Usta, "Kudüs Haçlı Krallığı'nda Kilise-Devlet İlişkisi (1099-1187), s. 121.

¹⁴¹ Albertus Aquensis, s. 529; Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 419-421; Trk. terc. Ayan, II, s. 69-71; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 90; Hamilton, *The Latin Church*, s. 54.

¹⁴² Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 90. Fetellus eserinde, (*Description of Jerusalem and the Holy Land: Fetellus (circa 1130 AD)*), İng. terc. **James Rose Machperson**, PPTS V, London 1896, s. 53-54) Baudouin'in din adamları tarafından seçildiği belirtilmektedir.

¹⁴³ Alan V. Murray, *The Crusader Kingdom of Jerusalem: A Dynastic History, 1099-1125*, Oxford 2000, s. 96.

Patrik Daimbert'in otoritesinin artmaya devam etmesi Baudouin'i rahatsız etmekteydi. Üstelik patriğe güvenmemekteydi. Bu durum onun tek bir güç ve en yüksek otorite haline gelmesi için harekete geçmesine zemin hazırladı.¹⁴⁴ Yaşanan patrik değişikliğinin ardından nihayet Arnoul göreve başladı. Onun nüfuz elde ederek kilise devleti oluşturmak gibi bir hedefinin olmaması ve hatta krala sadık kalmayı tercih etmesi dikkat çekicidir. Bu husus Baudouin'in gücünü arttırdı ve devletin feodalleşmesini hızlandırdı.¹⁴⁵ Ayrıca Oldenbourg da devletin bütünüyle bir krallık haline gelmesini büyük oranda I. Baudouin'in sağladığı görüşündedir.¹⁴⁶ Dolayısıyla sorun onun istediği şekilde çözüldü ve artan otoritesi neticesinde papalığın biraz daha geri planda kaldığı bir siyasî yapıyı oluşturmayı başardı. Uyguladığı genişleme politikası da atılan bu temeli sağlamlaştırmayı hedeflemesi açısından dikkate çekicidir.

Genel anlamda bakıldığında I. Baudouin artık hem devletin hükümdarı hem de bölgenin feodal hâkimi olarak ikili bir role sahip olmuştu. Patrik ise onun alanına girmeksizin benzer bir çifte statü elde ederek krallığın en yüksek dinî otoritesi ve Patrik Mahallesi'nin sivil yöneticisi olmayı sürdürdü.¹⁴⁷ Böylece eski Patrik Daimbert'in tutumu ile oluşan güç dengesizliği nispeten çözülmüş oldu.

Oldenbourg'a göre I. Bauoduin, kendi krallığında Bizans imparatorları gibi kilisenin de lideri olmak istemekteydi.¹⁴⁸ Ancak bu hususta yaşanan ekonomik sorunlar ve Daimbert'in tutumu sorun teşkil etmekteydi. Nitekim kral bir süre önce, Kudüs'te kendisinden daha güçlü bir patriği istemeyeceği âşikâr olan Papa ile iletişime geçerek Daimbert'in nüfuzunu azaltmayı hedefledi. Hatta bu sebeple unvanının papalık tarafından onaylanmasını dahi istedi. Böylece yüksek hâkim olan papalık hem krallığın ihtiyaç duyduğu maddî desteği sağlamak hem de patrikliği yeri geldiğinde dizginlemek görevini üstlenmiş oldu.¹⁴⁹ Onun bu tutumunun sebeplerinin,

¹⁴⁴ Karaca, **a.g.e.**, s. 96; Usta, "Kudüs Haçlı Krallığı'nda Kilise-Devlet İlişkisi (1099-1187)", s. 123.

¹⁴⁵ Hamilton, **The Latin Church**, s. 62; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 66 vd; Usta, "Kudüs Haçlı Krallığı'nda Kilise-Devlet İlişkisi (1099-1187)", s. 125. Ayrıca bkz. Rowe, "Paschal II and Relation", s. 481 vd.

¹⁴⁶ Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 216.

¹⁴⁷ Boas, **Jerusalem in the time of the Crusades**, s. 21.

¹⁴⁸ Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 218.

¹⁴⁹ Durmaz, **a.g.t.**, s. 134.

bölgede üstün konuma geçmek ve herhangi bir kilise devletinin oluşumunu engellemek olduğu söylenebilir. Öte yandan kralın bu girişimi Roma ile olan mesafenin etkisiyle Kudüs'teki otoritesinin artmasına katkı sağladı ve toplumsal hayatta patriğin statüsünü bir nebze de olsa geri plana itti. Baudouin her ne kadar kilise karşısında güç kazanmak için mücadele verdiyse de genel anlamda bakıldığında bilhassa ilk yıllarda onun maddî gücünün yetersiz olduğu dikkatleri çekmektedir. Nitekim Sicilya Kontesi Adelheid ile yapmayı düşündüğü evliliğin esas sebebi krallığın özellikle ekonomik açıdan yetersiz olmasıydı. Hatta o bu yüzden kontesin bazı ağır evlilik şartlarını kabul etmişti. Buna göre vârisi seçecek esas kişi Adelheid idi. Eğer bu evlilikten çocukları olursa bu çocuk Kudüs'te kral olacak, aksi takdirde kendi oğlu Sicilya Kralı II. Roger tacı giyecekti. Bu denli ağır isteklerin I. Baudouin tarafından kabul edilmesi, kendisinin ve krallığının bilhassa Sicilya karşısındaki güçsüzlüğünü gözler önüne sermektedir.¹⁵⁰ Ancak bu husus kralın siyasî otoritesini henüz oluşturma sürecinde bulunması ve Müslümanlar karşısında kazanılmak istenen askerî başarılarla da ilişkiliydi. Sonuç olarak hem devletin geleceği hem de toplumsal yapıya etki eden bu idarî ve ekonomik sorunlar, dikkatleri çekmekte ve kral nezdinde çözümler için çaba sarf edilmekteydi.

Kudüs Haçlı Krallığı, Latin Doğu'da kurulan diğer siyasî yapılar gibi Fransız örneğine uygun, mevcut iktâları bağımsız vassallara dağıtan fazlasıyla feodal bir yapıya sahipti.¹⁵¹ Nitekim asiller, kralın doğrudan vassallarıydı ve onların taşıdığı sıfatlar ile yüksek memuriyet unvanları da kendi içinde hiyerarşik bir sıraya sahipti. Yönetim açısından bakıldığında ise Urfa'da kontluk, Antakya'da prinkepslik ve Kudüs'te krallık yönetimi oluşturulmuştu. Bunun sebebi hükümdarların sahip oldukları hâkimiyet unvanlarının farklı olmasıydı.¹⁵²

Kudüs Haçlı Krallığı'nda yöneticilerin tahta geçiş süreçleri kişiden kişiye değişiklik göstermekle birlikte bazı hususlar ortaktı. Örneğin I. Baudouin'in

¹⁵⁰ Ergin Ayan, **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II**, s. 155, 156; Bernard Hamilton, "Haçlı Devletlerinde Kadın: Kudüs Kraliçeleri (1100-1190)", Trk terc. Asiye Abdurrahmanoğlu, Şafak Efe, **The Legends Journal of European History Studies**, sy. 2, 2021, s. 143-144.

¹⁵¹ Hermann Kinder, Werner Hilgemann, Dünya Tarihi Atlası, I, Trk. terc. Leyla Uslu, Ankara 2006, s. 151.

¹⁵² Altan, "Haçlı "Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair", s. 68.

ölümünün ardından tahta, Urfa Kontu ve aynı zamanda onun kuzeni olan Baudouin de Bourg (1118-1131) geçti. Buradan yola çıkarak Kudüs kralının *teorik olarak seçmeli, ancak pratikte genellikle kalıtsal olan bir pozisyona sahip* olduğu söylenebilir.¹⁵³ Nitekim bir din adamları ve soylular konseyi tarafından seçilmiş olmasına rağmen ona tahtın yolunu açan unsurlar I. Baudouin'in kuzeni olması ve Albertus'un yazdıklarına göre kralın ölmeden önce vâris olarak onu seçmesiydi.¹⁵⁴ Esasen kaynakların farklı bilgiler vermesi araştırmacıların çeşitli görüşler ileri sürmelerine sebep olmuştur. Bu hususta Runciman ve Demirkent, Baudouin du Bourg'un seçim yoluyla tahta geçtiği hususunda hemfikirlerdir.¹⁵⁵ Ancak sonuç olarak Kudüs'ü yönetecek olan kişinin hem ileri gelenler hem de henüz hayatta olan kralın etkisiyle belirlendiğini söylemek mümkündür. Buradan yola çıkılarak bu süreçte kilise, asiller ve sabık kral olmak üzere birden fazla unsurun taht ile ilgili söz sahibi olduğu görülmektedir.

Krallığın bu ilk dönemine bakıldığında, merkezî otoritenin ve nüfuzun büyük oranda sağlandığı görülmektedir. Örneğin Antakya prinkepsleri, Urfa ve Trablus kontları sadakat yemini etmek suretiyle kralın yüksek hâkimiyetini tanıyarak, Outremer liderlerinin içerisinde Baudouin'i ön plana çıkarmaktaydılar. Bunun yanı sıra, zikredilen nüfuzun esas sebebi kralın elde ettiği unvan değil, şahsî gücüydü. O yüksek hâkim olma sorumluluğunu yerine getirdikçe, bilhassa diğer Haçlı devletlerini koruyup desteklediği ve gereken meselelerde arabuluculuk yaptığı süreçte saygı kazanmaktaydı. Nitekim bu durum ona nâib sıfatını üstlenerek başka bir

¹⁵³ Boas, *Jerusalem in the time of the Crusades*, s. 21.

¹⁵⁴ Boas, *Jerusalem in the time of the Crusades*, s. 209. Albertus'a (s. 869) göre I. Baudouin, tahta henüz Avrupa'da olan ağabeysinin geçmesini istemiş, o gelemese Baudouin du Bourg'un tacı almasına karar vermişti. Willermus (**a.g.e.**, İng. terc. Krey, I, s. 519-520-521; Trk terc. Ayan, I, s.184-185) ise ileri gelenler ve din adamlarından oluşan kurulun oy birliğiyle Baudouin'i seçtiğini belirtmektedir. Ancak danışma kurulu toplanmadan önce Baudouin'in Avrupa'daki ağabeyi Eustache durumdan haberdar edildi. O, Doğu'ya gitmek istememesine rağmen yola koyuldu, fakat Apulia'da iken başka birinin krallığa geçtiğini öğrendi ve ülkesine geri döndü. krş. Runciman, **a.g.e.**, II, s. 119. İbnü'l-Esîr (El Kâmil Fi't-Tarih, X, s. 431.) ise I. Baudouin'in öldükten sonra yerine Baudouin du Bourg'un geçmesini vasiyet ettiğini aktarmıştır. Aynı vasiyet durumu Anonim Süryânî Vekayinâmesi'nde de geçmektedir. Yazara göre I. Baudouin ölümünden hemen önce Urfa kontunun Kudüs'e gidip kral olmasını vasiyet etmişti. Bkz. **I. ve II. Haçlı Seferi Vakayinamesi**, Trk terc. Vedii İlmen, İstanbul 2005, s. 28.

¹⁵⁵ Runciman, **a.g.e.**, II, s.119, 120; Demirkent, II. Baudouin'in tahta geçmesinde Joscelin de Courtenay gibi asillerin ve Kudüs başpsikoposu Arnoul Malecorne dahil din adamlarının desteğinin etkili olduğunu belirtmektedir. Bu husus bize patrikliğin önemini bir kez daha hatırlatmaktadır. Bkz: Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)**, Ankara 1994, s. 9-10.

devletin sorumluluğunu almak, vasilik yapmak veya genç vâriselerin evlendirilmesiyle ilgilenmek gibi görevler vermektedir.¹⁵⁶ Hatta vassallarının topraklarını satması veya devretmesini engelleme yetkisine de sahipti.¹⁵⁷ Krallar devlet yönetiminin yanı sıra bu görevleri üstlenip başarıyla yerine getirdikçe konumlarını sağlamlaştırmaktaydılar.

Kudüs Haçlı Krallığı'nın kuruluş dönemi olarak nitelendirebileceğimiz ilk 30 yıl boyunca mevcut feodal yapının en güçlü ögeleri geniş yetki sahaları olan hükümdarlardı.¹⁵⁸ Buna karşın feodal baronları ihtiva eden ve temsil eden Yüksek Mahkeme'nin (Yüce Divan) varlığı, kralın yetki alanını daraltmaktaydı. Devlet işlerine yön verebilen ve bünyesindekileri daima koruyan bu yapı, monarşinin güçlenmesini de önlemekteydi.¹⁵⁹ Nitekim kral mahkemeyi denetleyebilme hakkına sahip olmasına rağmen anayasal konular ile ilgili tek başına karar alamamaktaydı. *“Ortaçağ anayasaları kralı korurdu, ama Kudüs Devleti'nde asil sınıfın üstünlüğü de, hem yazılı kanunlarla, hem de yazılı olmayan âdetlerle belirlenmiş, garanti altına alınmıştı; yani karşılıklı bir güç dengesi sağlanmıştı.”*¹⁶⁰ Devlet yönetiminde vassalların sahip oldukları bu güç, sosyal yapıya da yansdı. Nihayetinde ileri gelenler olarak siyasette bulunmaları, onları Frankların arasında öne çıkarmaktaydı.

13 yıl süren hükümranlılığının son zamanlarında II. Baudouin, kendi yerine geçebilecek bir erkek çocuğunun olmaması sebebiyle veraset meselesiyle ilgilenmek istedi. Kral, kendisinden sonra en büyük kızı Mélisende'in taç giymesini istediği için danışma kurulundan fikir aldıktan sonra 1128 yılında Guillaume de Bures ile Beyrut hâkimi Guy Brissebarre'yi Fransa'ya yolladı. Amacı Fransa kralının soylu birisini seçip Kudüs'e göndermesiydi. Nihayetinde Anjou Kontu V. Foulque, Mélisende ile evlenmek amacıyla kutsal topraklara geldi. Ardından çift birlikte taç giydi.¹⁶¹ Onların

¹⁵⁶ Ebru Altan, “Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair”, s. 74.

¹⁵⁷ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 250.

¹⁵⁸ Demirkent, “Kudüs Haçlı Krallığı'nda Devlet İdaresi”, s. 249.

¹⁵⁹ La Monte, **a.g.e.**, s. 104.

¹⁶⁰ Demirkent, “Kudüs Haçlı Krallığı'nda Devlet İdaresi”, s. 250.

¹⁶¹ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 146; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 96; Hans Eberhard Mayer, “Studies in the History of Queen Melisende of Jerusalem”, **Dumbarton Oaks Papers**, sy:26, 1972, s. 100; Aydın Usta, “Haçlı Devletlerinde Kadın”, **Ortaçağ'da Kadın**, ed. Altan Çetin, İstanbul 2011, s. 303.

seçim yapılmaksızın tahta oturmaları ve birlikte yönetime geçmeleri krallıkta emsali bulunmadığından dikkat çekicidir.

II. Baudouin lmeden önce evlenen Foulque ve Mlisende'nin, Baudouin ve Amaury isimlerinde iki oğlu vardı.¹⁶² Böylece tahtın geleceği ile ilgili endişeler giderilmekle beraber veraset güvence altına alınmış oldu. Foulque'un 1143 yılında vefatının ardından kraliçe Mlisende ve 13 yaşına basan en büyük oğlu Baudouin birlikte ta giydiler. Böylece bir seçim yapılmadan tahtın asıl sahibi Mlisende derhal krallığın idaresini üzerine alırken oğlu Baudouin'i de ortak hükümdar tayin etti.¹⁶³ Bu şekilde monarşi, gözle görülür şekilde kalıtsal bir hale gelmiş oldu ve çoğunlukla yeni krallar bu sistemle başı geçmeye başladılar.¹⁶⁴ Esasen Mlisende'in uyguladığı bu siyaset, krallığın devlet idaresi ve toplumsal yapısını derinden etkiledi. Kraliçenin kutsal topraklarda kurulmuş olan Kudüs Haçlı Krallığı gibi bir devleti fiilen yönetmesi, Batılılar arasında daha önce görülmemişti. Üstelik bu süreçte Yüce Divan'da herhangi bir seçim yapılmamış olması, asillerin mevcut otorite üzerindeki eski nüfuzlarının azaldığını da gözler önüne sermektedir.

Willermus Tyrensis Mlisende'den bahsederken onun bilgeliğini ve deneyimli oluşunu ön plana çıkarmaktadır. Müellife göre diğer kadınlardan farklı olan kraliçenin en büyük tutkusu, soylu prenslerin ihtiyaını taklit edip onlardan aşığı kalmamaktı. Nitekim devlet işlerinde deneyim sahibi, azimli biriydi.¹⁶⁵ Ayrıca yazara göre Mlisende zamanla güçlenmiş ve Foulque basit meselelerde bile kraliçeye danışmadan veyahut yardımını almadan harekete geçmemiştir.¹⁶⁶

Kraliçenin dönemindeki etkisine bakıldığında Frank kadınlar arasında kendisini diğerlerinden ne çıkarmayı başaran yegâne kişilerden biri olduğu görülmektedir. Babasından aldığı siyasî gücü ve dönemin koşullarını kendi yararına kullanmıştı. Nitekim eşi Kral Foulque ve oğlu III. Baudouin zerindeki etkisi dikkat

¹⁶² Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 97.

¹⁶³ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 135; Willermus Tyrensis, **Haçlılar Karşılarında Türkler Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)**, Trk terc. Ergin Ayan, İstanbul 2019, s. 386; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 97.

¹⁶⁴ Boas, **Jerusalem in the time of the Crusades**, s. 209.

¹⁶⁵ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 139, Trk terc. Ayan, II, s. 21.

¹⁶⁶ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 76, Trk terc. Ayan, II, s. 316.

çekicidir.¹⁶⁷ Hamilton'a göre Mélisende bir naibeden ziyade devletin yöneticisiydi. Aslında o terk örnek değildi. Kudüs Haçlı Krallığı'nın neredeyse bir asır süren ilk dönemi boyunca çeşitli şekillerde devletin büyümesi sağlanmaya çalışılmış ve bu hususta krallığın sekiz kraliçesinin tamamı önemli rol oynamıştı.¹⁶⁸ Bu durum hem Doğu'da hem Batı'da nadiren görülen bir olgu olması açısından kıymetlidir.

Kraliçe Mélisende, veraset hukukuna uygun bir şekilde devlet yönetiminde uzun yıllar etkin rol oynadı. Oğlu III. Baudouin de annesiyle birlikte idarede yer aldıysa da 22 yaşına geldiğinde tek başına hüküm sürme isteğini belirtti. Ancak annesi Mélisende'in bu durumu kabul etmemesi sebebiyle sorun yaşandı. Nihayetinde Baudouin 1 Nisan 1152 tarihinde Kutsal Mezar Kilisesi'nde patriği kendisine taç giydirmesi hususunda zorlamak suretiyle devletin tek hâkimi olmayı başardı. Bu durum anne oğul çatışmasından ziyade onların destekçilerini de etkilemiş ve olayların büyümesi açısından etkili olmuştur. Krallığın *konnetabl* olan ve Güney Filistin'in çoğu soylusuyla dostluğu bulunan Manassè de Hierges başta olmak üzere kraliçenin hizmetinde önemli isimler vardı. Baudouin'in tarafındakilerin gücü daha azdı ve çoğunlukla kuzeydendiler. Nitekim din adamlarının ısrarı üzerine kral, annesine birtakım haklar vermek zorunda kaldı. Kudüs, Nablus ve küçük kardeşi Amaury'nin elindeki Yafa Kontluğu'nun kıyı kesimi Mélisende'e, Galilea ve kuzey bölgesi ise kendisinde kalacaktı. Ancak Kudüs başkentti ve kral kısa bir süre sonra annesinin elinden burayı almak için harekete geçmişti. Öncelikle Manassè'yi esir etmeyi başarıp kraliçenin yalnız kalmasını sağladı. Artık asillerin çoğu kraldan yanaydı. Nitekim yapılan başarısız bir savunmanın ardından Mélisende başkenti oğluna teslim ederek siyasetten tamamen çekilmek zorunda kaldı.¹⁶⁹ Böylece Kudüs'te dünyaya gelen ilk kral olan III. Bauoduin, devletin tek hâkimi olmayı başardı.¹⁷⁰ Nitekim bu olaydan krallığın yıkılışına değin halk, Mélisende gibi güçlü bir kraliçeyi bir daha göremedi. Onun otoritesi, bu dönemde Batı'da veya Doğu'da

¹⁶⁷ Usta, "Haçlı Devletlerinde Kadın", s. 305.

¹⁶⁸ Hamilton, "Haçlı Devletlerinde Kadın: Kudüs Kraliçeleri (1100-1190)", s. 148, 163.

¹⁶⁹ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 204-207, Trk. terc. Ayan, III, s. 72-74; Runciman, **a.g.e.**, II., s. 279-280; Usta, "Haçlı Devletlerinde Kadın", s. 303-305.

¹⁷⁰ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 118-119.

varlığını sürdüren diğer Hristiyan devletlerle karşılaştırıldığında dikkat çekicidir. Ancak bu iktidar kısa sürmüştü.

III. Baudouin, yönetimi tek başına devraldıktan 11 yıl sonra vefat ettiğinde eşi Theodora henüz 16-17 yaşlarındaydı ve çocuğu yoktu. Bu sebeple krallığın başına sabık hükümdarın kardeşi, Yafa ve Askalân kontu olan Amaury (1162-1174) geçti. Patrik Amaury'nin 18 Şubat 1162¹⁷¹ tarihinde taç giydirmesiyle göreve başlayan yeni kral, henüz 25 yaşındaydı. Ancak durumdan hoşnut olmayanlar vardı; çünkü Amaury, kilisenin yasağını çiğneyerek akrabası olan biriyle evlenmişti.¹⁷² Eşi Urfa kontu II. Joscelin'in kızı Agnes de Courtenay ile dördüncü dereceden akrabaydılar. Bu sebeple kendisi yasal olarak krallığın başına geçme hakkına sahip olsa da Agnes'den ayrılmak zorundaydı. Yeni kral tecrübeli, akıllı ve ihtiyatlı biriydi.¹⁷³ Nitekim patrik ve baronların talebi üzerine boşandı, fakat çocukları Baudouin ve Sibylle'i yanından uzaklaştırmadı.¹⁷⁴ Bu husus krallığın son döneminde seçim olmaksızın, yalnızca veraset yoluyla hükümdarın başa geçtiği durumlara örnek olması açısından önem arz etmektedir. Amaury'nin, III. Baudouin'in kardeşi olması onun tahta geçmesini sağlamıştır. Ancak yaşananlar göstermektedir ki kilise kanunları ve soylu aileler karşısında tamamen özgür değildi. Latin Doğu'da tahta aday olan kişinin gerekli yükümlülükleri yerine getirmesi elzemdi. Buradaki örneğe bakılırsa Amaury, herkes tarafından bilinen ve akrabası olduğu kanıtlanmış olan Agnes ile evliliğini sonlandırmak zorundaydı. Dolayısıyla hükümdarın tamamen kendi kararlarıyla hareket edebilme ihtimali söz konusu değildi.

Onun hükümlanlığı ile ilgili olarak La Monte, Latin Doğu tarihinde kralların hiçbir zaman Amaury döneminde olduğu kadar güçlü ve etkili olmadığını belirtir.¹⁷⁵ Nitekim tecrübeli biri olarak kont ve ardından kral unvanlarıyla uzun yıllardır siyaset

¹⁷¹ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 295; Trk. terc. Ayan, III, s. 143. Amaury'nin 1163 yılında tacı giydiğini ve bu tarihin şehrin kurtuluşunun 62. yılına denk düşüğünü belirtmektedir. Ancak Kudüs şehri 1099 yılında Haçlıların eline geçtiğine göre Willermus'un verdiği tarih hatalıdır. Amaury, 1162 yılında tahta çıktığına göre şehrin ele geçirilişinin 63. yılında kral ilan edilmiştir. Bkz: Karaca, **a.g.e.**, s. 239.

¹⁷² Ernoul Kroniği, s. 18; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 303.

¹⁷³ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 300; Trk. terc. Ayan, III, s. 144, 147-148; Ernoul Kroniği, s. 18; Usta, "Kudüs Haçlı Krallığı'nda Kilise-Devlet İlişkisi (1099-1187), s. 129.

¹⁷⁴ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 303; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 124.

¹⁷⁵ La Monte, **a.g.e.**, s. 24-25.

yapının içindeydi. Buna karşın 11 Temmuz 1174 tarihinde vefat eden Amaury'nin yerine 15 Temmuz'da asiller ve din adamlarının katıldığı törenle IV. Baudouin (1174-1185), kral ilan edildi. Kudüs patriği Amaury de Nesle tarafından taçlandırılan yeni hükümdarın yönetime geçmesini sağlayan asıl husus, bu konum için tek adayın kendisi olmasıydı. Kız kardeşlerinden Isabella'nın yaşı küçüktü, Sibylle ise henüz evlendirilmemişti.¹⁷⁶ Sibylle'in evlenmemiş olması buradaki kilit noktaydı. Çünkü krallığın sorumluluklarını üstlenebilecek biriyle izdivaç gerçekleştirmesi hâlinde tahta çıkabilecekti. Ancak uygun aday bulunamadı, çünkü Latin Doğu'nun prenslerinin çoğuyla akrabalığı vardı. Bundan dolayı bu dönemde asillerin tartıştığı konu Sibylle'den ziyade Baudouin'in yaşı ve sağlık durumu oldu. Çünkü hem reşit değildi hem de kendisine teşhis konmamış olsa bile cüzzam hastalığının belirtilerini taşımaktaydı. Buna karşın Kudüs Haçlı Krallığı'nda uygulanan veraset sistemine genel olarak bakıldığında çoğu Kuzey Avrupa ülkesinin benimsediği sistemin burada tercih edilmediği görülmekteydi. Bu dönemde Batı ülkelerindeki monarşilerde en büyük oğul tahta geçmekteydi ancak Latin Doğu'daki yöneticilerin çocuksuz ölümü genelde erkek kardeşlerin taç giymesine yol açmıştı.¹⁷⁷ Nitekim IV. Baudouin'in de reşit olmaması ve hastalığına rağmen seçim yoluna gidilmeden on üç yaşında olmasına rağmen babası Amaury'den sonra tahta geçmesi hem tek aday olması hem de veraset sisteminin krallıkta rağbet görmesiyle ilişkilidir.

Kutsal Mezar Kilisesi'nde taçlandırılan yeni kralın yaşının küçük olması, nâip seçimini gündeme getirdi. Konuyla ilgili Yüce Divan'da yapılan görüşmeler ve Baudouin'in kanaati sonucu Trablus Kontu III. Raymond bu göreve getirildi.¹⁷⁸ Ancak onun nâipliği, siyasî ve toplumsal bölünmelere sebep oldu. Esasen Kraliçe Mélisende döneminde de var olan benzer sorunlar, o dönemde daha güçlü bir yönetim olduğundan çözülebilmisti. Fakat şimdi aynı otoriter tutum sergilenemedi ve yaşanan ayrışmalar zamanla keskinleşerek krallığı olumsuz etkiledi. Temelde yerli

¹⁷⁶ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 399, Trk. terc. Ayan, III, s. 226; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 338.

¹⁷⁷ Bernard Hamilton, **The Leper King and His Heirs, Baudouin IV. and The Crusader Kingdom of Jerusalem**, Cambridge 2000, s. 38-41.

¹⁷⁸ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 399 vd., Trk. terc. Ayan, III, s. 226; İbn Cübeyr, s. 234-235; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 338-339; Bernard Hamilton, "Baldwin IV of Jerusalem", **The Crusades An Encyclopedia**, I, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 138.

baronlar ve Hospitalier şövalyeleri Raymond tarafında olup Müslümanlarla barış yapmaktan yanayken Batı'dan henüz gelen asiller ve Templier şövalyeleri Renaud de Châtillon gibi liderlerin etrafında birleşerek savaştan yana tutum sergilemekteydiler.¹⁷⁹ Kudüs'ün kaybına giden süreci hızlandıran bu bölünme hem idarî konularda alınan kararları hem de bölgedeki Frankların toplumsal yapısını etkilemiştir. Bu yaşananlar, Haçlıların birlik ve beraberlik duygularını büyük oranda kaybettiğini, toplumun kargaşaya sürüklendiğini gözler önüne sermektedir.

IV. Baudouin'in yaşının küçük olmasının yanı sıra ilerleyen cüzzam hastalığı, Yüce Divan'da bulunan baronları endişelendirmekteydi. Nitekim bu durum krallığın başına geçecek bir vârisin bulunmasını da zorunlu kılmaktaydı. Bu sebeple kral, ileri gelenler ve din adamları tarafından Sibylle ile evlenmesi amacıyla Montferrat Markisi'nin büyük oğlu Guillaume Longue-Épée Kudüs'e davet edildi. Willermus'a göre bu kişi cesur, cömert ve güçlüydü. Ancak açık sözlüydü ve çabuk sinirlenirdi. Hamilton'a göre önemli erdemlere sahip olan Guillaume, bir Kudüs kralında olması gereken ölçülülük ve nezakete sahip değildi.¹⁸⁰ Onun bu teklifi kabul ederek Latin Doğu'ya gelmesi ve Sibylle ile evlenmesi krallığın geleceği hususunda herkesin rahatlamasını sağlamıştı. Bu yeni vârise şimdilik Yafa ve Askalân kontlukları verilmişti. Ancak Guillaume Longue-Épée'nin 1177 yılında malaryaya (sıtma) yakalanıp vefat etmesi, ileri gelenleri benzer bir çözüme sevk etti. Yeni bir evlilik fikri konuşulmaya başlandı.¹⁸¹ Bu süreçte Sibylle, annesi Agnes'in etkisiyle konnetabl Amaury'nin henüz Avrupa'dan gelen kardeşi Guy de Lusignan ile evlendi. 1180 yılındaki Paskalya'da gerçekleşen bu evliliğe kral IV. Baudouin başlangıçta karşı çıktıysa da sonradan ikna edildi. Akabinde yeni vârise Yafa ve Askalân kontlukları verildi.¹⁸² Bu dönemde kralın hastalığı ve otoritesinin zayıflığı hem iç hem dış sorunlara sebep oldu. Hizipleşmeler arttı ve din adamları dahil olmak üzere ileri gelenler bu süreçte kendi çıkarlarını krallığın geleceğinden ön planda tutmaya

¹⁷⁹ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 339.

¹⁸⁰ Willermus Tyrensis, İng. terc., Krey, II, s. 416, Trk terc. Ayan, III, s. 241-242; Hamilton, **The Leper King and His Heirs**, s. 110-111.

¹⁸¹ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 415-416; Trk terc. Ayan, III, s. 242; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 344.

¹⁸² Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 446, Trk terc. Ayan, III, s. 267; Jacques de Vitry, s. 99; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 354-355. Guy de Lusignan'ın hayatı için bkz: Deborah Gerish, "Guy of Lusignan", **The Crusades An Encyclopedia**, II, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 549-550.

gayret gösterdi. Esasen bu durum Ortaçağ'da sıklıkla görünen bir olaydı: hükümdarın gücü azaldıkça, konumu ve itibarı da zarar görmekte, devletin siyasî geleceği ve toplumun refahı yaşananlardan olumsuz etkilenmekteydi.

IV. Baudouin, uzun zamandır sağlığını olumsuz etkileyen cüzzam hastalığının gün geçtikçe şiddetlenmesi üzerine devleti yönetemeyecek hale geldi. Bu sebeple de idareyi Guy de Lusignan'a bıraktı. Bu kişi, Kudüs dışında krallığın idaresini üstlenmiş oldu.¹⁸³ Ancak kısa süre sonra ikili arasında sorunlar yaşandı ve akabinde krallığın yüksek istişare kurulunu toplayan IV. Baudouin, ortak bir kararla Guy'u nâiplikten azletti.¹⁸⁴ Bu esnada Trablus kontu Raymond ve Antakya Prinkepsi Bohemund gibi haçlı liderleri kraldan yana tutum sergilediler. Ancak Patrik Heraclius ile Templier ve Hospitalier Tarikatlarının üstatları Guy de Lusignan'ın tarafındaydı.¹⁸⁵ Kralın, kiliseyi ve devletin askerî gücünün neredeyse tamamını oluşturan tarikatlara karşı adım atması dikkat çekicidir. Çünkü bu unsurlar devletin önemli yapılarını oluşturmakla birlikte toplumun ileri gelen unsurlarını da meydana getirmekteydiler. Bu durum siyasî alandaki meselelerde söz sahibi olmak isteyen birçok kişinin varlığına karşın hükümdarın karakterine ve mevcut şartlara bağlı olarak bu müdahalenin gerçekleşemediği zamanların da olduğunu göstermektedir.

Kral IV. Baudouin, bir süre devleti tek başına yönettiyse de bu durum uzun sürmedi ve tahtın geleceğinden yana duyulan endişeler sebebiyle altı yaşında olan yeğeni Baudouin'i 20 Kasım 1183 tarihinde veliaht ilan etti. Nitekim kralın 1185 yılında vefatıyla yerine Trablus Kontu Raymond'un niyabetinde V. Baudouin (1185-1186) geçti. Alınan bu kararda da baronlar ve kralın annesi etkin rol oynamıştı.¹⁸⁶ Yeni kral da bir yıl sonra, dokuz yaşında iken vefat etti.¹⁸⁷ Taht ile ilgili ardı ardına yaşanan sorunlar ve güçlü bir figürün bulunmaması, toplumda endişe ve kaygıya sebep olmaktaydı.

¹⁸³ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 492; Trk. terc. Ayan, III, s. 305-306; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 366.

¹⁸⁴ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 501; Trk. terc. Ayan, III, s. 313-314; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 368.

¹⁸⁵ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 132.

¹⁸⁶ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 501-502, Trk. terc. Ayan, III, s. 313-314.

¹⁸⁷ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 374.

Patrik Heraclius'un taç giydirdiği Sibylle ve eşi Guy de Lusignan tahta geçti. Ancak asillerden bazıları bu durumdan rahatsız olmuşlardı.¹⁸⁸ Nitekim krallık tekrar benzer problemlerle karşılaşmıştı. Bu sorunlar Kudüs'ün kaybına giden süreci hızlandırdı. Kraliçenin konumunun sarsılmaya uygun oluşu toplumsal sorunlara sebebiyet verdiği için güvensiz bir durum oluşturdu. Sosyal hayatta ileri gelenlerin rekabeti de düşmanlığı arttırdı. Esasen ilerleyen süreçte de mevcut toprakların çoğunun kaybı ve Frankların ellerinde kalan az miktardaki bölgelere tutunma çabaları, mevcut kralların otoritesini sarsmaya devam etti.

Cahen'a göre Kudüs Haçlı Krallığı'nda yaşanan taht problemleri, aile mücadeleleri, yabancıların nüfuzları ve bazı feodallerin güçleriyle birlikte meydana gelmekteydi.¹⁸⁹ Bu genel ifadeye ek olarak devletin XI. Yüzyıldaki siyasî hayatına bakıldığında taht sahibinin gücünün mevcut dönemin şartlarından etkilenecek zaman zaman değiştiği söylenebilir. Bilhassa patrik-kral ilişkisi açısından, kutsal topraklarda kurulması planlanan kilise devletinin oluşturulamaması ile patriğin yetki alanı dinî işlerle sınırlanmıştı. Bu duruma patrik seçiminde nihai kararın kral tarafından verilmesi uygulaması eklenince Doğu'daki Latin Kilisesi'nin Avrupa'da hâkim güç olan papalığa kıyasla ne kadar zayıf olduğu görülmektedir.¹⁹⁰ Nihayetinde bu durum Kudüs'teki yapının dünyevi özelliklerinin ağır bastığını kanıtlamakta ve hükümdara daha fazla hareket alanı sağlamaktaydı.

Kilise, toplumsal hayatta önemli bir konuma sahipti. Örneğin kral taç giyme töreninde, kiliseyi koruyacağına dair yemin ederdi.¹⁹¹ Bunun yanı sıra papalık makamı patriklikten daha üstün konumdaydı. Kudüs kralının yüksek hâkimi ancak Papa olabilirdi. Çünkü I. Baudouin'in sahip olduğu kral unvanını da Roma onaylamıştı. Bu sayede hem kralın hem de papanın planlarına uygun bir adım atılarak kutsal topraklarda bulunan Kudüs Kilisesi'nin Roma'dan daha güçlü hale gelmesi önlenmişti.¹⁹² Nitekim bu açıdan bakıldığında, devlet içerisinde

¹⁸⁸ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 135.

¹⁸⁹ Claude Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, Trk. terc. Mustafa Daş, İstanbul 2010, s. 217-218.

¹⁹⁰ La Monte, **a.g.e.**, s. 211; Durmaz, **a.g.t.**, s. 129.

¹⁹¹ La Monte, **a.g.e.**, s. 209.

¹⁹² La Monte, **a.g.e.**, s. 203-206; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 258-259.

hükümdarların Kudüs'te görev yapan din adamlarına kıyasla daha etkin rol oynadıkları söylenilebilir. Yukarıda çeşitli olayların anlatımında değinildiği üzere taht değişikliklerinde ve siyasette zaman zaman söz sahibi oldular ancak bu durum onların kralın üstünde bir güç sahibi olmalarına zemin hazırlamadı.

Kudüs Haçlı Krallığı'nın kiliseyle olan ilişkisinin Avrupalı devletlerin çoğundan daha iyi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Papalar, krallığa müdahale etmekten nispeten imtina ettikleri gibi sağladıkları yardımlarla devleti ihya ediyorlardı.¹⁹³ Bunun yanı sıra, Avrupalıların Doğu'da kurduğu bir Haçlı devleti olan Kudüs Krallığı, sistem açısından Batı'yla tamamen aynı özelliklere sahip değildi. Bu yapı, ileride değinileceği üzere zaman zaman değişikliklere uğrayacaktı. Ancak Dodu'ya göre; *“Kudüs'te krallık özünde feodaldi; Avrupa'nın hiçbir ülkesinde toplum feodalizmin ilkelerine daha uygun bir tarzda kurulmamıştır. Fransa'da krallar, unvanlarına bağlı geniş hakları kullanarak, maddî yetersizliklerine rağmen kendilerini feodalizmin baskıcı vesayetinden kurtarmayı başardılar.”*¹⁹⁴ Bu ifade, kralın hakları ve yetkileri ile ilgili olan bilgilerle desteklenebilmektedir.

Krallıkta oluşturulmaya çalışılan sistem, tüm halkı etkilemesi açısından önemlidir. La Monte'a göre, *“Feodalizm zayıf bir hükümdar ve güçlü bir aristokrasiyi ima ediyorsa, o zaman Kudüs'te ideal feodal devlet vardı. ‘Prensi memnun eden, yasanın gücüne sahiptir’ ya da ‘kral yasalardan muaftır’ gibi ifadeler Haçlı Krallıklarında geçerli değildi.”* Bunu sağlayan yegâne unsur ise devletin yetkilerini tek bir baronlar topluluğunda birleştiren Yüksek Mahkeme (Yüce Divan) idi. Burada kralın vassalları vardı, ama kral bu kuruma yeni bir üye atayamazdı.¹⁹⁵

Yüksek Mahkeme ile krallar arasındaki ilişki incelendiğinde ilk yıllarda mahkemenin oldukça güçlü olduğu görülmektedir. Bunun sebebi Godefroi döneminde kiliseye olan bağlılıktı. Nitekim Godefroi, şehrin alınmasında rol oynayan baronlar tarafından hükümdar ilan edilmişti, dolayısıyla onun üzerinde hâkimiyetlerini kurmaları doğaldı. Bilhassa krallığın ilk dönemine tekabül eden bu

¹⁹³ La Monte, **a.g.e.**, s. 216.

¹⁹⁴ Gaston Dodu, **Histoire des Institutions Monarchiques dans le Royaume de Jérusalem (1099-1291)**, Paris 1894, s. 160.

¹⁹⁵ La Monte, **a.g.e.**, s. 87-90.

süreç, mahkemenin de en güçlü olduğu zamanlardan biriydi. Bu durum Foulque d'Anjou dönemine kadar sürdü, ancak o ve halefleri III. Baudouin ve Amaury ile dengeler krallardan yana değişti. Özellikle Amaury'nin 1162 yılında yayınladığı kanunlar, Yüksek Mahkeme'nin gücünü azalttı.¹⁹⁶ Bu sürece bakıldığında gerek siyasî gerekse toplumsal açıdan Frankların yaşanılanlardan etkilendiği görüldü. Nitekim yönetimin temelleri sağlam değildi ve bu durum merkezî otoritenin oluşma sürecinde zorluklarla karşılaşılmasına sebep oldu. Yüksek Mahkeme'nin gücünün artmasıyla ileri gelenler ön plana çıktı ve idarede çokseslilik oluştu. Hizipleşmeler ve çatışmalar, güçlü bir otoriteye duyulan ihtiyacı ortaya çıkardı. Ardından gelen değişim süreciyse tüm krallığı etkiledi.

Yüce Divan'ın kral Foulque ve halefleri ile nispeten geri plana itilmeye başlandığı bu dönemin devamı için güçlü krallara ihtiyaç vardı. IV. Baudouin'in yakalandığı cüzzam hastalığı ise dengeleri bozarak vassalların eski nüfuzlarını kazanmalarına fırsat sağladı. Esasen Müslümanların artan baskıları ve hedeflenen askerî faaliyetler karşısında gereken otoriter tavır sağlama ihtiyacı baronların konumlarını sağlamlaştırdı. Nitekim kralların tahta geçmesinde yaşanan sorunlar da onların bu statülerini muhafaza etmelerine olanak verdi. Hatta devletin yıkılışına kadar hükümdarların bir nevi Yüksek Mahkeme'nin kontrolünde olduğu söylenilebilir. Bu sebeple, *“her iki tarafın tarihsel süreçteki değişimi, bilhassa kralın konumunun değer kaybetmesi sebebiyle önem arz etmektedir.”*¹⁹⁷ Görüldüğü üzere Godefroi de Bouillon döneminde kurulan Yüce Mahkeme'nin yetkileri, onu ve tabii olarak ileri gelenleri krallığın gerçek egemeni yapmakta ve bu sebeple devlet aristokratik bir yapı haline gelmekteydi.¹⁹⁸ Ancak ilerleyen zamanlarda bilhassa taht ve niyâbet üzerinden yaşanan çatışmalı durumlar toplumu da olumsuz etkiledi. Willermus Tyrensis, *“Bir halkın ne kadar büyük olursa olsun, bir lider olmadan hiçbir şeyi bir araya getiremeyeceği ve en büyük orduların bile harçsız kum gibi birbirine yapışmayacağı çok iyi bilinmektedir.”* İfadesiyle güçlü bir kralın devlet

¹⁹⁶ La Monte, **a.g.e.**, s. 88.

¹⁹⁷ La Monte, **a.g.e.**, s. 89.

¹⁹⁸ Dodu, **a.g.e.**, s. 160.

içerisinde önemli olduğunu vurgulamaktaydı.¹⁹⁹ Nitekim Hittîn Savaşı'na (1187) giden süreçte kral, mahkeme üyeleri ve ileri gelenlerin kendi aralarında yaşadıkları problemler Kudüs'ün kaybına zemin hazırlayan en önemli unsurlardan biriydi.

Kral Amaury'nin faaliyetleri ile artan kraliyet nüfuzunun IV. Baudouin döneminde yine kaybedildiği görülmektedir. İlerleyen süreçte hükümdarlar eski otoritelerini tekrar tesis etmeyi başaramadılar. Yüksek Mahkeme'nin yönetimle ilgili tutumuna bakıldığında, ikinci krallık döneminde de sorunlar devam etti. Müslümanların gün geçtikçe daha da güçlendiği bu dönemde merkezî otoritenin ve Franklar arasında dayanışmanın sağlanamaması, ileri gelenlerin tekrar ön plana çıkmasına sebep oldu. Nitekim devlet yıkılana kadar kral baronların etkisi altında kaldı.²⁰⁰ Buradan yola çıkılarak Kudüs ve Akkâ Haçlı Krallıklarında Yüksek Mahkeme'nin krallar üzerinde önemli etkileri olduğunu, bir dönem bu durum azaldıysa da akabinde yine artarak sürdüğü söylenilebilir. Bu mahkemede yer almak suretiyle yönetim üzerinde söz sahibi olan vassallar, baronlar ve din adamları toplumun ileri gelenleri olarak sosyal yapının önemli bir kısmını oluşturmaktaydılar.

Kudüs'teki kralların otoritelerinin artmasını sağlayan unsur, maddî durumlarıydı. Bu açıdan hükümdarların gelirlerine bakıldığında, bazı büyük toprakların doğrudan onlara ait olduğu görülmektedir. Kudüs ve Nablus'u içine alan Judea (Yahudiye) ve Samaria ile son derece kazançlı bölgeler olan Akkâ ve Sûr lordlukları bunların arasındaydı. Bu bölgelerde krallar; Müslümanlardan alınan vergilerin yanı sıra ticaret, tarım ve şeker üretimi gibi alanlarda toplanan gelirlerin de sahibiydi. Ek olarak madeni paradan, limanlarındaki gümrük ve geçiş yollarından, Bedevilerden alınan haraçtan, yol vergilerinden ve enkaz hakkından da yararlandıkları görülmektedir.²⁰¹ Ancak gümrük resimlerinin yaklaşık yüzde onunun krala ait olmasına rağmen bu miktarın büyük bir kısmı vasallara, kiliseye veya şövalye tarikatlarına satılmıştı.²⁰² Nitekim krallığın kiliseyle ilişkisine bakıldığında da bahsedildiği üzere yaşanan ekonomik sıkıntılar, hem din adamlarının hem de

¹⁹⁹ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 57; Trk. terc. Ayan, II, s. 293.

²⁰⁰ Demirkent, "Kudüs Haçlı Krallığı'nda Devlet İdaresi", s. 254.

²⁰¹ Christopher Tyerman, **God's War: A New History of the Crusades**, London 2007, s. 205.

²⁰² Runciman, **a.g.e.**, III., s. 307.

askerî tarikatların ön plana çıkmasına sebep oldu. Böylece onların hükümdarlardan öne geçmeleri, bazı dönemlerde kaçınılmaz oldu.

2.2. Kilise ve Din Adamları

Suriye-Filistin toprakları VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla değin çeşitli İslâm devletlerinin hâkimiyeti alanındaydı. Yaklaşık beş asır süren bu dönemde Kudüs dahil olmak üzere tüm bölgede Müslümanlar dışında Bizans Ortodoks ve diğer Hristiyanlar topluluklar da ikâmet etmekteydiler. Nitekim Hz. Ömer, şehri Kudüs patriği Sophorinos'tan teslim aldıktan (638) sonra yerli halk ile anlaşarak cizye ve haraç karşılığında sakinlerin can ve mal güvenliği için teminat vermişti.²⁰³ İlerleyen süreçte Kudüs, Şîî bir devlet olan Fâtımîlerin hâkimiyetine geçti ve toplumsal açıdan birtakım değişikliklere uğradı. Örneğin Bizans İmparatoru X. Konstantinos Dukas'ın (1059-1067) girişimiyle Müslümanlarla gayrimüslimlerin şehrin farklı bölgelerinde yaşamalarına karar verildi. Bundan sonra Hristiyanlar aynı bölgede bir arada yaşadılar ve kentin dörtte biri Ortodoks patriğe ait oldu.²⁰⁴ Bu mahallenin bağımsızlığını XI. Yüzyılda mı yoksa daha sonraki bir dönemde mi kazandığını tespit etmek zordur; fakat o sırada mahallenin patrik tarafından yönetildiği ve onun halkı yargılama yetkisine sahip olduğunu söylemek mümkündür.²⁰⁵ Kudüs'te Fâtımî-Bizans ilişkilerinin sonucunda yaşanan bu idarî değişimin dinî sebeplerin etkisiyle ortaya çıktığı, ancak siyasî vurgularla da desteklendiğini söylenebilir. Nihayetinde Kudüs'te Bizans Ortodoks Patriği güçlenmişti ve diğer mezheplerden olan din adamlarının hakları ve yetki alanları sınırlıydı. Dolayısıyla Bizans imparatoru bölgeye egemen olamasa da nüfuzunu kullanarak burada öne çıkmayı başarabilmişti.

Haçlılar 1099 yılında Kudüs'ü ele geçirdikten sonra şehrin siyasî ve dinî atmosferi değişikliğe uğrayacaktı. İlk etapta yeni gelenlerin aralarında yaşadıkları temel sorun bölgenin hangi sistemle ve kim tarafından yönetileceğiydi. Bu süreçte ordudaki piskoposlar ısrarla Kudüs patriğinin seçilmesinin daha önemli ve acil

²⁰³ Casim Avcı, "Kudüs, Fethedilişinden Haçlı İstilâsına Kadar", **DİA**, XXVI, Ankara 2002, s. 307.

²⁰⁴ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 405-407, Trk. terc. Ayan, II, s. 53-54.

²⁰⁵ Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 161.

olduğunu vurgulamışlardı. Prawer'ye göre bu talep, "*I. Haçlı Seferi'nin ruhunu yansıtıyordu ve ortaçağda, manevi şeylerin dünyevi şeyler üzerindeki üstünlüğü kavramına uyuyordu.*"²⁰⁶ Öte yandan yukarıda ifade edildiği gibi Kudüs'ün yönetimi hususunda yaşanan tartışmalar esnasında Haçlı liderlerinden Godefroi de Bouillon, İsa'nın dikenli tacı giydiği yerde kraliyet tahtına oturamayacağını belirtmişti.²⁰⁷ Onun bu tutumu ve *Kutsal Mezar Savunucusu* ifadesini benimseyerek yönetime geçmeyi tercih etmesi, dinin toplumdaki üstünlüğünü gösteren bir başka detaydır. Ek olarak Kudüs söz konusu manevi üstünlüğün uygulanmak isteneceği en önemli şehir olup Hz. İsa'nın öldüğü yerdı. Bu unsur da din adamlarının ısrarlı tavrının ve inancın Haçlılar arasındaki karşılığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Kudüs'ün ilk Latin Patriği seçilen Arnoul de Rohes'nin bazı politikaları, henüz kurulan yapının hangi fikirlerle temellendirilmeye çalışıldığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Nitekim Patrik, göreve gelir gelmez Kudüs'te Latin Kilisesi'ni kurmak için harekete geçerek Doğu Kilise adetlerine göre âyinler düzenleyen papazları aforoz etti. Akabinde *kutsal Haç*'ın yerini göstermeleri için yerlilere baskı yaptı. Ayrıca Kutsal Mezar Kilisesi'nde her gün ibadet töreni düzenlemek üzere 20 papaz tayin edip çanlar temin etti. Bu çanlar sayesinde halk düzenli olarak ibadete çağrılıp dindar bir toplum oluşturulacaktı.²⁰⁸ Atılan bu adımlarla Latin Doğu'da Batılı bir yapı kurulmaya çalışılmaktaydı: Bir arada yaşayan tek tip ve dindar bir toplum. Ancak zamanla diğer mezheplere ve dinlere müsamahalar gösterilerek birtakım değişiklikler yapılma yoluna gidilecekti. Buna karşın ilk etapta Arnoul başta olmak üzere Frankların tutumu, daha önce bulunmadıkları ama kutsal atfettikleri Kudüs'te kalıcı olma çabasıyla da ilişkilendirilebilir. Az sayıda olan Haçlıları bölgede dinin birleştirici gücü sayesinde bütünleştirmek ve diğer unsurların üzerinde güç kullanarak yükselmek yeni gelenlerin ilk amaçlarından biri olmalıdır.

²⁰⁶ Prawer, *The Crusaders' Kingdom*, s. 159.

²⁰⁷ Jacques de Vitry, *a.g.e.* s. 96.

²⁰⁸ Raimundus Aguilers, İng. terc. Hill, s. 131-132; Trk. terc. Genç, s. 215-216; Willermus Tyrensis, I, İng terc. Krey, s. 384-385; Trk. terc. Ayan, II, s. 32; Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, Trk terc. Ekin Duru, İstanbul 2014; Runciman, *a.g.e.*, I, s. 227.

Godefroi'nin kısa süre sonra vefat etmesinin ardından Kudüs Krallığı'nın ikinci yöneticisi olan Baudouin de Boulogne, 1100 yılında Beytlehem'de Patrik Daimbert'in elinden taç giydi ve böylece krallık resmen kurulmuş oldu. Ancak Holt, taç giyme töreninin Kudüs yerine Beytlehem'de yapılmasının patriğin kutsal kent üzerindeki egemenlik hakkını vurgulaması anlamına geldiğini düşünmektedir. Buna karşın sonraki kralların Kudüs'te taç giydiği ve Daimbert'in nüfuzunun zamanla azaldığı da unutulmamalıdır.²⁰⁹ Nitekim patriklik makamının konumu da aynı şekilde ilerleyen dönemde değişikliğe uğrayacaktı.

Kudüs Haçlı Krallığı'nda patriklik yapan isimler şunlardır: Arnoul (1099), Daimbert (1099-1107), Arlesli Gibelin (1107-1111), Arnulf (1111-1118), Warmund (1118-1128), Etienne (1128-1130), William (1130-1145), Fulcher (1146-1157), Amaury (1157-1180), Heraclius (1180-1191).²¹⁰ Patrikler dinî, ekonomik ve askerî nüfuzları sayesinde bilhassa taht kavgalarının yaşandığı dönemlerde güçlerini siyasî anlamda da kullanma fırsatı elde ettiler. Warmund (1118-28) veya William (1130-45) gibi patrikler, devletin kaderinde belirleyici rol oynayan saygın şahsiyetlerdi.²¹¹ Nitekim Warmund, Kral II. Baudouin'in Türklere esir düştüğü dönemde kutsal topraklara gelen Venediklilerle ilgilendi, onlarla Sûr şehrini kuşattı ve hatta çeşitli imtiyazların verildiği bir anlaşma imzaladı. Bu belgede patrik ve kilise ileri gelenlerinin de adları bulunmaktaydı. Esasen patriğin devlet başkanı gibi hareket etmesini sağlayan sebep, bu dönemde kralın Kudüs'te olmamasıydı. Böylece Warmund, doğrudan siyasî işlerle ilgilenebilmişti.²¹² Dolayısıyla din adamlarının bu çok yönlü etkileri önemli sonuçlar doğurmuştu. Ancak genel olarak bakıldığında Kudüs hükümdarları söz konusu patriklerden Daimbert (1099-1101) ve devletten geçici bağımsızlık kazanmaya çalışan Chartres'li Etienne (1128-1130) dışında

²⁰⁹ P.M. Holt, **Haçlılar Çağı**, s. 25.

²¹⁰ Ahmet Türkan, "Başlangıcından Günümüze Latin Patrikliği", **Milel ve Nihal**, 10, sy. 2, s. 39.

²¹¹ Nikolas Jaspert, **The Crusades**, İng. terc. Phyllis G. Jestice, Routledge, 2006, s. 106.

²¹² Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 550-553; Trk. terc. Ayan, II, s. 219-221; "Fretellus, Rorgo (Circa 11130 A.D.)", **Palestine Pilgrims' Text Society V**, İng. terc. Rev James Rose Macpherson, London 1896, s. 51.

kiliseyle sorun yaşamadılar. Bu sebeple onların genelde uyumlu bir şekilde görevlerini sürdürdükleri görülmektedir.²¹³

Nitekim Fulcherius'un şu ifadesi, bu uyumun sebebi ve din adamlarının toplumdaki gücü hakkında bizlere fikir vermektedir: *"Halkın koruyucusu olarak papazların ve diğer ruhban sınıfının belli bir düzeni vardı. Her dünyevi güç bu düzene göre hareket ederdi, ilk olarak imparatorlar, sonra sezarlar, sonra krallar, dukler ve kontlar gelirdi."*²¹⁴ Bu husustan ötürü kral ve patrik arasında hassas bir denge oluşturulmuş olabilir. Latin Doğu'da Frank nüfusunun az olması ve Müslümanlarla uzun yıllar süren savaşlar karşısında iç sorunlarla ilgilenmek yerine düşmana karşı birlik oluşturma fikri, bu durumun muhtemel sebeplerinden biridir. Bu düşünce her zaman uygulanamamış olsa da kilisenin büyük oranda kral ile çatışmamasının altında yatan unsur olarak düşünülebilir. Çünkü krallıktaki herkes Latin Doğu'da tutunabilmek için birbirlerine kenetlenmeleri gerektiğini biliyordu.

Kudüs Haçlı Krallığı'nda Latin patriğini kral seçmekteydi. Bu süreçte ilk olarak Kutsal Mezar Kilisesi'nde yer alan dinî meclis iki patrik adayı seçer, son kararı kral verirdi.²¹⁵ Dolayısıyla kralın yetki alanı dinî meseleleri de kapsamış oluyordu. Ancak onun patriği seçen konumda olması, din adamlarının önemini azaltmamaktaydı. *"Bahsedilen siyasî rejim ne kadar laik olursa olsun, fethedilmiş toprağın kutsallığının dinî kurumların tesiriyle ortaya çıkacağından kimse şüphe etmiyordu."*²¹⁶ Ayrıca Latin Kilisesi devlet içerisinde ayrıcalıklı ve zengin bir konuma da sahipti.²¹⁷ Buradan da yola çıkarak dönemin toplumsal belleğinin, inancı üstün tutan yapısının din adamlarının statülerine yansıdığını söyleyebiliriz. Kralın patrik seçiminde son kararı vermesi ise günlük hayatta büyük bir değişiklik

²¹³ La Monte, **a.g.e.**, s. 208; Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 160; Bernard Hamilton, "Jerusalem, Latin Patriarchate of", **The Crusades An Encyclopedia**, II, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 673. Detaylı bilgi için bkz.: Usta, "Kudüs Haçlı Krallığı'nda Kilise-Devlet İlişkisi (1099-1187)", s. 118-132.

²¹⁴ Fulcherius Carnotensis, İng terc. Ryan, s. 267-268; Trk. terc. Barlas, s. 245.

²¹⁵ La Monte, **a.g.e.**, s. 211, Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 160; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 259; Jean Richard, "The Political and Ecclesiastical Organization of The Crusader States", **A History of the Crusades, The Impact of the Crusades on the Near East**, V, s. 247. Krallar, aynı sistemle başpiskopos, piskopos ve manastır baş rahiplerini de seçerlerdi. Bkz.: Ernoul Kroniği, s. 80.

²¹⁶ Cahen, **a.g.e.**, s. 224.

²¹⁷ Holt, **Haçlılar Çağı**, s. 38.

sağlamamış oldu. Böylece din adamları hem sahip oldukları yetkiler açısından hem de maddî güçleri sayesinde devlet içerisinde ön planda oldular ve saygı gördüler.

Toplumsal yapıya dair fikir vermesi açısından krallıkta oluşturulan Latin Kilise organizasyonundan bahsedilmesi gerekmektedir. Ancak bu konu hakkında dinî hiyerarşinin rolü ve sosyal hayattaki önemi ile ilgili genel bir kanıya varmak mümkün görünmemektedir. Bazı manastır ve arşiv kayıtları günümüze ulaşmış olsa da konu hakkında kaynaklar kısıtlıdır. Ayrıca din adamlarının resmî konumu ile fiili konumu arasındaki zıtlık, onların devlet içerisindeki ve toplumsal hayattaki gerçek güçlerini anlamamızı zorlaştırmaktadır. Haçlı hukukuna göre patrikler krallığın iki derebeyinden biri olarak bir bakıma bölgenin mânevî efendileriydiler; Batı’da olduğu gibi Doğu’da da devlet törenlerinde yer alanlar ve uluslararası anlaşmaları imzalayanlar arasında ilk sırada yer alırlardı. Onların sahip oldukları bu ayrıcalık, Ortaçağ toplumlarının tipik bir özelliği idi. Bu sebeple gerçek bir gücün ve statünün kanıtı değildi.²¹⁸ Buna karşın dönemin Avrupa hükümdarları piskoposluk seçimlerine müdahale etmek için çabalarlarken Kudüs kralları istedikleri piskopos ve hatta patriği atamada özgür olabilmekteydiler. Bu fark dikkat çekicidir.²¹⁹ Kralın konumu düşünüldüğünde, Cahen’in deyiimiyle “*Kral, Kudüs patriği tarafından kutsal kabul ediliyordu, ancak o bundan dolayı, Hristiyan Batı’nın geri kalanından daha fazla fiili iktidar sağlayamıyordu.*”²²⁰ Bu yorum, çeşitli olaylar hariç çoğunlukla dengeli bir yaşamı çağrıştırarak hem kralın hem patriğin Batı’ya kıyasla aşırı haklara sahip olmadığını düşündürmektedir. Nitekim bu husus belki de XII. yüzyılın ortalarından itibaren Haçlılarla Batı’dakilerin arasında devlet yönetimine dair en belirgin ayrımlardan birisidir. Bu farklılığın sebepleri Suriye-Filistin bölgesinin düşmanla çevrili durumu ve bu yüzden kralın daha hayatî bir konumda bulunması olabilir. Bu zaruret, ruhanî ve laik çevrelerin uyum içerisinde yaşamak zorunda oldukları bilinciyle desteklenebilir. Oluşturulmaya çalışılan denge ile de bazen krallar bazen de patrikler ön plana çıktı, ancak XII. yüzyılda aralarında ciddi bir güç farkı görülmemiştir.

²¹⁸ Prawer, *The Crusaders’ Kingdom*, s. 186; Jaspert, *The Crusades*, s. 107.

²¹⁹ Prawer, *The Crusaders’ Kingdom*, s. 160.

²²⁰ Cahen, *a.g.e.*, s. 226.

Haçlılar kutsal topraklara geldiklerinde burada süregelen bazı uygulamaları devam ettirme yolunu seçtiler. Eski sisteme göre Kudüs şehrinin dörtte biri Rum patriğine aitti, Haçlılar da Latin patriğine bu bölgeyi verdiler. Böylece bu makam hem krallığın en yüksek dinî otoritesi hem de Patrik Mahallesi'nin sivil yöneticisi şeklinde iki önemli görevi üstlenmiş oldu.²²¹ Adı geçen bu bölge kuzeybatıda, Batı Kapısı olan Davud Kapısı'ndan Tankred Kulesi'ne, oradan da doğuya Aziz Stephanus Kapısı'na değin uzanmaktaydı. Nitekim Kutsal Mezar Kilisesi başta olmak üzere çeşitli dinî yapıların bulunduğu ve bu sebeple Hristiyanların şehirde en önem verdiği yeri. Bu sebeple burada patrik adeta hükümdar gibiydi.²²² Hatta Latin patriğinin kendi bölgesi dışında da toprakları olduğu düşünülmektedir; bir su havuzu ve bitişindeki anıtsal Frank lahitleri ve mezar taşlarının bulunduğu bir mezarlık Kutsal Mezar Kilisesi'nin rahiplerine ait olabilir. Patriğin bölgesinde ise ayrıca mutfak, yemekhane, yurt ve hastane gibi çeşitli binalar da bulunmaktaydı; bunlar özellikle Kutsal Mezar Kilisesi'nin yakınlarındaydı.²²³ Hospitalier Şövalyeleri de burada ikamet etmekteydi. Bundan başka söz konusu bölgede yer alan ancak günümüze dek gelemeyen diğer yapılar daha sonraki kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Salahâddin Eyyûbî, Kudüs'ü fethinin akabinde kentte bazı imar faaliyetlerine başladığında 1187 yılından sonra vakfa dönüştürülen mülkler listelendi ve burada Frankların eskiden kullandıkları binalar hakkında da bilgiler verildi. Bu belgeye göre eski patrik bölgesinde “kuş” (el-‘asfûr) olarak bilinen bir değirmen, bir fırın, fırının bitişğinde “Yeni” olarak isimlendirilen bir manastır, “Patrik Ahır” olarak bilinen büyük bir yeraltı mahzeni (kabv), mahzenin kuzeyinde yer alan ve yeraltı odalarına sahip bir mâlikâne, ikinci bir yeraltı mahzeni ve bitişik dükkanlar, patrik havuzu ve iki katlı bir bina yer almaktaydı.²²⁴ Patriğin mahallesi şehrin en kutsal bölgesinde bulunduğu için önemliydi ve birçok dinî yapının yanı sıra gündelik ihtiyaçlar için gereken binaları da barındırmaktaydı. Bu husus sosyal hayat hakkında fikir verdiği ve patriğin toplum içerisindeki konumunu yansıttığı için dikkat

²²¹ Boas, *Jerusalem in the time of the Crusades*, s. 21.

²²² Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 407-408, Trk. terc. Ayan, II, s. 54.

²²³ Boas, *Jerusalem in the time of the Crusades*, s. 85.

²²⁴ Boas, *Jerusalem in the time of the Crusades*, s. 85; Yehoshu'a Frenkel, “Political and social aspects of Islamic religious endowments (awqaf): Saladin in Cairo (1169-73) and Jerusalem (1187-93)”, *BSOAS*, sy. 62, 1999, s. 7-8.

çekicidir. Nihayetinde burada bulunan yapılar onun kontrolünde Frank halkı tarafından kullanılmaktaydı.

Haçlıların oluşturdukları dinî hayatın temeli Batı geleneğine dayanmaktaydı; ama bu yapı zamanla kendine özgü nitelikler elde etmişti. Örneğin Bizans İmparatorluğu'ndan kalan birçok eser Franklar tarafından restore edildi. Dolayısıyla dinî mimarî de Batılıların gelişinden etkilendi.²²⁵ Nitekim Latin âyinlerini uygulamak için yeni sunaklar kuruldu.²²⁶ Bu etki elbette diğer alanlarda da belli oranda yaşandı. Buna karşın Latinler, bazen Doğu Hristiyanlarına ait piskoposlukların bölgelerini yok etmek yerine onların kurumlarını kopyalama yolunu seçtiler. Aynı durum dinî-askerî tarikatlar için de söz konusuydu. *“Böylece Hristiyanlığın iki farklı yapısı olan papalık ve Bizans gelenekleri birbirlerinden ayrı olarak ama bir arada varlıklarını sürdürdüler.”*²²⁷ Ancak bu hususun meydana gelmesi zaman aldı. Haçlılar beraberlerinde getirdikleri kültürü koruma ve hatta Latin Doğu'da yaşatma fikriyle yola çıkmışlardı. Dolayısıyla krallığın kuruluş dönemlerinde bölgenin Batılılaştırılmaya çalışıldığı da görüldü. Dinî alanda ise kilisenin Latinleştirilmesi ve Kudüs ele geçirilirken olduğu gibi birçok bölgede Batılı olmayanlara uygulanan bu duruma katliam örnek olarak gösterilebilmektedir.

Haçlılar Kudüs merkezli devletlerini kurduktan hemen sonra şehrin mevcut kilise sisteminde bazı değişikliklere gittiler. Franklar yeni bir düzen kurmak için danışmanlar meclisi oluşturarak her üyeye Kutsal Mezar Kilisesi'nin gelirinden bir ön ödenek tahsis ettiler. Devletin henüz kurulduğu bu süreçteki maddî gücün kaynağı hem Haçlı Seferlerinden önce diğer Hristiyan ülkelerin hem de sonrasında Godefroi de Bouillon'un yaptığı bağışlardı.²²⁸ Bu oluşturulan düzenle meclisteki din adamları toplumda önemli roller üstlenerek zamanla nüfuzlarını arttırdılar.

Devlet kurulduktan kısa süre sonra Kudüs'teki kiliselere Latin patrikleri, piskoposluklara da yine Latin Kilisesi'ne bağlı din adamları atanmıştı.²²⁹ Burada

²²⁵ Jean Richard, **a.g.e.**, s. 146.

²²⁶ Jotischky, “Frank and Natives”, s. 5.

²²⁷ Franco Cardini, “Kudüs Krallığı ve Küçük Derebeylikler”, **Ortaçağ: Katedraller, Şövalyeler, Şehirler**, (ed. Umberto Eco), Trk terc. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul 2014, s. 147.

²²⁸ Richard, **a.g.e.**, s. 141-142.

²²⁹ Holt, **Haçlılar Çağı**, s. 38.

piskoposlukların Hristiyan toplumlar açısından önemi dikkat çekicidir. Adeta tek başlarına kilisenin hâkimi olan ve diğer otoriterlerden bağımsızlığıyla öne çıkan piskoposlar, kendi şehirlerini yönetmekteydiler ve hâkimiyet miraslarını Hz. İsa'nın havarilerine kadar giden gelenekten aldıkları için saygı görmektedirler. Buna karşın aralarında onları derecelendiren bir sistem vardı ki bu yapı yönettikleri şehirlerin önemine göre değişmekteydi. Görevleri bölge kiliselerinin servetlerini kontrol etmek, halkın ibadet şekillerini belirlemek, hayır işlerinden elde edilen parayı dağıtmak ve ruhban sınıfının (rahipler, diyakozlar ve ikinci derecedeki diğer din adamları) düzenini sağlamak gibi dinî hayata dair farklı meselelerle ilgilenmekti.²³⁰ Başpiskopos ise daha üstün konumdaydı ve görevlendirildiği şehrin tamamından sorumluydu. Bir yer anakent ise civardaki üç ya da dört şehirle ilgilenmeleri için metropolitler görevlendirilirdi. Küçük kentlerde de papazlar ya da kontlar varsa başpiskoposluk müessesesi kurulurdu.²³¹ Bu sistemdeki detaylar, ihtiyaçlara cevap vermek için oluşturulmuş görünmektedir ki bu durum da Ortaçağ toplumlarının dine atfettikleri önemle ilişkilidir. Dolayısıyla Batı'da var olan piskoposluk makamının Doğu'da da devam etmesi kaçınılmazdı. Bu husus toplumun çeşitli alanlarında hissedildi, çünkü farklı kademelerde de olsa çeşitli bölgelerde din adamları vardı ve onların doğrudan toplumla ilgilenmeleri gerekmektedir. Böylece Latin Doğu toplumunda da din adamları ön plana çıkmıştı.

Kudüs Haçlı Krallığı'nda birçok Latin papaz ve din adamının çeşitli bölge kiliselerinde ve şapellerde çalıştırılmış olduğu düşünülmektedir. XII. yüzyılda Kudüs'te ve XIII. yüzyılda Akkâ ve Sûr'da benzer kurumların sayısı fazlaydı. Bu husus Roma'ya bağlı olmayan din adamları için de geçerliydi. Nitekim Frank lordları bir veya bazen daha fazla yerli din adamını istihdam etmekteydi.²³² Çünkü Haçlı hâkimiyeti esnasında Ermeni, Süryânî ve Rum âyinlerinin hiyerarşileri varlıklarını sürdürmüş, birtakım dış bölünmelere rağmen bölgedeki Hristiyanlar uzlaşmacı davranmıştı.²³³ Dolayısıyla toplumda farklı mezheplerden Hristiyanların varlığı,

²³⁰ Timothy E. Gregory, **Bizans Tarihi**, Trk. terc. Esra Ermert, İstanbul 2021, s. 25.

²³¹ Fulcherius Carnotensis, İng terc. Ryan, s. 267, Trk. terc. Barlas, s. 245.

²³² Hamilton, "Jerusalem, Latin Patriarchate of", s. 673.

²³³ T.A. Archer- C.L Kingsford, **The Crusades: The Story of the Latin Kingdom of Jerusalem**, New York 1902, s. 129.

onlarla da ilgilenilmesini zorunlu kılmıştı. Ek olarak bu dönemde bazı köylerdeki kiliseler paylaşılmış ve Ortodoks kiliseleri genişletilmişti.²³⁴ Örneğin Haçlılar ilk olarak bağımsız Latin kurumları oluşturarak tüm kilise yasalarının aksine bir tutum sergileme yolunu seçtiler. Genellikle aynı şehirde birer Ortodoks ve Latin piskopos ikamet etti.²³⁵ İhtiyaçtan kaynaklanan bu durum, krallığın ilerleyen dönemlerinde yerlilerin dinî hayat içerisinde tamamen yok sayılmadığının bir kanıtı olarak gösterilebilir.

Frankların Doğu’da oluşturmaya çalıştıkları sistem açısından Prawer’nin şu ifadesi dikkat çekicidir:

*“Barbar istilalarından doğan Ortaçağ Avrupası, kayda değer bir kesinti olmaksızın geleneksel bir modelde gelişti. Haçlılar, daha önceki Bizans etkisinden tamamen bağımsız olmasalar da, örgütsel çerçevede bazı değişiklikler yaptılar. Geleniğin ağırlığı ve dünyevi/geçici çıkarlar, kilise kurumunun ülkenin demografik gerçeklerine tam olarak uyarlanmasını engelledi.”*²³⁶

Nihayetinde Avrupa’dan farklı olarak Suriye-Filistin topraklarında başka dinlerden ve mezheplerden olan çok sayıda insan yaşamaktaydı. Örneğin Suriye’de, manastırlar başta olmak üzere yüzyıllardır varlığını koruyan dinî kurumlardan söz etmek mümkündür. Latinler bu yapıları yok etmek yerine onlar üzerinde üstünlük kurmayı hedeflediler. Nitekim zamanla yeni kiliseler inşa ederek kendi alanlarını oluşturmaya çalıştılar.²³⁷ Nihayetinde Batılılar kendi ülkelerinden oldukça farklı olan kutsal topraklara geldiklerinde, muhtemeldir ki daha güvende hissetmek ve bölgeyi sahiplenmek için bu yolu benimsediler. Karşılaştıkları dinî düzeni tanıdıktan sonra kendilerinden bir şeyler katmak için harekete geçmelerinin sebebinin bu husus olduğu düşünülebilir.

Haçlılar stratejik sebeplerle işgal etmek zorunda hissettikleri ve Hristiyan sakinleri bulunmayan yerlere Frank nüfusu yerleştirmişlerdi. Akabinde buralarda Batı Avrupa’daki bazı sınır piskoposluklarında olduğu gibi görevdeki kişinin açıkça

²³⁴ Jotischky, “Frank and Natives”, s. 5.

²³⁵ Jaspert, **The Crusades**, s. 104.

²³⁶ Prawer, **The Crusaders’ Kingdom**, s. 165.

²³⁷ Cahen, **a.g.e.**, s. 224.

askerî uygulamalarla da ilgilenmesi beklenen ilk Latin piskoposluklarını oluşturmuşlardı.²³⁸ Eski Doğu kiliselerinden ayrılan Haçlılar, Kutsal Mezar Kilisesi'nden Ortodokslar dahil olmak üzere tüm Hıristiyanları kovdular. Katedralde yalnızca Latin piskoposlar kullanabilecekti.²³⁹ Kudüs Latin Patrikliğini oluşturan Haçlılar, Sûr ve Kaysâriye'ye bağlı 4 başpiskoposluk ve 9 piskoposluğun yanı sıra birçok Latin manastırı kurmuştu.²⁴⁰ Devletteki bu dört dinî başpiskoposluğun ilki patrik başkanlığındaki Kudüs piskoposluğuydu, diğerleriye Kaysâriye, Sûr, Nasırâ ve 1168'den sonra oluşturulan Mâverâ-i Ürdün'nde idi. Patriklik ek olarak St. George (Lydda-Ramleh), Beythlehem ve Hebron piskoposluklarında doğrudan yardımcı piskoposlara da sahipti.²⁴¹ Ayrıca Kaysâriye başpiskoposunun Sebastia'da kendi yardımcı piskoposu vardı. Bu durum diğer başpiskoposluklar için de geçerliydi. Örneğin Sûr başpiskoposunun Beyrut, Akkâ, Sidon ve Banyas'ta; Nâsıra başpiskoposunun ise Taberiye'de (Tiberias) yardımcı piskoposlukları bulunmaktaydı.²⁴² Haçlıların yerleştiği yeni kasabaların oluşturulması ve halihazırda Frank nüfusa sahip olan kasabaların büyümesiyle Latin piskoposluk bölgelerinin sayısı daha da artmıştı.²⁴³ Dolayısıyla krallığın farklı kentlerinde bulunan din adamları, oluşturulan sistemle toplum içerisinde önemli bir rol oynamaktaydılar. Ancak genel resme bakıldığında krallıkta hiçbir zaman Batı'daki gibi büyük ve sayısız dinî lordluklar oluşmamıştı. Hatta Prawer'ye göre kilise, zenginliğine zıt bir şekilde bölgesel olarak yeterince güçlü değildi ve siyasî bir faktör olarak görece önemsiz bir konumdaydı.²⁴⁴ Bu durumun sebebi, bir önceki başlıkta bahsedildiği gibi genellikle kralların merkezî otoriteyi güçlendirmek adına çabalamaları olarak düşünülebilir. Yüzyıllardır süregelen piskoposluk sistemi Latin Doğu'da da uygulanmıştı, ama dinî lordluklar gibi ruhanîlerin yoğun bir şekilde siyaset içerisinde yer almasını gerektiren bir yapıya Kudüs'te ihtiyaç duyulmamıştı. Nitekim böyle bir

²³⁸ Jonathan Riley-Smith, "The Latin Clergy and the Settlement in Palestine and Syria, 1098-1100", **The Catholic Historical Review**, 1988, 74, sy. 4, s. 546-547.

²³⁹ Hamilton, **The Latin Church**, s. 161.

²⁴⁰ Archer-Kingsford, **a.g.e.**, s.129; Jaspert, **The Crusades**, s. 105.

²⁴¹ Jacques de Vitry, **a.g.e.**, s. 33-34; Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 165; Boas, **Jerusalem in the time of the Crusades**, s. 24; Jaspert, **The Crusades**, s. 105; Mayer, "Latins, Muslims and Greeks", **History**, sy. 63 (208), 1978, s. 191; Hamilton, "Jerusalem, Latin Patriarchate of", s. 673.

²⁴² Boas, **Jerusalem in the time of the Crusades**, s. 24.

²⁴³ Richard, "The Political and Ecclesiastical Organization...", s. 243-244.

²⁴⁴ Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 161-162.

sistem için bilhassa Birinci Krallık Dönemi'nde gereken ortam da oluşmamıştı; hâlihazırda krallar, Yüksek Mahkeme aracılığıyla baronlar ve bazı durumlarda patrikler devlet yönetiminde etkinlerdi.

Kudüs Patriği'nin yetki alanı genişti; Tapınak, Sion ve Zeytin Dağı başrahipleri de patriğin doğrudan yardımcı piskoposlarıydı. Bu husus onun yargı yetkisinin tüm eski Filistin, Yahudiye ve Samiriye'ye kadar uzandığını kanıtlamaktadır. Bunun yanı sıra piskoposların şehirlerde yoğunlaştıklarını söylemek mümkündür. Nitekim onlar bulundukları kentlerin katedral kiliselerinde ikamet ediyorlardı. Krallıkta Müslümanların ve Doğu Hristiyanlarının yaşadığı uzak kırsal bölgeler ikincil öneme sahipti. Bu açıdan bir piskoposluğun büyüklüğü, din adamlarının sosyal veya ekonomik konumunun gerçek bir göstergesi olarak görülmemelidir.²⁴⁵ Ancak bu husus onların toplum içerisinde önemsiz bir konumda oldukları anlamına da gelmemektedir.

Dinî hayat ile ilgili olarak krallık topraklarında yer alan piskoposlar haricinde dokuz manastır başrahibi ve beş başpapaz bulunmaktaydı. Bunlar Kudüs Latin Patrikliği'ne bağlıydı ancak şövalye tarikatları ile bazı manastırlar papalığın emrindeydi.²⁴⁶ Nitekim bu husus Roma'da ikamet eden papanın etki alanının Doğu'ya kadar uzandığını göstermektedir. Ayrıca bu durum üzerinden Latin Kilisesi'nin nüfuzunun sınırlarının da belirlenmiş olduğunu söylemek mümkündür. Kudüs Hristiyanlar için Roma'dan daha önemli olmasına rağmen buradaki dinî yapı patriklik seviyesinde kalmış ve papalık kendi nüfuzunu korumayı sürdürmüştü. Bunun sebebi de ilk başlıkta bahsedildiği üzere Suriye-Filistin'de bir dinî yapının kurulmasına izin verilmemesidir. Nihayetinde bu süreçte Baudouin ile krallık inşa edilerek burada feodal bir yapı meydana getirilmişti.

Kudüs'te bulunan Kutsal Mezar Kilisesi, Hristiyan âlemi açısından en önemli yapıydı. Bu sebeple şehri ele geçiren Haçlılar, burada bir rahipler meclisi oluşturdular; içerisinde piskoposluk kurulunun daimî üyelerinin yer aldığı bu yapı ilerleyen dönemlerde farklı Hristiyan ülkelerden Doğu'ya gönderilmesi gereken

²⁴⁵ Prawer, *The Crusaders' Kingdom*, s. 165-167.

²⁴⁶ La Monte, *a.g.e.*, s. 206, 211; Runciman, *a.g.e.*, II, s. 259.

gelirlerin de başında durdu.²⁴⁷ Bu mecliste yer alanlar bazı kurallara uymak zorundalardı: Örneğin toplulukla birlikte yemek yemeleri ve hiçbir kişisel mülke sahip olmamaları gerekmektedir. Görevlerinden bazıları ise Hz. İsa'nın mezarında âyinler düzenlemek ve gerçek haçın kalıntısı başta olmak üzere çeşitli kutsal kalıntılarla ilgilenmekti. Onların bu yetkileri saygınlıklarını arttırdı ve yapılan bağışların akabinde Kudüs patriği, krallığın en önemli dinî toprak sahibi hâline geldi.²⁴⁸ Bu durum Kudüs gibi kutsal bir şehirde din adamı olmanın bir avantajıydı.

Devlet içerisinde patriğin, tıpkı kral gibi kendi yüksek memurları bulunmaktaydı. Bu husus tarikat şövalyeleri, bazı baronluklar ve Kaysâriye hâkimleri için de geçerli olan bir ayrıcalıktı. Dolayısıyla bu kişiler kadar ruhanîler de devletin farklı alanlarında etkin olmayı başarmışlardı. Nitekim yüksek memur olarak görev alabilmekteydiler. Şansölye (chancellor) denilen sonuncu yüksek memuriyete din adamları atanırdı. Bu makamın görevi evraklarla ilgilenmek ve bu belgelere kraliyet mührünü basmaktır. Dolayısıyla kraliyet sekreteri konumundaydı. Yine de Batı'da olduğu gibi Doğu'da da bu göreve piskoposların getirilmesi geleneği devam etmişti.²⁴⁹ Ancak farklı olarak Latin Doğu'da şansölyeler büyük piskoposluklardan biriyle ödüllendirilirdi. Willermus Tyrensis de bu kişilerden biriydi.²⁵⁰ Bu durum hem Avrupa'da benimsenen sistemin Kudüs'te de bazı açılardan uygulandığını hem de ruhanîlerin idarî görevlerde de yer aldıklarını göstermektedir. Onların bu konumları devlet içerisindeki etkilerini artırmış olmalıdır.

Toplumsal bellekte din adamlarına atfedilen önem, siyasî hayatta da benzer şekilde sürmekteydi. Örneğin Kudüs Haçlı Krallığı rahiplerinin katıldığı Nablus Konsili, kiliseye verdiği bazı yetkiler sebebiyle dikkat çekmektedir. 1120 yılına tarihlenen bu toplantıdan itibaren artık din adamları halktan öşür vergisi isteyip toplayabilecekti. Bu konsilde, Tanrı'nın öfkesini dindirmek için söz konusu kararın alındığı belirtilerek, bir lordun kişisel statüsü ne olursa olsun (Ortodoks manastırı, Latin din kurumu, Ermeni, Mârûnî, Melkit), gelirinin onda birini bağlı bulunduğu

²⁴⁷ Jacques de Vitry, **a.g.e.**, s. 34; Cahen, **a.g.e.**, s. 224.

²⁴⁸ Jaspert, **The Crusades**, s. 106.

²⁴⁹ La Monte, **a.g.e.**, s. 114-133; Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 123; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 253; Altan, "Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair", s. 77-79.

²⁵⁰ Archer-Kingford, **a.g.e.**, s. 124-125.

Latin piskoposluğuna teslim etmesi zorunlu hâle getirildi.²⁵¹ Bundan başka, kral din adamlarının yararına bazı haklarından feragat etti ve Kutsal Kilise'nin ruhanî üyelerinin evlerini sarraflara, tüccarlara ve zanaatkârlara kiralamalarına izin verdi. Bu durum, din adamlarının engellenmeden ticaret yapmalarına fırsat tanıdı. Ancak en önemlisi, kralın bu kararın özel olduğunu açıkça (*adeo liberas confirmo*) işaret etmesidir. Bu evler ayrıcalıklı bir şekilde 'ücretsiz' olacaktı.²⁵² Böylece din adamlarının devlet içerisindeki nüfuzu ve gelir kaynakları artmış oldu.

Kilise çok yönlü bir kurumdu ve toplumda elde ettiği saygınlık sayesinde refah içerisinde yaşamaktaydı. Ayrıca Kudüs'te yer alan Latin Kilisesi'nin ekonomik durumu Antakya Kilisesi'nden daha iyiydi.²⁵³ Nitekim Kudüs'te görev yapan din adamları elde ettikleri bağışlar ile yalnızca Suriye'de değil, aynı zamanda Batı Avrupa'nın neredeyse her ülkesinde geniş mülkler elde etmişlerdi.²⁵⁴ Jacques de Vitry benzer bir biçimde kilisenin yardımlar, hediyeler ve bağışlarla aşırı zenginleştiğinden bahsetmektedir.²⁵⁵ Ancak bu zenginliğin çeşitli bedelleri de vardı: Kilise devlete muhtemelen piyadelerden oluşan 5000'i aşkın çavuş vermekteydi, hatta bunlar krallığın takviye kuvvetini oluşturmaktaydılar. Patrik ile Kutsal Mezar Kilisesi'ne bağlı ruhanî meclisin her biri 500, Bethlehem piskoposu 200, Sûr başpiskoposu ile St. Maria Josaphat ve Sion Dağı manastırlarından her biri 150 adet *sergents* (çavuş) çıkarmakla yükümlüydüler. Sergeant tabakası, askerlikle yükümlü olan dirlik sahiplerini kapsamaktadır. Bunlar büyük arazi sahiplerinin topraklarındaki dirliklere yerleşen Frank kökenli, tam teçhizatlı yaya askerlerdi. Din adamlarına verilen bu sorumluluk karşısında onların sahip oldukları maddî güç kesinlikle dikkat çekiciydi. Hem patrikliğe hem de manastırlara Avrupa'nın muhtelif yerlerinden araziler bağışlanmaktaydı. Hatta manastırlardan bazıları oldukça zengindi. Nitekim Kudüs'ün ilk yöneticileri ve bilhassa Kraliçe Mélisende, dinî kurumlara ciddi bağışlarda bulunmuşlardı. Örneğin kraliçenin kız kardeşi için tesis ettirdiği Bethania

²⁵¹ La Monte, **a.g.e.**, s. 9; Richard, **a.g.e.**, s. 135, 136; Nablus Konsili'nde alınan kararlar için bkz: Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 535-536; Trk. terc. Ayan, II, s. 201; J.D. Monsi, "Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio", XXI, Paris 1900, 261-266; Hans Eberhard Mayer, "The Concordat of Nablus", **The Journal of Ecclesiastical History**, XXXIII, sy. 4, 1982, s. 531-543.

²⁵² Joshua Prawer, "The Settlement of the Latins in Jerusalem" **Speculum**, XXVII, sy. 4, s. 501.

²⁵³ Türkan, **a.g.m.**, s. 41.

²⁵⁴ Archer-Kingsford, **a.g.e.**, s. 129.

²⁵⁵ Jacques de Vitry, **a.g.e.**, s. 61.

Manastırı, bütün Ürdün (Jericho) şehrine hâkimdi.²⁵⁶ Dolayısıyla ruhanîlerin zenginliği devlet içerisinde de aktif olmalarını sağlayan bir etmendi. Hem toplum hem de kral Müslüman tehdidine karşı oluşturduğu askerî gücü korumak için onlara bir bakıma muhtaçtı.

Krallıkta oluşturulan bu kilise-devlet ilişkisinin bir başka versiyonu dinî lordluklarla ilişkiliydi. Nasırâ başpiskoposları ve Lydda-Remle piskoposları dinî lordluklara sahip olan yegâne piskoposlardı ve krala 16 adet şövalye hizmeti borçluydular. Buna karşın piskoposlar ve dinî toplulukların başkanları da 2.750 çavuşun hizmetini krallığa sağlamakla yükümlüydüler. Yani tüm krallığa gereken miktarın yarısından fazlasını temin etmeleri gerekmekteydi. Dolayısıyla süregelen savaşlar sebebiyle bu isteğin karşılanması zordu. Bu açıdan bakıldığında söz konusu yükümlülüğün düzenli olarak uygulanamamış olması mümkündür.²⁵⁷ Yine de böyle bir talebin varlığı, onların maddî güçlerinin oranını gösterebilir.

1099 yılında Kudüs'ün ele geçirilmesiyle kurulan devletin yaklaşık 70 yıl sonra buhranlar yaşaması ve yıkılış sürecine girmesi, bölgede yaşayan din adamları dahil olmak üzere pek çok kişiyi endişelendirmekteydi. Bu husus dönemin patriği Heraclius'un bizzat Avrupa'ya giderek Hristiyan krallardan yardım istemesine sebep olmuştu. Ancak onun Batı'ya çok sayıda altın ve gümüşle gitmesi, Avrupalı meslektaşlarına kıyasla oldukça zengin olduğunun düşünülmesine yol açmıştı. Nitekim Heraclius'un kıyafetlerine sinen baharat kokusu bile oradakileri şaşırtmıştı.²⁵⁸ Ancak Prawer bu yorumu aşırı bularak anlatılanlara güvenilemeyeceğini belirtmektedir.²⁵⁹ Kaynağın verdiği bu bilgi birebir doğru olmasa bile patriğin, krallığın yıkılış sürecinde bile zenginliğini koruduğunu ve Batılılara nazaran refah içerisinde yaşadığını belirtmek mümkün görünmektedir. Kaynakta belirtilen baharat kokusu ise dikkat çekici bir detaydır. Çünkü Batı, baharatı mütemadiyen Doğu'dan yüksek fiyatlara ve bu sebeple de az miktarda satın

²⁵⁶ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 132-133; Trk. terc. Ayan, II, s. 383, 384; La Monte, **a.g.e.**, s. 158-162, 213; Holt, **Haçlılar Çağı**, s. 34, Runciman, **a.g.e.**, II, s. 244.

²⁵⁷ Hamilton, "Jerusalem, Latin Patriarchate of", s. 676; Murray-Nicholson, **a.g.m.**, s. 671-672.

²⁵⁸ De Re Militari et Triplici via Peregrinations Jerosolimitanae, (ed. G.B. Flahiff), **Mediaeval Studies**, sy. 9, 1947, s. 181'den naklen Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s.188-189.

²⁵⁹ Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 188-189.

alırdı. Müellifin patriğin zenginliğini baharat kokusu üzerinden belirtmesi dönemin zihniyetinin bir yansımasıdır.

Krallıkta yaşayan din adamlarının maddî güçleri bazı İslâm tarihçilerinin de dikkatini çekmiştir. Bu hususta İmâdeddin Kâtib el-İsfahânî'nin yaşadığı bir olay burada zikredilmeye değer görünmektedir. 1187 yılında Kudüs fethedildikten sonra Müslümanlar şehirdeki Frankların mallarıyla birlikte ayrılmalarına izin vermişti. Bu esnada İmâdeddin el-İsfahânî, patriğin yanında en az 200 bin dinar edecek bir servet taşıdığını görmüş ve Salâhaddîn Eyyûbî'ye din adamlarının kilise ve manastırların hazinelerini götürmelerinin doğru olmadığını belirtmişti. Sultan ise yapılan anlaşmaya riayet edilmesi gerektiğini düşünerek bu duruma karşı çıkmamıştı.²⁶⁰ Nihayetinde krallığın ilk döneminde kiliseye ait böyle bir servetin olması ihtimali bile din adamlarının ve dinî kurumların zenginliği hakkında fikir vermesi açısından kayda değerdir.

Kudüs'te önemli bir rol oynayan din adamları ve bilhassa zenginlikleriyle bilinen Kutsal Mezar Kilisesi'nin ruhanî üyeleri başkentin yönetimi gibi farklı alanlarla da ilgilenmişlerdi. Nitekim bazı zamanlarda mezkûr şehir ekonomik açıdan patriğe ve dinî tarikatlara bağlıydı. Bunun yanı sıra Kudüs'te bulunan 27 fırından 24'ünün Kutsal Mezar Kilisesi'nin din adamlarına, ikisinin St. John Şövalyeleri'ne ve birinin Sancta Maria Latina'ya verilmiş olması onların toplumdaki konumlarını göstermesi açısından dikkat çekicidir.²⁶¹ Ek olarak kilise envanterlerinde yüzlerce köy, ev, bağ, Pazar-tezgâh, fırın, hamam yer almaktadır. Söz konusu bu mülklerin yanı sıra lordların ondalıkları, Batı'dan, hacılardan ve kiliselerden gelen hediyeler de kilise hazinelerini doldurmaktaydı.²⁶² 1183 yılında Beyrut Piskoposu'nun haklarını belirten bir buyrukta her biri kendi bölgesinde görev yapan piskoposların yaşadıkları şehirlerde özel mülkleri olduğu belirtilmektedir. Onlara dükkânlar, evler ve bahçelerden oluşan mahallelerin yanı sıra köyler, kiliseler ve şapeller verilirdi. Ayrıca bu kilise ve şapellere, Doğu Hristiyanlarına kira karşılığı olmadan rahip

²⁶⁰ Maalouf, **a.g.e.**, s. 260.

²⁶¹ Prawer, "The Settlement of the Latins in Jerusalem", s. 499-500.

²⁶² Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 167, 188. Örneğin Willermus Tyrensis eserinde, kral I. Baudouin'in piskopos ve ardıllarına verdiği bazı mülklerden bahsetmektedir. Bkz. Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 483; Trk. terc. Ayan, II, s. 139.

atama hakları vardı.²⁶³ Bu hususta toplum içerisinde din adamlarının hem geniş haklara hem de maddî güce sahip olduklarını gösteren başka bir örnektir.

Kudüs Krallığı'nda yaşayan din adamlarının devlete ve halka dair çeşitli görevlerinden yukarıda bahsedilmişti. Onların bu sorumlulukları ve yetkilerine bakıldığında Batılı tarikat üyelerininki kadar nüfuz sahibi oldukları görülmektedir.²⁶⁴ Nitekim krallıktaki kilise mahkemeleri güçlüydü, hatta Fransa'da bulunandan daha fazla davaya bakabilmekteydi. Örneğin Doğu'daki sistemde kiliseye karşı suç işleyen laikler de dinî mahkemede yargılanırdı. Ancak Fransa'da din adamları yalnızca kendi serflerini yargılayabilirlerdi. Dolayısıyla Latin Doğu'daki meslektaşlarının adli yetkileri daha geniştir. Onlar, din adamları ve dinî mülklerle ilgili olan ve kilise hukukunun kapsamına giren tüm konularla ilgilenmekteydiler. Hatta inanç, evlilik, vasiyet, sapkınlık, zina ve karı koca arasındaki diğer davalar da buna dahildi.²⁶⁵ Bundan başka evlilikler de kilise ve dünyevî liderlerin onayıyla gerçekleşir, her iki taraftan da aracılar olurdu.²⁶⁶ Dolayısıyla krallıkta geniş hukukî yetkilere sahip olmaları bölgenin ruhanî atmosferinin yoğunluğuna yol açmıştı. Mahkemelerde, askerî ve idarî meselelerde dahi bulunarak kendilerinden sıklıkla söz ettirmişlerdi.

Kudüs Latin Krallığı'nda bilhassa ilk zamanlarda olmak üzere genel bir nüfus sorunu yaşanmış, bölgede Haçlı nüfusu artmamıştı. Bu hususla ilgili kilise dahil olmak üzere çeşitli alanlarda sorunlar meydana gelmişti. I. Haçlı Seferi'ne katılan ve Filistin'e sağ salim ulaşan din adamları hem sayıca azdı hem de dönemin en iyilerinden oldukları söylenemezdi. Nitekim bunların çoğu, soyluların yanında görev yapan rahiplerdendi.²⁶⁷ Krallığın ilerleyen dönemine de genel olarak bakıldığında ruhanîlerin sayısı fazla değildi ve hatta yüksek makamlarda bulunanların çoğu

²⁶³ Richard, **a.g.e.**, s. 136.

²⁶⁴ Archer-Kingsford, **a.g.e.**, s. 129; Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 161.

²⁶⁵ Dodu, **a.g.e.**, s. 325-327; La Monte, **a.g.e.**, s. 215; Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 161; Richard, "The Political and Ecclesiastical Organization", s. 247-248.

²⁶⁶ Gülşen İstek, "Haçlıların Düğün ve Cenaze Merasimlerine Müslümanların Bakışı", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 7.3: s. 1586.

²⁶⁷ Riley Smith, **The First Crusade and The Idea of Crusading**, s. 79; aynı mlf., "The Latin Clergy and the Settlement", s. 545-546.

Avrupa'nın çeşitli yerlerinden gelen göçmenlerdi.²⁶⁸ Öte yandan kutsal topraklarda büyüyen din adamları Batı'ya eğitim almak için gidebilmekteydi. Örneğin 1130 yılında Kudüs'te doğan Latin tarihçisi Willermus Tyrensis, Kutsal Mezar Kilisesi'ne bağlı "Magister Scholasticus" okulunda eğitim aldıktan sonra Fransa ve Boulogne'da çeşitli alanlarda ihtisasına devam etmişti.²⁶⁹ Toplumda önemli bir yer tutan din adamlarının eğitiminin genelde Avrupa ülkelerinde verilmesi, Latin Doğu'da okul ve öğrenci yetiştirme geleneğinin pek olmadığını düşündürmektedir. Nitekim Prawer'ye göre kilise ve manastırlarda bulunan okullar nitelikli değildi ve bu sebeple daha ciddi bir eğitim için Willermus'un yaptığı gibi Batı'ya gitmek gerekmekteydi.²⁷⁰ Ancak Kudüs Haçlı Krallığı'nda Willermus Tyrensis'in belirttiği üzere ruhban sınıfından olan çok sayıda eğitilmiş insan da vardı. Örneğin Willermus'un ilk öğretmeni Pisalı Jean, Hans Mayer'e göre Kutsal Mezar Katedral Okulu'nun sorumlu akademisyeniydi. Nitekim kilise meclislerinin de entelektüel yaşamı destekleyen bir tutum içerisinde olduğu düşünülebilir. Latincenin yanı sıra çeşitli diller bilen Rorgo Fretel, Nasıralı Gérard ve Sûr başpiskoposunun eserleri bu doğrultuda örnek verilebilir.²⁷¹ Dolayısıyla Latin Doğu toplumu her ne kadar din adamlarına önem verse de bu grubun eğitimi ile ilgili eksiklikler olduğu ve öne çıkan bazı başarılı isimlere rağmen Batı okullarının bu konuda daha ileri bir konumda yer aldığı düşünülebilir.

Haçlılar dinî hayata verdikleri önemi birçok yapı inşa ederek veya var olanları restore etmek suretiyle de göstermiş oldular. Krallıkta piskoposların ikamet ettikleri katedrallerin ve büyük kiliselerin yanı sıra çok sayıda manastır bulunmaktaydı. Bunların küçük olanları Kudüs'ün kilise meclislerine veya büyük manastırlara bağlıydı. Genelde hacılar tarafından ziyaret edilen bu küçük manastırlar az sayıda rahip veya keşişin görev yaptığı yerlerdi. Abu-Gosh bunlardan biriydi. Bu yapı Romanesk ve Gotik mimarî tekniklerini ihtiva eden ve çoğunlukla Batılı üsluptan özelliklerle öne çıkmasının yanı sıra Süryânî süslemecilerin yaptıkları dekoratif

²⁶⁸ Murray- Nicholson, **a.g.m.**, s. 671.

²⁶⁹ Altan, "Latin Doğulu Tarih Yazarı Willermus Tyrensis'in (1130-1185) Historiası ve Zeyilleri", s. 86.

²⁷⁰ Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 188.

²⁷¹ Richard, **a.g.e.**, s. 142.

detayları da barındıran bir yapıydı. Bu özellikler Beyrut, Lod, Sebastia ve günümüze gelemeyen Sûr Katedrali için de geçerliydi.²⁷² Dolayısıyla bu tarz yapıların varlığı ve sayıca fazla olması toplumun inanca atfettiği önemi göstermektedir. Bu eserlerin farklı mimarî detayları içermeleri ise Frankların Doğu'nun geleneklerini tamamen yok saymadıklarını hatta yer yer benimsediklerini düşündürmektedir.

Krallığın başkenti olan Kudüs'ün 1187 yılındaki kaybı toplumun her kesiminden insanı etkiledi. Salahâddîn Eyyûbî tarafından fethedilen şehirlerde Müslüman hâkimiyeti sağlandı. Böylece tekrar İslâm toprağı olan bu yerlerde gayrimüslimlerden Bizans Ortodoks Kilisesi mensupları bölgedeki eski konumlarını tekrar kazandılar. Yakûbîler Kudüs'te kaldılar, Mûsevîlerin de burada yaşamasına izin verildi.²⁷³ Kutsal Mezar Kilisesi'nde de birkaç Latin rahibin varlığına karşı çıkılmadı. Patrikler, hukukçular, başpiskopos ve piskoposlar ise kendi bölgeleri olan ancak Müslümanların fethiyle kaybedilen şehirlerden ayrılmak zorunda kaldılar. Çoğu Sûr ve Trablus gibi sahil kentlerine gittiler. Franklar da birçok piskoposluğu, manastırı ve vakıfları kaybettiler. Nihayetinde Akkâ şehrini merkez edinmek suretiyle bulundukları bölgelere tutunmaya çalıştılar. Ancak nihayetinde burada göçmen konumundaydılar.²⁷⁴ Hatta ekonomik yetersizlikler sebebiyle çoğu piskopos Akkâ'da yan yana yaşamak zorunda kaldı. Kilise yapıları da Kudüs'ün kaybından etkilendi. Örneğin patriğin nüfuzu arttı, ancak diğer piskoposlar maddî güçlerini kaybettiler.²⁷⁵ Dolayısıyla bu husus siyasî hayatı olduğu kadar toplumu da sarstı. Bölgeye gelişlerinin üzerinden bir asır geçmeyen Haçlıların oluşturmaya çalıştıkları sosyal yapının büyük bir değişikliğe uğraması, dinî hayat dahil olmak üzere farklı alanlarda kesintiye sebep oldu.

Din adamlarının 1187 yılından önce sahil şehirlerinde veya Batı'da mülkleri ve kira gelirleri vardı. Bu durum, Kudüs'ün kaybının ardından kendilerini idame

²⁷² Richard, **a.g.e.**, s. 146. Kudüs Haçlı Krallığı'nda hangi şehirde kaç adet kilise olduğu hakkında bkz.: R. Denys Pringle, "The Christian Population of Palestine at the time of the Crusader Kingdom: The Evidence of the Churches", **Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu**, Ankara 1999, s. 159-160, 161; R. Denys Pringle, "Haçlı Krallığı Dönemi'nde Filistin'de Hristiyan Nüfus: Kiliselerin Tanıklığı", Trk. terc. Muammer Gül, **Harran Üniversitesi İlahiyat Dergisi**, sy: III, 2002, s. 111-114.

²⁷³ Işın Demirkent, "Kudüs, Haçlılar Dönemi", **DİA**, XXVI, s. 331.

²⁷⁴ Richard, **a.g.e.**, s. 399.

²⁷⁵ Jaspert, **The Crusades**, s. 107-113.

ettirecek kadar gelire sahip olduklarını göstermekteydi. Nitekim mütemadiyen kaybedilen topraklara karşın kilise gelirlerinin hâlâ yüksek olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Ancak bu husus büyük oranda Batılıların desteğiyle ilgiliydi. Hem hayırseverler hem de dinî kurumlar ve Papalığın teşviki sayesinde Latin Doğu'ya para akışı sürmekteydi.²⁷⁶ Böylece İkinci Krallık Dönemi'nde ruhanîler varlıklarını sürdürmek için çabaladılar ve eskisi gibi olmasa da bu yeni süreçte de saygınlıklarını korumaya gayret ettiler. Nihayetinde inanç sistemi toplum içerisinde önemini korumaya devam etmekteydi.

Akkâ şehri 1187 yılından sonraki süreçte krallığın yeni merkezi olduğundan şehrin piskoposluğu ile patriklik birleştirildi. Bu dönemde Latin Doğu'nun patrikleri şunlardır: Michael; Parmalı Albert (d. 1214), Gerald veya Girold (1214-1227), Robert (1227-1254), James Pantaleon (1254-1261), William (1261-?), John (1270-1278), Nicholas (1278-1294).²⁷⁷

İkinci Krallık Dönemi'nde, 1262 yılından itibaren patrikler Akkâ piskoposları hâline gelmişlerdi. Bu dönemde üç yardımcı piskoposları vardı: İlki Akkâ'da yaşayan Remle-Lyddâ piskoposlukları, ikincisi 1229-1244 yılları arası hariç mevzubahis şehirde yaşayan Beytlehem piskoposları, sonuncusu ise çok az kaynakta adı geçen kentte yaşayan Hebron piskoposları idi.²⁷⁸ Dolayısıyla Haçlılar bu yapı üzerinden dinî hayatlarını devam ettirdiler. Piskoposlar ve kilise hukukçuları Frank topraklarına göç ederek hali hazırda kilise yapılarına sahip olan şehirlere yerleştiler. Böylece bazı kentlerde hem önceden bulunan din adamları hem de sonradan gelenler birlikte yaşadılar. Hatta bu yüzden Jacques de Vitry, Akkâ'yı “canavar”a benzetmekteydi. Yaklaşık 10 yıl sonra, 1197-1202 yılları arasında bir hiyerarşi oluşturuldu ve kendi kaynakları olan üç başpiskoposluk ile yedi piskoposluk korundu. Müslümanlardan Kudüs başta olmak üzere diğer kaybedilen şehirleri geri alıp eski düzeni bu bölgelerde de devam ettirme isteği Frankların zihninde hep vardı. Baronların da din adamlarının da eski makamlarını geri alma hayali, dikkat çekiciydi. Hatta bazen bu durum gerçekleşebilmişti. Örneğin 1217'de, Haçlıların elinde

²⁷⁶ Richard, **a.g.e.**, s. 399-404.

²⁷⁷ Türkan, **a.g.m.**, s. 40.

²⁷⁸ Hamilton, “Jerusalem, Latin Patriarchate of”, s. 676.

olmayan Sayda'ya piskopos atandı. Bu sebeple piskopos o bölgedeki Sarepta'da yaşamak zorunda kaldı. Benzer bir durum 1241'de kısa süreliğine Taberiye'de de gerçekleşti. Genel resme bakıldığında ise eski makamlarına geri dönemeyen başrahipler vardı; nitekim bazıları Batı'ya geri döndü.²⁷⁹ Buna karşın Latin Doğu'da kalanların varlıklarını korumaya çalışması, sadece dinî hayatı değil dönemin tüm sosyal düzenini etkileyen bir unsur olarak düşünülebilir. Franklar bu muhafaza etme içgüdüğü ile bölgeye inanç açısından da tutunmaya çalıştılar.

İkinci krallık döneminde Sûr Başpiskoposlarının yanı sıra Kaysâriye ve Akkâ Piskoposları genel anlamda güçlerini muhafaza etmeyi başarmışlardı. Hatta bu sebeple geri kalan şehirlerle de ilgilendiler ve kendi bölgelerinden elde ettikleri gelirleriyle konumlarını sağlamlaştırdılar. Nihayetinde krallığın siyasetinde baronluğa benzer bir temele sahip olarak öne çıkmayı başardılar.²⁸⁰ Bu husus tıpkı ilk krallık dönemindeki gibi din adamlarının otoritelerinin artmasına sebep oldu. Ancak XII. yüzyılda krallar kendi nüfuzlarını korumak için çalışmışlar ve bazıları başarı olmuşlardı. Bu süreçte ise Latin Doğu'da yönetici olarak güçlü bir kral figürünün bulunmaması piskoposların tekrar nüfuz kazanmalarına yol açmıştı.

Akkâ merkezli krallıkta yeni bir düzen oluşturulmaya çalışıldı. Patrik ilk etapta Kutsal Mezar Kilisesi'ni ve gelirlerinin büyük bir kısmını kaybettiye de politik rolünde bir azalma olmadı. Hatta bu dönemdeki siyasî istikrarsızlıklar sebebiyle patrikler devlet yönetimine sıklıkla dahil olma fırsatına sahip oldular. Artık Akkâ'da ikamet eden bu kilise üyeleri zamanla papalık çıkarlarını uygulayan kimselere dönüştüler. Nitekim papalığın gücünün artmasıyla birlikte Akkâ patrikleri de onların Latin Doğu'daki temsilcisi sıfatıyla geniş yetki ve nüfuz elde ettiler. Ancak papalık bunun karşılığında kilise meselelerine mütemadiyen müdahale etmeye başladı ve hatta zamanla dinî makamlar Roma Meclisi'ne yakın rahiplerle dolduruldu. Nitekim dışardan gelen çok sayıda başrahip bulunmaktaydı. Papalığın tutumu ve maddî destekleri hem patriklerin elçi gibi olmalarına sebebiyet veriyor hem de bölgelerinde güç kazanmalarını sağlıyordu. Örneğin patriğin V. Haçlı Seferi

²⁷⁹ Richard, **a.g.e.**, s. 399.

²⁸⁰ Stephen Donnachie, **Reconstruction and Rebirth: The Latin Kingdom of Jerusalem, 1187-1233**, Swansea University 2013, s. 376.

sırasında devletin yönetimine katılmak istemesi ve Geraud de Lausanne'ın Yafa Antlaşması esnasında II. Friedrich'in kendisine danışmamasına öfkelenmesi de bu hususla ilişkilendirilebilir.²⁸¹ Bu süreçteki değişiklikler, din adamlarının konumlarını ve nüfuz alanlarını etkilemesi açısından dikkat çekicidir.

İkinci krallık döneminde başkent olan Akkâ'daki kiliselerin incelenmesi suretiyle toplumsal ve dinî detaylardan bahsetmek mümkündür. Örneğin şehirde Akkâ piskoposunun ve -daha sonra Kudüs patriğinin oturduğu- ana kilise olan Kutsal Haç Katedrali yer almaktaydı. İlâveten Aziz John Tarikatı, Tapınak Şövalyeleri, Töton Şövalyeleri, Aziz Lazarus, Montjoye ve Aziz Thomas Tarikatlarının hepsinin kendi kiliseleri vardı ve bunlar genellikle bölge kiliseleriyle rekabet hâlindeydi. Krallığı Doğu Akdeniz'de koruyan Venedik, Pisa ve Cenova şehir devletlerine ait üç büyük kilise de Akkâ'da bulunmaktaydı. Bunlar sırasıyla St. Mark, St. Peter ve St. Laurent idi. Çoğu yerel yetkililerin yargı yetkisinden muaftılar, bu durum yerli din adamlarının otoritesini kısıtlayan bir unsurdur.²⁸² Hatta Jacques de Vitry buradan yola çıkarak din adamlarının zenginlik zehrine bulaştıklarını ve çok büyük mülkler edinerek soyluları yok saydıklarını belirtmektedir.²⁸³

İkinci Krallık Dönemi Latin Doğu Kilisesi'nin en temel özelliklerinden biri kentli olmasıydı. Bu durumun sebeplerinden biri Müslümanların bölgedeki fetihleri ve akabinde Frankların şehirlere göç etmesidir. Bu nüfus hareketiyle birlikte Haçlı nüfusu kentlere yığılınca sayıları fazla olan dindar Hristiyanların ibadet edebileceği kiliselerin de artması kaçınılmaz oldu. XIII. yüzyılın son yıllarında yayımlanan bir listede, Akkâ kiliselerini ziyaret etmenin getireceği en az 40 endüljanstan bahsedilmekteydi. Muhtemelen bu yapılara bağlı olan kırsal bölgeler de vardı. Özellikle imtiyazlı İtalyan mahallelerindeki Venediklilerin St. Mark, Pisalıların St. Petrus ve Cenovalıların St. Laurence gibi kiliseleri bu kapsamda düşünülebilmektedir. Nitekim bu liste, azizlere adanmış St. Agnes, St. Bridget, St. Leonard gibi kiliseleri gösteriyordu. Halbuki bu durum normalde Doğu Kiliseleri'nde pek rastlanmayan, Batı'da daha çok görülen bir şeydi. Jean Richard'ın

²⁸¹ Jaspert, *The Crusades*, s. 106; Richard, *a.g.e.*, s. 400-405.

²⁸² Prawer, *The Crusaders' Kingdom*, s. 169.

²⁸³ Jacques de Vitry, *a.g.e.*, s. 62; Prawer, *The Crusaders' Kingdom*, s. 169.

deyimiyle “*Kutsal Topraklar ’daki dinî yaşamın çeşitliliği, ruhban sınıfının her yerde bulunduğu anlamına geliyordu*”. Hatta buradaki dinî hayat adeta Franklara özgü bir hal almıştı. Bu dindar tutum bilhassa kentlerde yeni kurumların ve kiliselerin de oluşmasına sebebiyet verdi.²⁸⁴ Böylece asiller ve din adamlarının çatışmaları sürse bile toplum içerisinde inancın ön plana çıktığı, ibadetlerin bir arada sürdürüldüğü yaşam şekli varlığını korumaya devam etti.

Dinî hayatı toplumsal açıdan ele almak için Akkâ piskoposu Jacques de Vitry’nin dikkat çekici tasvirinden bahsetmek yerinde olacaktır. Ona göre “*kutsal topraklar çok sayıda ruhban kimseler, dindar insanlar, keşişler ve papazlardan oluşan bir bahçe gibi süslenmişti. Burada papazlar, rahibeler, kendilerini tanrıya adayan manastırlı bakireler, iffetli dullar yaşamakta ve adeta güllerden, zambaklardan, menekşelerden gelen tatlı kokular yer almaktaydı.*”²⁸⁵ Onun bu tasvirinin doğruluğu hakkında net bir şey söylemek mümkün değildir ancak bölgenin kutsallığının belirtilen manevî ortamı oluşturmayı kolaylaştırdığı söylenilebilir.

Toplumların inanç değerlerini güçlendiren unsurların başında şüphesiz din adamları gelmektedir. Nitekim Latin Doğu tarihinde önemli bir yer tutan İbelinlerin hizmetinde bulunan hukukçu Philippe de Novarre’nin bu hususta yazdıkları kayda değerdir. Ona göre çocuklukta mümkün olduğunca erken öğretilmesi gereken, dünya ve Tanrı için en itibarlı iki önemli meslek bulunmaktadır. Bunlar din adamlığı ve şövalyeliktir. Çünkü daha ilk yıllarından itibaren bu alanlarla ilgilenmeyen kişiler işlerinde başarılı olamazlardı.²⁸⁶ Onun bu meslekleri ön planda tutması ve akabinde büyük bir ciddiyetle çalışma gerektiğini belirterek işlerin zorluklarını vurgulaması dikkat çekicidir. Birçok alan içerisinde sadece din adamlığı ve şövalyeliği öne çıkarması ise hem Batı hem Haçlı toplumunun bu alanlara atfettiği değeri göstermektedir. Nitekim bu değer krallığın din adamlarını siyasî ve toplumsal açıdan ön planda tuttuğu çeşitli olaylarda gözler önüne serilmişti. Bu husus farklı kökenlerden ve meslek gruplarından olan Haçlıların Hristiyanlık ve Frank kimliği etrafında birleşmeleriyle de ilişkilendirilebilir. Nihayetinde insanları bir arada tutan

²⁸⁴ Richard, **a.g.e.**, s. 401, 404-405.

²⁸⁵ Jacques de Vitry, **a.g.e.**, s. 56.

²⁸⁶ Philippe de Novarre, **Les Quatre âges de l’homme, Traité moral de Philippe de Novarre**, s. 10.

bu iki unsurun toplumdaki meslekî karşılığı olan din adamları ve şövalyelerin öne çıkma sebepleri daha kolay anlaşılmaktadır.

2.3. Asiller

Kudüs Haçlı Krallığı'nı meydana getiren Haçlı toplumunun zihin dünyasını anlamaya çalışmak, onların sosyal hayatlarındaki konumlarını aydınlatması açısından önem arz etmektedir. Bu dönemde Franklara sosyal hayatta rehberlik eden üç temel ilke vardı: Birincisi fatihlerle tebaanın mutlak olarak ayrılması; ikincisi vatan geleneğinin yabancı topraklarda tekrar yaratılması; üçüncüsü ise bölgenin mevcut yerli kurumlarını öğrenip onlara uyum sağlamaktı. Bu prensip doğrultusunda toplum başta olmak üzere hayata dair bütün detaylar şekillenmişti.²⁸⁷ “*Kudüs krallığının siyasî gelişimi, Frankların, Doğu’da karşı karşıya kaldıkları koşullara uyum sağlama ihtiyacı ile tanıdık batı geleneklerini nasıl uzlaştırdıklarını göstermektedir.*”²⁸⁸ Ancak ilk işgal yıllarında bölgeyi yeni tanımaya başlayan Haçlılar, oluşturmaya çalıştıkları “fatih” ayrımı ile bilhassa düşmana karşı bir arada bulunma ve Batı geleneklerini sürdürme fikrine yoğunlaşmış olmalıydı. Buna karşın zamanla yerli halkın bölgede yüzyıllardır benimsediği kurumları öğrenmek ve hatta bazılarını uygulamak gibi bir tavır takınan bu “fatih”lerin kendilerini korumayı ve pragmatik davranmayı seçtikleri görülmektedir. Haçlıların bölgede benimsediği temel tutumların özeti olarak düşünebileceğimiz bu üç ilkenin sosyal hayatta çeşitli yansımaları olacaktı.

Kudüs Haçlı Krallığı'nın tebaası birbirinden farklı birçok unsurdan meydana gelmekteydi. Bölgeye XI. Ve XII. yüzyılda yerleşen kral ve çevresi, din adamları, lordlar, vassallar, Frank halkı, İtalyanlar ve Filistin'in yerlileri olan Müslümanlar, Doğu Hristiyanları, Yahudiler bu Haçlı devletinin sakinleriydi.²⁸⁹ Her bir zümre birbirinden farklı kökenlere, geleneklere ve yaşam tarzına sahipti. Avrupa'nın ve Suriye-Filistin topraklarının çeşitli bölgelerine uzanan geçmişleriyle bir arada

²⁸⁷ Prawer, *The Crusaders' Kingdom*, s. 139.

²⁸⁸ Jonathan Phillips, “The Latin East, 1098-1291”, (ed. Jonathan Riley-Smith), *The Oxford History of the Crusades*, New York 1999, s. 118.

²⁸⁹ Cardini, *a.g.m.*, s. 147.

yaşamaya çalışan bu toplum, o dönemde varlığını sürdüren kozmopolit devletlerden biriydi.

Franklar, kendi aralarında ikiye ayrılmaktaydılar. Mütevazı kökenlerine rağmen Doğu'da öne çıkmayı başaran senyör aristokrasisi ve şartların Batı'nın farklı bölgelerinden sürükleyip getirdiği halk yığınları, temelde var olan ayrımdı.²⁹⁰ Bu iki grup Filistin'in toplam nüfusu içerisinde hiçbir zaman çoğunluğu oluşturamamışlardı. İlki kendi arasında da bölünmüştü: asilzadeler, baronlar ve şövalyeler şeklinde hiyerarşik bir sıralama ile üç farklı unsurdular. Ek olarak aralarında ciddi ayrımlar vardı; kişinin kökeni ve ekonomik durumu bu farklılıktaki kilit noktalardı. Bu gruplardan biri olan Frank soyluları çoğunlukla Kuzey Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg gibi Kuzey Avrupa'da yer alan bölgelerden gelmekteydiler. Bu kitle, sayıca az olmalarına rağmen krallığın esas savaş gücünü oluşturacaktı.²⁹¹ Hem güvenlik açısından hem de yönetimde etkili olacakları için toplum açısından önem arz etmekteydiler.

Franklar Filistin topraklarına yerleştikten sonra Batı'daki bazı uygulamaları Latin Doğu'da da yaşatma eğilimindeydiler. Ancak Suriye-Filistin'de var olan düzene tamamen karşı gelmemişlerdi. Çünkü amaçları yeni veya özgün bir yönetimden ziyade işlevsel ve pratikte en fayda sağlayacak yapıyı oluşturmaktı. Dolayısıyla yerel koşullar da alınan kararları etkilemekteydi. Asiller de toplumun ileri gelenleri olarak burada yerlerini aldılar.²⁹² Nitekim bu açıdan bakıldığında Batı'dan farklı bir uygulama görüldü: İlginç bir şekilde şövalyelerin hem şehirlerde hem de kırsalda çok sayıda özel mülkiyeti vardı. Bu durumun Kudüs 1099 yılında işgal edildiğinde yerli halkın mülklerinin ele geçirilmesi idi. Böylece Haçlılar, yağmaladığı her şeyin sahibi

²⁹⁰ Cahen, **a.g.e.**, s. 217.

²⁹¹ Holt, **Haçlılar Çağı**, s. 34; Andrew Jotischky, **Crusading and the Crusader States**, New York 2017, s. 68; Murray - Nicolson, "Jerusalem, the Latin Kingdom of", s. 671; Prawer, "Franks", s. 125-126, 137. Frankların konuştukları dil de soyluların çoğunlukla geldiği bölge olan kuzey Fransa'da kullanılan, o bölgenin insanının ve Normanların bildiği Langue d'oeil idi. Bkz. Runciman, **a.g.e.**, II, s. 244. Kostick, soyluluk kavramı ve I. Haçlı Seferi'ne katılanların statülerinden detaylı olarak bahsetmektedir. Bkz. Conor Kostick, **The Social Structure of the First Crusade**, Leiden 2008, s. 213-214.

²⁹² Asbridge, **a.g.e.**, s. 194. Bilhassa Avrupa'da uygulanan feodal sistem ile ilgili bkz. Marc Bloch, **Feodal Toplum**, Trk. terc. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1983.

olabilmekteydi.²⁹³ Nitekim Fulcherius, Frankların buldukları ne varsa zimmetlerine aldıklarından ve bu sayede birçoğunun zenginleştiğinden bahsetmektedir.²⁹⁴ Zira Franklar, katledilen halktan kalan boş ve eşyalı evlere yerleşerek inşaat ile uğraşmadılar.²⁹⁵ Ancak bu yağmanın bedeli vardı; kişinin muhakkak krala biat etmiş olması gerekirdi. Bu sayede kral, vatandaşlarının sadece kendisine bağlılık yemini etmesini sağlayarak otoritesini artırmaya çalışmaktaydı.²⁹⁶ Böylece iki tarafın da çıkarlarına uygun bir yapı oluşmuştu: Krala bağlı olan vassallar ve bu vassalların “fetih kanunu” ile zenginleşmeleri. Nitekim ileri gelenlerin içerisinde bulunduğu bu vassallar, devlet için oldukça önem arz edecekti.

Krallığın yıkılışına dek nüfus sorunu yaşayan Haçlılar için Müslüman düşmanla çevrili Filistin topraklarında yaşamak oldukça zordu. Bu açıdan bakıldığında oluşturulan ordu, krallığın adeta can damarıydı. Aslında Haçlılar bu ihtiyacın bir sonucu olarak askerî takviye için halktan kimselere veya *sergeant* olarak isimlendirilen çavuşların oğullarına da şövalyelik verirdi.²⁹⁷ Asker ihtiyacı bu durumu zaruri kılmıştı.²⁹⁸ Nitekim baronlar, asiller, şövalyeler, tarikat şövalyeleri, din adamları ve yaya askerler krallığı düşmandan korumaya çalışan diğer unsurlardı.²⁹⁹ Dolayısıyla asillerin sayıca çoğunlukta olduğu bu kitle, devlet için oldukça önemliydi. Ancak mütemadiyen var olan nüfus eksikliği problemi, asil kana sahip olmayanlara dahi şövalyelik verilmesi gibi bazı uygulamalara devleti mecbur bırakmış olabilir. Nitekim aynı sorun orduya destek olan asillerin krallık içinde kolaylıkla öne çıkmalarına da yol açacaktı. Dolayısıyla asillerden bahsedildiğinde akla feodalizm, askerî meseleler ve nüfus eksikliği gibi sorunlar da gelmektedir. İç içe geçen bu unsurlar bizlere dönemin kralı ve ileri gelenleri hakkında genel çerçeveyi de sunmaktadır.

²⁹³ Kostick, **The Siege of Jerusalem**, s. 124; Prawer, “Franks”, s. 130-132, 152.

²⁹⁴ Fulcherius Carnotensis, İng terc. Ryan, s. 123; Trk. terc. Barlas, s. 105.

²⁹⁵ Hakan Alkan, “Birinci Kudüs Latin Krallığı Dönemi’nde İdari, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2022, s. 103.

²⁹⁶ Marc Bloch, **Feodal Toplum**, Trk. terc. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1983, s. 273-274.

²⁹⁷ Richard, **a.g.e.**, s. 121.

²⁹⁸ Bu ihtiyaç, 1185 yılında Kudüs Patriği’nin İngiltere kralı II. Henry’e asıl sorunun maddî eksiklikler olmadığını ancak savaşçı ihtiyacının en mühim unsurlardan biri olduğunu belirtmesine yol açmıştır. Detaylı bilgi için bkz.: Aharon Ben-Ami, **Social Change in a Hostile Environment: The Crusaders’ Kingdom of Jerusalem**, New Jersey 1969, s. 148.

²⁹⁹ Demirkent, “Kudüs Haçlı Krallığı’nda Devlet İdaresi”, s. 253.

XI. yüzyılda Doğu'ya yerleşen Batılılar, ele geçirdikleri bölgelere Fransız feodal kurumlarını aktarmayı tercih etmişlerdi.³⁰⁰ Bu sebeple Batı'da uygulanan feodalizmde olduğu gibi Latin Doğu'da da kralın vassalları vardı. Bu kişiler asillerden meydana gelirdi ve aralarından ileri gelenlere bazı şehirler veya topraklar *fief* (*feudum*, iktâ) olarak verilirdi. Lordluk, senyörlük veya baronluk olarak anılan bu yerlerin sahipleri krala bağlıydı olup istenildiği takdirde ona asker göndermekle yükümlüydüler. Bu askerlerse yine soylu ve eğitilmiş şövalyelerdi.³⁰¹ Bu husus asillerin krallık için sağladığı yararı göstermektedir. Dolayısıyla burada iç içe geçen, iki tarafın da birbirine fayda sağladığı bir ilişki modeli vardı.

İktâ sahibi bir kişi eğer senyör veya baronsa aynı zamanda lord da sayılırdı. Latince “efendi, sahip, hâkim, hükümdar” gibi manalara gelen lord, tıpkı diğerleri gibi kralın vasalıydı.³⁰² Lordun topraklarında şehirler, köyler, kaleler olabilirdi.³⁰³ Krallığın ilk döneminde hükümdar çeşitli küçük toprak parçalarını bazı ileri gelenlere tahsis etti ve böylece zamanla lordluklar oluştu. Bu dağıtım esasen soyluların baskısı ve bölgenin savunma ihtiyaçları gibi zaruretlerden ötürü meydana geldi. Toprakların sınırlarını belirleyen unsurların başında da söz konusu bu iki husus vardı.³⁰⁴ Dolayısıyla Latin Doğu'da uygulanan ve Fransız feodalizmine benzeyen bu uygulama ile lordların hâkimiyetinin temeli atıldı ve krallıkta sağlam bir konuma ulaşmayı başardılar.

Senyörler aynı zamanda baron olarak bilinen toprak sahibi feodal lordlardı. Baronlar ise ileri gelen asilleri belirtmekteydi. Latince *baro* (adam) kelimesinden gelen bu terimin kaynaklarda açıklaması net değildir. Buna karşın Kudüs Haçlı Krallığı'nda baronların çoğunlukla büyük vassalları ve üst düzey soyluları temsil

³⁰⁰ Prawer, *The Crusaders' Kingdom*, s. 139; Bloch, *Feodal Toplum*, s. 235.

³⁰¹ Altan, “Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair”, s. 75. İktâ sahiplerinin krallığa göndermekle yükümlü oldukları asker sayısı için bkz. La Monte, *a.g.e.*, s. 147.

³⁰² J.F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden 1976, s. 349; Altan, “Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair”, s. 76.

³⁰³ Richard, *a.g.e.*, s. 118.

³⁰⁴ Prawer, *The Crusaders' Kingdom*, s. 129, s. 130. Bu durum bilhassa verilen iktânın merkezinde bir şehir veya kale varsa geçerliydi. Prawer, *The Crusaders' Kingdom*, s. 129.

ettikleri görülmektedir.³⁰⁵ Bu açıdan bakıldığında onlar devlet içerisinde nüfuz sahibi olan ve diğer asillerden daha çok öne çıkmayı başaran kimselerdi.

Asillerin yönetimdeki nüfuzuna bakıldığında, devletin topraklarının kral ve krala biat edenler tarafından kullanılması oldukça önemlidir. Bu sayede vassallar otoriteye sıkıca bağlanmış, XII. yüzyılda genellikle kral ile iş birliği yapmayı çıkarlarına uygun bulmuşlardı. Bu sebeple Latin Doğu’da ideal feodalitenin uygulandığı düşünülmektedir.³⁰⁶ Bu hususun temel sebebi, yeni yerleştikleri ve tanımaya çalıştıkları düşmanla çevrili bu coğrafyada, güvenlik ve yönetimle ilgili düzeni sağlamlaştırmak olabilir. İlk yıllarda Müslümanlar karşısında başarılar sergileyen bir kral ve ona sadık vassalların varlığı, devletin temelini sağlamlaştırmak için elzemdi.

Mevcut sistemde Kudüs kralı aslında Kudüs, Sûr ve Akkâ Lordu sayılmaktaydı. Hatta XII. yüzyıl başlarında Yafa ve Nablus lordlukları da ona aitti, ama daha sonra bu bölgeleri vassallarına iktâ olarak vermişti. Ancak genel anlamda bir sabitlikten söz etmek mümkün değildi; zira krallığın iktâ verdiği kişiler değişebilmekteydi.³⁰⁷ Buna karşın XIII. yüzyılda Yafa-Askalân Kontu olarak görev yapan Jean d’Ibelin’in (1215-1266) belirttiğine göre doğrudan krallığa bağlı dört büyük vassallık vardı. Bunlar kendisinin bulunduğu bölge olan Yafa-Askalân Kontluğu; Galilaea Prinkepsliği, Mâverâ-i Ürdün Senyörlüğü ve Sidon (Sayda) Senyörlüğü idi ve hepsi baronluk olarak isimlendirilmekteydi. Nitekim bu dört büyük baronluğun ve Kaysâriye lordlarının kendi yüksek memurları vardı. Bu yüksek memurlar, hâkimiyeti elinde tutan kişinin yönetim sürecine yardımcı olan asil çalışanlardan oluşmaktaydı. Esasen bu lordlukların hepsi küçük krallık gibiydi; elbette Kudüs kralına dış meselelerde bağlıydılar, ancak kendi içlerinde kurumları olan, yüksek derecedeki bazı memurlarını tek başına belirleyebilen ve lordlarının Yüce Divan’a katılabilmesi açısından birer devlet gibiydiler. Aralarından Galilaea

³⁰⁵ Riley-Smith, **The Feudal Nobility**, s. 16-20; J.F. Niermeyer, **Mediae Latinitatis Lexicon Minus**, s. 86; Prawer, “Franks”, s. 126, 136; Altan, “Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair”, s. 76.

³⁰⁶ Dodu, **a.g.e.**, s. 160; La Monte, **a.g.e.**, s. 87; Bloch, **Feodal Toplum**, s. 235-236.

³⁰⁷ Jacques de Vitry, **a.g.e.**, s. 26; Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 483; Richard, **a.g.e.**, s. 118. Bu doğrultuda zamanla şekillenen lordlukların coğrafi sınırları ve diğer detaylar için bkz: Prawer, **The Crusaders’ Kingdom**, s. 131-133.

Prinkepsi ve Yafa Kontu dışındaki iktâ sahipleri senyör ve lord olarak nitelendirilmişlerdi.³⁰⁸ Yafa ve Askalân Kontluğu genelde krallık hanedanından gönderilen kişiye ait olurdu çünkü Yahuda bölgesinin en güçlü yapılanması olan bu kontluğa daha çok önem atfedilirdi.³⁰⁹

Asillerle ilgili olarak belirtilmesi gereken en önemli hususlardan biri onların toplumdaki konumlarıdır. Bu açıdan ilk olarak bölgenin XII. yüzyıldaki nüfus yapısına baktığımızda krallıkta yaşayan baron ve şövalyelerin 1000 kişiden az olduğu düşünülmektedir. Bu kimselerin savaşa katılmayan akrabaları, kadın ve ihtiyarlarının sayısı da 1000 kişiden pek fazla olmasa gerektir. En fazla 200 veya 300 kişiden müteşekkil ruhânîler ve askerî tarikat şövalyelerini çıkardığımızda genel anlamda yüksek tabakanın, yaklaşık 2.000 ile 3.000 arasında kişiden müteşekkil olduğu tahmin edilebilir. Bu husus çocukların erken yaşta ölümüyle de doğrudan ilişkilidir.³¹⁰ Nihayetinde nüfusun az olması birçok açıdan krallığı zor durumda bırakacaktı. Ancak elde edilen ayrıcalıklar sayesinde de zaman zaman asillerin işine yarayan bir unsur olarak görülmekteydi. Çünkü krallığı koruyan ve yönetime destek olan asillerin sayıca bu denli az olması, her birinin öneminin de artmasına vesile olacaktı.

Nitekim XII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Batı'dan gelen göçlerin de etkisiyle baronlar -çoğunluğu halen oluşturmamışlar da- sayıca artacaklardı. Bu sebeple asillere kralın verdiği şehir ve kalelere oturmalarının karşılığında askerî ve malî yükümlülükler verilecek ve bu tabaka ilerleyen süreçte daha iyi organize edilecekti. Böylece lordlar hem ülkenin güvenliğini sağlamış olacak hem de gelir elde edeceklerdi.³¹¹ Bu durum onların nüfuzunun artmasına ve öne çıkmalarına fırsat tanıyacaktı. Nitekim bu süreçte iki tarafın da birbirini etkilediği görülmektedir.

³⁰⁸ Archer-Kingsford, **a.g.e.**, s. 116; Riley-Smith, **The Feudal Nobility**, s. 16-20; Altan, "Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair", s. 76-77. Daron (Darum), Hebron (St. Abraham), Beysan, Nazareth, Arsûf, Kaysâriye (Caesarea), Nablus, Tyrus, Hayfa, Toron, Banyas, Scandelion, Beyrut, Lydda, Montgisard diğer önemli iktâlar (*fief*) arasındaydı.

³⁰⁹ Cardini, **a.g.m.**, s. 147. Yafa Kontluğu, Hugues du Puiset'ye verildikten sonra 1132'de elinden alındı. Akabinde III. Baudouin'ın kardeşi Amaury'e ve ardından Sibylla'nın eşi Guy de Lusignan'a tahsis edildi. Bkz. Richard, **a.g.e.**, s. 118.

³¹⁰ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 243.

³¹¹ Jacques de Vitry, **a.g.e.**, s. 26; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 93.

Lordlar yönetime müdahale ederek yönetimde etkili olma Şansı elde ettiler, kral ise onlara verdiği görevler sayesinde devleti daha kolay y netebildi.

Soylular arasında bilhassa Şövalyeler incelendiğinde, çoğunun I. Haçlı Seferi'nden sonra memleketlerine geri döndükleri bilinmektedir. Hatta bu sebeple etnik kökenlerinin ağırlıklı olarak Kuzey Fransa'ya ait olduğu düŐünülse de kaynaklarda onlarla ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır. Ancak asilzadeler ile ilgili I. Baudouin'in (1100-1118) hükümranlığının sonuna kadarki kronik ve belgelerde bazı isimlerin bulunduğu görülmektedir. Bu kimselere bakıldığında, Şövalyelerin farklı bölgelerden geldikleri dikkat çekmektedir. Nitekim hacıların ve Batı'dan yapılan yeni g  lerin etkisiyle bu  okulusluluk varlığını sürdürecekti.³¹² Bu sebeple, nasıl ki Batı'nın her yerinde feodalizm aynı Şekilde uygulanmamıŐsa, Latin Doğu'da da Franklar kendi büyüdükleri ortamda gördükleri kurumları yanlarında getirecek, dolayısıyla bir bakıma tam bir birlik saĐlanmamıŐ olacaktı.³¹³ Tam da bu sebeple Haçlı dünyası, kendi içerisinde ayrı bir zihin dünyasına sahipti; Ortaçağ'a göre çokuluslu olan ve farklı geçmiŐleri küçük bir alanda bir arada sürdüren bir yapım mevcuttu. Hem Frankların hem yerlilerin çeşitli kökenleri sebebiyle etkileşim ve değişim kaçınılmazdı.

Krallığın kuruluş döneminde yaşayan soylularla ilgili bazı detaylar dikkat çekicidir. Örneğin I. Baudouin'in taç giyme töreni ile bağlantılı olarak *domus godefridi* adlı isimsiz bir Şövalye grubunun oynadığı rol önemlidir. Bu terim bir lordun hizmetine aldığı toprak sahibi olmayan kimseler için kullanılan tipik bir ifadedir. Bu bağlamda Godefroi de Bouillion ile Fransa'da yer alan Lorraine'den gelenleri kapsamaktadır.³¹⁴ Nitekim genele bakıldığında da I. Haçlı Seferi sonrası Doğu'ya yerleşen çok az soylu vardı. Liderleri Batı'ya döndükten sonra Doğu'da kalanlar genellikle daha mütevazı kökenleri olan vassallardı. Bunlar, Latinlerin yeni asalet sınıfının ana unsurunu oluşturdular.³¹⁵ Nitekim krallığın sunduğu imkânlar

³¹² Prawer, "Franks", s. 126-127.

³¹³ Richard, **a.g.e.**, s. 115.

³¹⁴ Albertus Aquensis, s. 567-569; Prawer, "Franks", s.128; Jonathan Riley-Smith, "The Motives of the Earliest Crusaders and the Settlement of Latin Palestine, 1095-1100", **The English Historical Review**, Vol. 98, No. 389, 1983, s. 721-736.

³¹⁵ Prawer, "Franks", s. 128.

sayesinde aralarında bölgeye uyum sağlayarak hayatta kalabilenler devlet içerisinde önem kazandı.

İlk Kudüs hükümrânlarının Fransa kökenli olmaları sebebiyle bu vassalların bir kısmı da Fransa'dandı. Ancak devlet için önemli olan *domus godefridi* şövalyeleri ilk etapta pek dikkat çekmiş görünmemektedir. Zira aralarında öne çıkan biri olsaydı kaynaklara daha detaylı yansıtılırdı. Muhtemelen araştırmacıların da görüşüne göre Haçlıların ilk seferine katılmak suretiyle Latin Doğu'ya yerleşen şövalyelerin bir kısmı büyük soylu ailelerden gelmemekteydiler.³¹⁶ Bu kimseler Godefroi gibi liderlerin yanında savaşarak krallıkta öne çıkmaya çalışmış olmalıdırlar.

Asillerin kökenleri ile ilgili olarak kralın iktâ dağıttığı ilk lordların soy isimleri hakkında bazı tahminlerde bulunmak mümkündür. Ancak bunlar üzerinden lordların etnik kökeni hakkında kesin yorum yapılamaz. Çünkü bazı soy isimleri Batı ile bağlantılı değillerdi ve hatta daha sonraki yerel hanedanlar Suriye ve Filistin iktâlarının adlarını benimsemek suretiyle Batı'dan biraz daha uzaklaşmışlardı. Aralarında Avrupa'ya ait bir aile ismini kullanmayı sürdürenlerin sayısı ise oldukça azdı. Onlarda da etnisiteye dair ipucuna rastlanmamaktadır. Bu durum ilginçtir, çünkü o dönemde kökenlerinden gurur duyan insanlar, eğer herhangi bir önemi olsaydı, atalarının adlarını anma fırsatını muhakkak değerlendirirlerdi. Bu ipucu da şövalyelerin kökenlerinin mütevaziliğini kanıtlar niteliktedir.³¹⁷ Nitekim genel olarak bakıldığında krallıkta yaşayan birkaç aile dışındaki soyluların hemen hemen hepsi Latin Doğu'ya geldikten sonra zengin olan kimselerdi. Bunlar mütevazı yaşam koşullarına sahipken kutsal topraklarda maddî refah elde etmişlerdi.³¹⁸ Bu sebeple XII. yüzyılda bu husus onların aile geçmişlerinden ziyade bilhassa askerî başarıları ve krallığa katkıları ile ön plana geçebilmelerini sağlayabilen bir olgu olarak düşünülebilir. Bu durum da bilhassa ilk kralların şahsî çıkarlarına uygun düşüyor görünmektedir. Çünkü bu sayede krallar kendileri kadar ve hatta kendilerinden daha soylu kimselerle bir arada yaşamayarak kendi otoritelerini sağlamlaştırabilecekti.

³¹⁶ Prawer, "Franks", s. 128.

³¹⁷ Prawer, "Franks", s. 128 vd.

³¹⁸ Holt, **Haçlılar Çağı**, s. 34.

İlaveten, vassallarının ona olan bağılılığı ve bu durumun getirdiği sorumluluklar sebebiyle de aslında hep birlikte çabalayarak Filistin’de tutunmaya çalışacaklardı.

Asiller dahil olmak üzere refah içerisinde yaşamak umuduyla sefere katılan Haçlıların memleketlerine geri dönmemesi için kral tarafından memnun edilmeleri gerekmektedir. Bu durum da toprakların genişletilebilmesine bağlıydı. Ekonominin iyi olması, bu başarının kilit noktalarından biriydi. Ancak bilhassa ilk dönemlerde krallığın maddî gücü o kadar kötüydü ki, bazen finansal refah bölgedeki yolları kullanarak ticaret yapan Müslüman kervanların yağmalanmasına bağlı oluyordu. Örneğin Albertus Aquensis eserinde Haçlıların istihbarat üzerine tüccarları soymaya gittiklerinden bahsetmektedir.³¹⁹ Oldenbourg ise kralın maddî gücünün yetersiz olduğunu belirtir. Yazara göre bu durumun etkisiyle hükümdarın, tebaası olan soylulardan ciddi bir üstünlüğü yoktu.³²⁰ Bu husus şövalyelerin Latin Doğu’ya “yeni bir hayat” için geldikleri tahmininin doğruluğunu güçlendiren bir detay olarak görülebilir; ancak ilk yıllarda hem asillerin hem Frank halkının amaçlarına tamamen ulaştıkları söylenemez. Bu süreçteki ekonomik sıkıntılar, yeni gelenlerin çoğunu olumsuz etkilemiş olmalıdır.

Bu ekonomik sorunlar asillerin her zümresine yansımıştı. Örneğin devlet için savaşılan basit şövalyeler, maaşlarının ödenmemesi sebebiyle huzursuz olmuşlardı. I. Baudouin döneminde yaşanan bu sorun, Patrik Daimbert’in malî yardımı ile çözülmüştü. Söz konusu dönemde ordunun maaş alan veya sabit gelir tahsis edilen şövalyelerden oluşan bir sistemle yönetildiğini söylemek mümkündür.³²¹ Bu durum, bilhassa krallığın kuruluş döneminde karşılaşılan sorunların şövalyeleri de etkilediğini göstermektedir.

Krallığın ilk dönemlerini etkileyen maddî zorluklar ve nüfus eksikliği, Frank lordlarının bazı kararlar almalarına sebep olmuştu. Örneğin aralarından bölgeye ilk gelenlerin çoğu, Avrupa’da yaşayan akranlarından farklı olarak şehirlerde yaşamayı tercih ettiler. Bu husus Batılılar için alışılmadık bir şeydi, çünkü şövalyeler genelde kırsal kesimde yaşardı. Ancak Franklar açısından bu durum zaten zaruriyetten

³¹⁹ Albertus Aquensis, s. 751, 753; Prawer, “Franks”, s. 128 vd.

³²⁰ Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 484.

³²¹ Albertus Aquensis, s. 568 vd.; Prawer, “Franks”, s. 129.

oluşmuştu. Çünkü I. Haçlı Seferi'nin akabinde ele geçirilen kentlere yerleşen Haçlıların sayısı azdı ve bulundukları bölgelerde kendilerini korumak zorundaydılar. Bu yüzden tahkimatlarını güçlendirme yoluna giderek sağlam surlar etrafında bir arada yaşamayı seçtiler.³²² Hatta sahil şeridinde bulunan kentlerdeki büyük kalelere yerleşmek suretiyle bu durum sağlandı.³²³ Üstelik bu sayede hem ekonomik hareketliliği sağlamak için deniz ve kara ticaretine yönelme fırsatı elde ettiler, hem de az nüfuslu olmanın dezavantajını şehirlerde bir arada yaşamak suretiyle ortadan kaldırma şansı yakaladılar.

Doğu'daki Latinlerin durumu zamanla daha iyi hâle geldi ancak güvenlik gibi bazı sorunlar devam etmekte ve Franklar tedirgin bir şekilde yaşamlarını sürdürmekteydiler. 1179 yılının sonlarında bile, Celile gibi bazı bölgelerdeki Frank egemenliği tehdit altındaydı.³²⁴ Bu gibi durumlar sonucu oluşan kaygı hâli kralın, güvenlik meselesine yoğunlaşmasına ve bu raddede soyluların içinde yer aldığı askerî gruba önem vermesine yol açmış görünmektedir.

Krallığın ileri gelenlerini seferde ve savaşlarda gösterdiği çabalarından ötürü memnun etmek gerekmektedir. Nitekim Batı geleneğindeki feodalizm de bunu öngörürdü. Bu doğrultuda Kudüs'ün ilk Haçlı hükümdarı Godefroi de Bouillon iktâlar dağıtmaya başladı. Ancak herhangi bir arazi yerine topraktan veya şehirlerden gelen gelirleri, yani krallık gelirlerini adamlarına tahsis etmeyi tercih etmişti. Batı'da da bilinen bu uygulama ile kral savunmayı daha kolay kontrol edebilirdi. Godefroi'nın halefi I. Baudouin de bu para-iktâ (*Money-fief, fie en bezans*) etme sistemini benimsedi.³²⁵ Aslında kral, toprağa dayalı güçlü bir feodal sistem oluşturma

³²² Prawer, "Franks", s. 129-131. Kudüs Krallığı'nın ilk yıllarında bölgeyi ziyaret eden Saewulf, burada yaşayan insanların kara yollarının güvensizliği sebebiyle tedirgin olduklarından bahsetmektedir. Bu husus kırsal alanlarda yaşamının neden rağbet görmediğini açıklamaktadır. Bkz.: "Franks", s. 130; **Early Travels in Palestine**, s. 36; Abdurrahman Onur Çalışır, "Saewulf'un Hac Seyahatnamesi, 1102-1103: Kudüs Krallığı'nın İlk Yıllarına Dair Bir Anlatı (Analiz, Çeviri ve Yeni Edisyon)", **MESOS**, III, s. 17.

³²³ Hugh Kenndey, "Castles: Outremer", **The Crusades An Encyclopedia**, I, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 223.

³²⁴ Willermus Tyrensis, İng terc. Krey, II, s. 437-438; Trk terc. Ayan, III, s. 259-260; Prawer, "Franks", s. 130.

³²⁵ Albertus Aquensis, s. 540 vd.; Richard, **a.g.e.**, s. 118; Prawer, "Social Classes in the Latin Kingdom: the Franks", s. 129-131. Godefroi ve ardılı I. Baudouin'in silah arkadaşlarına toprak iktâları verme konusunda isteksizlerdi. Bu konu ile ilgili Prawer'nin yorumları ve krallıkta benimsenen arazi mülkiyeti sistemi için bkz.: Joshua Prawer, "The Assise de teneure and the Assise de vente: A Study

konusunda tedirgindi; ancak şövalyelerinin desteğine ihtiyacı vardı, dolayısıyla onları kendisine yakın tutmak için parasal iktâlar dağıtmaya yönelmişti. Bu husus Kudüs Krallığı'nın Avrupa'da bulunan feodal devletlerden farklı olduğunun düşünülmesine de yol açmaktaydı.³²⁶ Para iktâlarıyla ilgili önemli noktalardan biri, *"Bunların esasen Haçlı seferi sırasında gelişen ilişkinin bir devamı olması ve sahibini hükümdara bağımlı tutmasıydı."*³²⁷ Çünkü feodalizmin bu şekli Avrupa'da sıklıkla tercih edilmezdi, ancak Latin Doğu'ya yerleşir yerleşmez rağbet görmüştü. Çünkü devletin henüz kurulduğu anavatanından uzak, yeni ve hatta düşmanla çevrili bu topraklarda kralın, asilleri kendisine küstürmeden otoritesini sağlamlaştırmaya ihtiyacı vardı. Bunun ilk yollarından biri onlara toprak yerine para iktâları dağıtmak oldu.

Sıklıkla uygulanan bu para-iktâsında asiller devlete tam teçhizatlı ve atlı asker temin etmekle yükümlüydüler. Karşılığında ise iktâlarını çocuklarına bırakabilirdi. Kralın asilin elinden toprakları alması neredeyse imkânsızdı. Zamanla kendilerine toprak da verildi; ama IV. Baudouin (1174-1185) döneminde bile çok sayıda para iktâsının dağıtılmaya devam edildiği görülmektedir.³²⁸ Bundan başka, şövalyeler için de benzer bir durum söz konusuydu. İleri gelen asillerin yanı sıra onlara da hizmetleri karşılığında çoğunlukla para-iktâları verilirdi. Nitekim şövalyeler kralın vasalları veya lordların vassalları olabilirdi; ikinci durumda ise kralın dolaylı vasalları sayılırlardı.³²⁹ Her halükârda krala bağlı olan bu kitleye toprak yerine gelir verilmesinin tercih edilmesi dikkat çekicidir.

of Landed Property in the Latin Kingdom", *The Economic History Review*, Sy. 4, No. 1, 1951, s. 77-87.

³²⁶ Jotischky, *a.g.e.*; s. 68 vd.; Prawer ise I. Baudouin'in para iktâsı uygulamasının yanı sıra artan fetihlerin etkisiyle mâiyetine toprak iktâları dağıtmaya başladığından bahsetmektedir. Bkz.: Prawer, "Franks", s. 129. Bu şövalyeler ile ilgili Albertus (s. 759, 861), I. Baudouin'in hem krallık bünyesindeki hem de dışarıdan gelen askerlere mirasından pay bıraktığını belirtmektedir. A. V. Murray'ye göre I. Baudouin soylulara para-iktâsı dağıtmakla yetinmeyerek onları kilise ve yönetimde kilit konumlara atamıştı. A.V. Murray, "Baldwin I of Jerusalem", *The Crusades An Encyclopedia*, I, (ed. A. V. Murray), Oxford 2006, s. 132 vd.

³²⁷ Murray, *The Crusader Kingdom of Jerusalem: A Dynastic History*, s. 113.

³²⁸ La Monte, *a.g.e.*, s. 147; Runciman, *a.g.e.*, II, 248, 297, 298. La Monte (s. 144-151), para-iktâlarının verildiği asillerin kimler olduğundan detaylıca bahsetmektedir.

³²⁹ Altan, "Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair", s. 75-76.

Kraliyetin ekonomik gücü yeterince iyi değildi. I. Baudouin'in zaman zaman Müslümanlardan aldığı haraçlar, savaşlardan veya baskınlardan elde edilen yağmalar, tarımsal kaynaklar, Frank olmayanlara uygulanan vergiler devletin o dönemki gelir kaynaklarıydı. Bunlar para iktâsı olarak dağıtılmaktaydı. Örneğin Murray, I. Baudouin'in Yafa şehrinden elde edilen bazı kraliyet gelirlerini bu doğrultuda iktâ olarak vassallarına tahsis ettiğinden bahsetmektedir. Ayrıca, Kudüs Krallığı Avrupa'ya göre daha kentsel bir sosyal ağ inşa etmişti. Bunun akabinde de kasabalarda kiralanabilen, satılabilen veya ticarî kazanç elde edilebilen mülkler iktâ açısından daha büyük bir potansiyele sahipti.³³⁰ Dolayısıyla Latin Doğu için para iktâsının dağıtılması bu aşamada mevcut koşullara uygun görünmekteydi.

Kudüs, Akkâ ve Sûr'da yaşayan basit bir şövalyenin maaşını doğrudan devlet gelirlerinden birinden almayı, uzakta bulunan bir çiftlik veya köyden toplanan vergiden daha çok tercih etmesi muhtemeldir. Bu sebeple tımar şeklinde elde edilen gelirden ziyade maaşlı olmaları şövalyeleri rahatsız etmemişti. Kral da onlara liman, market ve diğer tekellerden gelen gelirler ile kolayca ödeme yapılabilmekteydi.³³¹ Üstelik Müslüman tehdidi devam etmekteydi. Bundan dolayı kendilerine arazi yerine para tımarı verilenler, toprak kayıpları karşısında finansal olarak daha kolay hayatta kalabilmişlerdi.³³² Haçlıların feodal hukukunun onlara toprak iktâ sahipleriyle aynı sosyal statüyü tanınması da olumlu bir etkiydi. Hem sağlanan eşitlik durumu hem de şövalyenin gelirini vaktinde alabilmesi sistemin olumlu özellikleriydi. Nitekim yukarıda bahsedilen güvenlik sorunu sebebiyle kırsal kesim yerine kentte yaşamının tercih edilmesi de yine bu uygulamanın daha çok benimsenmesine zemin hazırlamış olabilir.

³³⁰ Prawer, **Crusader Institutions**, s. 154; Murray, **The Crusader Kingdom of Jerusalem: A Dynastic History**, s. 113; Jotischky, **a.g.e.**, s. 69. Krallığın malî gücünün ilk dönemlerde kötü olduğu kaynaklara yansıyan bir husustu. Örneğin Godefroi döneminde Haçlılarla görüşmeye gelen Müslümanlar, onların mütevazî kıyafetlerini görünce şaşırılmış ve hatta bunun sebebini sormuşlardı. Bkz. Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 410-411; Trk. terc. Ayan, II, s. 57.

³³¹ La Monte, **a.g.e.**, s. 143 vd.; Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 126 vd.; Prawer, "Franks", s. 131, 132.

³³² Phillips, **a.g.m.**, s. 118.

Krallık geliştikçe ve çevredeki bölgeleri kendi sınırlarına dahil ettikçe asillere de toprak iktâ edilmeye başlandı.³³³ Bu doğrultta Richard, Latin Doğu'nun feodal Avrupa'nın eyaleti gibi olduğunu savunmaktadır. Bölünen toprakların iktâ olarak krala bağlı olan vassallara dağıtılması ve bunun karşılığında yargı ve askerî konularda vassalın lorduna yardım etmesi, kalelerin varlığı ve tahkim edilmesi gibi unsurlar feodalizmin temel özellikleriydi. Nitekim ilk krallık dönemindeki yeterli arazi miktarının etkisiyle feodal rejim Frank egemenliğini sürdürmek için gerekenleri yapabiliyordu.³³⁴ Prawer'de benzer bir şekilde, Avrupa'da benimsenen feodal sistemin Latin Doğu'da da uygulandığını belirtir. O bunun sebebi olarak soyluların zihin dünyasını ve geleneğe olan bağlılıklarını göstermektedir. *“Feodal uygulama, Avrupalılar tarafından bilinen tek koddu ve bu gerçek, sistemin yeni krallığa toptan transferini belirlemişti.”*³³⁵ Böylece Franklar yerleştikleri bu yeni topraklarda şartlara göre hareket ettiler ve koşullar uygun olduğunda da kendi geleneklerini sürdürdüler.

Asilzâdelerin çoğu Haçlı liderlerinin yakınlarıydı ve köken itibarıyla yüksek soylu olmamaları krallığın ilk döneminde güçlü bir baronluk sınıfı oluşturmamalarına sebep olmuştu.³³⁶ Bu asillere örnek olarak Gerard de Ridefort verilebilir. Trablus Kontu III. Raymond'un hizmetine girmesiyle başladığı kariyeri Templier Şövalyelerinin üstadı olmasıyla en üst seviyeye ulaşmıştı. Bu iki uc görevin arasındaki süreçte ise devlet memuru olmuş, özetle krallığın marşal (*marshal*) ve seneşali (*seneschal*) olmuştu.³³⁷ Krallık içerisindeki kurallardan birine göre lord öldüğünde, bölgeden ayrıldığında veya mülkünü satmak mecburiyetinde kaldığında toprak başkasına geçebilirdi. Bunun yanı sıra kral veraset hakkını elinde tutmaktaydı ve söz konusu mülkü geri isteyebilirdi. Bunun için ölüm tek sebep değildi, örneğin tımar sahibi ağır bir suç işlerse mahkemenin de izniyle toprak krallığa geri verilebilirdi.³³⁸ Bu gibi detaylar, kralın vassallarının taca bağlılığını sürdürmesini

³³³ Jotischky, **a.g.e.**, s. 68; Altan, “Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair”, s. 75.

³³⁴ Richard, **a.g.e.**, s. 121.

³³⁵ Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 128. Yazara göre Kudüs Krallığı'nın ileri gelenleri, Fransız geleneksellerini adeta kutsallaştırmış ve hatta yıkılana değin Fransız ruhunu topraklarında yaşatmaya çalışmıştı. Bkz. a.e., s. 128.

³³⁶ Jotischky, **a.g.e.**, s. 68; Altan, “Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair”, s. 75.

³³⁷ Theresa M. Vann, “Gerard of Ridefort (d. 1189)”, **Crusades, An Eycyclopedia**, II, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 514.

³³⁸ Altan, “Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair”, s. 75.

kolaylaştırmış olabilir. Böylece tebaasına karşı daha otoriter ve güçlü bir hâkim olmaya çalışan kral mevcut düzenin devamını sağlamak için çalışmıştır. Ek olarak hem içteki birliği sağlamayı hem de devletin ve ordunun güvenliğini korumayı hedeflemiş olmalıdır.

Bir iktânın sahibi öldüğünde topraklar, müteveffanın çocuklarına da geçebilirdi. Yani aslında veraset sistemi de mevcuttu. Normalde ailenin erkek vârisi olmadığı zamanlarda kadınlara da hak verilebilmekteydi. Ancak bunlar başlangıçta verasete bağlı değildi. Örneğin birbiriyle ilgisi olmayan beş şövalye, 1100 ile 1135 yılları arasında Hebron'un lordluğunu yapmıştı. Celile'de ise 1120 yılından önce birbiri ardına dört alakasız lord bölgede bulunmuştu. Dolayısıyla buralarda bir vâris baronluğa geçmedi ve farklı kişilerin bölgede tevcih edilmesiyle büyük baron aileleri oluşmadı.³³⁹ Krallığın bilhassa kuruluş döneminde örneklerine rastlanılan bu durum, merkezî otoritenin güçlenmesine yol açmış olabilir.

Batı'da baronlar topraklara ve hatta makamlara kalıtsal halefiyeti kabul ettirmeye çalışmışlardı. Bu sebeple Latin Doğu'da da benzerinin görülmesi beklenebilirdi. Ancak ilk dönemde bu durum pek yaşanmadı. Temel sebep olarak lordların vâris bırakmadan vefat etmiş olması gösterilebilir. Özellikle krallığın kuruluş döneminde evlenmeye uygun Frank kadınlarının sayısı oldukça az olmalıdır.³⁴⁰ Öte yandan bilhassa erkek çocuklarının erken yaşta ölümü ve doğal koşulların zorluğu gibi sebepler, vârislerin yokluğuna yol açmış olabilir.

Godefroi de Bouillion ve I. Baudouin yönetimdeyken bölgede yaşayan asillerin çoğu I. Haçlı Seferi sırasında Doğu'ya gelenlerden oluşmaktaydı. Ancak II. Baudouin (1118-1131) döneminde bazı soyluların etkisinde artış görüldü. Bu kimselerin bir kısmı Avrupa'dan henüz gelmişlerdi. Dolayısıyla göç olgusu krallığı başlı başına etkileyen önemli bir husustu.³⁴¹ Böylece bu süreçte toplumsal yapı belirginleşmeye başladı. Büyük baron aileleri ilk başlarda pek görülmemekteydi ancak bazılarına rastlanılmıştı. Örneğin Batılı Montlhéry ailesi dikkat çekicidir.

³³⁹ Prawer, *Crusader Institutions*, s. 23-25; Jotischky, *a.g.e.*, s. 69.

³⁴⁰ Prawer, *Crusader Institutions*, s. 23-25; Jotischky, *a.g.e.*, s. 69; Demirkent, "Kudüs Haçlı Krallığı'nda Devlet İdaresi", s. 252; Achmet, *a.g.t.*, s. 97.

³⁴¹ Murray, Nicholson, *a.g.m.*, s. 665.

Aralarından 14 kişi I. Haçlı Seferi'ne katılmıştı. XII. yüzyılın ortalarına kadar Urfa'yı yönetecek ve daha sonra Kudüs krallığının en büyük baron ailelerinden biri olacak olan Courtenay hanedanı, bir Montlhéry kızından geliyordu. Doğu'daki ilk nesil yerleşim, onlara yeni bir ölçekte güç elde etme imkânları sağlamıştı. Ek olarak çok sayıda tımara sahip olan Montlhéryler Latin Doğu coğrafyasında bilinmekteydi.³⁴² *“Bu tür ailelerin yeni yerleşimin bu kadar karakteristik bir özelliği olması, insan gücü eksikliğine ve Mısır saldırısına karşı savunmasız olmasına rağmen tacın neden yeni krallıkta otoritesini nispeten kolaylıkla inşa edebildiğini kısmen ortaya koyuyor.”*³⁴³ Bu açıdan bakıldığında krallığın kuruluş döneminde güçlü baron ailelerin mevcudiyeti, sayıca az olmaları sebebiyle tahtın sahibini tedirgin etmemiş görünmektedir. Bu dönemde iki taraf arasında ciddi sorunlar yaşanmadı ve asiller, merkezî otoriteyi sarsan tutumlarda bulunmadılar.

İleri gelenler, XII. yüzyıl boyunca krallıkta yaklaşık olarak iki düzine aileden müteşekkil oldukça az nüfusa sahip kimselerdi. Hem krallığın hem baronların güvenli bir şekilde toprakları korumak ve mevcut sistemi sürdürmek için ne yapılması gerektiğini düşündüğü bir dönemde yeni bir karar alındı. Buna göre eğer tımarın sahibi ölürse, kral onun kızına bir koca tayin etmek veya kendisinin teklif edeceği üç adaydan birisini seçmesini istemek hakkına sahip olacaktı.³⁴⁴ Böylece toprakla ilgili olumsuzluk yaşanmayacaktı. Ancak soylular bu durumdan rahatsızlık duydular çünkü onlara göre önerilecek üç aday eğer maddî ve irsî bakımdan kadından aşağı seviyedeyse evliliğin gerçekleşmesi doğru olmazdı. Dolayısıyla bir şövalyenin kendisinden çok daha zengin bir kadınla evlenip mirasını devralmasını asilzade sınıfı onaylamamaktaydı. Nihayetinde kadın kendisine denk görmemesi halinde bu üç adayı da reddedebilecekti. Dolayısıyla bu hususta soyluların fikri kabul görmüş, kralın bu konudaki imtiyazı azalmıştı.³⁴⁵ Prawer'a göre bu durum hem basit şövalyelerin hem de yeni gelen göçmenlerin asilzade sınıfına girmesini engelleyen

³⁴² Jonathan Riley-Smith, **First Crusaders, 1095-1131**, Cambridge 1997, s. 171; Jotischky, **a.g.e.**, s. 68.

³⁴³ Jotischky, **a.g.e.**, s. 68.

³⁴⁴ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 248, Prawer, “Franks”, s. 134-137.

³⁴⁵ **Assises de Jérusalem**, s. 558-560; Prawer, “Franks”, s. 134.

bir husustu.³⁴⁶ Onun bu yorumunu destekleyecek çeşitli örnekler verilebilir. Örneğin Franklarla arkadaşlık kuran Üsâme b. Münkız, onların aralarındaki bazı farklılıkları gözlemlene fırsatına sahip olmuştu. Müellife göre Filistin’de uzun süredir yaşayanlar ile Batı’dan henüz gelenlerin zihin dünyaları oldukça farklıydı. Hem birbirlerine hem Müslümanlara karşı ortak bir tutum sergilememişlerdi.³⁴⁷ Gözlemlenen bu farklılık, asillerin diğerlerini aralarına almak istememelerinin sebebi olarak açıklanabilir.

Lordluklar işlevini sürdürmeye devam ederek askerî ve idarî yararlar sunmaya devam ettiler. Buna istinaden II. Baudouin ve haleflerinin döneminde birtakım şövalyeler ön plana çıktı. Hatta bazılarına imtiyazlı lordluklar oluşturuldu. Artan fetihler ve vassalların başarılarının sonucu olarak bağımsız bir baronluk sınıfı meydana geldi. Ancak büyük tımarlarda haleflik sorunu devam etmekteydi ve henüz geniş ailelere rastlanmamaktaydı. Bu sebeple de topraklar sıklıkla krala iade edildi, o da genelde başka birine araziye iktâ olarak verdi. Böylece kendisine bağlı ve otoritesini kabul etmek zorunda kalan bir baronluk sınıfı ortaya çıkmıştı. Nitekim XII. yüzyılın ortasına gelindiğinde krallıkta iki düzineden fazla olan baronluk tımarları mevcuttu ve buradaki kimseler yüksek soylu sınıftan sayılabiliirdi.³⁴⁸

Göçler ve krallığın yaşam şartlarına belli düzeyde adapte olunması sayesinde nüfus ilk dönemlere oranla artmaya başladı. İktâlar da vârislere bırakılarak aile içinde aktarıldı. Büyük güçlü baron ailelerinin oluşumuna giden bu süreçte zaman zaman kral ve vassalları arasında anlaşmazlıklar vuku buldu. Yafa Lordu II. Hugh’un ve Mâverâ-i Ürdün Lordu Roman’ın krala karşı isyan etmek için girişimlerde bulunmaları bu husustaki ilk örneklerdendir. Adı geçen lordların başkaldırısı uzun sürmedi ancak krala bağlı olan soyluların tutumlarının her zaman itaatkâr olmadığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.³⁴⁹ Asillerin haklarına baktığımızda ise onların XII. yüzyılda bazı açılardan zor durumda olduklarını görmekteyiz. Örneğin miras hakları, hükümdarın gücünden ötürü kritik bir durumdaydı. Kral feodal kanunları

³⁴⁶ Prawer, “Franks”, s. 134-135.

³⁴⁷ Üsâme İbn Münkız, **a.g.e.**, s. 170-171.

³⁴⁸ Prawer, “Franks”, s. 132-133.

³⁴⁹ Prawer, “Franks”, s. 135.

kendi lehine çevirebilmekte, örneğin isyan eden bir vassalın elinden toprağını alabilmekteydi. Nitekim bir iddiaya göre kral Amaury, Beyrut'u almak isterken şehrin lordunun Müslümanlara esir düştüğünü öğrendiğinde durumu fırsat bilerek esaretteki vassalının fidyesinin toplanmasına engel olmuştu.³⁵⁰ Bu isyan meselesi dikkate değerdı, çünkü lordlar ancak verdikleri sözleri tutarlarsa vasallarının sadakatine ve iş birliğine güvenebilirlerdi. Her zaman isyan çıkma ihtimali vardı.³⁵¹ Dolayısıyla, bilhassa Müslüman tehdidinin yoğun olduğu dönemlerde kralların ve baronların diğer soylularla iyi geçinmesi elzemdi. Bu mecburiyet, bazı zamanlarda iki tarafın da dengeli bir çıkar ilişkisi kurmasını sağlamıştı. Yine de bu dönemde yaşanan başkaldırıların ve sorunların büyük çaplı olmadığını söylemek mümkündür. Kralın otoritesi varlığını korumaktaydı. Ancak ilerleyen yıllarda ve bilhassa ikinci krallık dönemi'nde asiller çok daha güçlü olacaktı.

İleri gelenlerin konumları onların bazı alanlarda çeşitli haklar ve imtiyazlar elde etmelerini sağladı. Örneğin lordlar, krallığın yönetiminde doğrudan etkili olan Yüce Divan'ın bir benzerine sahiplerdi. Onların bu yerel mahkemelerinde kendi vassalları bulunurdu.³⁵² Bu açıdan bakıldığında adeta kendi içlerinde küçük devletler gibiydiler.

Lordların ikâmet için çeşitli yapılar inşa ettirdikleri görülmektedir. Mesela kendilerine iktâ olarak toprak verilenler tepelerin üzerine, zaman zaman tahkim edilmiş ve görevlendirildikleri köylere hükmedebilecekleri malikaneler inşa etmişlerdi.³⁵³ Kale sahibi olan lordlar da kendilerine iktâ edilmiş olan köylerden elde ettikleri gelirlerle şövalyeleri yanlarında bulundurabiliyorlardı. Üstelik Batı'dan farklı olarak çoğunlukla tamamen kalelerde yaşamayı tercih ediyorlardı. Lordların bu tutumlarının sebeplerinden ilkinin güvenlik meselesi olduğu düşünülebilir. Nitekim kaleler Haçlılar için başlı başına önem arz etmektedir. Bu yapılar, Frank rejiminin

³⁵⁰ Richard, **a.g.e.**, s. 118.

³⁵¹ Richard, **a.g.e.**, s. 121.

³⁵² Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 141. Prawer, söz konusu bu feodal mahkemelerle ilgili kaynaklarda sınırlı bilgi olduğunu vurgulamaktadır. Bkz: **a.g.e.**, s. 142.

³⁵³ Jotischky, **a.g.e.**, s. 143.

kalıcılığını sağlayan önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır.³⁵⁴ Dolayısıyla kentlerle sınırlı kalmayarak Filistin'in kırsal kesimine de yerleşen Haçlılar bölgede kendi sistemlerini kurdular. Örneğin Toron Kalesi gibi merkezler ile sadece siyasî değil, iktisadî bir düzen de sağlanmış oldu.³⁵⁵ Nitekim kalelerin yaygınlığı hususu dönemin kaynaklarına da yansımıştır. XIV. Yüzyılda kutsal toprakları ziyaret eden Alman rahip Ludoph von Suchem, Frank soyluların şehrin dışında kalan çok güçlü kalelerde ve saraylarda yaşadıklarından bahsetmektedir.³⁵⁶ Kalelerde ikâmet eden lordlar şüphesiz kendilerini daha emniyette hissetmişlerdi.

Doğu'daki Haçlılar, Müslümanlara karşı ellerindeki toprakları korumak ve bu arazilerden gelir elde etmek için yeni kaleler inşa etmişler, Bizans ya da Araplardan kalanları da onarmışlardı. Zamanla sayıları artan ve vatandaşların da yaşadığı yerler haline gelen bu müstahkem mevkiiler, farklı bölgelere yayılacaktı. Güvenlik sebebiyle sınırlarda da bazı kaleler inşa edilmişti. Bu sebeple kırsalda ikâmet eden Franklar bulunmakla beraber Haçlı toplumunun ağırlıkla şehirleri tercih ettiğini söyleyebiliriz.³⁵⁷ Ancak Krak de Montreal gibi iyi tahkim edilen birçok kale, şehirlerden çok uzakta değildi. Buradan yola çıkarak kentlerde yaşayan iktâ sahiplerinin Haçlı Devletlerinde baskın şövalye türü olduğu düşünülebilir. Bu durumda yönetimi lordun yerel temsilcileri yürüttüler. Yerel halk arasından seçilen veya özel olarak atanan bu kişiler sayesinde lord görevlendirildiği bölgede ikâmet etmek zorunda kalmadı.³⁵⁸ Nihayetinde soyluların bu tutumu, köylülerle aralarında temasın olmadığını göstermektedir. Nitekim onların asıl amaçları feodal düzenin gerektirdiği gibi kendi bölgesinde yaşayan halkı yönetmekti. Köylü, çoğunlukla kentte yaşayan lorduna ürün üreterek gelir sağlardı. Bu miktar genellikle ekinin üçte

³⁵⁴ Ronnie Ellenblum, **Crusader Castles and Modern Histories**, Cambridge 2007, s. 102; Richard, **a.g.e.**, s. 118-119.

³⁵⁵ Elif Ünal, "Bir Ortaçağ Haçlı Kalesi: Tibnîn (Toron) (1099-1187)", **Şarkiyat Mecmuası**, 41, (2022), s. 129.

³⁵⁶ Ludolph von Suchem, s. 51. Kudüs Haçlı Krallığı'nın önemli öğelerinden biri olan kaleler hakkında bkz: R. Fedden-J. Thomson, **Crusader Castles**, London 1957. Yapılan arkeolojik kazılar neticesinde Haçlı kalelerinde elde edilen ve günlük hayatı yansıtan buluntuların özeti için bkz: Adrian J. Boas, "Domestic Life in the Latin East", **The Crusader World**, (ed. Adrian J. Boas), New York 2016, s. 554.

³⁵⁷ Richard, **a.g.e.**, s. 118; Joshua Prawer, "Colonization Activities in the Latin Kingdom of Jerusalem", **Revue Belge de Philologie et d' Histoire**, 29, sy. 4, 1951; s. 1063-1064.

³⁵⁸ Prawer, "Franks", s. 130, 131.

birine denk düşmekteydi.³⁵⁹ Dolayısıyla uzaktan; şehirlerde güçlü surların ardında veya tahkim edilmiş kalelerde yaşamlarını sürdürmeyi tercih edenlerin olduğu ve bunun da ciddi bir sorun teşkil etmediği anlaşılmaktadır.

Frank toplumundaki ileri gelenlerin yaşamları hakkında ilginç detaylar bulunmaktadır. “*Soylular, savaşmadıkları veya avlanmadıkları zamanlarda hayatın sunduğu güzel şeylerle keyiflenir veya barış zamanlarında Levant’ın sakin ritminin tadını çıkarırlardı.*” Lüks evleri, yapılan mozaikler, heykeller ve resimlere bakıldığında da onların sanata değer verdikleri görülmüştü. Ancak söz konusu bu alanlarda genellikle Batı’dan gelen veya krallığın yerli vatandaşlarından olan ustalar çalıştırılırdı.³⁶⁰ Nitekim İbelin ailesinin Beyrut’ta bulunan sarayı, İslâm ve Bizans Mimari’sinden esinlenen detaylarının etkisiyle dönemin Wilbrand isimli Alman elçisinin hayranlığına sebep olmuştu.³⁶¹ Bu durum bahsi geçen ailenin zenginliği ve sahip olduğu geniş araziler düşünüldüğünde şaşırtıcı görünmemektedir.³⁶² Öte yandan barış zamanı lordların giydikleri ipekli kıyafetlerin üzerine güzel kokular sürdükleri ve gümüş tabaklardan yemeklerini yedikleri bilinmektedir. Onlarla yerli hizmetlilerden oluşan büyük bir kadro ilgilenirdi.³⁶³ Asillerin yaşamlarındaki zenginlikler hakkında Runciman şöyle yazmaktadır: “*Denizaşırı ülkedeki hayatın neşeli ve gösterişli süsü-püsü, ince ve şeffaf bir iplikle, endişe, geleceğin meçhuliyeti ve korku üzerinde asılı duruyordu ve bunu seyredenler her halde bu mâceranın, en iyi bir hükümdar idaresinde bile, ne kadar sürebileceğini kendi kendilerine sormaktaydılar.*”³⁶⁴

Frank soylularının yaşamları hakkında bir başka detay, çocuklarına uyguladıkları eğitim modeliydi. Krallık, Doğu’yu ve yerli halkı tanımak için Müslüman çocukların Hristiyanlar arasında, Hristiyan çocukların da Müslümanlar

³⁵⁹ Prawer, *The Crusaders’ Kingdom*, s.138; Holt, *Haçlılar Çağı*, s. 36.

³⁶⁰ Prawer, “Franks”, s. 143.

³⁶¹ *Peregrinatores medii aevi quatuor Burchardus de Monte Sion: Ricoldus de monte crucis; Odoricus de Foro Julii; Wilbrandus de Oldenburg; Quorum duos nunc primum edidit, duos ad fidem librorum manuscriptorum*, (ed. Laurent Hinrichs), 1864, s. 165 vd.; Willbrad von Oldenburg, *Filistin ve Küçük Asya’ya Seyahat*, Trk. terc. Mehmer Ersan, İzmir 2000, s. 12-13; Prawer, “Franks”, s. 142-143.

³⁶² Prawer, İbelinlerin zenginliği ve nüfuzundan detaylıca bahsetmektedir. Bkz.: Prawer, *The Crusaders’ Kingdom*, s. 133.

³⁶³ Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 526. Oldenbourg’a göre bu soylular genel olarak zarafetten yoksunlardı.

³⁶⁴ Runciman, *a.g.e.*, II, s. 271.

arasında yetiştirilmesine izin vermişlerdi. Gelenek halini alan bu durum iki taraf arasındaki gerginliğin azalmasına yardımcı oldu. Böylece krallığın ileri gelen Frankları ile Müslümanlar bir nebze de olsa kaynaşabildiler.³⁶⁵ Buradan yola çıkılarak yerlilerin kültürünü tanıyan Frank soylularının da toplum içerisinde bulunduğu düşünülebilir.

Soyluların taca olan yakınlığı dikkat çekiciydi. Örneğin kral Amaury'nin oğlu Baudouin'in dokuz yaşındayken asil ailelerin çocuklarıyla birlikte Sûr başdiyakozu Willermus Tyrensis tarafından eğitim aldığı görülmektedir. Öte yandan Willermus, veliahtın yine aynı ailelerin erkek çocuklarıyla oyunlar oynadığından bahsetmektedir.³⁶⁶ Buradan ileri gelenlerin birlikte vakit geçirdikleri ihtimaline de ulaşılabilir.

İleri gelenlerin devlet yönetiminde oynadıkları rol, Yüce Divan ile sınırlı kalmamıştı. Bu sınıf, XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli siyasî meselelere dahil olmak suretiyle krallığın geleceği hakkında söz sahibi olmuştu. Örneğin III. Baudouin ve annesi Mélisende'nin arasında süregelen veraset tartışmasında asiller de meseleye müdahil olmuşlar; IV. Baudouin döneminde ise devlet içerisinde ön plana çıkmışlardı.³⁶⁷ Örneğin İbnü'l-Esîr, 1179 veya 1180 yılında yaşanan bir mücadeleyi anlatırken esir düşen asillerden de bahseder. Bunlardan Remle ve Nablus hâkimi olan İbn Barzan'ı öne çıkararak onu kraldan sonra en önde gelen sima sıfatıyla okuyucuya açıklar.³⁶⁸ Müellifin bu tanımlaması dikkat çekici olup bizlere krallıkta ileri gelenlerin etkilerini göstermesi açısından önemlidir.

Soyluların devlet içerisinde etkin hale gelmeleri ile ilgili dikkat çekici bir durum yaşanmıştı. Buna göre III. Baudouin (1143-1163) döneminde yayınlandığı tahmin edilen bir kanunda, para basımının kraliyetin ayrıcalığında olduğu belirtilmişti. Bunun ihlal edilmesi durumunda ise o asil, iktâsı elinden alınmak suretiyle cezalandırılmaktaydı. Kralın böyle bir vurgulamaya neden ihtiyaç duyduğuna bakılması gerekmektedir. Bu duyurunun sebebi, arkeolojik bulguların da

³⁶⁵ Archer-Kingsford, **a.g.e.**, s. 290-291.

³⁶⁶ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 397, 398; Trk. terc. Ayan, III, s. 225; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 328; Karaca, **a.g.e.**, s. 259.

³⁶⁷ Prawer, "Franks", s. 135.

³⁶⁸ İbnü'l-Esîr, XI, s. 364.

katkısıyla öğrenildiğine göre baronların darphanelerinin ve paralarının varlığıdır. Bu hususla birlikte kral adeta görmezden gelinmiş, yerel düzeyde baronluklar özerkleşmişlerdi. Bu değişen güç dengesi dikkat çekicidir.³⁶⁹ Buradan yola çıkılarak kralın durumdan rahatsızlık duyduğu, belki de otoritesini korumaya çalıştığı düşünülebilir. Öte yandan bu gelişme Frankların her zaman düşmana karşı birlik ve beraberlik içerisinde yaşamadığını gösteren bir örnektir. Genel olarak çıkar çatışmalarının bilhassa XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arttığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Amaury döneminde yaşanan bazı gelişmeler, kralın soylular karşısında güç kazanmak istediğini kanıtlar niteliktedir. Bu doğrultuda yayınlanan *Assise sur la ligece* isimli bir kanun dikkat çekicidir. Burada kralın vassallarının vassalları artık doğrudan Amaury'e bağlılık yemini edecek ve Yüce Divan'a katılabileceklerdi.³⁷⁰ Böylece kral ve çoğu iktâ sahibi arasında doğrudan bir bağlantı oluşturulmuştu. Bu sayede hükümdar, ileri gelen lordlarla çatışması halinde onların vassallarının desteğini isteyebilirdi. Bu kitle ise lordları ile ilgili şikayetlerini artık doğrudan krala iletebileceklerdi.³⁷¹ Amaç, şövalyelerle daha yakından ilişki kurmak suretiyle merkezî otoritenin güçlendirilmesiydi. Ancak büyük lordların nüfuzu kırılmadı, hatta Yüksek Mahkeme neredeyse tamamen baronların eline geçti. 1187 yılında Hıttin yenilgisine giden süreçte yaşanan bu durum, devleti zor durumda bıraktı.³⁷² Dolayısıyla güç dengelerinin bozulması, tahtın sallantıda olduğu bu süreçte ileri gelenlerin yükselmesi, o dönemde yaşanan önemli iç sorunlardan biri olmaya devam etti.

İleri gelenler arasında bilgi birikimi olan, entelektüel kimseler vardı. Örneğin Sayda Lordu Renaud (1171-1202), krallığın kıdemli baronlarından biri olup oldukça kültürlü biriydi. Hatta bu durum kıraat âlimi, fakih ve tarihçi olan Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267)'nin eserine de yansımıştı. Söz konusu lord ile 1189-1190 yılında karşılaşan müellif, onun entelektüelliğinden, çok iyi Arapça biliyor

³⁶⁹ Prawer, *The Crusaders' Kingdom*, s. 137.

³⁷⁰ Tyerman, *God's War*, s. 205.

³⁷¹ Phillips, *a.g.m.*, s. 119.

³⁷² Phillips, *a.g.m.*, s. 134; Prawer, "Franks", s. 137-138.

olmasından ve İslâm şiiirine olan düşkünlüğünden hayranlıkla söz etmektedir. Müellif, Renaud ile dinî hususlar hakkında keyifle sohbet etmişti. Nihayetinde lordun yaşadığı coğrafyaya uygun hareket ettiği görülmektedir. Onun Arapça bilgisi, askerî hususlarda da işine yaramış, doğrudan Salahâddîn Eyyûbî'nin yanına giderek onunla görüşmüş, hatta birlikte yemek yemişlerdi. Ancak Renaud'nun entelektüelliği Oldenbourg'a göre Franklar arasında nadiren denk gelinen türden bir durumdu.³⁷³ Yine de bazı Frank şövalyeleri ve soylularının ateşkes zamanlarında sınırların ötesindeki Müslüman ileri gelenlerle irtibat kurmuş ve hatta dostane ilişkiler geliştirmiş gibiydiler.³⁷⁴ Arapça öğrenimi ise bölgede hayatta kalmak için önem arz etmekteydi, bu yüzden birçok kişi bu dilde konuşabilmekteydi.³⁷⁵ Bundan dolayı Frankların Latin Doğu'nun kültür mozağini yok saydıkları söylenemez. Aksine, içlerinden bazı kimseler yerleştikleri bu yeni coğrafyayı tanımaya çalışmışlardı. Toplumun ileri gelenleri de bu adımı atanlar arasındaydı.

Soylular arasında az sayıda entelektüel bulunmaktaydı. Örneğin Ernoul gibi önemli bir tarihçinin de bu grupta yer alması dikkat çekicidir.³⁷⁶ Toron Lordu IV. Onfroi (1179-1180) da İslâm medeniyetine ilgi duyan kültürlü bir soyluydu. Öte yandan bazı krallar da eğitimleri ile öne çıkmışlardı. Örneğin III. Baudouin ve Amaury'nin özellikle hukuk alanında bilgili oldukları görülmektedir. Bu husus krallığın Batı'dan farklı olan bir özelliği olarak düşünülebilir.³⁷⁷ Bu konuyla ilgili ek olarak şunu belirtmek gerekir ki soylular arasından büyük devlet adamları, filozoflar veya entelektüeller çıkmamıştı.³⁷⁸ Ancak en çok yoğunlaştıkları alan hukuktu. Çünkü ileri gelenler hukuka dayalı devlet yapısını korumayı amaçlamaktaydılar. Bu alanda okul yoktu ancak soylu ailelerin zeki çocuklarına önemli hukukçular tarafından eğitimin verildiği ve mahkemelerin işleyişiyle pratik eğitimin tamamlandığı

³⁷³ Ebû Şâme, **RHC**, IV, s. 396, 397, 398; Baha'al-din Ibn Shaddad, **The Rare and Excellent History of Saladin**, s. 90; **Sultan Salahaddin Eyyubi-Katibinin Gözünden**, Trk. terc. Aydın Usta, s.130; Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 523-526; Carole Hillenbrand, **Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri**, Trk. terc. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2015, s. 369.

³⁷⁴ Christopher Tyerman, **The Crusades, A very Short Introduction**, Oxford 2005, s. 118.

³⁷⁵ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 283.

³⁷⁶ Laura Minervini, "Literature of Outremer and Cyprus", **The Crusades An Encyclopedia**, III, (ed. A.V. Murray), Oxford 2006, s. 731.

³⁷⁷ Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 526.

³⁷⁸ Prawer, "Franks", s. 142. Prawer bu husus ile ilgili, dönemin en önemli müverrihlerinden biri olan Willermus Tyrensis'in bile halk arasından oluşuna dikkat çekmektedir.

söylenilebilir.³⁷⁹ Böylelikle baronların bu alana yoğunlaşarak haklarını korumayı ve konumlarını sağlamlaştırmayı amaçladıklarını ifade etmek mümkündür.

Soylular yapılacak olan evliliklerde bazen Batı'ya başvururlardı. Bunun temel sebebi Latin Doğu'da Frank nüfusun az olmasıydı. Erkek çocuklar erken ölür, yetişkinlerse savaştan sağ salim geri dönemeyebilirlerdi. İleri gelenler diğer soylularla evlenmek istediklerinde bu sorundan ötürü problem yaşayabilmekteydiler. Hatta bu durum sebebiyle birçok soylu kadının babasının tımarlarını miras almak suretiyle ailenin yegâne vârisi olduğu görülmektedir.³⁸⁰ Nitekim onlara, krallık henüz kuruluş aşamasındayken bile iktâların vârisi olma izin verilmişti.³⁸¹ Ancak bu husus bilhassa dul kadınların evlendirilmesine önem verilmesine yol açtı. Toprakların korunması amacıyla gerçekleştirilen bu izdivaçların bazıları yarardan çok zarar getirdi; soylu aileler arasındaki rekabeti arttırdı. Hatta bu kişisel çıkarlar uğrunda çatışmalar yaşandı.³⁸² Bazen tahtın geleceği için de Batı'dan yardım istendi. Nitekim Franklara göre Doğu'ya gelecek olan damadın krallık topraklarını savunabilecek güçte sadık bir soylu olması gerekmektedir. Bu doğrultta yapılan bir evliliğin ardından kişi, sosyal hareketliliğin aktif olduğu bu toplumda kolayca şöhret kazanabilirdi. 1129 yılında Kudüs Kralı II. Baudouin'in kızı Mélisende ile Anjou Kontu Foulque'un evliliği sonucu Foulque, krallığın gelecekteki hükümdarı olmuştu. 1136 yılında Antakya'da Constance'ın Raymond ile evlenmesi de benzer bir durumdu.³⁸³ Bir başka örnek ise Renaud de Châtillon idi. Bu kişi, 1153 yılında Constance ile dönemin Kralı III. Bauoduin'in izni ile evlenerek Antakya Prinkepsliği'ni yönetmişti. Buradaki detay, ailenin ikinci çocuğu olan Renaud'un Batı'da iken toprak sahibi olmamasıydı.³⁸⁴ Dolayısıyla o ve diğer örneklerdeki soylular, kutsal topraklarda öne çıkmayı başararak ünlenen şahsiyetlerdi. Elde

³⁷⁹ Prawer, "Franks", s. 143.

³⁸⁰ Holt, **Haçlılar Çağı**, s. 35; Hamilton, "Haçlı Devletlerinde Kadın: Kudüs Kraliçeleri (1100-1190)", s. 141.

³⁸¹ **Assises de Jérusalem**, I, s. 542; Prawer, "Franks", s. 133.

³⁸² Runciman, **a.g.e.**, II, s. 270-271.

³⁸³ Asbridge, **a.g.e.**, s. 188-189.

³⁸⁴ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 224; Trk. terc. Ayan, III, s. 88; Holt, **Haçlılar Çağı**, s. 35, Asbridge, **a.g.e.**, s. 263; Altan, "Renaud de Chatillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160), Mâverâ-i Ürdün Senyörü (1177-1187)", s. 2-3.

ettikleri refah, Doğu'da zenginleştikten sonra memleketlerine dönmediklerine göre yaşam koşullarındaki zorlukları göz ardı etmelerine değmiş görünmektedir.

Benzer bir durum krallığın içerisinde oldukça etkili olmayı başaracak olan İbelinler için de geçerliydi. Bu ailenin kökenleri Pisa'da tüccarlık yapan bir aileye uzanmaktaydı. Ancak nihayetinde Haçlı topraklarında öne çıkan ve Bizans Hanedanı ile akrabalık bağı kurmayı başaran ünlü bir aile oldular.³⁸⁵ Onların bu yükselişi Konrad de Montferrat'ın hayat hikayesini akıllara getirmektedir. İtalya'da doğup gençliğinde Filistin'e giden Konrad burada Sûr şehrini Müslümanlara karşı savunmuştu. Askerî başarıları ve siyasî tutumları sayesinde öne çıkarak nihayetinde Kudüs Kralı unvanını elde etmeyi başarmıştı.³⁸⁶ Bu kimseler Batı'daki konumlarından çok daha fazlasını kutsal topraklarda elde etmeyi başarmışlardı. Genel anlamda bakıldığında, Latin Doğu coğrafyası insanların öne çıkmasına zemin hazırlayan koşullara sahipti. İlk olarak, bölge güvenli değildi ve askerlerin az olması, krallığın bilhassa şövalyeler olmak üzere Batı'dan gelen soylu veya burjuva erkeklere önem vermesine yol açmaktaydı.

Frank sakinler, Batı'dan yeni gelen göçmenlerden zaman zaman rahatsızlık duymaktaydılar. Bu durum toplum içerisinde huzursuzluklara yol açan ciddi bir sorundu. Bilhassa Batılıların Müslümanlara karşı olan düşmanca tutumundan ötürü yerli Franklar oldukça endişelenmekteydiler. Nitekim bu kaygı yerini haklılığa bırakacak ve konumunu Latin Doğu'da güçlendirip ileri gelenlerin arasında yer almayı başaran Renaud, barış dönemi kurallarını hiçe sayarak bir Müslüman kervanına saldırmak suretiyle krallığın yıkılışına giden süreci hızlandıracaktı.³⁸⁷ Bu durum Frankların kendi aralarında yaşadıkları fikir ayrılıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Asiller arasında ülkenin güvenliği ile ilgilenen kesim, toplumun değer verdiği grupların başında gelmekteydi. Genel olarak bakıldığında ikiye bölebileceğimiz bir

³⁸⁵ Prawer, "Franks", s. 125, 126. Thomas Asbridge, Jean de Ibelin'in tahtın vârisi Maria'nın naibi olmak suretiyle ünlenerek Filistin'deki en önde gelen Latin baron olmayı başardığından bahsetmektedir. Bkz.: Asbridge, **a.g.e.**, s. 539.

³⁸⁶ Konrad de Montferrat'ın hayatı için bkz.: Aydın Usta, "İkinci Krallık (Akka) Döneminin Asıl Mimarı Konrad De Montferrat (Ö.1192)", **The Legends Journal of European History Studies**, sy. 2, 2021, s. 1-22.

³⁸⁷ **L'Estoire de Eracles Empereur**, **RHC Occ. II**, s. 34; Prawer, "Franks", 138-139.

soylular sınıfı vardı: İlki ileri gelenler, diğeri ise sıradan ve bir lorda bağılı olan şövalyelerdi. Süregelen muharebeler ve göçlerle istikrarsız bir hâle gelen bu toplumda, sosyal hareketlilik yasal olarak değilse de fiilen mümkündü. Örneğin uzun süren yolculuğun ardından Kudüs'e varan I. Haçlı Seferi ordularının Latin Doğu'da da mütemadiyen savaşarak hayatta kalmaya çalışması, askerî gücün bazı özelliklerini değiştirmişti. Daha üstün konumda olan atlı askerler, yaşanan mücadelelerin ve zorlu koşulların ardından atlarını ve ünlerini kaybederek piyadelere dönüşmüşlerdi. Bazen de servet imkânı sunan bu coğrafyada piyadeler, muharebelerde gösterdikleri başarılarla öne çıkabilmişlerdi. Örneğin krallığa ait ilk belgelerde soylu olmayan isimler birkaç yıl sonra şövalye olarak anılmaktaydı. Demek ki bu zaman diliminde statülerini bir üst seviyeye taşımışlardı.³⁸⁸ Bu hususla ilgili bir başka örnek ise II. Baudouin döneminde yaşanmıştır. Bir burjuva iken kralın ve patriğin yanında bulunmayı başaran Godfrey Acus isimli kişi, belgelerde sıklıkla zikredilmeye başlanan önemli biri haline gelmişti.³⁸⁹ Bu gelişmeler Kudüs Haçlı Krallığı gibi çalkantılı bir devlet için oldukça normaldi. Latin Doğu'ya gelen kitle, bambaşka bir coğrafyada yeni bir sistem kurmaya çalışmıştı. Burada pratik olmak ve hızlıca oluşturulan yapılanma üzerinden Müslümanlara karşı kendilerini korumak herkesin ana hedefi olmalıydı.

Şövalyeler, muharebelerde bulunmanın yanı sıra şehirlerde veya kalelerde yer alan garnizonlarla da ilgilenirlerdi. Claster'ın deyimiyle bilhassa krallığın kuruluş döneminde onların çoğu hem ileri gelen soylulardan hem de zengin kimselerden değillerdi ancak toprakların savunulmasında oynadıkları rol sayesinde saygı görmektedirler.³⁹⁰ Nitekim Üsâme'ye göre şövalyeler sadece savaşçılık alanında bilgili kimselerdi.³⁹¹ Ancak genel olarak bakıldığında şövalyelerin Üsâme'nin belirttiği gibi diğer alanlardaki eksiklikleri varsa, bunları güçlü askerler olarak kapatabildikleri düşünülebilir. Nitekim neredeyse her zaman bir sorun teşkil eden

³⁸⁸ Prawer, "Franks", s. 131, 137.

³⁸⁹ Prawer, "Franks", s. 159.

³⁹⁰ Jill N. Claster, **Sacred Violence, The European Crusades to the Middle East, 1095-1396**, Toronto 2009, s. 122.

³⁹¹ Üsâme İbn Münkız, **a.g.e.**, s. 167.

Müslüman yağmacılar ve askerler karşısında Frank şövalyelerin önemli bir koruyucu güç olduğu söylenebilir.

Şövalyeler öne çıkmaktaydı, ancak öte yandan soylu fakat daha aşağı kademedeki olanların konumları zamanla zarar görmüştü. Baronların gittikçe artan statüsünün ve gücünün aksine bu grubun biat ettikleri lordlara ve krala olan bağlılıkları daha belirgin hale geldi. Bunun yanı sıra krallığın ekonomik sorunlarına bağlı olarak şövalyeler de maddî açıdan zor durumda kaldılar. Krallığın yaklaşık 1170 yılındaki tımar kayıtlarına bakıldığında, krala hizmet eden şövalye sayısının toplam 675 kişi olduğu görülmektedir.³⁹² Sayının az olmasının sebepleri olarak nüfus ve maddî sorunlar gösterilebilir.

Şövalyelere hem para hem toprak iktâları verilmişti. Ancak gelirlerinin miktarı bilinmemektedir. Buna karşın para iktâlarının bazılarının nakit yerine tarımsal ürün şeklinde verildiği de olurdu. Ancak gelir olarak yılda 400 ile 500 bezants arasında değişmekteydi. Bu rakamlar şövalyeler için yetersizdi.³⁹³ Nitekim belki de bu yüzden çözüm sunması açısından para tımarları şövalyelere yaygın olarak verilmekteydi. Hem bu husus hem de onların kırsal kesim yerine şehirlerde yoğunlaşmaları, ekonomik durumlarını Frank halkı ile yakınlaştırmış olmalıdır. Bundan başka aynı sebepten ötürü politik konumları da sarsılmış olabilir.³⁹⁴ Sonuçta o dönemde maddî güç her şeydi.

Maddî sorunlar, kral nezdinde geri plana itilmelerine sebep olmamıştı. Üsâme b. Münkız, şövalyelerin sadece askerî meselelerle ilgilenmediğini, adlî hususlarda da söz sahibi olduklarını aktarmaktadır. Nitekim müellif 1140 yılında katıldığı bir davada kral Foulque'un davacıları dinledikten sonra sözü oradaki şövalyelere bıraktığını ve hatta onların verdiği kararı uyguladığını gözlemlemiştir. Bu gelişmenin ardından Üsâme, şövalyelerin krallıkta yüksek itibar sahibi olduklarından ve

³⁹² Smail, **a.g.e.**, s. 89; Peter W. Edbury, **Giovanni John of Ibelin Le Livre des Assises**, Leiden 2003, s. 614; Prawer, "Franks", s. 135.

³⁹³ **L'Estorie de Eracles Empereur**, s. 191-192; Prawer, "Franks", s. 136.

³⁹⁴ Prawer, "Franks", s. 136.

güçlerinden şaşkınlıkla bahsetmektedir.³⁹⁵ Buradan yola çıkılarak hukuk alanında da bilgili oldukları, görüşlerinin dinlendiği ve hatta uygulandığı anlaşılmaktadır.

Şövalyelerin yaşam şekli bilhassa ilk dönemlerde Batıdakilere benzerdi. Buna göre çocukluğunu babasının yanında geçiren şövalye adayı, yaklaşık 12 yaşına geldiğinde eğitim alması için daha büyük bir şövalyenin veya kralın sarayına gönderilirdi. Kendisine başarılı olduğu takdirde yirmili yaşlarında şövalyelik bahşedilirdi. Gündelik hayatta sıklıkla satranç, tavla, dama oynarlar ve turnuvalara katılırlardı. Avcılığa da oldukça ilgi duyarlardı; bilhassa doğan kuşunu kullanarak avlanmayı tercih ederlerdi.³⁹⁶ Onların bu faaliyetleri, mücadeleci yanlarını diri tutmuş olmalıdır. Bilhassa avcılığın bir nevi savaş talimi olduğu düşünülebilir.

Kudüs Haçlı Krallığı, sosyal hareketliliğin yoğun olduğu bir toplumsal yapıya sahipti. Başarılı kimselerin şartları ve imkânları değerlendirerek öne çıkması, zenginleşmesi ve ünlenmesi imkânsız değildi. Bu doğrultuda şövalyeler de benzer durumlar yaşamışlardı. Ancak bilhassa XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şövalyelerin ve Batılı göçmenlerin ileri gelen asilzadelerin arasına girmesi zorlaştı. Artık evlilikler yapılırken kökenler daha çok ön plandaydı çünkü baronlar aralarına kendi denklerini almak istemekteydiler. Nitekim bu hususta çabalamayı sürdürerek soylular arasında ileri gelenler olarak farklı bir konumda kalmaya çalıştılar. Bazen bu doğrultuda devletin askerî çıkarlarına ters davrandılar ve hatta “istenmeyen” kişiyi öldürme yoluna giderek homojen asilzade sınıfını korumada kısmen de olsa başarılı oldular. Bunun da etkisiyle 1187 yılına giden süreçte ileri gelen soyluların nüfusunun yarım düzine aileden fazla olmadığı görülmekteydi.³⁹⁷ Durumdan memnun görünen bu grubun tutumunun temel sebebi, iktidar hırsı olabilir. Nihayetinde kraldan ve patrikten sonra en önemli konumda olarak yönetimde de etkililerdi. Sayılarının artmasının ardından imtiyazların ve güçlerinin azalmasından çekinmiş olabilirler.

İleri gelenlerin, 1187 yılından sonraki sürece uyum sağlamaları için zaman gerekliydi. Kaybedilen birçok arazinin yanı sıra siyasî istikrarsızlık devam etmekteydi. Bu süreçte şövalyeler de diğer asilzadeler gibi yoksullaşmaya başladılar.

³⁹⁵ Üsâme İbn Münkız, **a.g.e.**, s. 96-97.

³⁹⁶ Archer- Kingsford, **a.g.e.**, s. 283-290.

³⁹⁷ Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 75; Prawer, “Franks”, s. 138.

Aşağı kademede olanlarda zamanla daha da görülür hale gelen bu hususun temel sebebi yapılan ödemelerdeki aksaklıklardı.³⁹⁸ Yaşanan kayıpların ve süregelen savaşların sebebiyet verdiği maddî problemler bu duruma yol açmıştı.

Kudüs Haçlı Krallığı'nın asil Frankları arasında yer alan şövalyelerden bazıları Templier ve Hospitalier gibi tarikatlarda yer almaktaydılar. Bundan dolayı adı geçen kuruluşlardan kısaca bahsetmemiz gerekmektedir. Bunlardan ilkinin ortaya çıkışı daha eskidir: Ortaçağ İslâm müelliflerinin *İsbitâriyye* şeklinde Arapçalaştırdıkları Hospitalier Tarikatı, XI. Yüzyılda Fâtımîlerin izniyle, Kudüs'e gelen Hristiyan hacılarla ilgilenmek için kurulmuştu. Frankların şehre yerleşmesiyle kral tarafından destek görmüşler ve bu sayede hızlıca gelişerek bağımsız bir tarikat haline gelmişlerdi. Nitekim Hospitalierler ilerleyen süreçte askerî meselelerle de ilgilenerek ön plana çıkacaklardı.³⁹⁹

Templier (Templar) Tarikatı ise 1119 yılında Hugues de Payns ve arkadaşları tarafından Kral II. Baudouin'in onayıyla kurulmuştu. Çağdaş Müslüman tarihçilerin Dâviyye dedikleri Templier Tarikatı adını, bir kısmı kendilerine tahsis edilen ve tapınak olarak niteledikleri Mescid-i Aksâ'dan almaktadır. Bu iki kuruluş kalelerin inşâsı, garnizonların oluşturulması, Frank ordularına asker sağlamak ve kutsal yerleri ziyaret eden hacılara askerî ve lojistik destek vermek gibi faaliyetlerle ilgilenmekteydi. İkisi de kısa zamanda zenginleşerek çok sayıda çiftlik ve arazî sahibi oldu. Hatta dönemin ihtiyaçlarını gözeterek bankacılıkla ve ticaretle uğraştılar ve Müslümanlarla ticaret yaptılar. Bu başarılar siyasî konumlarına da yansdı; bu tarikatların da prens rütbesinde olan reisleri Yüksek Adalet Divanı'nın dâimî üyeleri arasında yer aldılar.⁴⁰⁰ Dolayısıyla toplumsal statüleri, onlara ihtiyaç duyulan bu süreçte her geçen gün artmaktaydı.

³⁹⁸ Prawer, "Franks", s. 140.

³⁹⁹ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 241 vd.; Trk terc. Ayan, III, s. 102 vd.; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 129 vd.; Ebru Altan, "Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu", **Belleten**, 66, Sy. 245, Ankara 2002, 87-88; Ramazan Şeşen, "Dâviyye ve İsbitâriyye", **DİA**, IX, İstanbul 1994, s. 19.

⁴⁰⁰ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 524, 525; Trk. terc. Ayan, I, s. 190, 191; Şeşen, "Dâviyye ve İsbitâriyye", s. 19; Theresa M. Vann "Hospital, Order of the", **The Crusades An Encyclopedia**, II, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 598- 605; Malcolm Barber, "Temple, order of the", **The Crusades An Encyclopedia**, IV, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 1149-1157.

Tarikatların öne çıkmalarını sağlayan unsurların başında krallığın problemleri gelmekteydi. Bilhassa askerî ve ekonomik sorunlar sebebiyle zor durumda kalan devlet, birçok kaleyi bu tarikatlara devretmişti. Böylece onların krallığı savunmak suretiyle ön plana çıktıkları görüldü.⁴⁰¹ Haçlıların bölgede varlığını korumalarına sağladıkları yararların etkisiyle parlayan tarikat üyelerinin kralla çıkar çatışması yaşadığı da oldu. Nihayetinde krala bağlı değillerdi ve sadece papalığın emirlerini uygularlardı.⁴⁰² Bölgede ayrı bir yapı gibiydiler. Bu durum onların gücünü ve tahtın sahibi karşısındaki konumlarını da göstermektedir.

Her iki tarikatın bazı ortak özellikleri vardı. İlk olarak içerisinde yer alanların toplumun farklı kesimlerinden geldikleri görülmektedir: soylu şövalyeler, halktan kimseler ve din adamları. Bu kişiler bulundukları tarikat içerisinde kendi konumlarına uygun vazifelerle ilgilenmekteydiler. Dolayısıyla aralarında bir çeşit iş bölümü vardı.⁴⁰³ Bu sayede rutin meselelerle ortak bir çabayla ilgilenirlerdi.

Tarikat üyelerinin sosyal hayatları hakkında kaynaklarda bazı bilgiler bulunmaktadır. Süryânî Ortodoks Kilisesi'nin patriği olan ve yazdığı vakainame ile Ortaçağ'da yaşayan birçok millet hakkında bilgiler veren Mihail (yak. 1126-1199), Templier Tarikatı'ndan da bahsetmektedir. Ona göre bu kuruluşa katılmak isteyen her kişi bir yıllık tecrübe sürecinden geçirdi ve ancak tamamen emin olduğu takdirde onu aralarına alırlardı. Çünkü kuruluşun bazı kuralları oldukça zorlayıcıydı. Kişisel mülk sahibi olmamak, sonucunda ölme ihtimali kesin olsa dahi verilen emri yerine getirmek bunlardan bazılarıdır. Buradakiler gündelik hayatlarında sadece beyaz giyerler ve kıyafetlerini uyurken bile çıkarmazlardı. Pazar, Salı ve Perşembe günleri et; diğer günlerde ise süt, yumurta, peynir yerlerdi. Sadece papazlar ve askerler her gün ekmek ve şarap tüketebilirlerdi. Dolayısıyla günlük hayata dair alışkanlıklar belli bir düzen içinde sürmekteydi. Templier Tarikatı'nın yüksek reisi Kudüs'te yaşardı. Ancak diğer üyelerin bir kısmının farklı yerlerde ikamet ettikleri görülmektedir. Manastırlar, köyler ve kasabalarda bulunan bu kişiler, büyük üstadları olan

⁴⁰¹ Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 135.

⁴⁰² Runciman, **a.g.e.**, II, s. 261-262; Altan, "Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu", s. 89.

⁴⁰³ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 526, Trk terc. Ayan, II, s. 190-191; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 130.

magister'lerinden uzak oldukları için buralara reis ve kahyalar atamışlardı. Böylece o bölgenin üyeleriyle temsilci veya aracı niteliği taşıyan bu kimseler ilgilenirlerdi. Her görevli kendi mesleğini icra eder ve bağlı olduğu ortak payda olan tarikat adına çalışırdı. Tarımla uğraşanlar elde ettikleri ürünlerin onda birini yoksullara dağıtırdı. Bunun dışında da haftada iki kez fakirlere ekmek ve şarap verilirdi.⁴⁰⁴ Buradaki sisteme göre tarikata katılanlar, üçe ayrılırdı: Şövalyeler (*milites*), hizmetkârlar (*servientes-sergeants*) ve din adamları (*clerics-chaplains*). Sıkı itaat altında ve kurallara bağlı olarak hizmetlerini sürdüren bu üyeler, sahip oldukları toplumsal konumlara göre sınıflandırılmıştı. Dolayısıyla her birinin görevi farklıydı. Nitekim her grubun kıyafetlerinin rengi de değişmekteydi. Bu grupların aralarında hiyerarşik bir düzen de vardı. Buna göre üstad (*magister*), en üst kademedeydi.⁴⁰⁵ Kudüs'ün kaybından sonra tarikat üyeleri karargahlarını Akkâ'ya taşıyarak krallığın yeni başkentinde yaşamaya başlamışlardı.⁴⁰⁶ Haçlıların siyasî ve askerî tarihinde önemli bir yeri olan bu grubun toplumsal açıdan da halkı etkilediği düşünülebilir. Geleneklerinde yer alan ilginç detaylar ve nüfuzları, birçok kişinin ilgisini çekmiş olabilir. Ancak kaynaklarda onların sosyal hayatları ve rolleri hakkında pek bilgi bulunmamaktadır.

İktâ sahibi asillerin toplum içerisindeki rollerinden biri, devlet memuru olabilmeleriydi. Burada bahsedilen görevliler, seneşal (*seneschal*), konnetabl (*constable*), marşal (*marshal*), çemberlayn (*chamberlain*), şansölye (*chancellor*) gibi krallığın en yüksek mevkilerinde yer almaktaydılar. Her biri birbiriyle zaman zaman bağlantılı işlerle meşguldüler. Diğer birçok uygulama gibi bu unvanlar da genellikle Fransız geleneklerinden alınmıştı. Bu makamlarla ilgili bir başka detay, veraset sisteminin burada nadiren uygulanmasıydı. Çünkü taht değişikliği yaşandığında yüksek memurlar da değiştirilebilmekteydi.⁴⁰⁷ Buradaki amaç makamdakilerin nesilden nesile aktarılacak suretiyle güçlenmesini önlemek olabilir. Hali hazırda

⁴⁰⁴ Süryanî Mihail, **a.g.e.**, s. 62-63; Altan, "Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu", s. 92. Tapınak Şövalyeleri ile ilgili detaylar için bkz.: Muhittin Çeken, **İsa'nın Yoksul Askerleri Tapınak Şövalyeleri, Kuruluşu, Yükselişi, Düşüşü ve Kurumsal Yapısı**, İstanbul 2020.

⁴⁰⁵ Çeken, **a.g.e.**, s. 302-304 vd.

⁴⁰⁶ Ludolph von Suchem, s. 53.

⁴⁰⁷ Altan, "Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair", s. 77.

soyluların imtiyazları vardı; memurluklardaki veraset sistemi bu ailelerin daha fazla etki sahibi olmasına yol açabilirdi. Kral, bunu önlemek istemiş olabilir.

Yüksek memurlukların ilki olan *seneşal*, Fransa'da olduğu gibi Doğu'da da en yüksek memuriyetti. Teşrifat nazırı olarak düşünebileceğimiz bu kişi taç giyme töreninde kralın asasını taşır, akabinde yapılan ziyafette ona hizmet ederdi. Nitekim tacın en yakınında olan bu kişiye diğer bütün memurlar ve hazine dairesi de bağlıydı. Ödemelerle ve kâtiplerin istihdamıyla da ilgilenirdi. Kale ve şatoları teftiş ederek gerektiğinde garnizonları farklı kalelere aktarabilirdi. Ancak kalelerin valileri üzerinde söz hakkı yoktu. Yüce Divan'ı toplama ve başkanlık etme ayrıcalığına sahipti. Kral veya vekili olmadığında davalara da bakabilirdi. Hem bu açıdan hem de askerî konulardaki geniş hakları sayesinde adeta kralın kişisel temsilcisi gibiydi. Savaşlara kral ile katılır, eğer o yoksa komutanlığı devralabilirdi.⁴⁰⁸ Dolayısıyla hem yönetimle hem de askerî meselelerle ilgilenerek kralın yakınında olan kişilerin başında gelmekteydi.

Konnetabl (Constable) ikinci sırada yer almasına rağmen ordunun başında görev aldığı için krallıkta *seneşal*den daha etkin bir figürdü. Askerî düzenden sorumluydu; hatta eğer kral veya naibi muharebe alanında değilse *konnetabl* geniş yetkilerle savaşı komuta edebilirdi. Burada gerektiğinde anlaşmazlıklarla ilgilenmek suretiyle askerî yargıçlık yaptığı da olurdu. Orduda Frank ücretli askerler de vardı, *sodeers* denilen bu grubun ödemelerinden sorumluydu. Birliklerin arasında parasını alamayan bir asker varsa durumu *konnetabla* anlatır, o da ödemeyi yapması gereken lordtan ücreti tahsil ederdi. Lord ödemeyi yapamayacak durumdaysa onun mallarını satardı. Hatta borcunu ödemek istemiyorsa meseleyi mahkemeye taşırdı. Taç giyme töreninde ve kiliseye gidiş ve geliş alayında hükümdarın önünde kraliyet sancağını taşırdı. Devletteki yüksek memuriyetlerin en önemlisi olduğu için bu makamda bulunan birçok baronun ismi kaynaklara yansımıştır. Sayda Hâkimi Eustache Garnier, Galilaea Prinkepsi Guillume de Buris, Onfroi de Toron, Amaury de

⁴⁰⁸ Archer-Kingsford, **a.g.e.**, s. 124; La Monte, **a.g.e.**, s. 116-117; Altan, "Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair", s. 77-78.

Lusignan, Balian d'belin bunlardan bazılarıdır.⁴⁰⁹ Bir diğer önemli konstable ise Manasses idi. O, kısa süreliğine de olsa Kraliçe Mélisende ile neredeyse eş hükümdar olarak hareket etti ve bu sayede onun makamında bulunan birine göre gücünün doruk noktasına ulaşmayı başardı.⁴¹⁰ Bu açıdan bakıldığında yüksek memurlar zaman zaman soylular arasında oldukça öne çıkabilmekteydi.

Marşal (marshal), *konnetablın* yardımcısıydı. Kralın veya onun emirlerini orduya iletir, savaşta kraliyet sancağını taşır, ganimetleri paylaştırdı. Ortaçağ insanı için en önemli hayvanlardan biri olan atlardan sorumluydu. Muharebeye hazırlık sürecindeki rolü de önemliydi; hem sakatlanan atların yerine yenilerini temin eder hem de silah ve diğer savaş malzemelerindeki eksiklikleri tamamlardı. Orduda Frank asıllı olmayan hafif teçhizatlı süvarilerden müteşekkil *Turkopol* (Turcoples) askerleri bulunmaktaydı ve bunlar *marşala* bağlıydı. Eudes de St Amand, Joscelin de Courtney, Hugh Martin ve John de Gibelet bu makamda bulunduğu bilinen önemli kişilerdendi.⁴¹¹ Krallığın süregelen güvenlik problemi orduya önem verilmesine ve dolayısıyla burada görev alan konnetabl ve marşalın prestij sahibi olmasına yol açmış olabilir.

Çemberlayn (chamberlain), orduyla ilgili meselelerle pek ilgilenmezdi. Saray nazırı olarak düşünebileceğimiz bu kişi sarayın ve kralın masraflarından ve genel olarak idaresinden sorumluydu. Diğer görevliler gibi o da törenlerde bulunurdu. Örneğin taç giyme töreninde kralın resmî kıyafetlerini giydirir ve onun kılıcını taşıyarak önünde yürürdü. Krala sadakat yemini ederek onun vassalı olan kimseler *çemberlayna* da hediye verirlerdi. Bu sayede bu makamdaki kişinin gelirinin fazla olduğu bilinmektedir. Ancak buna rağmen kaynaklarda pek bilgi bulunmamaktadır.

⁴⁰⁹ Archer-Kingsford, **a.g.e.**, s. 124; La Monte, **a.g.e.**, s. 118-119; Altan, “Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair”, s. 78.

⁴¹⁰ Boas, **Jerusalem in the time of the Crusades**, s. 23.

⁴¹¹ Archer-Kingsford, **a.g.e.**, s. 124; La Monte, **a.g.e.**, s. 119-121, 160; Boas, **Jerusalem in the time of the Crusades**, s. 23; Altan, “Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair”, s. 78. Bahsi geçen Turkopoller, Türk asıllı ücretli askerdir. (bkz.: Yusuf Ayönü, “Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI-XII. Yüzyıllar)”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 25 (2009), s. 64. Kudüs Krallığı'nın ordusunda görev alan Turkopoller hakkında bkz. La Monte, **a.g.e.**, s. 160-162; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 244.

Zira çağdaş tarihçiler belgelerde bulunan birkaç *çemberlayn*ın imzası sayesinde bu kurumun varlığını öğrenmişlerdi.⁴¹²

Şansölye (chancellor), devletteki yazı işlerinin başkanı olarak düşünülebilir. Resmî yazılarla ilgilenir ve bu belgelere kraliyet mührünü basardı. Bu makamın diğerlerinden farkı, buradaki kişinin din adamı olmasıydı. Dolayısıyla kiliseyle bağlantısı vardı. Esasen Batı’da görev alan şansölyelerin konumları daha güçlüydü. Örneğin yasama ve yargı gücünü ellerinde tutmaktaydılar. Ancak aynı durum Kudüs Krallığı için geçerli değildi.⁴¹³ Esasen soyluların rol sahibi olduğu Yüksek Mahkeme güçlü bir kurumdur. Dolayısıyla kral bir nevi baronlarla gücünü paylaşmaktaydı. Bu sebeple, yüksek memurlarla da benzer bir durum yaşamak istemediği için onlara yasama ve yargı yetkisini vermemiş olabilir. Nitekim bu haklar da Yüksek Mahkeme üyelerine aitti.

Kudüs Krallığı’nın yönetim organında, soyluların görev aldığı birtakım başka memuriyetler de bulunmaktaydı. Örneğin *viskontluk*, önemli bir makamdı. Bir nevî temsilci idi. Doğrudan devlete bağlı olan şehirlerde kralı, iktâ olarak nitelendirilen arazilerde ise bölgenin sahibi temsilen orada yer alan en üst düzeyde memurdu. Bu makam için kişi yine soyluların arasından seçilirdi. Mahallî vergileri toplar, ihtiyaçlar için bir kısmını ayırır, kalanını ise devletin hazinesine gönderirdi. Şehirlerin güvenliğinden de sorumluydu. Vekili de vardı. *Matheseb* (Muhtesip) hem viskonta yardım eder hem de Pazar yönetmeliklerini uygularlardı.⁴¹⁴ Dolayısıyla bu iki makam halkla daha çok iletişim kurabilen bir yapıdaydı. Üstelik yüksek memuriyetler gibi başkentte bulunmak zorunda değillerdi. Krala yakın olmamalarına karşın başkent ile merkeze uzak bölgeleri birbirine bağlayan görevleri sayesinde öne çıkmış olmalıdırlar.

⁴¹² La Monte, **a.g.e.**, s. 121-122; Boas, **Jerusalem in the time of the Crusades**, s. 23; Altan, “Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair”, s. 78.

⁴¹³ La Monte, **a.g.e.**, s. 122, 123; Altan, “Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair”, s. 79.

⁴¹⁴ La Monte, **a.g.e.**, s. 136; Riley-Smith, **The Feudal Nobility**, s. 86-89; Demirkent, “Kudüs Haçlı Krallığı’nda Devlet İdaresi”, s. 257. La Monte’ye göre bu makamdakiler mahkemelerde de görevlendirilirdi. Bkz. **Feudal Monarchy**, s. 106.

Ayrıca krallıkta daha alt düzeyde olan memuriyetler de vardı. “*Buticilarius, turcopler (yaya askeri), admiral, dragomen (tercüman), logothete* bunların bazılarıydı. Ancak onlarla ilgili kaynaklarda oldukça az bilgi vardır.”⁴¹⁵

Krallık, 1187’de yaşadığı Hıttin yenilgisinin ardından bölgede tutunmayı yaklaşık bir asır daha sürdürdü. Soyluların devlet içerisinde öne çıktığı ve çoğunlukla şehirlerde yaşamayı tercih ettikleri süreç devam etti. Hatta birkaç kale dışında çoğu kentlere göç etti. “*XIII. yüzyılda krallık, Hristiyan aleminde tüm yönetici nüfusun kentleştiği tek krallıktı.*” Bu hususun temel sebebi yaşanan kaosta aranmalıdır. Devletin siyasî faaliyetleri, çağdaş İtalyan Şehir Devletleri’ndeki gibi yoğun çekişmeler içermese de adeta şehir siyaseti haline gelmişti. Bu dönemde asillerle ilgili en çarpıcı husus ise senyörlerin yoksullaşmasıydı. Müslümanlarla yaşanan meseleler sebebiyle artık toprak sahibi soyluların sayısı oldukça azalmıştı.⁴¹⁶ Arazilerini kaybettikleri için kentlere yoğunlaşmış olabilirler. Krallığın mevcut sınırlı topraklarında yaşamayı sürdürmek için de ticaret gibi alanlara yöneldikleri düşünülebilir.

Krallığın güçlü bir merkezi otoriteden yoksun oluşunun meydana getirdiği bunalım hali, XIII. yüzyılda doruğa çıktı. 1268 yılına kadar krallığı yönetenler, tecrübeli bir naibe muhtaçtılar. Ancak bu güçlü statüyü elde etmek ve sonrasında burada kalmayı sürdürmek zorlayıcıydı. Naib seçiminde ve belirlenen devlet politikalarının uygulanmasında soylular ve din adamları önemli role sahiptiler, nitekim bunu kullanarak sıklıkla müdahalede bulunurlardı. Çünkü kendi imtiyazlarını savunmaları ve kraliyet ayrıcalıklarının genişletilmesini önlemeyi gerekli bulurlardı. Bu sebeple anlaşmazlıklar devam etti. Bilhassa Ibelinler gibi soylular, yönetimde etkili oldular. Onlar gibi çoğu aile krallığın en yüksek yönetim organı olan Yüksek

⁴¹⁵ La Monte, **a.g.e.**, s. 114; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 253; Demirkent, “Kudüs Haçlı Krallığı’nda Devlet İdaresi”, s. 257. Yüksek memurlar ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz: A. Luchaire, *Histoire des Institutions Monarchiques de la France*, Paris 1891; C. H. Haskins, **Norman Institutions**, Cambridge, 1918; T. F. Tout, **Chapters in the Administrative History of Medieval England**, Manchester 1920; J. Chartrou-Charbonnel, **L’Anjou de 1109 à 1151**, Paris 1928; J. H. Round, **The King’s Serjeants and Officers of State**, London 1971.

⁴¹⁶ Prawer, “Franks”, s. 139.

Mahkeme’de kendi çıkarlarını korumak için uzman hukukçular yetiştirdiler.⁴¹⁷ Böylece merkezî otoritenin azalmasını değerlendirerek öne çıkmaya çalıştılar.

Genel olarak bakıldığında devlet yönetiminde soylular aktifti. Bu kişiler birçok konuda söz sahibi oldular. Bazen diğer Frankları aralarına almadılar ve onların başarılarını yok saydılar. Örneğin kanunlarla ilgili bir komiteye başkanlık etmesi için birini aradıklarında, başarılı ve bilgili olmasına karşın Raymond Anciaume, burada hor görüldü. Asillerin arasında olmayan bu kişi yerine Celile Lordu’nun oğlu olan Ralp of Tiberias’a teklif götürüldü. O da önemli bir hukukçuydu ancak soylu kökenleri, bu göreve çağrılmasında etkili olmuştu.⁴¹⁸ Bu husus ileri gelenlerin birbirlerini desteklediklerini, kendi ayrıcalıklı konumlarını sürdürmek istediklerini ve bu gibi sebeplerle de burjuvalardan uzak durduklarını düşündürmektedir.

İkinci Krallık Dönemi’nde de sosyal hareketliliğin devam ettiği görüldü. Bu hususta evlilikler önemli bir araçtı. Nitekim bir Frank’ın ileri gelen bir asille olmasa da daha az soylu bir kimseyle evlenebilme ihtimalinin mümkün olduğu görülmektedir.⁴¹⁹ Ancak genel anlamda bakıldığında krallığın baronları yerli halktan ayrı kalmayı tercih etmişti.⁴²⁰ Dolayısıyla Franklar arasında baronlarla burjuvaların iletişiminin yoğun olmadığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Devlet içerisinde yaşanan siyasî meselelerde baronların ve şövalyelerin müdahalede bulunduğu sıklıkla görülen bir husustu. Bazen bu gibi durumlarda kendi aralarında çatışmak suretiyle anlaşmazlıklar yaşamaktaydılar. Örneğin Latin Doğu’da bulunan İtalyan Şehir Devletleri arasında süregelen problemlerde bazen Cenovalıları, bazen de Venediklileri desteklediler. Bunun yanı sıra krallıkta kendi içinde ayrıldığı ve Templier Şövalyeleri’nin Venediklileri, Hospitalier Şövalyeleri’nin ise Cenovalıları desteklediği olurdu. Nihayetinde bu durum krallığı yıpratıcı bir olgu olarak uzun vadede sakinlere zarar verdi.⁴²¹ Öte yandan, bu

⁴¹⁷ Murray, Nicholson, **a.g.m.**, s. 668-669, 672.

⁴¹⁸ **Livre de Philippe de Navarre, RHC Lois**, I, s. 521-523; Prawer, “Franks”, s. 141.

⁴¹⁹ Prawer, “Franks”, s. 141.

⁴²⁰ Cahen, **a.g.e.**, s. 217.

⁴²¹ Richard, **a.g.e.**, s. 396 vd.; Linda Goldsmith, “St. Sabas, War of (1256–1258)”, **The Crusades An Encyclopedia**, IV, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 1059.

mücadelelerin şiddetlendiği dönemlerde, tarafların birbirlerini yenmek adına Müslümanlarla anlaşmalar yaptıkları bile görüldü.⁴²² Dolayısıyla Haçlı toplumu eski dayanışma ve birlik halinden uzaklaşan bir yapıya büründü.

Prawer'ye göre bu çatışmalarda taraf olan lordlar, yabancı güçlerle bağımsız yöneticiler gibi anlaşmalar imzalayabilen kimseler konumuna erişmişlerdi. Bu açıdan adeta devlet yöneticisi gibiydiler. Örneğin Beyrut Lordu Jean d'belin kendi bölgesi için 1221 yılında Venediklilere, ardından Cenevizlilere ayrıcalıklar vermişti.⁴²³ Netice olarak bu dönemde merkezî otoritenin azaldığı, oluşan farklı gruplaşmalar ve çıkar çatışmalarının mevcut toplumsal bölünmeleri artırdığı söylenebilir.

Soylular arasında en aşağı kademede yer alan basit şövalyeler ile ileri gelen üst düzey kimseler arasında zamanla bir uçurum meydana geldi. Arada zaten fark vardı ancak bu her geçen gün daha da artarak toplumsal bölünmeleri hızlandırdı. Bu sorunun temel sebepleri krallıkta yaşanan ekonomik ve siyasî istikrarsızlıklardı. Örneğin krallığın yönetiminde etkin olan Hohenstaufen Dönemi'nde devlet önemli ailelerin söz hakkına sahip olduğu Yüksek Mahkeme tarafından yönetildi. Bu aileler hem kendi aralarında hem de Kudüs ve hatta İstanbul hanedanlarıyla evlilikler yapmak suretiyle daha da nüfuz sahibi oldular. Böylece bu kişiler adeta yöneticilik yaparken basit şövalyelerse gittikçe daha fazla lordlarına bağımlı hale geldiler.⁴²⁴ Birçok devletin yıkılış sürecinde benzer durumlar yaşanmaktaydı. Ancak Frankların kozmopolit yapısı bu sorunları daha da belirgin kılmış olabilir.

3. Frank Halkı

I. Haçlı Seferi ile Latin Doğu'ya gelen Haçlıların arasında soylu olmayan çok sayıda kişi vardı. Kudüs'ün ele geçirilmesinden sonra bölgeye yerleşen bu kesim krallığın hür vatandaşları olarak çeşitli haklarla ödüllendirildiler. Frank nüfusunun

⁴²² Ludolph von Suchem, s. 54. Bu ittifaklara dair geniş bilgi için bkz.: Usta, **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri, Müslüman-Haçlı Siyasî İttifakları**.

⁴²³ Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 136, 137. Naklen: Regesia, nos. 950-i.

⁴²⁴ Prawer, "Franks", s. 142.

çoğunluğunu oluşturdular ve kendilerine Latince’de *burgensis* (çoğulu *burgenses*) Fransızca’da *bourgeois* dendi.⁴²⁵ Bu terime, XI. Yüzyılın başından itibaren Fransız ve Normandiya tüzüklerinde rastlanmaktaydı. Bu sebeple krallığın vatandaşlarından bahsetmeden önce *burgensis* ilgili bazı bilgiler verilmelidir. I. Haçlı Seferi öncesinde bilhassa Fransa’ya bakıldığında hem kentlerde hem de köylerde yaşayan ve ağırlıklı olarak tüccar ve çiftçilerden oluşan çok sayıda kişi vardı. Bu dönemde nüfus arttı, dolayısıyla yerleşimler ve göçler de yaşandı.⁴²⁶ *Burgensis* ise bu gelişmelerin akabinde esasen Batılı şehirlileri kasteden bir anlam taşıdı. Ancak Haçlıların bu terimi neden seçtikleri sorusu önemlidir ve üzerinde durulmalıdır. Çünkü onlar arasında kentlerde doğup büyüyen çok az kişi vardı. Demek ki Kudüs Krallığı’nın vatandaşlarının elde ettiği yeni sosyal ve yasal statünün varlığı, yeni bir terimin varlığını zorunlu kılmıştı.⁴²⁷ Bu sebeple *burgenses* adının tercih edilmesinin ilk amacı, olası bir karışıklığı önlemek olabilir. *Burgi*⁴²⁸ veya *boug* terimlerinin anlamı, soylu olmayanların yeni kentlere yerleşmesi demektir. Latin Doğu’ya gelen nüfus da şehirlerde yaşamaktaydı. Bu açıdan bakıldığında bu grup için *burgenses* adı oldukça kullanışlıydı. Ancak Batı’daki kullanımına göre temel bir farkı vardı; Doğu’dakiler kentte yaşayan diğerlerini dışlamayı seçmişlerdi. Örneğin Frank soylular veya Müslümanlar gibi yerli halktan kimseler bu gruba dahil değillerdi.⁴²⁹ Dolayısıyla özgür Haçlıları temsil eden bu ifade, onların ayrı bir sınıf olarak toplum içerisinde var olduğunu gösterir.

Burgenses kavramı krallıkla ilgili kaynaklarda ilk olarak I. Baudouin döneminde geçmektedir. Kralın aldığı kararlardan birine göre artık bu grup gelirlerini Kutsal Mezar Kilisesi’ne teslim edebileceklerdi.⁴³⁰ Bu hususla birlikte artık onların toplum içerisinde bir sınıf olarak var oldukları düşünülebilir.

⁴²⁵ Prawer, “Franks”, s. 145 vd.

⁴²⁶ Marwan Nader, **Burgesses and Burgesses Law in the Latin Kingdoms of Jerusalem and Cyprus (1099-1325)**, Hampshire 2006, s. 33, 71.

⁴²⁷ Prawer, “Franks”, s. 145-146.

⁴²⁸ *Burgi* teriminin Avrupa’da kullanımı ve kentlere yeni gelen bu kitle ilgili detaylar hak. Bkz.: Nader, **a.g.e.**, s. 11 vd.

⁴²⁹ Prawer, “Franks”, s. 150.

⁴³⁰ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 483; Trk terc. Ayan, II, s. 139-140; Prawer, “Franks”, s. 149.

XIX. yüzyıl tarihçilerine göre *burgenses*, I. Haçlı Seferi veya sonraki göçlerle birlikte Latin Doğu'ya gelip yerleşen Avrupa kökenli yerlilerden oluşmaktaydı.⁴³¹ Bunların çoğunun kırsal kesimden geldikleri düşünülmektedir.⁴³² Bunun yanı sıra soyluların veya şövalyelerin yanında çalışan hizmetliler de kutsal topraklara yerleşmişlerdi. Kentlilerin I. Haçlı Seferi'nde az sayıda olduklarını kanıtlayan bir diğer husus ise Ortaçağ'da şehirli insanların aşına oldukları marangozluk, demircilik ve zanaat gibi alanlarla ilgilenen kişilerin orduda bulunmamasıdır. Bu durumla ilgili en çarpıcı örneklerden biri Kudüs ablukasıdır. Bu çetin mücadele esnasında Haçlılar kuşatma kuleleri ve savaş aletleri yapmakta zorluk çekmişlerdi.⁴³³ Şehirlerde rağbet gören meslek sahiplerinin orduda olmayışı bu açıdan dikkat çekicidir. İlk Haçlıların çoğunun zaten az nüfuslu olan şehirlerden ve kırsal kesimden gelmesi, Kudüs Krallığı'nın toplumsal yapısının şekillenmesinde etkili olacaktır.

Kudüs ele geçirildiğinde sakinler katledildi ve her şey yağmalandı. Nitekim fetih kanunu sayesinde birçok kişinin el koyduğu taşınabilir ve hatta taşınamaz mülkleri zimmetine alabildiğinden bahsedilmişti. Eskiden serf olan biri I. Haçlı Seferi'ne katılıp Doğu'ya gelerek burada ev veya toprak sahibi olabildi.⁴³⁴ Franklar sefere katılmanın zorluklarını aştıklarında kendilerine sunulan yeni imkânları değerlendirme yoluna gittiler. Bazıları köyleri veya çiftlikleri de ele geçirdi. Böylece Batı'da yaşayan akranlarından çok daha iyi bir statü elde ettiler. Örneğin *villein* denilen ve kısmen özgür olan kitleler tamamen özgür oldular. Bundan başka, artık onlar için kölelik statüsü olmayacaktı. Böylece Latin Doğu'ya gelmenin zorluklarını unutarak çeşitli imtiyazlara sahip oldular.⁴³⁵ Dolayısıyla kurulan bu toplumsal sistemin Batı'dan önemli farklarından biri de bu oldu. Haçlılar her ne kadar zihin dünyalarını ve geleneklerini yeni yerleştikleri kutsal topraklarda uygulama yoluna

⁴³¹ Prawer, "Franks", s. 145-146, 149. Prawer, bu durum üzerinde durarak XI. yüzyılın sonunda çoğu Batı şehrinin nüfusunun 1000 kişiye bile ulaşmadığından bahsetmektedir. Dolayısıyla mezkûr kentlerden binlerce kişinin Haçlı Seferleri ile Latin Doğu'ya gittiğini varsaymak mümkün değildir. Sonrasında Avrupa'da şehirlerin nüfusunda artış görülmüştü ancak bu husus yine de Doğu'ya olan göçün bu kentliler tarafından yapıldığı anlamına gelmez. Sonuç olarak Batılı şehirlielerin Kudüs Krallığı'na yoğun bir şekilde göç ettiğini söylemek yanlış olur.

⁴³² Boas, *Jerusalem in the Time of the Crusades*, s. 36; Prawer, "Franks", s. 146.

⁴³³ Prawer, "Franks", s. 146.

⁴³⁴ Fulcherius Carnotensis, İng terc. Ryan, s. 123; Trk. terc. Barlas, s. 105.

⁴³⁵ Prawer, *The Crusaders' Kingdom*, s. 139; Kostick, *The Siege of Jerusalem*, s.124, 160; Prawer, "Franks", 149-150, 152.

gitseler de buradaki örnekte olduğu gibi bazı açılardan farklı yollar izlemeyi daha pratik buldular. Bu hususun şekillenmesine belki de bölgeyi birlikte ele geçirmiş olmaları etkili oldu. Üstelik onları vatanlarını terk etmeye teşvik eden Kudüs'ün zenginliğine ulaşma arzusu, önemli bir detaydır. Eğer onlara Doğu'da kalmalarına değer birtakım ayrıcalıklar verilmeseydi, zaten ciddi bir sorun olan nüfus problemi artarak devam edebilirdi. Krallık için *burgenses* kitlesinin dışarıya göç etmesi siyasî, ekonomik ve toplumsal açıdan sakıncalı olurdu. Bu gibi sebepler onların hür vatandaşlar olarak varlıklarını toplumda sağlamlaştırabilmesine fırsat sağlamış olabilir.

Bir *burgensis* ele geçirilen bölgeyi yağmalamak suretiyle fetih kanununda belirtildiği üzere arazi sahibi olduysa, lorduna kira ödemezdi veya herhangi bir feodal yükümlülüğü bulunmazdı. Çünkü el koyduğu mallar tamamen kendisine aitti. Bu şekilde olan mülklere *franc borgesie* denirdi.⁴³⁶ Buradan yola çıkılarak diğer seferlere nazaran ilk ordularla birlikte gelen Frank halkın Suriye topraklarına ulaşabildikleri takdirde daha fazla ayrıcalık kazandıkları söylenebilir.

Frank halkının sosyal ve hukukî varlıklarını tanımlarken üç faktör öne çıkmaktadır: Sayıları, meslekleri ve şehirlerde ileri gelenlerle bir arada yaşamaları.⁴³⁷ İlk olarak Sayılarına baktığımızda bilhassa krallığın kuruluş yıllarında ciddi bir nüfus sorunu öne çıkmaktadır. Kudüs'ün ele geçirilmesine katkı sağlayanların çoğu, günahlarının bağışlandığına inanarak ya kuzey bölgelerine gittiler ya da Avrupa'ya geri döndüler.⁴³⁸ Krallıkta kalanların bazıları ise Kudüs'ün kuzeybatı mahallesine yerleşti, burası Haçlılar tarafından ele geçirilmeden önce şehri terk eden eski Suriyeli-Hıristiyan sakinlerinin bölgesiydi ve Kutsal Mezar Kilisesi'ne yakındı.⁴³⁹ Avrupa'nın farklı bölgelerinden gelen az sayıda kişi bu mahallede bir arada yaşadı.

Kudüs'te ilk zamanlar sadece Franklar vardı; eski sakinler kent işgal edildiği esnada katledildiği için başkent adeta hayalet şehir gibiydi. Bu süreçte asker sayısı da

⁴³⁶ Prawer, "Franks", s. 153.

⁴³⁷ Prawer, "Franks", s. 149.

⁴³⁸ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 463, Trk. terc. Ayan, II, s. 119; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 3; Çeken, **a.g.e.**, s. 37.

⁴³⁹ Prawer, "The Settlement of the Latins in Jerusalem", s. 493-494.

azdı ve krallıkta yaşamak güvenlik açısından zorlayıcıydı. Nitekim Willermus Tyrensis, surların içinde bile güvende olmadıklarını, Müslüman tehdidinin yoğunluğu ve Frankların eksikliğinin ciddi bir problem teşkil ettiğinden bahsetmektedir.⁴⁴⁰ Bu husus halkın dışarıya göçünü artırmış olmalıdır. Nitekim bu dönemde Frankları etkileyen en ciddi durumlardan biri yaşanan güvenlik sorunudur. Bu husus halkın refahını da olumsuz etkilemekteydi. Örneğin Jacques de Vitry, soyguncuların hacıları pusuya düşürdüğünden bahseder. Yağmacılık ve cinayetler de her geçen gün artmaktaydı.⁴⁴¹ Nüfusun az olması, güvenlik sorununun hem sebebi hem sonucuydu. Az sayıda insanın bölgeyi korumaya çalışması yetersiz kalmaktaydı. Öte yandan düşman tehdidi de Frankların ve bilhassa halkın krallıktan gitmesine yol açmış görünmektedir. Bilhassa hacıların bu süreçte olumsuz etkilenmesi önemlidir. Bu kitle krallığa ekonomik ve hatta askerî olarak destek vermektedir. Dolayısıyla kuruluş yılları oldukça zor geçmiş görünmektedir.

Sorunlar karşısında kral çaresizdi. Yapılan yeni seferler ve Batı'dan gelen göçmenler gibi destekleyici adımlar atıldıysa da Frank devletleri çok az takviye aldı. Kutsal topraklarda insanlar erken yaşta öldü; bitmeyen mücadeleler, iklim koşulları ve uyum süreci halkı zorladı. Bu sebeple işgalden yirmi yıl sonrasında bile Frankların nüfusu hala azınlıktaydı.⁴⁴² Krallık bu hususta birtakım önlemler alma yoluna gitmişti. Örneğin Avrupa'ya geri gidenlerin elinden Kudüs'teki mülklerinin alınacağı duyuruldu. Bu kararlar birlikte insanların bölgeyi terk etmesinin önüne geçilmeye çalışıldı. Dışarıya göçün en önemli sebeplerinden biri olan maddî zorlukları azaltmak için de ticaretteki verginin halkın tamamından kaldırılması yoluna gidildi. Böylece gıda maddelerinin tedarikinde sorun yaşanmayacak, insanlar daha rahat beslenebilecekti.⁴⁴³ Bu hususun Kudüs'ü ticarî olarak hareketlendirdiği

⁴⁴⁰ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 408, 409; Trk. terc. Ayan, II, s. 55.

⁴⁴¹ Jacques de Vitry, **a.g.e.**, s. 50.

⁴⁴² Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 208-209, 239; Boas, **Jerusalem in the time of the Crusades**, s. 35. Hava koşulları ile ilgili olarak Akkâ piskoposu Jacques de Vitry, yıl boyunca çok az kar yağdığını ve hatta bu yüzden kışın yağın karı samanla örtterek koruduklarından bahseder. Bkz: Jacques de Vitry, **a.g.e.**, s. 92. Latin Doğu'da sıcak iklimden ötürü insanlar benzer şekilde, yağın yağmuru kullanmak için sarnıçlarda biriktirirlerdi. Theoderich'e göre bunun sebebi halkın başka alternatifinin olmamasıydı. Bkz.: Theoderich von Würzburg, **Theoderich's Description of the Holy Places**, s. 5; Arslan, **a.g.t.**, s. 55. Bu gibi örnekler muhtemelen Frankların Doğu'da iken karşılaştıkları, yerlilerden öğrendikleri ve pratik buldukları için benimsedikleri sayısız uygulamalardan bazılarıydı.

⁴⁴³ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 408-409, 537-538; s. Trk terc. Ayan, II, s. 55-56, 203.

düşünülebilir. Ayrıca zor zamanla sağlanan gıda akışı ile insanların ciddi boyutlarda açlıklar yaşamadığı söylenebilir.

Nüfusun azlığı ile ilgili olarak, kralın çözemeyeceği bazı sorunlar da vardı. Örneğin ortalama ömür süreleri düşüktü. Doğu'nun tıbbî bilgilerinin daha fazla olmasına ve yerli hekimlerin yardımlarına rağmen kadınlar yaklaşık 44 yıl yaşarken erkekler 30-35 yaşlarında vefat etmekteydiler. Kadınların doğum süreçleri, Batı'daki akranlarına nazaran daha az tehlikeli olmasına karşın çocuk yaşta ölümler yaygındı. Nitekim genel anlamda hayat koşullarının zorluğu da nüfusu olumsuz etkilemekteydi. Bu raddede krallık, *burgensis* sayısını artırmak için Güney İtalya'da bulunan Puglia'dan erkek göçmenler getirtmişti.⁴⁴⁴ Zira bu husus sorunun ciddiyetini göstermesi açısından önemlidir.

Başkent Kudüs bu dönemde adeta küçük bir kasabaya dönüşmüştü; Franklar güvensiz ortamın getirdiği ekonomik sorunlar sebebiyle ya Batı'ya ya da diğer şehirlere göç ettiler. Örneğin Yafa, Akkâ, Sûr ve Beyrut gibi sahil kasabaları, yeni gelenlerin ikametgahı oldu. Maddî sorunlardan ötürü ise halkın bir kısmı kralların, kilisenin ve ileri gelenlerin hizmetine geçmek zorunda kaldı; bazıları ise askerî ganimetlerle ek geçim kaynağı sağlamış oldu. Genel anlamda bakıldığında kuruluş döneminde ülkenin gerçek nüfusu yaklaşık bir milyondur. Ancak krallık içerisinde çeşitli katliamlara maruz kalan Yahudilerin sayısı bile daha fazlaydı.⁴⁴⁵ Öte yandan bu sorunlara rağmen krallıkta kalmaya devam edenler vardı. Oldenbourg'a göre vatan hasreti çeken veya Doğu'nun zorluklarından yılanlar geri döndüler; ancak kalanlar, tüm Hristiyanların gerçek ülkesinin vatandaşları olduklarının bilincinde olarak burada yaşamlarını sürdürdüler.⁴⁴⁶ Kalanların hangi sebeplerle kaldıklarını bilemeyiz ama tahmin yürütüldüğünde sahil şehirlerinin sırayla ele geçirilmesi gibi birtakım askerî başarıların yaşanması, zorlu durumun zamanla düzeleceğinin sinyali olmuş olabilir. Oldenbourg'un yorumunda belirttiği gibi muhtemelen dinî sebeplerle Kudüs'te yaşamaya devam etmek isteyenler de vardı. Ayrıca onlar, bir *burgensis*

⁴⁴⁴ Claster, *a.g.e.*, s. 123, 167; Runciman, *a.g.e.*, II, s. 270.

⁴⁴⁵ Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 480; Prawer, "The Settlement of the Latins in Jerusalem", s. 493; Prawer, "Franks", s. 153.

⁴⁴⁶ Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 516.

olarak Avrupa’da yaşayan akranlarından daha iyi bir statüde olduklarını fark etmişlerdi.

Kudüs bu ilk dönemde çoğunlukla hacıların uğrak yeri idi.⁴⁴⁷ Willermus, Kudüs’e gelen dindar Batılıların ibadetlerini yerine getirdikten sonra memleketlerine geri döndüklerinden bahsetmektedir. Ona göre bunun en temel sebebi Latin Doğu’nun güvensiz olmasıydı.⁴⁴⁸ Öte yandan zamanla bazıları burada kalmayı tercih etmişti. Dolayısıyla *burgenses* grubu farklı etnik kökenlere sahip insanlardan oluşmaktaydı.⁴⁴⁹ Örneğin kutsal topraklara hac ziyaretine gelen Alman rahip Johannes von Würzburg krallıkta Rumlar, Bulgarlar, Almanlar, Macarlar, İskoçlar, Navarralılar, Bretonlar, İngilizler, Franklar, Rutenliler, Bohemyalıların yaşadığından bahsetmektedir. Farklı yerli grupları da bu listeye ekleyen yazar bölgede bu kadar çeşitli kökenlerden insanların bir arada bulunmasına şaşırılmış görünmektedir.⁴⁵⁰ Öte yandan başka bir hacı John Poloner de Frankların Almanlar, İspanyollar, Galyalılar, İtalyanlar ve Avrupa’nın diğer bölgelerinden geldiklerini belirtir.⁴⁵¹ Burchard’ın eserinde de Almanya, İtalya, Fransa, İngiltere, İspanya, Macaristan ve dünyanın her yerinden insanın Filistin’e geldiği yazmaktadır. Ancak müellifin bu konudaki yorumları dikkat çekicidir. “Onlar iklimlerini değiştirirler, fikirlerini değil. Çünkü oradayken yanlarında getirdiklerini harcadıktan sonra biraz daha kazanmaları gerekir ve bu nedenle kusmuklarına geri dönerler ve eskiden yaptıklarının daha kötüsünü yaparlar. Kendi milletlerinin hacılarını evlerine misafir ederler ve bu adamlar, eğer kendilerine bakmayı bilmiyorlarsa, onlara güvenirler ve mallarını ve onurlarını kaybederler.” Müellif bu sözlerinin ardından Frankların çocuklarının da diğerlerine benzer kötülüklerde bulunduğu bahsederek kutsal topraklarda yaşayanların günahkarlığından yakınmaktadır.⁴⁵² Çağdaş eserlerde Frankların hacılara zarar verdiğine dair başka bir bilgiye rastlanmamıştır. Öte yandan dönemin Batı ülkelerinin fakirliği göz önüne alındığında, oradan Doğu’ya gelen Frankların

⁴⁴⁷ Prawer, “The Settlement of the Latins in Jerusalem”, s. 480, 493.

⁴⁴⁸ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 446; Trk terc. Ayan, II, s. 97-98.

⁴⁴⁹ Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 480-481.

⁴⁵⁰ Johannes von Würzburg, s. 69.

⁴⁵¹ Emine Tuba Bayazan, “John Poloner’in “İsimsiz Hacılar I-VIII” Adlı Eserinin Tercüme ve Tanıtımı (11. ve 12. Yüzyıl)”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orta Çağ Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2021, s. 40.

⁴⁵² Burchard von Mont Sion, s. 102-103.

arasında çok sayıda hırsızın olma ihtimali yüksek görünmektedir. Nitekim Birinci Sefer'den itibaren Haçlılar arasında asayiş sorunu yaşanmıştı.

Hacıların kutsal topraklara gelmesi önemliydi. İlk olarak henüz kurulan krallığa ekonomik olarak yardım etmiş oldular.⁴⁵³ Nitekim bu dindar kimseler arasında Latin Doğu'nun farklı bölgelerine yerleşenler oldu. Bazılarıyla yine burada rahip, rahibe veya keşiş oldular. Böylece manastırlar ön plana çıktı.⁴⁵⁴ Bu göç trafiği elbette Haçlılar için faydalı oldu. Zira bilhassa I. Baudouin başta olmak üzere krallar çeşitli sebeplerle hacı kabilelerinden yardım aldı. Böylece devlet ekonomik ve askerî açılardan güçlendirebildi. Bu husus halkın refahına da olumlu yönde yansdı.

Krallıkta bilhassa kıyı şehirlerinin ele geçirilmesinin ardından genel anlamda güvenlik sorunu azaldı ve ekonomide iyileşmeler yaşandı. Bu yeni başlayan istikrar dönemi, nüfusa ve haliyle halka da yansdı. Farklı bölgelerden kutsal topraklara gelen hacıların sayısı arttı. Böylece meslekî hayat gelişip şekillendi; Kudüs'te hacılara yemek yapanlardan oluşan bir sokak vardı. Dolayısıyla canlanan ve zapt edilen yeni şehirlerle birlikte güçlenmeye başlayan Haçlı topraklarında Frank halkı rahatladı. Kentlerde yaşayanlar sanat, zanaat, fırıncılık ve yerel ticaret gibi alanlarda aktif oldular ve tipik şehirli haline geldiler. *“Büyük çoğunluğu için bu durum, meslek ve uğraş alanında yaşadıkları devrimsel bir değişimdi.”* Yeni mesleklerinde, loncalar oluşturmadan çalıştılar.⁴⁵⁵ Geneli kırsal kesimden gelen bu kişiler, öğrendikleri yeni zanaatları kullanarak şehirlerde özgür vatandaşlar olarak yaşamlarını sürdürdüler.

Burgenses grubunun mesleklerine bakıldığında, zaten çoğunun kırsaldan gelmesinden de anlaşıldığı üzere marangozluk ve demircilik gibi faaliyetlere biraz da olsa aşina oldukları görülmektedir. Ancak Doğulularla karşılaştırıldığında bu alanlarda yetersiz kalmaktaydılar. Nihayetinde krallıktaki yaşam şartları farklı bilgilerin kullanımını da zorunlu kılmaktaydı. Örneğin taş yontmacılığı/duvarcılık (masonry) Batılıların ihtiyaç duymadıkları için bilmedikleri bir alan olmasına karşın Filistin topraklarında rahat yaşamak için elzem bir meslekti. Çünkü burada ahşap az,

⁴⁵³ Jacques de Vitry, **a.g.e.**, s. 50.

⁴⁵⁴ Asbridge, **a.g.e.**, s. 202.

⁴⁵⁵ Prawer, “Franks”, s. 154, 166. Kudüs Haçlı Krallığı Dönemi'nde başkent Kudüs'ün sokakları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Boas, **Jerusalem in the time of the Crusades**, s. 136-140; Achmet, **a.g.t.**, s. 106-130.

taş çoktu. Dolayısıyla evler de taştan yapıldı. Batı'da durum farklı olsa da Haçlılar bu gibi farklılıkları çabuk öğrendiler ve bölgeye uyum sağlamaya çalıştılar. Bu doğrultuda onlara yardım edenler muhtemelen Ermeniler gibi Doğulu Hristiyanlardı. Nitekim bu çabalar neticesini verdi ve *burgenses* kitlesi öğrendikleri alanlarda hayranlık yaratmayı başardılar: Müslümanlar dahi Haçlıların demircilik faaliyetlerini beğendiklerini belirttiler.⁴⁵⁶ Bu husus önemliydi çünkü Batılılar yeni keşfettikleri bu coğrafyada yeni tanıdıkları insanlar tarafından eğitilerek onları zorlayan koşullara uyum sağlamaya çalıştılar. Gösterdikleri çabanın olumlu sonuçlandığını Frankların büyük bir kısmının kentlerde yaşamasından çıkarabiliriz.

Burgenses, Kudüs'te ticarete teşvik edilmekteydi. Örneğin onlara kendi pazarları verildi ve bazı vergilerden muaf tutuldular.⁴⁵⁷ Bu detay krallığın kendi tüccarlarına ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Ancak yine de halkın ticarî hayatta tam anlamıyla öne çıkmayı başaramadığı görülür. Bunun temel sebebi, krallığa sağladıkları yardımlar ve iyi ilişkiler sayesinde güçlenen diğer tüccarlardır. Bunlar da Avrupa'dandı ancak Frank değillerdi; Pisa, Cenova, Venedik, Provence ve İspanya'dan gelmekteydiler. Bu kitle zamanla çok güçlendi ve uluslararası ticareti neredeyse tamamen kendi tekellerine aldılar. Frank *burgenses* küçük çaplı da olsa hareket etmek istediğinde oldukça zorlandı ve hatta bu sebeple XIII. yüzyılın ortalarından önce krallıkta gerçek bir nüfuza veya siyasî ve ekonomik üstünlüğe ulaşamadı. Genel anlamda bir orta sınıf olarak varlıklarını sürdürdüler. Bölgeyi ele geçirenlerin arasında oldukları için, soylular tarafından daha fazla ilerlemeleri engellendi. Dolayısıyla *burgenses* topluluğu olarak ciddi bir yükselme yaşamadılar.⁴⁵⁸ Genelde küçük çaplı ticaret, zanaat ve tarım onların ilgilendikleri faaliyetler olarak kaldı. Ustalık, bankerlik, zanaatkârlık, sanatçılık veyahut balıkçılık ve çiftçilik gibi alanlarla da ilgilendiler.⁴⁵⁹ Bu açıdan bakıldığında meslekleri açısından toplumun can damarını oluşturdular.

⁴⁵⁶ Prawer, "Franks", s. 154.

⁴⁵⁷ Nader, **a.g.e.**, s. 198.

⁴⁵⁸ Prawer, "Franks", s. 154-155, 170.

⁴⁵⁹ Barber, **Haçlı Devletleri Tarihi**, s. 147.

Bu grupla ilgili bir diğerk bilgi ise askerlikle ilişkilidir. Avrupa’da bir şehre yerleşmenin koşulu olarak belirli bir yaştaki erkekler kralın ihtiyaç duyduğunda ordusunu güçlendirmek veya bölgeyi savunmak için çağırabileceğı bir garnizona aitti. Genellikle 16 ile 60 yaş arasındaki yetenekli erkekler askerlik yapmış olurdu. Bu husus muhtemelen Latin Doğı’da da geçerliydi.⁴⁶⁰ Dolayısıyla güvenliğın sağlanmasına da katkı sundular. Öte yandan farklı mesleklerle ilgilenen *burgenses*, Avrupa’da yaşayan akranlarından bazı açılardan farklıydılar. Örneğın güçlü bir sınıf oluşturmak, devlet içerisinde öne çıkmak veya şehirlerin yönetimiyle ilgilenmek gibi adımlar atmaya yanaşmadılar. Hatta ilgilendikleri meslekleri temsilen loncalar da oluşturmamayı tercih ettiler.⁴⁶¹ Bu bağlamda Batı’ya göre daha içe kapanık bir kesim olarak varlıklarını sürdürdüler.

⁴⁶⁰ Nader, **a.g.e.**, s. 198.

⁴⁶¹ Prawer, “Franks”, s. 165-166.

İKİNCİ BÖLÜM

KUDÜS HAÇLI KRALLIĞI'NDA SOSYAL SINIFLAR: FRANK OLMAYANLAR

1.İtalyanlar

İtalyanlar, Kudüs Krallığı başta olmak üzere Haçlı devletlerinde önemli yer tutmaktadırlar. Venedik, Pisa ve Cenova devletleri, I. Haçlı Seferi'ne katılmadılar ancak Franklara yaptıkları yardımlar önemliydi. Nitekim bu yardımların karşılığında bölgede önemli bir güç olarak varlıklarını sürdüreceklerdi. Ancak, sefere doğrudan katılmamaları ve Haçlı ruhunu taşımamaları sebebiyle, toplumda Franklarla aynı kategoride yer almadılar. Toplumsal konumları açısından yerlilerle Frankların arasında yer aldıkları söylenebilir. Zira Haçlılarla dindaş olmalarına rağmen statü olarak daha aşağıda konumlanmışlardı.

I. Haçlı Seferi (1096-1099) ve Levant'ta Frank devletlerinin kurulmasının ardından Haçlılar, devletlerini sağlamlaştırmanın yollarını aradılar. Bunun için de sahil şeridindeki kentleri ele geçirmeleri gerekmekteydi. Nitekim Müslümanlarla yapılan mücadelelerde zaman zaman Avrupa'nın askerî desteğine ihtiyaç duymaktaydılar. Bu esnada Cenova, Venedik ve Pisa; Antakya Prinkepsliği, Trablus Kontluğu ve Kudüs Krallığı'na yardımda bulunmanın karşılığında çeşitli imtiyazlar elde ettiler. Bu imtiyazlar farklı zamanlarda farklı anlaşmalarla verildi. Cenova, Mısır ve Bizans ile ticareti o dönemde oldukça sınırlı olduğu için Kudüs Krallığı'nda ayrıcalıklar elde etmeyi önemli bulmaktaydı. Öte yandan Venedik, bu iki bölgeyle düzenli ticaretini sürdürüyordu ve buna devam etme niyetindeydi. Bu yüzden Haçlılara olan yardımlarını onların öne çıktıklarını fark etmesinin akabinde, Cenova'dan sonra yaptı. Pisa ise Mısır ve Bizans ile olan ticaretine yöneldiği için XII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Haçlılara çeşitli imtiyazlar karşılığında yardımlarda bulundu. Frankların İtalyan cumhuriyetlere ihtiyaç duyması, onlara verilen ayrıcalıkların öneminden de fark edilmektedir. Genelde Haçlılara kuşatma esnasında yardım ettikleri şehir eğer ele geçirilebilirse buradan kendilerine pay

verilirdi. Bu pay; kilisesi, Pazar yeri, hamamı ve fırını olan bir yerleşim bölgesi olurdu. Burada vergiden muaf tutulmalarının yanı sıra bölgedeki ceza davaları hariç, tam idarî, malî ve adlî yetkilere de sahip olurlardı.

İtalyanların mahkeme kayıtları, onların Latin Doğu'daki hayatları hakkında önemli bir ana kaynaktı. Ancak bunlar ortadan kaybolmuştu. Ek olarak hukukçuların eserlerinde, kanunlarda ve haçlı kaynaklarında İtalyanlara dair çok az bilginin olması, önemli bir sorundur. Fakat mevcut bilgiler üzerinden Haçlı toplumunda İtalyanların rolünü anlamamız mümkündür. Tüccar ve kentli olan bu insanlar, sunulan ayrıcalıkların da etkisiyle Frank halktan daha zenginlerdi. Ancak bu konum olarak onlardan daha üstün oldukları anlamına gelmemekteydi. Çeşitli antlaşmalar ve ayrıcalıklarla statüleri belirlenmişti. Antlaşmalar, bütün komünlere aynı statüyü vermemekteydi. Öte yandan bu husustaki en büyük adımlardan biri, Venedik'e Sûr şehrinin ele geçirilmesinde yapacakları yardım karşılığında verilen ayrıcalıklardı. 1123 yılında Kudüs kralı II. Baudouin'in Müslümanlar tarafından esir edilmişken şehrin patriği Picquigny'li Gormond ile Venedikliler arasında Pactum Warmundi imzalandı. Bu doğrultuda Venedik'in askerî yardımı karşılığında komünlerin yaşamında yeni bir aşamaya geçildi. Venediklilere ticarî ayrıcalıklar ve Sûr'un üçte biri verildi. Böylece burada bir bakıma özerk bir yapı oluştu. Nitekim kentte hâkim oldukları Venedik mahallesinin tüm sakinleri üzerinde otoriteleri vardı. Onlara sağlanan ayrıcalıklar, herhangi bir Haçlı baronuna bile sağlanmamıştı. Ancak buradaki ayrıcalıkların temel sebepleri unutulmamalıdır. Zira Haçlıları bu politikaya mecbur bırakan durum, sahil şehirlerinin ele geçirilmesine dair olan zorunluluktur. Buradan Batı ile iletişimlerini sürdürebilir, krallığa hacılar ve göçmenlerin gelmelerini sağlayabilirlerdi. Ancak bunlar için Haçlıların bir donanması yoktu. Dolayısıyla İtalyanlardan hâkimiyet kurulması gereken kıyı kentleri için yardım almak zorundalardı.

Nihayetinde üç İtalyan cumhuriyetinin de Akkâ ve Sûr'da kendi merkezleri vardı. Bunlar dışında Cenova ve Venedik'e Beyrut'ta ve yine Cenova'ya Hayfa'da imtiyazlar verildi. Ancak krallığın onlara olan bakış açısı zamanla değişti. İtalyan cumhuriyetlere verilen muafiyetlerin krallığa yansıyan ekonomik zararları vardı. Devlet bunu ticarî hacmin artmasını umarak engellemeyi hedefledi. Yine de bazen

sorunlar yaşandı. Franklar zaman zaman cumhuriyetlerin mülklerini kısıtlamaya veya imtiyazları kullanmalarını engellemeye çalıştı. Ayrıcalıkların pratikteki etkisi de büyük farklılıklar gösteriyordu. Ancak alınan önlemler muhtemelen sınırlıydı.

Haçlılar İtalyanlara çeşitli ayrıcalıklar verirken onların muhtemelen krallığın bütün şehirlerine dağılmalarını istemişlerdi. Ancak İtalyanlar ticarî çıkarları gereği Sûr ve Akkâ gibi önemli liman kentlerine yoğunlaştılar. Buraların ticarete hâkim bölgeler olması ve İtalyan nüfusu fazlaca barındırması dikkat çekiciydi. Gerçi Latin Doğu'daki İtalyanlar da birbirleri ile rekabet halindeydiler. Bunun sebebi muhtemelen bölgeye göç etmek ve kolonileşmek değildi. Esas hedefleri, Akdeniz'in doğu kıyıları ile Avrupa arasındaki iletişim ve ticarete egemen olmaktı. Zira ekonomik güçlerini korumaya odaklandılar. Kendi bölgelerinde yaşayan Yahudi ve Süryânî halka da muhtemelen benzer sebeple iyi davrandılar. Ticaretle ilgilenerek kazançlarını artırmaya çalışan bu insanlar, genelde Latin Doğu'nun mallarını Avrupa ülkelerine satarak kısa sürede öne çıktılar. Bu gibi sebepler, onların kıyıda uzakdaki kentleri tercih etmemelerine sebebiyet verdi. Dolayısıyla kralların Kudüs başta olmak üzere bölgenin nüfusunu artırmak için İtalyanları bölgeye çekmeye çalışması işe yaramadı.

XIII. yüzyıla kadar, Venedik ve Pisa'nın temel yapısı pratiğe dayalıydı. Bazı idarî işlevlerle hızlıca ilgilenilirdi. Bunlara mahallelerin kiliselerine bağlı rahipler, ana şehirden gelen ziyaretçi memurlar veya geçici temsilci statüsünde olan gezgin tüccarlar bakardı. Ancak Cenova daha farklı bir yol izledi. 1125'ten itibaren Cübeyl'i ve diğer şehirlerdeki mülklerini Embriaco ailesine kiraladı. Bu ailenin üyeleri, Cenova'ya yaptıkları ödeme karşılığında bölgeyi uzun süre ellerinde tuttular.

Genel olarak bakıldığında Haçlıların İtalyanlardan aldığı donanma yardımları sosyo-ekonomik açıdan zaman zaman devleti zorlayan sonuçlar doğurmuştu. Bu doğrultuda kıyı şehirlerine yerleşmeleri ve burada kendi ayrıcalıklarını kullanarak ticaret yapmayı sürdürmeleri, Frank ve yerli halkı zaman zaman rahatsız etmiş olabilir. Onların Haçlı Seferleri'ne katılmadan bu mücadelelerden maddî pay almaları, Latin Doğu'da zamanla daha da zenginleşmelerine yol açacaktı.

2. Yerli Hristiyanlar

2.1. Latinlerin Yerli Hristiyanlara Olan Tutumu

Franklar, ele geçirdikleri toprakların ve bölge halkının yöneticisi konumundaydı. Orta Doğu'da yaşayan toplumların arasında Hristiyan dinine mensup olanlar da Haçlı devletlerinin tebaaları durumundaydı. Ancak onların geçmişlerine bakıldığında, dinî detaylardaki farklılıkların etkisiyle hem Bizans'ın Ortodoks Kilisesi hem Roma Katolik Kilisesi ile yüzyıllarca sorun yaşadıkları görülmektedir. Nitekim bir kısmı literatürde “Yerli” veya “Doğulu Hristiyan” olarak zikredilen bu kesim, kendi inançlarına sahip çıkmak pahasına Bizans İmparatorluğu'nun çeşitli baskılarına direnmişti. Gelişmelerin temeline bakıldığında, İstanbul'da toplanan Kadıköy Konsili (451) ile Hristiyanların tek çatı altında birleşmesi amaçlanmış ancak başarılı olunamamıştı. Dolayısıyla bu cemaatler dinî birliği reddederek kendi kiliselerini oluşturmuşlardı. Ermenilere ait olan Gregoryen Kilisesi, İskenderiye merkezli Kıpti Kilisesi ve Antakya temelli Süryânî Kilisesi (Yakûbîler) kabul ettikleri Monofizit inancı korumuşlardı. Bu topluluklara ek olarak Nestûrîler (Doğu Süryânîleri) de benzer bir tutum izlemişlerdi. Dolayısıyla onların gerek Bizans ile gerek de Roma Kilisesi ile ilişkileri kötüydü. Nitekim bu sebeple çoğu, VII. Yüzyılda başlayan İslâm fütuhatını olumlu karşılamıştı. Böylece bilhassa Bizans İmparatorluğu'nun baskısından kurtulmuşlar, güven içerisinde kendi inançlarına uygun yaşayabilmişlerdi.⁴⁶² Onların bu tutumu ve dindaşları ile olan ayrılıkları, Haçlılarla oluşan ilişkilerin temelini oluşturacaktı.

Bölgenin nüfusuna detaylı olarak bakıldığında, XII. yüzyılın ikinci yarısında Kudüs Krallığı'nı ziyaret eden Alman rahip Johannes von Würzburg'un ifadesine göre krallık topraklarında Batılıların yanı sıra Bizanslılar, Gürcüler, Ermeniler, Yakûbîler, Süryânîler, Nestûrîler, Hintliler, Mısırlılar, Kıptiler ve muhtemelen Etiyopyalılar gibi birçok etnik ve dinî grup bir arada yaşamaktaydı.⁴⁶³ Filistin topraklarına ziyaretini anonim olarak kaleme alan başka bir hacı da krallıkta

⁴⁶² Mehmet Çelik, “Süryânîler”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 177; Aydın Usta, “Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler”, s. 369-370.

⁴⁶³ Johannes von Würzburg, s. 69.

Bizanslılar, Süryânîler, Ermeniler, Gürcüler, Yakûbîler ve Nestûrîlerin yaşadığını yazmıştır.⁴⁶⁴ Esasen Nestûrîler de Süryânî idi ancak onlar Haçlıların ele geçirdiği bölgelerde sayıca azlardı. İki yazarın da Melkâîlerden (Melkîler) bahsetmemesi ise ilginçtir; çünkü Ortodoks olan bu kesimin nüfus sayısı bilinmese de sayılarının az olmadığı düşünülmektedir. Muhtemelen Bizanslılar diye bahsettikleri Melkâîlerdi.⁴⁶⁵ Bu topluluklar Hristiyanlardı ancak aralarındaki dinî farklılıklar, bölünmelerine yol açmıştı. Örneğin Melkâîler, diğerlerinden farklı olarak Bizans Ortodokslardı. Ayinlerinde Grekçe kullanırlardı ancak iletişim dilleri Arapça idi.⁴⁶⁶ Kudüs'te temsil edilen az sayıda Kıpti de vardı. Piskoposları, Rum patrikleri gibi taç giyerdi.⁴⁶⁷ Ancak onların çoğu Mısır'da, Müslüman yönetimi altında zulüm görmeden yaşadıkları için muhtemelen Franklar tarafından düşmanlıkla karşılandılar.⁴⁶⁸ Ek olarak kutsal topraklarda yüzyıllardır Rumlar, Gürcüler ve Ermeniler de yaşamaktaydı. Bu topluluklar da Haçlıların gelişinden etkilenmişlerdi.

Latin Doğu'nun yerlileri olan ve yüzyıllardır bu bölgede ikâmet eden topluluklar, uzun bir dönem kendilerine hâkim olan Müslümanlarla temas halindeydiler. Jacques de Vitry'nin, Melkâîlerden bahsederken onların Arapça konuştuklarını belirtmesi bu sebeple oldukça doğaldır. Nitekim Süryânî bir patrik

⁴⁶⁴ **Anonymous Pilgrims I.-VIII.**, s. 27-29. Krallık topraklarındaki bu yerli unsurların sayıları tam olarak tespit edilememiştir. Bununla birlikte hacıların bölgeye olan ziyaretleriyle ilgili notlar ve kroniklerde yer alan bazı kayıtlar sayesinde yerli halklarının ülke içindeki dağılımı hakkında malumat sahibi olmak mümkündür. Buna ek olarak İngiliz Arkeoloji Okulu'nun 1979 yılında başlattığı bir proje ile Kudüs Haçlı Krallığı'nın kullandığı yaklaşık 400 kilise hakkında elde edilen bilgiler de bu konuda fikir vermektedir. Böylece ulaşılan malumat sayesinde krallık topraklarındaki yerli unsurların yoğunlaştıkları bölgeler üzerinden bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Bkz: Pringle, **a.g.m.**, s. 152-153; Trk. terc. Gül, s. 103-104.

⁴⁶⁵ Joshua Prawer, "Social Classes in the Latin Kingdom: the "Minorities", **A History of the Crusades: The Impact of the Crusades on the Near East**, V, s. 66-67.

⁴⁶⁶ Jacques de Vitry, **a.g.e.**, s.68-69; Prawer, "Minorities", s. 66-6. Jacques de Vitry'nin de fark ettiği üzere Yerli Hristiyanların arasında Arapça kullanımı yaygındı. Griffith'e göre bu husus, VIII. yüzyıldan beri Müslüman hâkimiyetinin uyguladığı ve Haçlıların bölgeye gelmelerinden önce de doruk noktasına çıkan 'Araplaştırma' politikasının bir ürünüydü. Bkz: Sidney H. Griffith, "The Church of Jerusalem and the 'Melkites': The Making of an 'Arab Orthodox' Christian Identity in the World of Islam (750-1050 CE)", **Christians and Christianity in the Holy Land: from the Origins to the Latin Kingdoms**, 2006, s. 175-176.

⁴⁶⁷ Claude Reignier Conder, **The Latin Kingdom of Jerusalem**, Abingdon 2011, s. 221. Barber, Kıptilerin İskenderiye'yi merkez edindikleri ve orada yoğunlaştıkları için Haçlılar açısından ancak kral Amaury'nin Kuzey Mısır'ı ele geçirmesinin ardından önem kazandıklarını düşünmektedir. Bkz. Barber, **a.g.e.**, s. 81.

⁴⁶⁸ Benjamin Z. Kedar, "Latins and Oriental Christians in the Frankish Levant, 1099-1291", **Sharing the Sacred: Religious Contacts and Conflicts in the Holy Land, First-Fifteenth Centuries CE**, (ed. A. Kofsky and G.G. Stroumsa), Jerusalem 1998, s. 213.

olan Mihail ve ismini vermeden eserini yazan hemşehrisi, Müslümanlarla paylaştıkları ortak dil ve ırkın önemini vurgularlar. Bizans'ın aksine bir tutum sergileyen Araplar ve Türkler, farklı dinden olmalarına rağmen yerlilere genelde hoşgörölü davranmışlardı. Nitekim Mihail, XII. yüzyılda başlayan Latin hâkimiyetinden bahsederken mevcut durumu İslâm egemenliğı ile karşılaştırır. Burada Franklarla dindaş olmalarına rağmen Müslümanlarla daha güçlü bir yakınlığa sahip olduklarını düşündüğünü belirtir.⁴⁶⁹ Bu detay birçok açıdan incelenebilir. Müslümanların daha uzun süre bölgede bulunması kültürel teması artırmış olabilir. Ancak yerlilerin Latinlerle dindaş olmaları da önemli bir husustur. Ortak inanç kalıpları etrafında birleşme ihtimallerine rağmen Süryânî Mihail'in gözlemlediğı üzere bu husus yeterli olmamıştı. Dolayısıyla dindaşlık, yerli Hristiyanlar ile Franklar arasında beklenen birliğin oluşması için tek başına yeterli değildi.

Yerli Hristiyanların durumu genelde karışıkı. Geçmişte diğler devletlerin tavırları, onların Franklara karşı izleyeceğı tutumları belirlemede etkili olmuştu. Örneğın aralarından birçok kişinin düşman olarak gördüğü Bizans'a dair korkuları halen canlıydı. Haçlıların bu dönemde Latin Doğu'ya sefere çıkması, halkın endişelenmesine sebebiyet verdi. Nitekim bu sebeple Süryânîler kaos ortamında Bizans zulmüne tekrar maruz kalma ihtimaline karşın Franklarla iş birliğı oluşturma fikrini benimsedi.⁴⁷⁰ Yakûbîler ise aksine Müslüman hâkimiyetinde yaşamaya devam etmekten yanaydılar.⁴⁷¹ Genel olarak bakıldığında Yerli Hristiyanların ilk etapta Franklara karşı düşmanlık hisleri beslemedikleri görölmektedir. Hatta Ermeniler gibi onların gelişine sevinenler de vardı. Tabi bu durumun temel sebebi Batılı dindaşlarını tam olarak tanınamalarıydı. Onları umutlandıran husus iki tarafın da Hristiyan olmasıydı. Nitekim Süryânî Mihail yazdığı vakainamede Frankların bütün Hristiyanlara iyi davranacağını vaad ettiklerini belirtmektedir.⁴⁷² Onun bu beklentisinin sebebi Haçlıların Doğu'daki dindaşlarını kurtarmak için geldiklerini dillendirmesiyle ilgili olabilir. Hatta bu ümidi besleyen başka birçok kişinin daha

⁴⁶⁹ Smail, **a.g.e.**, s. 51-52.

⁴⁷⁰ Philip K. Hitti, "Haçlı Seferlerinin Doğu Hristiyanlığı Üzerindeki Etkileri", Trk. terc. S. Haluk Kortel, **Folklor/edebiyat**, 16. Sy. 61, 2010, s. 229.

⁴⁷¹ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 270.

⁴⁷² Süryânî Mihail, **a.g.e.**, s. 40.

olduğu düşünülebilir. Ancak bu umut ve Doğulu Hristiyanların “kurtuluş tasavvuru” konusunda atlanmaması gereken bir detay vardır: Bu toplulukların özgür bir devlet kurmak gibi bir niyetleri yoktu. Amaçları özerk bir yönetimden ziyade dinî vecibelerini rahatça yerine getirmektir. Nitekim Prawer’ın dediği gibi “*İbadet özgürlüğü bütün Hristiyan mezheplerinin en büyük hayali olduğundan, Hristiyan Doğu, Frenk yeni gelenlere karşı tavrını bu ölçütle belirlemiştir.*”⁴⁷³ Dolayısıyla onların tutumları yaşam şartlarının iyileşmesiyle ilintiliydi; yeni bir siyasî oluşum kurmakla değil.

Başlangıçta Haçlıların yerlilere karşı nasıl bir tutum izleyecekleri net değildi. Onların Kudüs Krallığı’nın kuruluş sürecine kadar bu konuda bir karar almadıkları görülmektedir. Nitekim Papa II. Urbanus da herhangi bir emir vermemişti.⁴⁷⁴ Monofizitler 451 yılında yapılan Kadıköy Konsili’nden beri sapkın olarak görülmekteydiler. Bu sebeple Franklar için dinî inanış ve ritüellerde farklılıklar olmasına rağmen Ortodoks Kilisesi doğru iman olarak kabul ediliyordu. Diğer taraftan Ermeni ve Süryâniler ise onların gözünde sapkınlardı. Nitekim I. Haçlı Seferi esnasında Yerli Hristiyanların Franklara yardımcı olmalarına karşın yeni gelenlerin onlara bakışı değişmemişti. Ancak yine de alınacak tavır konusunda kafaları karıştı. Nihayetinde geldikleri bölgede aynı dini paylaşımlarına rağmen detaylarda birbirinden ayrılan birçok topluluk bulunmaktaydı. Konuştukları diller, ibadet biçimleri, gelenek ve görenekleri tamamen farklıydı. Bu sebeple Latin Doğu’da çeşitli mezhepler bir arada ve Haçlıların tebaası olarak varlıklarını sürdüreceklerdi.⁴⁷⁵ Frankların bu toplulukları tanınması ve bölgeye alışması da zaman alacaktı. Beklentiler ve hedefler, taraflar arasındaki ilişkilere yön verecekti.

Haçlılar yeminlerini edip hazırlıklarını tamamladıktan sonra ilk sefere çıktıklarında başarılı oldukları takdirde nasıl bir strateji izleyecekleri hususunda detaylı bir planlama yapmamışlardı. Farklı bölgelerden liderler ile yine onların hizmetindekilerin, şövalyeler ve halk yığınlarının sağ salım Kudüs’e ulaşması ana

⁴⁷³ Prawer, *The Crusaders’ Kingdom*, s. 216-217.

⁴⁷⁴ Richard, *a.g.e.*, s. 138.

⁴⁷⁵ Prawer, *The Crusaders’ Kingdom*, s. 214-215; MacEvitt, *a.g.e.*, s. 101-102; Prawer, “Minorities”, s. 70; Ebru Altan, “Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları”, *Sosyologca*, 2012, s. 64; Aydın Usta, “Haçlı Seferleri Döneminde Sur Şehri”, *Belleten*, 83, sy. 297, 2019, s. 455.

hedefli. Karşılaşacakları yerlilere nasıl davranacakları gibi hususların ise bir bakıma yoldayken şekillendiği düşünülebilir. Frankların, Latin Doğu coğrafyası ile insanı hakkında doğru ve yeterli bilgiye sahip olmaması belki de bu durumun sebeplerinden biriydi. Nitekim Haçlılar ilk etapta, tanımadıkları bu toplulukları anlamakta zorlandılar. Birçok farklı inançtan olan ama Hristiyanlık çatısı altında birleşen bu kişiler, sanki Müslümanmış gibi giyiniyor ve Arapça konuşuyorlardı. Dolayısıyla sürecin iki tarafı da zorlayacağı aşıkardı.

Haçlıların Suriye-Filistin coğrafyasının yerli halkına dair olan tutumuna ilk örneklerden biri, Antakya'nın ele geçirilmesinden (3 Haziran 1098) sonra görüldü. Burada herkesin saygı duyduğu, yol gösterici olarak görülen papalık temsilcisi Adhemar'ın ölümü ve devam eden zorluklar, birçok kişiyi endişeye sevk etti. Bu sebeple Haçlılar, Papa II. Urbanus'a bir mektup göndererek onun rehberliğine muhtaç olduklarını belirttiler. Türkleri ve kâfirleri yendiklerini ancak Rum, Ermeni, Süryânî ve Yakûbîlere karşı başarısız olduklarını yazdılar. Hatta bu sebeple Papa'yı Anadolu'ya, adı geçen heretik⁴⁷⁶ addettikleri kimselere karşı beraber savaşmak için davet ettiler.⁴⁷⁷ Bu durum bir yanıyla da ilginçtir, çünkü Albertus şehir alındığında bölgedeki Süryânî ve Ermenilerin durumdan hoşnut olduğunu dile getirmiştir.⁴⁷⁸ Ancak Fulcherius'un heretik olarak tanımladığı Doğu Hristiyanlarına karşı başarısızlığı vurgulaması Frankların onlara bakışının dostane olmadığını, ayrıca bu unsurlara karşı nasıl bir tutum içinde olmaları gerektiği hususundaki belirsizliği de ortaya koymaktadır.

Haçlıların arasında Doğulu Hristiyanların yok edilmesini isteyenler de vardı. Böyle bir politika uygulanmadı ancak Prawer'a göre ortaya çıkan tavırlar, Haçlıların siyasî ve sosyal düzeni için ölümcül bir etkiye sahipti.⁴⁷⁹ Sonuç olarak Papa Anadolu'ya gelmedi ve Haçlılar, Kudüs'ü ele geçirdikten sonra ancak toplumsal

⁴⁷⁶ Grekçe haireo fiilinden türeyen heresy (sapkın) kelimesi, aslında belirtilen topluluğu aşağılayan bir terimdir. Ana dinî gruptan kopan toplulukları ifade eder. Nitekim çoğunlukla Katoliklerin kullandığı bir ifadedir. Bkz.: Hamilton, **The Latin Church**, s. 159; MacEvitt, **a.g.e.**, s. 100-101; Mehmet Aydın, "Hristiyanlık, Mezhepler ve Tarikatlar", **DİA**, XVII, İstanbul 1998, s. 353.

⁴⁷⁷ Fulcherius Carnotensis, İng terc. Ryan, s. 111; Trk. terc. Barlas, s. 95; **Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088-1100**, (ed. Heinrich Hagenmeyer), Innsbruck 1901, s. 164; MacEvitt, **a.g.e.**, s. 1.

⁴⁷⁸ Albertus Aquensis, s. 283.

⁴⁷⁹ Prawer, "Minorities", s. 72.

meselerle ilgilenmeye başlayabildiler. Dolayısıyla taraflar arasındaki ilişkiler plansız olup sürecin getirdiklerine göre stratejiler değişecekti.

Bölgedeki farklı Hristiyan topluluklarının Müslümanlara olan benzerliği Haçlılar açısından sorun teşkil etmekteydi. Çünkü Antakya kuşatması esnasında ordugaha çok sayıda casus bulunmasına rağmen bunların kendilerini Rum, Süryânî veya Ermeni olarak tanıttıkları bilinmektedir. Nitekim casusların kıyafetleri, davranışları ve hatta şiveleri, hali hazırda yerli Hristiyanlara çok benziyordu. Bu sebeple birer Müslüman oldukları anlaşılamamıştı.⁴⁸⁰

Sefere bizzat katılan anonim bir Haçlı müellifi de Antakya ablukası esnasında ordugaha gelen Ermeni ve Süryânîlerden bahsetmektedir. Yazar bu gelenlerin casus olduğunu, onların eşlerinin halen Antakya’da bulunmasından anlamıştı.⁴⁸¹ Bu bilgilerden yola çıkılarak Antakya’da yaşayan Süryânîlerin bir kısmının Müslümanlara yardım ettiği ve Haçlı hâkimiyetine sıcak bakmadığı düşünülebilir.⁴⁸² Bu durumun sebebi belki de tam manasıyla tanımadıkları Franklara güvenmemeleri olabilir. Nitekim ilerleyen süreçte, Haçlıların civar şehirleri ele geçirdikten sonra genelde yerli nüfusu yok etme yoluna gittikleri görülmektedir. İşte bu dönemde, bölgede Hristiyan, Müslüman ve Yahudi topluluklar da hayatlarını devam ettirdiklerinden dış görünüş ve kıyafetleri Müslümanlara benzeyen pek çok Yerli Hristiyan da onlarla beraber zulme uğrayıp öldürülmüştü.⁴⁸³

1099 yılında Kudüs ele geçirildiğinde şehrin Latin Patriği unvanını henüz elde eden Arnoul de Rohes, ilk olarak Kutsal Haç’ın yerini söylemeleri için Süryânîleri zorlamıştı.⁴⁸⁴ Bu tutum daha öncesinde Müslümanlar tarafından bile

⁴⁸⁰ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 221; Trk. terc. Ayan, **Willermus Tyrensis Haçlı Kroniği, Başlangıçtan Kudüs Zaptına Kadar**, I, İstanbul 2016, s. 187.

⁴⁸¹ , **Anonim Haçlı Tarihi**, s. 83.

⁴⁸² Runciman, **a.g.e.**, I, s. 167; Zafer Duygu, “XII. Yüzyılda Süryaniler ve Haçlılar, Farklı Bir Haçlı Perspektifinden Haçlı Seferleri”, **Uluslararası Midyat Sempozyumu (7-9 Ekim 2011)**, s. 538.

⁴⁸³ Prawer, **The Crusaders’ Kingdom**, s. 218; Prawer, “Minorities”, s. 62. Öte yandan, Baudouin du Bourg ve Tancred’in de içinde yer aldığı bir ordu Bethlehem’e gitmiş ve burada yaşayan Rumlar ve Süryâniler tarafından büyük bir sevinçle karşılanmışlardı. Dolayısıyla, şayet bu bilgi doğruysa, bazı yerli Hristiyanların Haçlı egemenliğine olumlu baktığını söyleyebiliriz. Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 115; Trk terc. Barlas, s. 98, 99.

⁴⁸⁴ Raimundus Aguilers, İng. terc. Hill, Hill s. 131-132; Trk. terc. Genç, s. 215-216; Willermus Tyrensis, I, İng terc. Krey, s. 385; Trk. terc. Ayan, II, s. 32; Runciman, **a.g.e.**, I, s. 227. Willermus,

sergilenmemişti. Şimdi kendi dindaşlarından gördükleri bu muamele karşısında yerliler manevî olarak yıprandılar, çeşitli açılardan zarar gördüler. Batılılar ise bu süreçte yerlilerin değerlerine eleştirilerde bulundular ve onları inançsız olarak gördüler. Dolayısıyla bu husus iki taraf arasında düşmanlık tohumlarının ekilmesine sebebiyet verdi. İleride birçok olumlu ve dostane ilişkiler de yaşandı. Ancak temelin sağlam olmaması ve hatta düşmanlığa dayanması önemli bir sorundu.

Arnoul'dan sonra patriklik makamına geçen Daimbert de halefine benzer bir tutum sergiledi. Bölgeyi terk ederek Kıbrıs'a kaçan yerli Hristiyan din adamlarının boş kiliselerine, mülklerine ve makamlarına el koydu. Böylece artık ruhban sınıfı Franklardan oluşmaktaydı. Nitekim Kutsal Mezar Kilisesi'nde Lâtin adetlerine göre olmayan bütün dînî âyinler de kaldırıldı. Normalde Müslümanların izniyle burada her mezhepten mihraba sahip olan Yerli Hristiyanlar artık bu ayrıcalıklarını kaybettiler. Dolayısıyla bölgede yaşayan Ermeni, Kıpti, Yakûbî veya Nestûrî fark etmeksizin farklı mezhepten birçok insan mağdur oldu. Urfalı Matheos'a göre Franklar bu dönemde çok fazla günah işlediler ve hatta dînî mekânlarda rahibeleri bulundurmaya başladılar.⁴⁸⁵ Dolayısıyla Haçlılar bölgeye ilk geldiklerinde onlara karşı olumlu bir tutum sergileyen yerli Hristiyanlar, kısa sürede bunun bir hata olduğunu anlayarak güvenlerini yitirmiş ve Franklara şüpheyile yaklaşmaya başlamışlardır.

Gerçekten de XII. yüzyılın başlarında Yerli Hristiyanlar umduklarının aksine çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardı. Yaşanan katliamlar ve savaş ortamından zarar gördüler. Dindaş olmalarına rağmen krallık onlardan arazi ve ticaret için vergiler aldı. Bu gibi sebeplerle de içlerinden bazıları İslâm beldelerine göç ettiler.⁴⁸⁶ Hem tarihsel sürece bakıldığında hem de yaşanan sorunlar düşünüldüğünde Yerli Hristiyanların Müslüman kültürüne aşinalığı burada önemli bir husus olarak görülebilir. Zira bu topluluklar yüzyıllar boyunca birlikte yaşadılar. Nitekim bu dönemde de nüfus hem Haçlı hem İslâm topraklarına dağılmıştı. Smail de “*Onlarla*

baskıdan bahsetmez, sadece Kutsal Haç'ı bir Suriyeli'nin çabaları sayesinde bulduklarını belirtir. Ancak Raimundus Haçlıların yerlileri zorladıklarını belirtmekten çekinmez.

⁴⁸⁵ Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), s. 207-208; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 59; Asbridge, *a.g.e.*, s. 122; Hitti, “Haçlı Seferlerinin Doğu Hristiyanlığı Üzerindeki Etkileri”, s. 230; Usta, “Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler”, s. 379.

⁴⁸⁶ Akın, *a.g.t.*, s. 59, 65.

Latin derebeyleri arasında ortak bir inanç bağı vardı, ama aynı zamanda tarih, dil ve alışkanlıklarla da Müslümanlara bağlıydılar.” Şeklinde mevcut yapıyı açıklayarak durumun zorluğunu gözler önüne sermektedir.⁴⁸⁷ Zira yerlilerin Müslüman tebaası iken daha olumlu şartlarda yaşadıkları unutulmamalıdır. Prawer, Haçlıların bir süre sonra yerlilere bazı açılardan iyi davranmaya başladıklarını belirtir. Ancak, ilk karşılaşmalardaki zulümlerin Doğulular tarafından unutulmadığı da bir gerçektir.⁴⁸⁸ Bunun bir diğer kanıtı da Yerli Hristiyanların Müslümanlarla iş birliği yapma eğilimidir. Ek olarak aralarından birçoğu yaklaşık iki asır süren Haçlı hâkimiyeti esnasında Müslümanların kontrolü altındaki bölgelerde yaşamaya devam etmişlerdi. Bunun sebebi ilk etapta yaşanan katliamların yanı sıra, Frankların ilerleyen süreçte izlediği bazı politikalar olabilir. Devlet içerisinde yaşayan yerli Hristiyanlar dahil herkesin yasal statüsü Franklardan aşağıdaydı. Bu durum onları dışlanmış hissettirmiş olabilir.⁴⁸⁹ Zira Haçlı tarih yazımında da bu husus göze çarpar. Yazdıkları eserlere baktığımızda Yerli Hristiyan kimliğini kasten gizleyen bir yazım şekli görülmektedir. Fulcherius Carnotensis, Albertus ve Willermus onlardan bahsederken “*Graecus*”, “*Surianus*” ve “*Armenus*” kelimelerini kullanmışlardı. Ancak bunlar genelleyici ifadelerdi; üçü de dilsel açıdan halkı ayırmaktaydı. “*Graeci*” Yunanca konuşan Hristiyanlar; “*Suriani*” Arapça veya bazen Süryânîce konuşan Hristiyanlar ve “*Armeni*” Ermenice konuşan Hristiyanlardı. Dolayısıyla terimler doğru dilleri tanımlasa da teolojik olarak çarpıktı. Sorun bilhassa *Surianus* kelimesinde idi. Çünkü Arapça konuşan bir Hristiyan’ın hangi cemaatten olduğu belirtilmemekteydi. Söz konusu kişi Melkâî, Mârûnî, Yakûbî veya Nestûrî olabilirdi.⁴⁹⁰ Kaynaklar ile ilgili benzer bir sorun Müslüman coğrafyasında da geçerlidir. Müellifler yaşanan bir olayı aktarırken faillerin hangi cemaatten

⁴⁸⁷ Smail, *a.g.e.*, s. 52.

⁴⁸⁸ Prawer, *The Crusaders’ Kingdom*, s. 218.

⁴⁸⁹ Prawer, *The Crusaders’ Kingdom*, s. 227; Ellenblum, *Frankish Rural Settlement*, s. 8.

⁴⁹⁰ MacEvitt, *a.g.e.*, s. 102; Hamilton, *The Latin Church*, s. 159. Bu terimle ilgili olarak yapılan araştırmalar için bkz.: Joseph Nasrallah, “Syriens et Suriens,” *Symposium Syriacum 1972*, Rome 1974, s. 487–503; Johannes Pahlitzsch, *Graeci und Suriani im Palästina der Kreuzfahrerzeit: Beiträge und Quellen zur Geschichte des griechisch-orthodoxen Patriarchats von Jerusalem*, vol. 15, 2001, s. 181–188.

olduklarını genelde belirtmemekteydiler. Bizans kroniklerinde ise Yerli Hristiyanlar nadiren zikredilirlerdi.⁴⁹¹

Kudüs ele geçirildiğinde ilk yapılması gereken, buradaki düzene karar vermektir. Oysa Haçlıların tutumları, toplumsal birliğin oluşması ihtimalini güçleştirmişti. Kutsal Mezar Kilisesi'nde yaşananlar da dikkat çekiciydi. Yüzyıllardır Grek, Gürcü, Ermeni, Yakûbî veya Kıpti bütün Doğu Hristiyan mezhepleri Kutsal Mezar Kilisesi'nde ayrı bir mihraba sahipti. Ancak alınan kararlar birlikte bu kilise artık sadece Haçlılara aitti. Bizans Ortodoksları buradaki liderlik konumlarını yitirmişler ve Latinlerin üstünlüğünü kabul etmeye zorlanmışlardı. Bizans halkına yardıma geldiklerini belirterek yola çıkan Batılıların bu tutumu ile Bizans Ortodoksları eski konumlarını yitirmişler ve Latinlerin üstünlüğünü kabul etmeye zorlanmışlardı.⁴⁹² Haçlılar ise tek başlarına Doğu'ya hâkim olabildikleri için bölgenin efendisi olmak ve bu askerî üstünlüklerini fiilen de göstermek istemektedirler. Sapkın addettikleri kiliselere kötü davranarak amaçladıkları buydu.⁴⁹³ Yaşananlara bakıldığında Doğu Hristiyanları'nın Müslüman hâkimiyetindeyken daha iyi şartlarda hayatlarını sürdürdükleri, sosyo-ekonomik olarak daha iyi durumda oldukları düşünülmektedir. Bu hususun da etkisiyle Yerli Hristiyanlardan Süryânîlerin, dindaşları olan Batılılara sempati duymadıkları görülmektedir. Bölge Haçlıların eline geçtiğinde yeni hâkimlerinin tebaası olarak yaşamlarını sürdürdüler; dolayısıyla belki de onlarla anlaşabileceklerini umdular. Ancak genel anlamda, yüzyıllarca bir arada yaşamamanın verdiği duyguyla, Müslümanların idaresi altında yaşamaya daha yatkınları.⁴⁹⁴ Haçlı topraklarında onların dilleri ve kültürleri Müslüman gibi görülmelerine yol açmış ve hem dinî hem

⁴⁹¹ Duygu, **a.g.m.**, s. 537.

⁴⁹² Johannes Pahlitzsch and Daniel Baraz, "Christian Communities in the Latin Kingdom of Jerusalem (1099–1187 CE)", **Christians and the Christianity in the Holy Land: From the Origins to the Latin Kingdoms**, (ed. Ora Limor and Guy G. Stroumsa), Turnhout 2006, s. 206, 207; Altan, "Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları", s. 65. Kıpti Hristiyanlar, Kudüs'te IX. Yüzyıldan itibaren bir kiliseye sahip olmuştu. Haçlılar bölgeye geldikten sonra ise Azize Mecdelli Meryem (Sainte Marie Madeleine) Manastırı'nı Yakûbîlerle ortak kullanmaya başlamışlardır. Bkz.: İsmail Taşpınar, "Hristiyanlık'ta Kudüs", **Huzur Bekleyen Şehir Kudüs**, İstanbul 2020, s. 160 vd.

⁴⁹³ Hamilton, **The Latin Church**, s. 14.

⁴⁹⁴ Duygu, **a.g.m.**, s. 536, 539. Müslüman hâkimlerin Hristiyan tebaaya olan tutumları için bkz.: Levent Öztürk, **İslâm Toplumunda Hristiyanlar**, İstanbul 2012; Zafer Duygu, "İslam Hâkimiyeti Altında Süryaniler (VII.-XII. Yüzyıllar)", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2009.

siyasî açıdan adeta ikinci plana itilmişlerdi.⁴⁹⁵ Bu yeni dönemde aslında Haçlılarla yerli dindaşları müttefik olabilirdi; ancak hem toplumsal hem de dinî açıdan onlara zarar verdikleri için bölge halkı tarafından istenmediler.

Haçlılar, kiliselere kendi din adamlarını atadılar. Bu tutumlarının dinî bir sebebi de vardı. Şöyle ki, bu bir çeşit zorunluluktan. Kilise kurallarına göre aynı bölgede bir Ortodoks Bizans, bir de Latin piskoposun durması adeta skandaldı. Bu yüzden Franklar hem kendi din adamlarını atadılar hem de bölgedeki halkları kendi mahkemelerine tâbi kıldılar.⁴⁹⁶ Latinler gerek kurumlara gerek bölgeye zamanla hâkim oldular, yerlileri de dindaş olsalar bile kendi hükümdarlıklarına bağlı tebaa olarak gördüler.

Roma Kilisesi ile Yerli Hristiyan cemaatlerin kiliseleri birbirlerinden oldukça farklıydı. Örneğin Roma'nın litürji, ayin usûlleri ve adetleri Süryânîlerle büyük ölçüde ayrılmaktaydı. Bu husus Frankların ilk zamanlardan itibaren onlardan uzak durmalarına yol açmıştı.⁴⁹⁷ Runciman, “*Sapık kiliselerden hiç birisi frank devletlerinde önem taşıymıyordu.*” Şeklinde genel bir yorum yapmaktadır. Nitekim Frank devletlerinin oluşum sürecinde bu yorumların doğruluğunu kanıtlayan birçok gelişme yaşanmıştı. Ancak diğer taraftan, toplumda yerlilere tutum açısından zamanla farklı görüşler de ortaya çıktı. Örneğin, bölgede bir süredir yaşayan Haçlılar daha ılımlı ve barış yanlısı davrandı. Öte yandan toplumsal birliğin oluşumuna engel olan bir grup vardı: Batı'dan henüz gelenler. Bunlar, krallığın yükseliş dönemine tekabül eden süreçte kutsal topraklara gelen ve savaştan yana olan kimselerdi. Söz konusu yeni muhacirler, bölgenin hâkimi olduklarını daha fazla vurgulamak için Doğulu Hristiyanlara ve diğer yerlilere mesafeli davrandılar. Üstelik bunun dinî açıdan bir gereklilik olduğunu belirttiler. Bu kimseler yerlilerden uzak durmayı sürdürmeyi seçtiler.⁴⁹⁸ Latin Doğu'da oluşan toplumu anlamlandırmakta zorlanan

⁴⁹⁵ Holt, **Haçlılar Çağı**, s. 38.

⁴⁹⁶ Prawer, “Minorities”, s. 73-74. Öte yandan manastırlar bu durumdan etkilenmedi. Ayrıca ilerleyen dönemlerde kentlerde ve köylerde Yerli Hristiyanlar piskoposlara da görevler verildiği düşünülmektedir. Bu sebeple Haçlıların dinî mekânları ve konumları ele geçirmelerine rağmen bazı yerler istisnayı oluşturdu. Prawer, “Minorities”, s. 74.

⁴⁹⁷ Duygu, **a.g.m.**, s. 543.

⁴⁹⁸ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 268, 270; Altan, “Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları”, s. 70.

“hâkim” Batılılar için, yerliler sadece “diğerleri” idi. Ernoul’un yazdıkları bu yorumu destekler görünmektedir:

*“Size Kudüs’teki ve Kudüs dışındaki kiliselerin, manastırların adlarını, yakınlardaki yerleri, Latinlerin sokaklarını saydım. Süryânîler, Grekler, Yakûbîler, Boaminler, Nasturiler, Ermeniler ve Roma’ya itaat etmeyen diğer insanların manastır ve kiliselerinin isimlerini saymayacağım. Bunların şehirde çok sayıda manastır ve kiliseleri vardır. Roma’ya itaat etmedikleri için bütün bu insanlardan bahsetmek istemiyorum.”*⁴⁹⁹

Ernoul’un Frank olmayanları yok sayan bu tavrı Batı’dan yeni gelen göçmenlerin yerli halka bakış açısını da yansıtmaktadır. Ancak genel anlamda da Kudüs Haçlı Krallığı toplumunda, Endülüs veya Sicilya’da gördüğümüz bir arada yaşayan halklardan daha farklı bir yapı oluşmuştu. Bu farklılığın temel sebebi, taraflar arasında uzlaşmacı olmayan kimselerin varlığıydı.

Meseleye Doğu Hristiyanları açısından baktığımızda, XIX. yüzyıl gibi geç bir tarihte yaşanan bir gelişme dikkate değerdir. Zira dokuz yaşında vefat eden Kral V. Baudouin’in kemiklerini yaklaşık beş yüz yıl sonra bulan Yerli Hristiyanlar, bunları merasimle şehir dışına götürdükten sonra lanetler okuyarak bir uçurumdan atmışlardı. Onların 1806 yılında, yani Latinlerin bölgedeki hâkimiyeti sona erdikten asırlar sonra böyle bir tavır sergilemeleri dikkat çekicidir.⁵⁰⁰ Nitekim günümüzde de bölgede yaşayanlar ilk Haçlı seferiyle yapılan saldırıları, yaşanacak sorunların kaynağı olarak görmektedir.⁵⁰¹ Dolayısıyla uzlaşmanın zorluğu yadsınamazdı.

Haçlı devletlerine genel olarak bakıldığında, bilhassa kuruluş dönemlerinde Doğu Hristiyanlarına olan yaklaşımlarında çeşitli ayrımların olduğu görülür. Bu hususta Prawer, Haçlıların pratikte Hristiyan mezheplerin hepsine aynı davranmadığını belirtir. Ona göre Müslüman egemenliğindeki durumları ile kıyaslandığında Bizans ve Melkâî kiliselerine daha kötü davranıldı. Nitekim bu

⁴⁹⁹ Ernoul Kroniği, s. 168; Denys Pringle, **Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land, 1187-1291**, New York 2016, s. 163.

⁵⁰⁰ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 60; Altan, “Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları”, s. 65.

⁵⁰¹ R. Denys Pringle, “The Christian Population of Palestine at the time of the Crusader Kingdom: The Evidence of the Churches”, **Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu**, Ankara 1999, s. 151; R. Denys Pringle, “Haçlı Krallığı Dönemi’nde Filistin’de Hristiyan Nüfus: Kiliselerin Tanıklığı”, Trk. terc. Muammer Gül, **Harran Üniversitesi İlahiyat Dergisi**, S: III, 2002, s. 102.

durumun etkisiyle aradaki düşmanlık da arttı. Öte yandan yazar, Haçlıların diğer topluluklara olan tutumunun nispeten daha ılımlı olduğunu düşünmektedir.⁵⁰² Örneğin Kudüs Haçlı kralları, tıpkı eskiden İslâm hâkimiyetinde olduğu gibi, Yakûbî patriklerin atamalarını düzenledi.⁵⁰³ Yine de kuruluş sürecindeki ılımlı tavırların nadir olduğu unutulmamalıdır. İlişkiler, toplumsal huzurun oluşturulmasına katkı sağlamaktan çok uzaktı.

Doğu Hristiyanları, Kudüs'ün el değiştirmesinin ardından yaşananlardan ve Latin patriklerin hasmane tutumlarından rahatsız olmaya başlamışlardı. Meydana gelen bir başka gelişmeyle bu sorun daha da büyüdü. Kudüs'te Paskalya zamanı kiliselerdeki ışıkları söndürüp Hz. İsa'nın kabrinden çıkan ışığı beklemek adettendi.⁵⁰⁴ Ancak sürekli yanan ışık bu sefer yanmadı. Urfalı Mateos, 24 Şubat 1101-23 Şubat 1102 tarihinde yaşandığını belirttiği bu olayı Frankların zalimane tavırlarının sonucu olarak görmektedir. Ona göre, Kutsal ateş, herkesin şaşkın ve telaşlı bekleyişinin ardından, Haçlıların diğer mezheplerden olanların mihraplarını kiliseye tekrar eklettikten ve rahibelerin görevlerine son vermelerinden sonra yandı.⁵⁰⁵ Bu gelişmenin ardından farklı mezheplerden Hristiyanlar ortak bir geçit alayı oluşturup aynı duayı okuyarak ibadet etti ve bu âyini Fulcherius Carnotensis düzenledi.⁵⁰⁶ Yaşananlarla birlikte artık Haçlılar daha ılımlı davranma yoluna gittiler.

Bu süreçte belirli bir stratejiden ziyade gidişata göre hareket edildiği düşünülebilir. Haçlılar toplumsal huzursuzluğun farkına vararak yerlilere olan tutumlarında değişikliklere gitmeye başladılar. Yahudi veya Müslüman nüfusa güvenmektense heretikler ile iyi ilişkiler kurmayı mantıklı buldular. Zamanla taraflar yumuşadıysa da tamamen huzur sağlanmadı. Yaşananların ardından Haçlıların karar vermesi gerekti: Ya net bir adım ile baskıları artırıp egemenlik sağlamlaştırılacak ya da yumuşama politikasına gidilip halk ile iletişim artırılacaktı.

⁵⁰² Prawer, "Minorities", s. 72.

⁵⁰³ Prawer, *The Crusaders' Kingdom*, s. 222; Holt, *Haçlılar Çağı*, s. 38.

⁵⁰⁴ Theoderich von Würzburg, *Theoderich's Description of the Holy Places*, s. 14; Arslan, *a.g.t.*, s. 62.

⁵⁰⁵ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 207-208. Fulcherius Carnotensis de bu olaydan bahseder, bkz. İng. terc. Ryan, s. 151; Trk. terc. Barlas, s. 134.

⁵⁰⁶ Richard, *a.g.e.*, s. 140.

Haçlıların nüfus eksikliği, Müslüman liderlerle yaşadıkları sorunlar ve Latin Doğu'da oluşturdıkları sistemi sağlamlaştırma çabaları, krallığın ilk zamanlarda karşılaştığı ciddi problemlerdendi. Bu meseleler onların yerlilere olan bakışlarını değiştirmelerine sebebiyet verdi. Bu zamana kadar gösterilen zalimane tutumun yumuşadığını göstermek için Doğulu Hristiyanlara ve Müslümanlara bazı haklar vermeye başladılar. Özellikle 1101 yılındaki seferlerin başarısızlığı, bu kararın alınmasına yol açmış görünmektedir. Kutsal Mezar Kilisesi'nde yaşanan kutsal ateşin yanmaması, belki de artık diğer mezheplerden olanlara ılımlı davranılacağına bir kanıttı. Bu gelişmeyle birlikte toplumsal yapıda değişiklikler başlayacaktı. Nitekim zamanla Yerli Hristiyanlar sosyal ve ekonomik açıdan Haçlıların bir bakıma tamamlayıcı parçası haline gelmişlerdir.⁵⁰⁷ Zira Haçlı devletlerinin bulunduğu bölgelerde yerli Hristiyanların sayılarının fazla olması önemli bir husustur. Mevcut nüfus, bilhassa Urfa ve Antakya'da varlığını korudu. Filistin'de ise daha az olmasına karşın aynı öneme sahipti.⁵⁰⁸ Bu da ılımlı bir politika izlenmesine giden sürecin önünü açan sebep olabilir. Nihayetinde yeni hâkimlerin, sorun çıkarmayacak tebaaya oldukça ihtiyaçları vardı.

Kudüs'ün nüfusunun az olmasının, başta güvenlik olmak üzere pek çok konuda Franklar için çeşitli problemlere yol açtığından bahsedilmişti. Bu süreçte çözüm için yerlilerden yararlanıldı. Kral I. Baudouin (1100-1118), kentin ıssızlığını gidermek için Mâverâünnehir'deki köylerde yaşayan Yerli Hristiyanları ve Ortodoksları Kudüs'e davet etmeye karar verdi. Nihayetinde kendilerine daha iyi koşullarda yaşama imkânı gibi vaadlerin verilmesinin de etkisiyle birçok aile başkente taşındı. Devlet onların dillerine ve ibadetlerine karışmadı; hatta ilişkiler gelişti ve Franklarla evlenmeleri teşvik edildi. Willermus'a göre atılan bu adım iki taraf için de faydalı oldu.⁵⁰⁹ Müteakiben tarafların birbirini tanıdığı ve olumlu ilişkilerin arttığı bir ortam oluştu.

⁵⁰⁷ Phillips, **a.g.m.**, s. 113; Usta, "Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler", s. 380-381, 397.

⁵⁰⁸ Prawer, "Minorities", s. 65.

⁵⁰⁹ Willermus Tyrensis, I, İng terc. Krey, s. 507-508; Trk. terc. Ayan, II, s. 168-169; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 83; Prawer, "The Settlement of the Latins in Jerusalem", s. 496. Prawer, bu göç hareketinin, kralın bölgeye düzenlediği seferin (1115 veya 1116 yılında) ardından yapıldığını belirtmektedir. Bkz.:

Kudüs Krallığı'ndaki Haçlılar, bölgenin yerli halklarına daha ılımlı davranmaya başladılar. Gösterilen hoşgörölü tavırlardan biri de Kudüs Kralı I. Baudouin'in (1110-1118), kendi sarayında Yerli Hristiyanların bulunmasına izin vermesiydi. Burada onlar baskı görmediler, hatta kendi dillerini ve geleneklerini muhafaza etmelerine izin verildi. Onlarla yapılan evlilikler de halk arasında sınırlı kalmadı; asiller de Doğulu Hristiyanlarla izdivaç gerçekleştirdiler. Örneğin Urfa Kontluğu'nu idare ettikleri dönemde I. Baudouin, II. Baudouin ve I. Joscelin de burada Ortodoks ve yerli hanımlarla evlenmişlerdi.⁵¹⁰ Dolayısıyla ileri gelenlerin de Yerli Hristiyanlara dostane tavırlar sergilemeleri önemli bir adımdı. Haçlıların arasında nüfuz sahibi olan bu kişilerin tutumları ile bir arada yaşam formu, toplumun diğer kesimlerine de teşvik edilmiş oldu.

Kudüs Krallığı'nın topluma karşı değişen politikaları farklı alanlarda kendisini göstermeye başladı. Yerlilerle yapılan evlilikler, başkente Mâverâünnehir 'den getirilen nüfus ve muhtelif inançlardan olan insanlara uygulanan zalimane tutumun azalması dikkat çekiciydi. Bu değişiklikler dinî alanda da fark edildi. Haçlılar, yerli Hristiyanların dinî kurumlarına müdahalede bulunmamaya başladılar. Buralarda onların yine kendi din adamları vardı. Haçlıların rutin denetimlerine boyun eğmeleri şartıyla kurumlara dokunulmadı. Bu durum büyük manastırlarda da geçerliydi; kendi ayinlerini uygulamaya devam edebildiler. Hem Kutsal Mezar Kilisesi'nde hem de Bethlehem'de bulunan Doğuş Kilisesi'nde bazı şapeller ve sunaklardaki hizmetler Latin olmayanlara ayrıldı.⁵¹¹ Böylece eskisine oranla daha özgür bir ortam meydana getirildi. Günlük olarak kırsaldaki kiliselerde ve hac türbelerinde yerli Hristiyanlar, Frank halkı ve hacılar bir araya geldiler. Bir arada

Prawer, "The Settlement of the Latins in Jerusalem", s. 496. Jotischky (a.g.e., s. 141), bu yerlilerin Yakûbî olduğunu belirtir. Bunun dışında krallıktaki nüfus sorunu birçok tarihçiye göre Haçlıları etkileyen en önemli unsurdu. Ancak o dönemde bölgede az sayıda Frank yaşarken, civardaki beldelerde çokça Müslüman vardı. Nitekim C. Russel makalesinde (Josiah C. Russel, "The Population of the Crusader States", **A History of the Crusades, The Impact of the Crusades on the Near East**, V, s. 314.) bunu şöyle yorumlamaktadır: "*Haçlılar Doğu'da insan gücü eksikliğinden değil, özellikle Anadolu ve Mısır'daki demografik gerçekleri dikkate almadıklarından başarısız oldular.*"

⁵¹⁰ Altan, "Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları", s. 65-66.

⁵¹¹ Theoderich von Würzburg, **Theoderich's Description of the Holy Places**, s. 14; Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 223. Söz konusu yerli Hristiyan din adamlarının çoğu, Frank gücünü kendi menfaatleri için kullanmayı tercih edip bu doğrultuda kraliyet ve devlet otoritesi ile yakın iş birliği yaptılar. Bkz.: MacEvitt, a.g.e., s. 106.

ibadet eden bu toplumlar arasında gerginlikler yaşansa da ciddi sorunlarla karşılaşılma⁵¹² İnşa edilen bu toplumsal düzen, bölgenin eski hâkimi olan Müslümanların sisteminden izler taşımaktaydı. Örneğin kitap ehli halklara çeşitli ayrıcalıklar sağlandı. Bu, İslâm beldelerinde zimmîlere karşı benimsenen tutumdan tevarüs idi. Böylece Haçlılar; Hristiyan ve hatta Yahudilere bazı alanlarda hoşgörölü yaklaştılar.⁵¹³ Bu hususla birlikte her topluluğun kendi geleneklerini sürdürebilmesine fırsat tanındı. Böylece Avrupa'da iken karşılaşmadıkları türden kozmopolit bir toplumda oluşacak gerginliklerin çoğunun önüne geçmiş oldular. Günlük hayatı kolaylaştırmak ve huzuru sağlamak için bu adım atılmış oldu. Eskiden Müslüman devletlerin tebaası olan Doğu Hristiyanları açısından duruma bakıldığında ise onlar Franklardan ayrı bir statüde yaşamaya devam ettiler. Ek olarak kendilerine zımmi muamelesi yapıldı. Bu husus sosyal hayatta da çeşitli farklılıklara yol açacaktı.⁵¹⁴

XII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Kudüs krallarının yanı sıra Latin Kilisesi de Katolik olmayanlara karşı eski zalimane tutumlarını azaltmıştı. Bu sayede Hristiyanlığın iki farklı yapısı olan papalık ve Bizans gelenekleri birbirlerinin alanlarına müdahalede bulunmadan aynı şehirde varlıklarını sürdürdüler.⁵¹⁵ Bu değişim aslında herkes için çarpıcıydı. Franklar, Yerli Hristiyanların gönüllerini kazanmak için onların kilise hiyerarşilerine ve geleneklerine saygı duymaları gerektiklerini anlamışlardı. Bu doğrultuda genel olarak bakıldığında Latin piskoposlarla Doğulu din adamları bir arada yaşamaya başladılar. Hatta bazen yerliler birbiriyle çıkar çatışması yaşadıkları zaman Franklar ortamı yumuşatmaya çalışırdı.⁵¹⁶ Onların bu barışçı tutumundaki amacın istikrarı sağlamak olduğu düşünülebilir.

⁵¹² MacEvitt, **a.g.e.**, s. 135.

⁵¹³ Pahlitzsch-Baraz, **a.g.m.**, s. 206. Zimmî ifadesi, Müslümanların hâkimiyetindeki topraklarda yaşayan gayri müslim halk için kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz.: A.S. Tritton, **The Caliphs and Their non-Muslim Subject**, London 1930; A. S. Tritton, "Non Müslim Subjects of the Muslim State", **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, No. 1, 1942, s. 36-40; Claude Cahen, "Zimme", **İA**, XIII, 566-571; Mustafa Fayda, "Zimmî", **DİA**, XLIV, s. 428-434; İstanbul 2013.

⁵¹⁴ Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 232.

⁵¹⁵ Cardini, **a.g.m.**, s. 147.

⁵¹⁶ Richard, **a.g.e.**, s. 138-139.

Alman bir hacı olan Burchard, toplumsal yapı ile ilgili olarak Kudüs Haçlı Krallığı'nda her ulustan insanın yaşadığını ve hepsinin de kendi dinî törenini takip ettiğini belirtir.⁵¹⁷ Hatta Roma Kilisesi'ne itaat etmeyen Yerli Hristiyan topluluklarının her birinin ismini verdikten sonra, onların sayıca çok olduklarından bahseder.⁵¹⁸ Müellifin aktardığı bu bilgiler, krallığın kozmopolit yapısını gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Nitekim eserlerini XIX. yüzyılda yazan Archer ve Kingsford, Ermeni, Süryânî ve Ortodoks ayinlerinin devam etmesi ve yaşanan olumlu atmosferden ötürü sürecin genel bir birleşmeye doğru gittiğini yazmaktadır.⁵¹⁹ Ancak bu yorum fazla iyimser olarak görülebilir. Çünkü bilhassa Süryânîlerle dinî birlik oluşmamıştı. Taraflar arasında olumlu birçok gelişme yaşandığı doğru olmakla birlikte, aksi durumlarla da karşılaşılacaktı.

Krallığın toplumsal yapısına genel olarak bakıldığında, durumun karmaşık olduğu görülmektedir. İlimli tavırlara ek olarak Altan'ın da belirttiği gibi bazı mühim sorunlar çözülmeyi beklemekteydi: “Ortodokslara ikinci sınıf Hristiyan tebaa muamelesi yapıldı ve kendilerine daima şüpheyle bakıldı, şahitlikleri bile kabul edilmedi. Sıradan vatandaşlar Latin piskoposlara itaat eder gibi görünseler de aslında kendilerine hiç önem vermediler.”⁵²⁰ Buradaki temel husus Haçlıların dindaşlarını devlet yönetiminden uzak tutarak ikinci sınıf görmesiydi. Yerliler için Müslümanlara tabii iken normal olan bu durum dindaşlarının hâkimiyetindeyken haksızlık olarak görünmekteydi. Bunun da etkisiyle Haçlılara tam anlamıyla güvenememekteydiler.

Yerli Hristiyan müelliflerden biri olan Süryânî Mihail'in eserine bakıldığında, onun Haçlılara olumlu baktığı, ancak yine de onlarla dinî birliğe karşı olduğu görülmektedir. Papalar ise Ermeni ve Mârûnî kiliselere uyguladığı gibi Süryânîlere de yaklaşılarak birliği sağlamak istemekteydiler. Mihail'in buna sıcak bakmaması dikkat çekicidir.⁵²¹ Bunun sebebi belki de onlara tamamen güvenememiş olmasıydı.

⁵¹⁷ Burchard von Mont Sion, s. 102.

⁵¹⁸ Burchard von Mont Sion, s. 104; Pringle, **Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land, 1187-1291**, s. 242.

⁵¹⁹ Archer-Kingsford, **a.g.e.**, s. 129.

⁵²⁰ Altan, “Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları”, s. 65

⁵²¹ Aziz S. Atiya, **Doğu Hristiyanlığı Tarihi**, Trk. terc. Nurettin Hiçyılmaz, İstanbul 2005, s. 226.

Doğu'da Haçlı hâkimiyeti dönemine bakıldığında Latin Kilisesi kurulunca Ortodoks ve Melkâî hiyerarşileri ve Bizans da zarar görmüştü. Bazı kutsal mekânlarda onlara haklar verilmişti, ancak bunun ciddi bir etkisi olmamıştı. Nihayetinde hepsi artık Frank mülkü hâline gelmişti.⁵²² Pringle 50 adet Latin, 17 tane Ortodoks, bir Yakûbî ve bir Mârûnî Kilisesi saptamıştır. Bölgedeki üç kiliseden ikisi Latin idi. Hepsî, kendi bölgelerindeki piskoposa bağlıydılar.⁵²³

Ancak burada önemli bir husus bulunmaktadır. Kiliseler, halkın bir arada olduğu kalabalık alanlardı. Süregelen seferlerin başarısızlığı, askerî meseleler ve coğrafi sorunlar gibi sebeplerle Frank nüfusunun az olmasından bahsedilmişti. Bu sebeple kırsal bölgedeki Katoliklere yeni kiliseler inşa etmek yerine bölgede bulunan Bizans'tan kalma kiliselerin kullanılması kararlaştırıldı. Abud ve St George gibi mahallelerde bulunan arkeolojik buluntuların akabinde buradaki Ortodoks kiliselerinin XII. yüzyılda genişletildiği veya değiştirildiği anlaşılmaktadır. Bu bilgi, bir din adamına ait bir mektuptan da teyid edilebilmektedir.⁵²⁴ Buna ek olarak Latinler ve Yerli Hristiyanlar arasında az sayıda da olsa dinî çatışmalar yaşanmıştı. Öte yandan bunlar ilerleyen dönemlerde Kudüs Krallığı'nda azaldı. Kuzeydeki prinkepslik ve kontluklarda ise daha sık meydana geldi.⁵²⁵ Bu gibi problemleri Yerli Hristiyanlar kendi aralarında da yaşadılar. Ortodokslar ile Monofizitler, Süryânîler ile de Ermenilerin arasında gerginlikler oluşmaktaydı. Hatta Haçlılar bazen bu durumdan faydalanarak onları daha rahat yönetme fırsatı elde ettiler.⁵²⁶ Benzer çatışma, Süryânî Kilisesi'nin içerisinde de yaşandı. Bu husus onları dış etkilere açık hâle getirdi. Franklar da otoritelerini güçlendirmek adına bu kiliseye müdahalelerde bulunarak kendi çıkarlarını gözettiler.⁵²⁷

⁵²² Prawer, "Minorities", s. 73.

⁵²³ Pringle, **a.g.m.**, s. 154, Trk. terc. s. 105.

⁵²⁴ Jotischky, **a.g.e.**, s. 143; Andrew Jotischky, "Gerard of Nazareth, Mary Magdalene and Latin Relations with the Greek Orthodox in the Crusader East in the Twelfth Century", **Levant**, 29, 1197, s. 218.

⁵²⁵ Jaspert, **The Crusades**, s. 111. Örneğin kuzeyde, Urfa Kontluğu'nda II. Joscelin'in (1131-1144) Süryânî halka olan zalimane muamelesi ve 1148 yılında Malatya'da bulunan Süryânî Mar bar Sauma Manastırı'nı yağmalaması, bölgedeki Latin-Yerli ilişkilerini derinden sarsmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Duygu, **a.g.m.**, s. 550-557.

⁵²⁶ Süryânî Mihail, **a.g.e.**, s. 59-60, 122; Usta, "Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler", s. 384-385.

⁵²⁷ Duygu, **a.g.m.**, s. 546.

Duruma hacılar açısından baktığımızda ise genelde daha farklı bir manzarayla karşılaşırız. Batılı, Yakûbî veya Melkâî fark etmeksizin Hristiyanların hac ziyaretinde uğrayacağı kutsal yerler çoğunlukla aynıydı. Böylece bir yıla varan bu dinî yolculukta taraflar arasında zaruri bir iletişim ve etkileşim oluşmaktaydı. Nitekim Frankların, yerli kiliselerin liderleriyle olan iletişimi de ilişkilerin olumlu yönde gelişmesine zemin hazırladı. Zamanla aynı azizlere saygı duyan iki tarafın inananları aynı kiliselerde ibadet ettiler ve bu yakınlık birbirini tanımanın önünü açtı.⁵²⁸ Bu durum şüphesiz olumlu sonuçlar doğurarak büyük toplumsal sorunların önüne geçilmesini sağladı.

Ekonomik açıdan bakıldığında ise çatışma olmayan ancak dostluk da içermeyen bir örnek bilinmektedir. Örneğin meslektaş olan Franklar ile Yerli Hristiyanlar arasında meslekî iş birlikleri veya paralel loncalar oluşturulmadığı görülür. Oysa iki tarafın da bilhassa şehirlilerinin çoğunun aynı işlerle ilgilendiği bilinmektedir. Ancak bir toplumsal-ekonomik ilişkinin yaşanmaması, iletişimin sınırlı olduğu ihtimalini akla getirir.⁵²⁹ Dolayısıyla genel olarak bakıldığında yaşanan sürecin yerli halk için olumlu yanları olduğu kadar olumsuz özellikleri de olduğu görülmektedir.

Frankların Doğu'daki Yerli Hristiyanlara karşı tutumuyla ilgili olarak aradaki iletişimin bir *convivencia*⁵³⁰ oluşturduğu düşüncesini de akla getirmiştir. Ancak bu iddia haklı olarak MacEvitt tarafından reddedilmiştir. Zira Ortaçağ İspanya'sında Müslüman ve Yahudi nüfusun arasındaki etkileşim, Frankların bulunduğu Latin Doğu'da yaşanmamıştı. Müellif bu sebeple buradaki durumu *rough*

⁵²⁸ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 106, 133.

⁵²⁹ Prawer, "Franks", s. 166.

⁵³⁰ Birlikte yaşama ve birbirine karışma anlamlarına gelmektedir. Burada kastedilen Hristiyan, Yahudi ve Müslüman halkların bir arada huzurla yaşadığı ve ayrımcılığa maruz kalmadığı bir toplumsal düzendir. Stephan O'Shea'ya göre, "*Convivencia'nın dört başı mamur yaşandığı dört merkez (Emevilerin Kurtuba'sı (Cordoba), Hristiyanların Toledo'su (Tuleytula), Normanların Palermo'su ve Osmanlıların Konstantiniye'si (Konstantinopolis), Ortaçağ Akdeniz'inde olup bitenleri en az herhangi bir cihat savaşı veya haclı seferi kadar doğru şekilde temsil eder niteliktedirler.*" Bkz.: Stephan O'Shea, **İnanç Denizi: Ortaçağ Akdenizinde İslam ve Hristiyanlık**, Trk. terc. Egemen Demircioğlu, İstanbul 2011, s. 11.

*tolerance*⁵³¹ terimini kullanarak açıklamayı tercih eder. Çünkü ona göre oluşan düzeni doğrudan “hoşgörülü” veya “baskıcı” şeklinde açıklamak eksik kalır. Nitekim Latin Doğu’da Haçlıların oluşturduğu bu toplumsal yapı ile normalde Hristiyan Avrupa’da kabul edilemez olan davranış ve inançlara izin verilmişti.⁵³² Belki de ilk zamanlar Haçlıların yapabileceği en büyük şey buydu: Daha yeni tanıdıkları ve doğru inançtan saymadıkları kimseleri tebaa olarak kabul etmek. Nihayetinde, belki de krallığın nüfus eksikliğinin ve bir arada yaşama mecburiyetinin fark edilmesiyle Doğulu Hristiyanlar yok sayılmaktan kurtuldular. Öte yandan bu temasın ihtiyaçlar doğrultusunda sağlanması ve pragmatik unsurlar barındırması, onu Endülüs veya Sicilya’daki düzenden ayıran temel etmenlerden biriydi. Dolayısıyla Haçlıların yerlilere olan tutumunun yumuşadığına dair örnekler vardı, ancak bu husus bir arada huzurla yaşamak gibi bir sonuç doğurmamıştı.

Bu hâkim gücün yerlilerle olan ilişkisinin gündelik hayattaki yönü pragmatikti. Örneğin Barber, Ağustos 1105 gibi erken bir tarihte Haçlı ordusunda Yerli Hristiyanların bulunduğunu düşünmektedir. I. Baudouin (1100-1118) ile Tuğtekin’in (1104-1128) mücadelesinde “*sayısı belli olmayan ‘şövalye olarak sayılmayacak’ savaşçılar bulunuyordu*”.⁵³³ Üstelik bu durum Kudüs Krallığı’na özgü değildi; Trablus’ta da Doğu Hristiyanlarından olup Frank ordularında yer alan birçok kişi vardı.⁵³⁴ Bu iş birliği ile iki tarafın arasındaki ilişki gelişmiş ve birbirlerine fayda sağlamışlardı.

Yerli Hristiyanların arasından doğrudan Haçlıların hizmetinde olan bir diğer grup ise hekimlerdi. Örneğin Kudüs kralı Amaury (1162-1174), Mısır’da görüp tıp bilgisine hayran kaldığı Süleyman b. Davud’u Kudüs’e getirtmişti. Bu kişinin büyük oğlu saray hekimi, ikinci oğlu ise binicilik öğretmeni olarak görevlendirilmişti.⁵³⁵ Etkileşim başka alanlarda da yaşanmaktaydı. Franklar Filistin topraklarındaki bazı Ortodoks kiliselerini yeniledikleri esnada bölgenin yerli ustalarıyla çalıştılar. Hatta

⁵³¹ MacEvitt’in kullandığı bu terim, çatışmalarla birlikte süregelen bir arada yaşama formunu açıklamaktadır. Yazara göre krallığın toplumsal yapısı; anlaşmazlık ve baskı gibi olumsuz durumlara ek olarak birçok farklı topluluğun bir arada yaşamasına izin veren bir şekle sahipti. **A.g.e.**, s. 2-3.

⁵³² MacEvitt, **a.g.e.**, s. 2-3, 21, 25.

⁵³³ Barber, **a.g.e.**, s. 117.

⁵³⁴ Richard, **a.g.e.**, s. 129.

⁵³⁵ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 266.

muhtemelen bu ibadethanelerin yeni görüntüsü hakkında yine onlardan fikir aldılar. Dolayısıyla bu ortaklıklar, Frank olmayanların toplum içerisinde görüldükleri ve zaman zaman öne çıkarıldıkları önemli örneklerdi. Bu gelişmeler ilişkilerin iyileşmesinde etkili olmuştu. MacEvitt'e göre hacı türbelerinin de birlikte çalışarak yenilenmesi, “*Haçlıların ortak bir Hristiyanlığa katılımını gösteren kasıtlı ve açık bir mesajdı.*”⁵³⁶ Ancak bu mesajın hukuken Yerli Hristiyanlara ayrıcalıklar tanımadığını belirtmek gerekmektedir. Frankların gündelik hayatta iletişime geçtiği yerliler arasında belki de en önde gelenler, Hristiyanlardı. Dindaş olmanın getirdiği bu durumla onlara zamanla yakınlaşmış ve iyi niyet göstermiş olabilirler. Ancak bu iletişim hukukî bir düzleme oturmadı. Bu kimseler Haçlılarla olumlu minvalde ilişkiler geliştiren yerliler olarak önemlilerdi ama devletin içerisinde Franklarla aynı konumda değillerdi.⁵³⁷ Daha ilk başlardan itibaren oluşturulan sosyal tabakalar varlığını korumaya devam etti. Bu yapıya göre önce Franklar, sonra bölge halkı gelmekteydi. Dolayısıyla zengin veya başarılı bir yerlinin, fakir bir Haçlı'dan hukukî üstünlüğü yoktu. Bu sebeple Franklar eğer bir arada huzurla yaşayan bir toplum oluşturmak istedilerse çabalarının yetersiz olduğu görülür. Ancak niyetlerinin ne olduğunu bilemesek de süregelen savaş ortamında “hâkim” güç olarak nüfuzlarını korumayı hedefledikleri fark edilmektedir.

Yerli Hristiyanlarla başlayan etkileşimin bir boyutunun da evlilikler olduğundan söz edilmişti. Bu izdivaçlardan bazıları oldukça önemlidir. Siyasî açıdan bakıldığında da 1131 yılında birlikte taç giyen Foulque ve eşi Mélisende örneği, konu itibarıyla öne çıkmaktadır. Haçlı tarihinde bu birliktelik bir ilk niteliğindedir. Çünkü bu adımla birlikte ilk kez melez biri devlet yönetiminde bulunmuştu. Mélisende'in annesi bir Ermeni idi. Dolayısıyla krallığın kökenlerinde artık Ermeniler de vardı. Böylece toplumsal açıdan bazı değişiklikler görüldü. Bilhassa Rum ve Ermenilerle olan evlilikler yaygınlaştı. Bu izdivaçlar kimi zaman halk bazında gerçekleşirken kimi zamanlar ise soyluların politik hamleleri çerçevesinde

⁵³⁶ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 130.

⁵³⁷ Praver, “Minorities”, s. 71.

meydana geliyordu.⁵³⁸ Bu hususla birlikte kültürel ve sosyal anlamda gelişen krallık, halkına daha bütüncül bir toplumsal yapı sunmuş oldu. Nüfus sorunu ve bölgeye alışmaya çalışma sürecinde bu izdivaçların Haçlılar için faydalı olduğu söylenebilir. Ayrıca, taraflar arasındaki ilişkilerin zorlama ile oluşmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Yerli Hristiyanların bazılarının da bakış açılarının daha ılımlı ve barışçıl olmaya başladığı düşünülebilir. Ancak Haçlıların yerlilerle akrabalık bağı kurmaları, herkes tarafından hoş karşılanmadı. Kendi içlerinde yaşadıkları bu ayrılık krallığın yıkılışına kadar varlığını sürdürdü. Birçok kişiye göre heretiklerle yakın ilişkiler vardı. Bu fikre sahip olanların bir kısmı, müteakip süreçte buraya gelen ve bölgenin şartlarına yabancı addedilebilecek tecrübesiz Haçlılardı. Bu yeni göçmenler Latin Doğu'daki düzeni, zorunlulukları ve nüfus eksikliğinin sebebiyet verdiği problemleri deneyimlememişlerdi. Dolayısıyla yerlileri yok saymak ve görmezden gelerek otoritelerini güçlendirmek istiyorlardı.

Batı'dan hac ziyareti için kutsal topraklara gelenlerin durumu ise daha farklıydı. Hacıların Yerli Hristiyanlara olan bakış açısı zamanla iyileşmişti. Doğu'ya Haçlı hâkimiyeti başlamadan önce gelen Batılı hacılar, eserlerine *İncil*'de geçen hadiselerin ve yerlerin bilgisini yazmakla yetinirlerdi. Ancak XII. yüzyıl ve sonrasındaki kayıtlarda bazı farklılıklara rastlanmaktadır. Hacılar artık yerli azizlerden, yani *İncil*'de yer almayan bu kimselerin hayatlarından da bahsetmeye başladılar. Dolayısıyla Batılıların yerlilerle etkileşimi bu alana da sirayet etmiş oldu. Ortak bir payda sayılabilecek bu olguda, yerli azizlere olan hissiyat ile toplumlar arası yakınlık artmış oldu.⁵³⁹

Yerli Hristiyanların krallıkta mesken tuttıkları bölgeler hususunda engellerle karşılaşmadıkları görülmektedir. Kudüs'e yerleştirilenlerden yukarıda bahsedilmişti. Ek olarak diğer şehirlerde de varlıklarını sürdürmekteydiler. Örneğin Sûr ve çevresinde yaşayan Yerli Hristiyanların olduğu bilinmektedir.⁵⁴⁰ Bu insanlar şehirlerde de Franklarla bir arada yaşamaktaydılar.

⁵³⁸ Ellenblum, **Frankish Rural Settlement**, s. 284; Tyerman, **The Crusades**, s. 113; Asbridge, **a.g.e.**, s. 189, 193; Usta, "Haçlı Devletlerinde Kadın", s. 303.

⁵³⁹ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 132.

⁵⁴⁰ Usta, "Haçlı Seferleri Döneminde Sur Şehri", s. 455.

Yerlilerin krallık içerisindeki dağılımına bakıldığında genellikle aynı mezhepten insanların bir arada yaşama eğilimi gösterdiği görülmektedir. Örneğin Müslümanlardan müteşekkil köylere ek olarak Rumları kapsayan bölgelere de rastlanmaktaydı. Farklı inançlardan insanların bir arada yaşama hali ise çoğunlukla büyük şehirlerde geçerliydi.⁵⁴¹ Bunlardan biri de bilhassa İkinci Krallık Dönemi'nde adeta bütün Haçlı nüfusunun toplandığı Akkâ şehriydi. Oldenburglu Wilbrand olarak bilinen bir hacı, burada Franklar, Rumlar ve kendi kanunlarını koruyan Süryânîler, Yakûbîler ve Yahudilerin yaşadığını belirtir.⁵⁴² Nitekim genel itibarıyla de krallığın nüfus çeşitliliğinin yansıdığı alanlar olarak şehirlerde farklı diller ve dinler bir aradaydı.⁵⁴³ Onların farklı yerlere dağılmalarının sebebinin ise dinî mekânlar veya ticarî bölgelerde yaşama isteği olabilir. Nitekim sayılarının fazlalığı da bu durumu tabi kılmış görünmektedir. Bu bir arada yaşama olgusu çıkarların veya mecburiyetlerin etkisiyle oluşabilmekteydi. Örneğin o dönemde krallık sınırları daralmıştı. Elde kalan şehirler arasında ekonomik imkânları en iyi olan şehirlerden biri Akkâ idi. Dolayısıyla tarafların arasındaki ilişkinin temelinde bu sefer ticaret vardı.

Neredeyse her Haçlı kentinde Süryânîler ve Yakûbîler vardı. Bazı köylerse tamamen Hristiyan nüfustan meydana gelirdi. Öte yandan Doğu Hristiyanlarının genelde bazı bölgelerde yaşamayı bilhassa tercih ettikleri görülmektedir. Özellikle de Bethlehem, Nasıra ve Tabor Dağı gibi türbelerin bulunduğu mahalleler, onların rağbet gösterdikleri yerlerdi.⁵⁴⁴ Bu sebeple onlar bazı yerlerle özdeşleşmişlerdi. Nitekim aynı inanca bağlı köylülerin çoğunun bir arada olmayı tercih etmesi doğaldı.⁵⁴⁵

Frankların Doğu Hristiyan halklarıyla olan ilişkilerinin bir başka boyutu daha vardır. Burada bahsedilmesi gereken isimlerden biri de Arrabi ailesidir. Onlar, İbelinlerin hizmetinde şövalyelik yapmışlardı. Ardından da Haçlılar için çalışan

⁵⁴¹ Asbridge, **a.g.e.**, s. 192-193.

⁵⁴² Pringle, **Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land, 1187-1291**, s. 62-63.

⁵⁴³ Jotischky, **a.g.e.**, s. 135.

⁵⁴⁴ Prawer, "Minorities", s. 69.

⁵⁴⁵ Jotischky, **a.g.e.**, s. 135.

yerlilerin arasında en bilinen kimseler haline gelmişlerdi. Nitekim 1122 yılı gibi erken bir tarihte isimlerine rastlanmaktadır.⁵⁴⁶

Onlarla ilgili önemli bir nokta Musa Arabi'nin torunlarının John, Peter ve Henry gibi isimlere sahip olmalarıdır. Nitekim Haçlı şövalyesi olduklarını anlamamızı sağlayan detay ailenin adıydı. Babanın oğullarına verdiği isimlere bakılırsa adeta Latinleştikleri görülmektedir.⁵⁴⁷ Ancak yine de topluma entegre olmaları, kökenlerine yüz çevirdikleri anlamına gelmez. Zira vaftiz olsalardı, bu aileden olan Musa'nın ismi de değiştirilirdi. Öte yandan Latin olmayan şövalyelerin arasında Batılı isimleri kullananlar da vardı. Bu sebeple MacEvitt'e göre yerli olan ancak bizim kaynaklardan çıkaramadığımız kişiler de krallıkta istihdam edilmiş olabilir.⁵⁴⁸ Burada dikkat çeken iki önemli nokta vardır. İlki, Frank olmayanların da şövalyeliğe alınmış olmasıydı. Bu bilgiye göre yerli topluluklar toplumdan tamamen dışlanmamıştı. İkinci husus ise isim konusunda devletin onları zorlamamasıdır. Ancak yine de Batılı adları çocuklarına vermeyi seçmeleri ilginçtir.

Bir Frank olmamasına rağmen kaynaklarda ismi geçen biri daha vardır. Bu kişi, Batılı bir isim kullanan Arnulf idi. Onun Suriyeli Bernard'ın oğlu olduğu bilinmektedir.⁵⁴⁹ 1125 yılından 1154'e kadar Kudüs'te *marshall*lık görevinde bulunan Sado isimli bir yerli de vardı. Onun dininden emin olunamasa da ismine bakılırsa Batılı olmadığı aşıkardı. Bu kişi, bir belgede tanık olarak geçmektedir.⁵⁵⁰ Sado örneği bizlere bu makamda sadece Haçlıların bulunmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Bu örneklerden görüldüğü üzere Frank toplumundaki Yerli Hristiyanların bazıları marşal veya şövalye idi. Bunlar statüleri itibariyle nüfuz sahibi oldular.

⁵⁴⁶ Riley-Smith, **Feudal Nobility**, s. 10; MacEvitt, **a.g.e.**, s. 154.

Hatta bu aileden biri olan John Arabi neredeyse yarım asır sonra, 1166 yılındaki İbelinlerle ilgili bir belgede de zikredilmektedir. Bkz.: J. Delaville le roulx, *Cartulaire general des Hospitaliers*, vol. I, Paris 1894, s. 245; MacEvitt, **a.g.e.**, s. 154.

⁵⁴⁷ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 154; Riley Smith, **Feudal Nobility**, s. 10.

⁵⁴⁸ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 154.

⁵⁴⁹ Bresc-Bautier Geneviève (ed.), *Le Cartulaire du chapitre du Saint-Sépulcre de Jérusalem, Documents relatifs à l'histoire des croisades 1500*, Paris 1984, s. 164, 165.

⁵⁵⁰ Delaville le Roulx, **Cartulaire Général des Hospitaliers**, vol. I, s. 73; MacEvitt, **a.g.e.**, s. 154. Tüzüklere tanık olarak isimleri yazılan başka Yerli Hristiyan ve hatta Müslümanlar da bulunmaktaydı. Detaylı bilgi için bkz: MacEvitt, **a.g.e.**, s. 155.

Ancak kültürel açıdan franklar baskın çıktı; batı şövalyeliğine dair detaylar yerliler arasında yayıldı. MacEvitt'in konu ile ilgili yorumu dikkat çekicidir:

*“Frank varlığı, daha önce görülmeyen bir yerel Hristiyan (ve hatta Müslüman) savaşçı elit sınıfı bile yaratmış olabilir. Ancak bu tür kişilerin nispeten az sayıda olması (fakat elimizde hiçbir kaydı olmayan veya Frenk adları nedeniyle tanınmayan daha fazla kişi olabilir) bize, ülkeyi yöneten kralların kendilerine “rex Iherusalem Latinorum” Latinlerin Kudüs kralı, dediklerini hatırlatır ki bu durum, onun hâlâ batılı kökenlerine odaklanmış bir toplum olduğunu gösterir.”*⁵⁵¹

Bu yoruma göre, yerlilerin nüfuzlarının devletin sisteminde bir değişikliğe yol açmadığını görülür. Onlar önemli konumlara ulaşırlar bile kralları, bütün bu toplulukların değil de sadece Latinlerin Kralı unvanını korumaya devam etmektedir.

Haçlıların Yerli Hristiyanlarla olan ilişkilerini özetlemek gerekirse onların Latin Doğu'yu tanımları ve bölgeye alışmalarının zaman aldığını belirterek başlamak gerekir. Bu sürecin ardından diğer toplulukları kabullenmeye ve yıkıcı politikalarına son verip mecburen yumuşama yoluna gittikleri görüldü. Nüfus desteği ve bölgeyi tanıyan insanların dostluğuna duydukları ihtiyacı anlamaları bu doğrultuda önemli bir husustu. *“Her şeye rağmen Haçlılar, onlarla ilişkilerini fatihler ve fethedilmişler esasına göre yürütmeyi tercih etmişlerdir. Böyle bir tutum ise iki taraf arasındaki ilişkilerde samimiyet hususunda ciddi bir engel teşkil etmiştir.”*⁵⁵² Genel olarak bakıldığında Haçlıların uyguladıkları zulümler, katliamlar ve sonraki süreçte de saygı ve özenin olmadığı durumların yaşanması iki taraf arasındaki ilişkileri olumsuz etkiledi. Buna müteakip süreçte, kiliselerdeki sorunlar arttığı gibi artık Hristiyanlar üç gruba bölündüler: Doğu Ortodoks kiliseleri, Roma'ya sadık kiliseler ve kendi geleneklerini sürdüren bağımsız kiliseler.⁵⁵³ Dolayısıyla yaşananları bu minvalde incelemek gerekmektedir. Hristiyan topluluklarına olan tutumların zamana ve meseleye göre değiştiği unutulmamalıdır. Ek olarak Haçlılar bazı topluluklara daha farklı davranabilmekteydi. Bu sebeple her bir topluluğun ayrıca anlatıldığı aşağıdaki kısımda bu detaylara yer verilmiştir.

⁵⁵¹ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 155-156.

⁵⁵² Usta, “Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler”, s. 397.

⁵⁵³ Altan, “Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları”, s. 72.

2.2.Süryânîler

Süryânî Ortodoksları, Hristiyanlığın en kadim cemaatlerindendir. V. Yüzyıldan itibaren Süryânî adı, İsa Mesih'te tek tabiat bulunduğuna inanan (monofizit) Hristiyanları tanımlamak için kullanılmıştır. Zira bu görüşü hatalı bulan Ortodoks Kilisesi'nden mezhep olarak ayırdılar. Bizans İmparatorluğu'nun amacı dinî birliği sağlamaktı; ancak bunu Kadıköy Konsili'nde (451) sağlayamadığı gibi müteakip süreçte uyguladığı zalimane politikalarla da istediğini elde edemedi. Bu sebeple Doğu kiliseleri ile oluşan düşmanlık köklendi. Süryânîler de Doğu Hristiyanlarının uzun yüzyıllar boyunca liderliğini yaptılar. Ancak yaşanan siyasî sorunlar sebebiyle Süryânî Kilisesi güç kaybetti. Nitekim İslâm fütühatı ile birçok Süryânî, Müslümanların hâkimiyeti altında yaşamaya başladı.⁵⁵⁴ Bu durum onlara toplumsal açıdan zarar vermişti. Zira eserini XIII. yüzyılda kaleme alan Akkâ Piskoposu Jacques de Vitry, Süryânî topluluğun tarihine de değinerek onların Rum Kilisesi tarafından aforoz edildikten sonra dört bir yana dağıldıklarını belirtir. Bazıları Hindistan gibi uzak ülkelere gitmiş, bazılarıysa İslâm hâkimiyetine girmişti. Müellif, bu bilgilere ek olarak onların dinî ritüellerinde birçok hata olduğunu da ekler. Bu husus Haçlılardan bazılarının tıpkı Ortodoks Kilisesi gibi davrandığını ve Yerli Hristiyanları tam olarak anlayamadıklarını gösterir. Yine Jacques'in Süryânî kültürü ile ilgili bir gözlemi de söz konusu durumu gözler önüne seren başka bir örnektir. Nitekim Süryânîlerin bazı adetlerinin İslâmî ritüellere benzediğini fark eden mezkûr piskopos, onların kızları ve eşlerinin Müslümanlar gibi örtündüğünü ve erkeklerinin diğer Doğulular gibi sakallarını tıraş etmediklerini, zira kültürlerinde sakalın önemli bir yer tuttuğunu kaydetmiştir.⁵⁵⁵ Bu benzerliklerin Jacques'i rahatsız etmesi muhtemeldir. Üstelik durum Süryânîlere özgü de değildi. Nihayetinde Hristiyan olmalarına rağmen birçok konuda Müslüman yaşantısını benimseyen Yerli Hristiyanlarla bir arada olmak, Haçlıları düşmanlarla çevriliymiş gibi hissettirmiş

⁵⁵⁴ Çelik, "Süryânîler", **DİA**, s. 176. Doğu Hristiyanlarının Haçlılardan önceki tarihsel süreçleri hak. Bkz: Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", **A.Ü.E.F. Dergisi**, Ankara 2000; Mehmet Çelik, **Süryaniler Tarihi**, I, Ankara 1996; Nihat Durak, **Süryaniler Açısından 451 Kadıköy Konsili**, İstanbul 2012.

⁵⁵⁵ Jacques de Vitry, **a.g.e**, s. 67-68, 73-74.

olabilir. Bu durum da onlara olan tutumlarını şekillendirmelerinde önemli bir faktördür.

Batılı kaynaklarda Doğu'daki yerli ahaliyle ilgili genellemelere ve önyargılı ifadelere rastlanmaktadır. Nitekim Süryânîlerle ilgili bilgiler verdiklerinde de birçok kez tam olarak hangi grubu kastettiklerini belirtmemişlerdir. Örneğin XIII. yüzyılın sonu gibi geç bir tarihte kutsal topraklara olan ziyaretleriyle ilgili yazan Alman rahip Burchard, Süryânîler hakkında bilgi verse de onun bu hususta detaylı malumat sahibi olmadığı fark edilir. “*Bütün memleket bunlarla dolu.*” Diyerek Süryânîlerin Hristiyan olduğunu belirtir. Akabinde Latinlerle aynı inanç üzere bulunmadıklarının da altını çizer. Sapkın addettikleri kimselerin buradaki varlığı Batılıları rahatsız etmiş görünmektedir. Yazara göre onlar cimri, sefil giyinen ve fakirlere sadaka vermeyen insanlardır. Çoğu Müslümanlarla yaşamayı ve onların hizmetinde olmayı tercih etmektedir.⁵⁵⁶ Mezkûr müelliflerin yazdıkları benzer ifadeler dikkat çekicidir. Zira Haçlıların en azından bir kısmının bu düşüncelere sahip olması, Doğu Hristiyanlarına karşı olan tutumlarını da şekillendirecektir. Öte yandan krallığın Süryânîler de dahil olmak üzere yardımına ihtiyaç duyduğu yerli gruplar vardı. Nüfus eksikliği, bölgeyi tanıyan dost topluluklara gereksinim ve güvenlik sorunu olmasaydı, Franklar yine de bu topluluğa karşı tutumlarında daha az “ılımlı” davranırlar mıydı?

Süryânîlerin ve diğer yerlilerin Franklara olan bakışlarını da tespit etmek zordur. Öte yandan bazı bilgiler, genel çerçevenin çizilmesine yardımcı olmaktadır. Haçlıların Antakya'dan Kudüs'e ilerlediği süreçte onlara moral verildiği ve yollarda yardım ettikleri bilinmektedir. Ancak akabinde yaşananlar Yerli Hristiyanların fikrini değiştirmiş olmalıdır. Nitekim 1144 yılında Urfa'nın Müslümanlara geçişi esnasında yerliler yeni yönetimi dört gözle beklemişlerdi. Demek ki bölgede kısa sürede fikir değişikliği yaşanacak kadar önemli olaylar gelişti. Nitekim Haçlıların

⁵⁵⁶ Burchard von Mont Sion, s. 103; Pringle, **Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land, 1187–1291**, s. 315.

bölge şehirlerini ele geçirdikleri süreçteki zalimane tutumları unutulmamalıdır.⁵⁵⁷ Kudüs'te de benzer sorunlar yaşansa da krallık ılımlı davranmaya erken başlamıştı.

Kudüs Krallığı'na bakıldığında burada çeşitli mezheplerden Hristiyanlar yaşamaktaydı. Bölgede Süryânîlerin yanı sıra Ermeniler, Bizans Ortodokslar ve Melkâîler de vardı. Süryânî Ortodokslar ile Frankların ve Ermenilerin arasındaki ilişkinin genel olarak iyi olduğu görülmektedir. Latinler, eski Doğu Kiliseleri'nin dinî bağımsızlığını kabul ettiler. Ancak yüzyıllardır Yerli Hristiyanların Bizans Kilisesi ile yaşadığı problemler Haçlılara da yansdı. Latin yönetimi altındayken Bizans Ortodokslar ve Kadıköy Konsili'ni kabul etmeyenler arasında düşmanlık sürdü. Aralarındaki rekabet, karşılıklı suçlama ve karalama şeklini aldı.⁵⁵⁸ Dolayısıyla toplumsal açıdan bakıldığında, bölgenin karmaşık yapısı ve kutsal toprakları içine alıyor olmasının getirdiği sorunlardan biri olarak huzursuzluklar devam etti.

Haçlıların zaman içerisinde Yerli Hristiyanlara ılımlı tutumlar sergilediği görülmüştü. Süryânîler, kendi dinî hiyerarşilerini müdahale olmadan seçmeye devam edebildiler. Bu şekilde iki taraf arasındaki ilişkiler iyileşmeye başladı. Zira Süryânî kilise liderleri, Latin din adamlarıyla iletişim halinde kaldı; doğal olarak zamanla aralarındaki etkileşim arttı.⁵⁵⁹ Bundan başka, toplumsal alanda da olumlu örnekler görüldü. Kral I. Baudouin döneminde (1100-1118) Kudüs'e göç etmeleri sağlanan yerliler arasında Süryânîlerin de olduğu bilinmektedir. Nitekim şehrin kuzey doğusuna yerleşen bu topluluk sebebiyle bölge Haçlılar döneminde Süryânî Mahallesi (*Syrian Quarter, Juiverie/Judaria/Judearia*) olarak bilinmekteydi. Burada onların manastır ve kiliseleri vardı. Juerie Sokağı'nda da Sainte Marie Madeleine Kilisesi bulunmaktaydı.⁵⁶⁰ Bu yapıların Katolik inanca göre dizayn edilmemesi Süryânîlerin durumunu anlamak adına önem arz etmekteydi. Haçlıların bu kutsal şehirde sapkın addettikleri insanların varlığını kabul etmeleri büyük bir adımdı.

⁵⁵⁷ Jotischky, **a.g.e.**, s. 143-144.

⁵⁵⁸ Jaspert, **The Crusades**, s. 112.

⁵⁵⁹ Jotischky, **a.g.e.**, s. 137.

⁵⁶⁰ Ernoul Kroniği, s. 167, 168; Pringle, **Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land, 1187-1291**, s. 161, 163; Boas, **Jerusalem in the time of the Crusades**, s. 88.

Süryânîlerin, Kudüs ve krallığın diğer bölgelerinde yaşadıkları ve Franklarla iletişim hâlinde oldukları dolayısıyla belli oranda kültürel etkileşimin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Haçlı Seferleri'ne katılan mimarların Batı'ya döndüklerinde Süryânî taş işçiliğinden etkilendikleri inşâ ettikleri eserlerde açıkça görülür. Ek olarak askerî mimarîde de yerlilerden öğrenilenlerin kullanıldığı açıktır.⁵⁶¹ Ernoul, Kudüs'te yaşayan Süryânî kuyumculardan da bahseder. Kutsal Mezar Kilisesi'ne gidilen yolda bir Süryânî pazarı vardı. İlerisindeki bir sokakta da mum üreten ve kumaş satan Süryânîler görülmekteydi.⁵⁶² Buradan yola çıkarak Haçlıların krallığı kurdukları dönemde zarar verdikleri yerlilere artık bazı alanlarda müsamaha göstermeye başladığı çıkarımı yapılabilir. Ernoul'un yazdıklarına bakıldığında bu topluluk Haçlıların egemenliği altında farklı meslekler icra edebilmişlerdi. Demek ki zanaat ve ticaret gibi alanların içerisinde bu gruptan insanlar da vardı. Haçlılar ise kendi menfaatleri açısından onların faaliyetlerini engellememiştir.

Haçlıların Latin Doğu coğrafyasını tanımaları zaman almıştı. Bölgedeki topluluklardan Batı'da olmayan birçok şeyi öğrenme fırsatı da elde etmişlerdi. Mesela Filistin bölgesinde yeni hastalıklarla ve tedavi yöntemleriyle karşılaşan Franklar, yerli Hristiyan hekimlerden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Willermus Tyrensis, Kudüs Haçlı Kralı Amaury, hastalandığında hem Süryânî hem de diğer Doğulu hekimlere başvurduğunu belirtir.⁵⁶³ Bu, nadiren karşılaşılan bir durum değildi. Haçlılar, sadece tıp konusunda değil başka alanlarda da Süryânîlerden yararlanmışlardı. Örneğin Fulcherius, kendisinden elçilik yapması istenen cesur bir Süryânî'nin, vazifesini yapmasından övgüyle bahseder.⁵⁶⁴ Bu gibi örnekler çoğaltılabilir ve Haçlıların bölge halkına olan yaklaşımı açısından fikir verebilir. Ancak bu yaşananlar bir bakıma zorunluluktan doğmuş olup Haçlıların zamanla yerlilere güvenmeyi seçtiklerini göstermektedir. Bu güven, onları yanlarında himâye etmelerine giden yolu da açmıştır. Nitekim Haçlılarla iyi ilişkileri olan diğer mezheplerden Hristiyan doktorlar da vardı.

⁵⁶¹ Atiya, **a.g.e.**, s. 259.

⁵⁶² Ernoul Kroniği, s. 158, 163; Pringle, **Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land, 1187-1291**, s. 153, 158.

⁵⁶³ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 395; Trk terc. Ayan, III, s. 223.

⁵⁶⁴ Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 171, 172; Trk terc. Barlas, s. 154.

Batılı müelliflerden biri olan Jacques de Vitry, Süryânîlerin ikiyüzlü, güvenilmez ve kurnaz olduklarını belirtir. Ona göre bu insanlar hain ve rüşvetle kolayca elde edilirlerdi. Üstelik yaşanan gergin ortamda Müslümanlara da casusluk yapmaktaydılar.⁵⁶⁵ Jacques'ın bu yazdıkları Haçlıların yaşadıkları sorunlarla ilgili olabilir. Nitekim II. Krallık dönemine tekabül eden bu süreçte Franklar ellerinde tutabildikleri az sayıda şehirlere yığılmışlardı. Bunlardan biri olan Akkâ'da çok sayıda Haçlı ve Yerli Hristiyan yaşamaktaydı. Jacques, genelde Arapça konuşan bu yerlilerin akrabalarının ve yakınlarının halen Müslüman topraklarında yaşadıklarını görmüştü. Bu husus onun güvenini sarsmış olmalıdır.⁵⁶⁶ Bununla beraber onun düşüncelerinin bütün Haçlılarla ortak olduğunu varsayamayız. Nitekim öyle olsaydı yerliler Akkâ'dan gönderilebilirdi. Belki de Jacques, tıpkı bölgeye sonradan gelen diğer Batılılar gibi toplumsal yapıya alışmakta zorlandığı için yorumlarında aşırıya gitmişti. Bu sebeple bahsettiklerinde aşırıya kaçmış olma ihtimali vardı. Öte yandan Haçlıların Yerli Hristiyanları sapkın olarak görmeleri onları Katolik inanca yönlendirmek istemelerine sebep olmuştu. Nitekim bazı Haçlılar, diğer mezheplere Roma'nın üstün olduğunu kabul ettirmek için dinî birliği sağlamaya çalıştılar. XII. yüzyılda başlayan bu strateji XIII. yüzyılda misyonerlik çalışmalarının da etkisiyle geliştirildi. Örneğin Süryânî Patriği Mihail (1166-1199), Haçlılarla iyi ilişkiler kuran ve bu açıdan sevilen biriydi. Bu sebeple ondan mezhep değiştirmesi istenmiş, ama patrik, bunu reddetmişti.⁵⁶⁷ Bir başka Süryânî Patriği ise farklı bir tutum sergilemişti. II. Ignatios'un, 1237 yılında Kudüs'e gidip Roma'ya bağlılığını bildirmesi bu açıdan önemliydi. Papa IV. Innocentus'a itaatini de yenileyen patrik, bu birleşme adımını Frankların ısrarı üzerine yapmış olabilir. Benzer bir durum Kıpti ve Nestûrî başpiskoposlarıyla da yaşandı. Öte yandan patriğin kişisel adımı sebebiyle cemaat içerisinde muhalifler ortaya çıktı ve Süryânî Katolik Kilisesi adında yeni bir topluluk oluştu. Dolayısıyla kendi aralarında bölünmüş oldular.⁵⁶⁸ Bu durum Latin-Süryânî

⁵⁶⁵ Jacques de Vitry, **a.g.e.**, s. 67.

⁵⁶⁶ Jacques de Vitry, **a.g.e.**, s. 68, 69; Jotischky, **a.g.e.**, s. 135.

⁵⁶⁷ Atiya, **a.g.e.**, s. 226.

⁵⁶⁸ Françoise Micheau, "Eastern Christianities (Eleventh to Fourteenth Century): Copts, Melkites, Nestorians and Jacobites", **The Cambridge History of Christianity, V, Eastern Christianity**, (ed. Michael Angold), Cambridge 2008, s. 384; Hitti, "Haçlı Seferlerinin Doğu Hristiyanlığı Üzerindeki Etkileri", Trk. terc. S. Haluk Kortel, s. 230.

ilişkilerinde olumlu sonuçlar doğurmuş olabilir. Ancak bütün cemaatin durumdan hoşnut olmadığı unutulmamalıdır.

Haçlı devletlerinin Süryânî halkının durumuna genel olarak bakıldığında ilişkilerin olumsuz seyrettiği birçok durumun yaşandığı görülmektedir. Ancak cemaatin Kudüs Krallığı'nda yaşayan nüfusunun daha iyi şartlarda hayatlarını sürdürdükleri ve belki de bu sebeple göç etmedikleri düşünülebilir. Krallığın nüfus ihtiyacı ve bu doğrultuda bilhassa ilk yöneticilerin aldıkları kararlar burada toplumsal açıdan Urfa ve Antakya'ya göre daha sakin bir ortam oluşturmuş olmalıdır.

2.3. Yakûbîler

Yakûbî Kilisesi, (Süryânî Ortodokslar) Doğu Hristiyan kiliselerinden biridir. Bu kiliseye mensup olanlar kaynaklarda bazen doğrudan bu isimle bazen de *Süryânî*, *Süryân-i Kadîm* ve *Monofizit* ifadeleriyle bahsedilir. Bu mezhebe tâbi olanlar Ortaçağ'da Anadolu, Suriye ve Filistin topraklarına yayılmışlardı. Bizans İmparatorluğu ile dinî görüş açısından ayrı düşen Yakûbîler, Kadıköy Konsili'nde (451) alınan kararları reddettikleri için baskılara maruz kalmışlardı. Dinî birliği sağlamak isteyen Bizans İmparatorluğu'nun bu politikası için gösterdiği mücadele devletin askerî ve siyasî sorunları sebebiyle sekteye uğradı. Dolayısıyla durumu fırsat bilen piskopos Yakub Burd'ono (Bar Addai)'nun çabalarıyla Süryânî Kilisesi tekrar canlandırılırken başarılı misyon faaliyetleri ile birçok kişi bu görüşü benimsemeye başladı. Hatta VI. Yüzyılın ortalarına tarihlenen söz konusu başarı sebebiyle Suriyeli Monofizitler artık Yakûbî olarak anıldı. Kıptî kilisesi adıyla Mısır'da ve Habeş Kilisesi olarak Habeşistan'da yayıldılar. Bütün bu yaşananlar Yakûbîlerin VII. Yüzyılda başlayan İslâm fetihlerine karşı sessiz kalmalarına sebep oldu. Onlar bu doğrultuda Müslüman hâkimiyetine itiraz etmediler. Nitekim karşılığında da bu yeni egemen güç tarafından mağdur edilmediler. Aksine taraflar arasında iyi ilişkiler gelişti.⁵⁶⁹ İran topraklarına da yayılmış olan Yakûbîler arasında nüfuz sahibi kimseler de vardı. Örneğin Müslümanların yayılmasından önce Sâsânî

⁵⁶⁹ Altan, "Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları", s. 66; Aydın, "Hristiyanlık, Mezhepler ve Tarikatlar", *DİA*, s. 355; Çelik, "Süryâniler", *DİA*, s. 175-176.

hâkimiyeti döneminde Kral II. Husrev'in (590-628) ilk eşi Şirin bir Yakûbî idi; onun dindaşı Marutha ise Tikrit Metropolitliği'ne yükseltilmişti. İslâm hâkimiyeti döneminde ise Yakûbîlerin ve Nestûrîlerin halifelerin emrinde önemli görevlerde çalıştırıldıkları bilinmektedir. Yakûbî Kilisesi de yine bu süreçte gelişme ve zenginleşme fırsatı yakalamıştı.⁵⁷⁰

Süryânîceyi hem iletişimde hem de ayinlerinde kullanan bu topluluk XII. yüzyıla gelindiğinde gündelik konuşmalarda Arapçaya geçmişti. Dolayısıyla taraflar arasındaki kültürel etkileşim yadsınamazdı.⁵⁷¹ Yüzyıllarca aynı coğrafyada ve bir arada yaşayan bu toplulukların aralarındaki ilişkiler genelde iyiydi.

Haçlılar Suriye-Filistin topraklarına geldiklerinde Yakûbîlerin tavrı Müslümanlarla yaşamaya devam etmekten yana oldu. Ancak bu tutum kısa sürdü. Urfa'nın 1144 yılında Müslümanların eline geçmesi, Yakûbîlerin Bizans'a duydukları nefret ve gelebilecek bir saldırı karşısında endişelerini arttırdı. Bu korku onları Haçlılara yaklaştırdı.⁵⁷² Dolayısıyla onların İstanbul Kilisesi ile kökleri çok eskiye dayanan sorunları, buradaki esas faktördü. Kendilerine yeni yollar aramışlar ve bölgenin yeni unsuru olan Haçlılar ile yakınlaşmayı denemişlerdi. Franklar onlara Bizans İmparatorluğu'nun yaptığı gibi zulmetmedi. Örneğin Yakûbî Patriği Mihail'e (ö. 1199) Antakya Patriği Aimery de Limoges ile eşdeğer muamele edildiği ve ikilinin dost olduğu bilinmektedir. Mihail'e olan bu olumlu tavır, onun krallığın başkenti Kudüs'e gitmesine ve orada da iyi karşılanmasına yol açmıştı.⁵⁷³ Aimery'nin, Patrik Mikhail'den 1179 yılındaki Lateran Konsili'ne katılmasını istemesi ve Monofizit patriğin bir Roma konsiline mesaj göndermesi⁵⁷⁴ dikkat çekicidir; zira Batılıların müsamaha ve yakınlık gösterdiği bu topluluk aslında onların sapkın addettikleri insanlardı. Dolayısıyla Haçlıların tavırlarının zaman zaman yumuşadığı ve örnekleri verilen ikili ilişkilerin de katkılarıyla dostluklar kurulduğu düşünülebilir.

⁵⁷⁰ Atiya, **a.g.e.**, s. 217-218.

⁵⁷¹ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 9; Pringle, **Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land, 1187-1291**, s. 63.

⁵⁷² Runciman, **a.g.e.**, II, s. 270.

⁵⁷³ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 270, Richard, **a.g.e.**, s. 139.

⁵⁷⁴ Richard, **a.g.e.**, s. 139; Cahen, **a.g.e.**, s. 234.

Yerliler arasında zaman zaman ayırım yapan Haçlılar genellikle Monofizit (Ermeniler, Kiptiler, Yakûbîler) toplulukları, diğer kiliselere göre daha fazla tercih ettiler. Bu durumun toplumsal ve siyasî açılardan çeşitli sebepleri olmakla birlikte Bizans ile I. Haçlı Seferi'nden itibaren başlayan problemlerin yeri başkadır. Haçlılar eskiden mağdur olan bu kesimi yanlarına aldılar. Hem onların hem de Monofizitlerin Bizans'a olan düşmanlıkları iki tarafın olumlu ilişkiler geliştirmesine fırsat verdi.⁵⁷⁵

Yaşananlar Yakûbî Kilisesi'sinin güçlenmesine imkân sağladı. Bu durum, sadece Kudüs Krallığı'na özgü değildi. Trablus Kontluğu'nda ve Antakya'da da Yakûbîler öne çıkmışlardı. Hatta ikili ilişkilerin olumlu minvalde geliştiğine dair örneklerle Antakya'da daha sık rastlanmaktaydı.⁵⁷⁶ Hem kral hem de prinkepsler onların yaşayışlarına pek karışmadılar. Zaman zaman Yakûbî Kilisesi'nin içindeki çatışmalara müdahalede bulunmak zorunda kalmaları dışında dinî açıdan sorunlar oluşmadı. Yakûbî din adamlarının yerine Latinler tayin edilmedi, geleneklerine de karışılmadı. Bu açıdan bakıldığında Bizans İmparatorluğu ile Frankların tutumlarını karşılaştırsak cemaatin artık daha rahat ve huzurlu olduğu düşünülebilir.⁵⁷⁷ Bir Frank şövalyesiyle sorun yaşayan bir Yakûbî'nin kraliçe Mélisende tarafından desteklenmesi örneği de dikkat çekicidir.⁵⁷⁸ Nitekim Yakûbîler de yeni hâkimleriyle genelde iyi geçindiler. Genelde Haçlıların egemenliği altında yaşamaktan memnun oldukları görünmektedir. Hatta Frankları taklit edip Müslüman akınlarına karşı köylerini güçlendirdikleri bilinmektedir.⁵⁷⁹ Topluluğun dinî hayatlarına karışılmadığı sürece memnun oldukları düşünülünce bu tavırları da normal karşılanmaktadır. Bölgenin sırasıyla Bizans, Sâsânî, Müslüman ve Haçlılar tarafından ele geçirilmeye çalışıldığı gerçeği de unutulmamalıdır. Zira onların bağımsız birer devlet kurmaktan ziyade dinî özgürlük elde etme amaçları vardı. Bu gayelerine de Müslümanlar veya Haçlılar ile kısmen ulaşmışlardı.

⁵⁷⁵ Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 491-492; Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 227; Prawer, "Minorities", s. 79; Altan, "Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları", s. 66.

⁵⁷⁶ Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 222; Prawer, "Minorities", s. 76-78.

⁵⁷⁷ Prawer, "Minorities", s. 77, 78; Altan, "Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları", s. 66.

⁵⁷⁸ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 269.

⁵⁷⁹ Kedar, "Latins and Oriental Christians", s. 211-212.

Yakûbîlerin çoğu Antakya Prinkepsliği ve Urfa Kontluğu'nun topraklarında ikâmet etmekteydiler. Ayrıca diğer bölgelerde de nüfusları vardı. Her Haçlı şehrinde rastlanabilecek Yakûbîler, Kudüs'te de bir piskoposluk ve küçük manastır yerleşiminin etrafında varlıklarını sürdürmekteydiler.⁵⁸⁰ Krallığın başkenti olan bu kadim şehir birçok topluluk için olduğu gibi Yakûbîlerin de bölgedeki esas merkezi olarak önem arz etmekteydi. Süryânî Mahallesinde -Şam kapısı ile Josaphat kapısı arasında- dinî mekânları, bakımevleri ve konutları mevcuttu. Burada Yakûbî piskoposların yanı sıra topluluktan kimseler de vardı.⁵⁸¹ Söz konusu bölge ve içerisindeki St. Mary Magdalene (Azize Mecdelli Meryem) Kilisesi onların hem idarî merkezi hem de edebî faaliyetlerini yürüttükleri yapı olarak öne çıkmaktaydı.⁵⁸² Bu açıdan bakıldığında dinî değeri sebebiyle krallık toprakları ve bilhassa Kudüs Doğu Hristiyanları açısından ayrı bir öneme sahipti. Yakûbîlere benzer şekilde diğer topluluklar da kendi kiliseleri etrafında yaşayarak dinî ibadetlerini sürdüreceklerdi.

Urfa kenti 1144 yılında Haçlıların elinden çıktığında bölgedeki bazı Yerli Hristiyanlar, Franklara ait olan diğer yerlere göç ettiler. 1148 yılında Kudüs Krallığı'na yerleşen Yakûbîler'in çoğu muhtemelen bu sebeple gelmişti. Bu kimseler kral tarafından kötü karşılanmadılar. Göç ettikleri yerlerde evler inşa ettiler ve artık krallığın yeni sakinlerinden oldular. Deyr Zekeriya bölgesindeki bir kilise de onlara aitti. Burada bir kale veya kule de yaptılar.⁵⁸³ Dolayısıyla yaşamlarını ve ibadetlerini sürdürebilecekleri alanlara kavuşmuş oldular.

Krallığın Yakûbî nüfusu sadece Kudüs'te yaşamamaktaydı. Onların muhtelif şehirlere dağıldıkları görülmektedir. Örneğin Jacques de Vitry 1216 yılının Kasım ayında Akkâ'ya vardığını ve burada Yakûbîlerle karşılaştığını belirtir.⁵⁸⁴ Gerçi Akkâ krallığın yeni başkenti olarak karışık bir nüfusa sahipti. Dolayısıyla onların burada

⁵⁸⁰ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 123; Prawer, "Minorities", s. 69, 77.

⁵⁸¹ Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 227, 228; Prawer, "Minorities", s. 78; Kedar, "Latins and Oriental Christians", s. 210.

⁵⁸² Otto F. A Meinardus, **Copts in Jerusalem**, Cairo 1960, s. 15; Prawer, "Minorities", s. 78. 1156 yılında St. Mary Magdalene Kilisesi, Haçlılar tarafından restore edilerek genişletilmişti. Bkz. Altan, "Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları", s. 68.

⁵⁸³ Pringle, **a.g.m.**, s. 154-155; Trk. terc. s. 106.

⁵⁸⁴ A letter of Jacques de Vitry, (<https://ims.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/29/2019/10/James-of-Vitry.pdf>) s. 4.

⁵⁸⁴ Jotischky, **a.g.e.**, s. 135.

bulunması doğaldı. Kudüs şehri ise Müslümanların hâkimiyetindeydi. Yakûbîler ve diğer yerli topluluklara kısıtlama getirilmemesine rağmen onların Müslüman beldelerine göç etmemesi önemli bir detaydır. Ancak sebepleri hakkında yorum yapmaktan öteye geçilemez. Muhtemelen surları yıkılan ve liman şehri olmayan Kudüs yerine ticaretin ve nüfusun yoğun olduğu, daha canlı bir kent olan Akkâ'ya gitmişlerdi.

Haçlılara dönersek, Kudüs'ün ve diğer şehirlerin düşüşünün ardından onların hâkimiyetinde küçük bir alan kalmıştı. Bu az sayıdaki kentlere yığılan Franklar ve diğerleri, ilk defa bu denli iç içe yaşadılar. Örneğin Akkâ'da Franklar ve Arapça konuşan yerliler bir aradaydı.⁵⁸⁵ Aslında öncesinde de bilhassa şehirlerde karışık nüfusun olduğu görülmüştü. Ancak sınırların daralması hâliyle bu durumu artırmıştı. Eskiden krallıkta yaşayan bir tüccarın veya çiftçinin tercih edebileceği çeşitli yerler vardı; ama bunların çoğu artık Müslümanların elindeydi. Dolayısıyla krallık topraklarından ayrılmak istemeyen birisi için sınırlı sayıda seçenek bulunuyordu. Dolayısıyla bir arada yaşamak bir nevi mecburiyet hâline gelmiş olabilir. Belki de bu durumun da etkisiyle söz konusu topluluklar birbirlerini kabullenmişlerdir. Zira kaynaklara da bu hususta dikkat çekici sorunlar yansımamıştır.

Yalnızca büyük şehirlerde değil kırsal kesimde de Frankların ve yerli halkların bir arada yaşadığı, hatta bazen aynı kiliselerde ibadet ettikleri bilinmektedir.⁵⁸⁶ Dolayısıyla krallığın kuruluş sürecinin ardından atılan ılımlı adımlar, etkisini göstermiştir. Taraflar arasındaki ilişkilerin tamamen düşmanca olmaması, önemli bir ayrıntıdır. Buradaki şartların zamanla iyileşmiş olması halkların birbirlerine daha yakın davranmalarının önünü açmış görünmektedir.

Öte yandan krallıktaki Yakûbî nüfusu hakkında net yorum yapılamamaktadır. Prawer'a göre bunun sebebi Haçlı kaynaklarındaki birtakım sorunlardır. Zira Yerli Hristiyanlar ile ilgili bilgi veren müelliflerin Yakûbîlerle diğer halkları birbirine karıştırdıkları görülmektedir. Örneğin Kudüs, Beytülahm ve Remle, Lydda, Ramallah, Beit-Cibrin, Gazze, Nasıra, Taberiye ve Ürdün yakınlarındaki çok sayıda

⁵⁸⁵ Jotischky, **a.g.e.**, s. 135.

⁵⁸⁶ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 126.

köyde Yerli Hristiyanların yaşadığı bilinmektedir. Ancak onların hangi cemaatten oldukları müphemdir.⁵⁸⁷ Dolayısıyla konu ile ilgili daha genel ifadelerle durumun aktarılması tercih edilmektedir.

Yakûbîlerin perspektifinden bakıldığında onların hem krallıkta sayıları fazlaydı hem de Franklarla araları iyiydi. Nitekim aralarında çok sayıda mimar ve doktor vardı. Şüphesiz bu husus kralların çıkarınydı.⁵⁸⁸ Nitekim genelde aşçılar, zanaatkârlar, işçiler de yerliydi. Dolayısıyla hem diğer cemaatlerden hem de Müslümanlardan Haçlılara hizmet eden birçok kişiye rastlanmaktaydı.⁵⁸⁹ Hatta Doğu Hristiyanları yerel ve kimi zaman da bölgesel yönetimlerde görevlendirilmişlerdi.⁵⁹⁰ Demek ki güvensizlik zamanla azalmıştı. Onların toplumsal hayattaki konumları ile ilgili olarak Hristiyan bir hekim olan Ebu Gâlib örnek verilebilir. O hem I. Amaury'e hem de Salahâddîn Eyyûbî'ye hizmet etmişti. Hem hükümdarlar hem de yerliler, dönemin çalkantılı gidişatına rağmen “kafir” addettiği biriyle çalışmaya sıcak bakabiliyordu.⁵⁹¹ İnsanlar, hizmet ve vergi karşılığında güvenli yaşam ve dinî özgürlük elde etmişlerdi. Bunun altındaki sebepler anlaşılırdı. Nihayetinde geçimlerini kutsal topraklarda sağlamak isteyen Frank olmayan kitle, mesleklerini icra etmeye devam etmelilerdi. Haçlılar açısından bakıldığında ise Frank nüfusunun az olmasının getirdiği zorluklar, dinî kaygıları bir tarafa bıraktırmıştı. Onlar, “Kafir” Müslümanlar ve “Sapkın” Hristiyanlarla iş birliği yapmaya bir nevi mecburlardı. Gündelik hayatta da bu iş birliğinin birçok faydasını görmüşlerdi.

Gündelik hayatta yaşanan olumlu ilişkilerin dinî hayata nasıl yansıdığı bir başka soru işaretidir. Esasen Haçlılar her ne kadar yerlilere alışsalar da onların adetlerine yabancı kalmaya devam etmişlerdi. Zira kültürel ve mezhepsel farklılıklar yok sayılamazdı. Bu bazen kaynaklara da yansımıştı. Örneğin Jacques de Vitry, Müslümanlardan etkilenen Süryânîlerin çocuklarını sünnet ettirdiklerine⁵⁹² değinir. Ancak Haçlılar en azından XII. yüzyılda dinî uygulamaları empoze etmeye

⁵⁸⁷ Prawer, *The Crusaders' Kingdom*, s. 225. MacEvitt, *a.g.e.*, s. 103.

⁵⁸⁸ Altan, “Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları”, s. 66.

⁵⁸⁹ Akın, *a.g.t.*, s. 68.

⁵⁹⁰ Asbridge, *a.g.e.*, s. 194.

⁵⁹¹ Cahen, *a.g.e.*, s. 238.

⁵⁹² Bu konu ile ilgili bkz: Jacques de Vitry, *a.g.e.*, s. 73.

çalışmadılar. Nitekim Hristiyanların yanı sıra Yahudi ve Müslümanlara da büyük bir baskı yapılmadı. Aksine Jotischky'e göre Rumlar, Süryânîler, Ermeniler, Gürcüler, Kıptiler ve Etiyopya manastırları Haçlı egemenliği atında gelişme fırsatı yakaladı.⁵⁹³ Belki de bu hususun etkisiyle yerliler krallıkta yaşamaya devam etmeyi tercih etti.

Öte yandan bu olumlu ilişkilerin bir başka yüzü de vardı: Bazı Franklar onlara mesafeli davrandılar. Bazen de aşağıladılar.⁵⁹⁴ Atiya'ya göre Haçlı egemenliğiyle birlikte Yerli Hristiyanlar, halifelerin imkân tanıdığı eski konumlarını yitirdiler. *“Geç Ortaçağ, onların ihtişam ve hayat dolu dönemlerinin sonu oldu. Teolojik birikimleri ve Süryânî edebî dehası yok oldu. Bundan böyle yoksul, baskı altında ve gittikçe küçülen bir azınlık olarak geçmiş mirasın anılarıyla yaşadılar.”*⁵⁹⁵ Bu yorumun ne kadarının Kudüs Krallığı ile ilgili olduğunu belirlemek zordur. Ancak yaşanan gelişmeler ve diğer araştırmacıların benzer ifadeleri yazarın haklılık payının olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla ilişkilerin iyi olduğu kadar kötü taraflarının da olduğu unutulmamalıdır.

Akkâ'ya vardığında Yakûbîlerle karşılaşan Jacques de Vitry mektubunda onlardan hain ve yozlaşmış olarak bahsetti. Hatta Müslümanlar arasında yetişen bazı Yakûbîlerin rüşvet karşılığında Hristiyanların sırlarını yaydığını belirtti.⁵⁹⁶ Onun bu açıklamalarının sebepleri ile ilgili olarak bazı yorumlar yapılabilir. Şöyle ki Eyyûbîlerin yükselişiyle beraber Yakûbîler, onlarla ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. Haçlılarla da sorun yaşamak istememeleri, hassas bir süreci beraberinde getirdi. Durumu fark eden Haçlılar, Yakûbîler ile yakınlığı sürdürmeye çalıştı. Ancak 1187 yılında Kudüs'ün kaybı, Haçlıların yerlilere olan olumlu bakış açısını sarstı. Onların Eyyûbîlerle iş birliği yapmaları unutulmadı.⁵⁹⁷

Bu sebeple Jacques ile hemfikir olan başka Batılıların da olduğu ihtimali yüksektir. Nitekim aralarında hekimler ve din adamları dışında öne çıkan pek kimse de yoktu. Bu gibi sebeplerden mütevellit Yakûbîlerin Haçlı yönetiminden tamamen

⁵⁹³ Jotischky, **a.g.e.**, s. 136.

⁵⁹⁴ Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 229; Prawer, “Minorities”, s. 84.

⁵⁹⁵ Atiya, **a.g.e.**, s. 218.

⁵⁹⁶ A Letter of Jacques de Vitry, (<https://ims.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/29/2019/10/James-of-Vitry.pdf>), s. 5.

⁵⁹⁷ Altan, “Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları”, s. 68.

memnun olduklarını iddia etmek abartılı olur. Ancak cemaatin yukarıda da bahsedildiği gibi hekimlik başta olmak üzere önemli alanlarda varlık göstermeleri kilit noktaydı. Çünkü gündelik hayatta ihtiyaç duyulan nüfusun eksikliği Haçlıların önemli bir sorunuydu. Çözüm olarak bölgeyi kendilerinden daha iyi bilen Doğululardan faydalanmaları bir arada yaşamayı da zorunlu kılmaktaydı.

2.4.Nestûrîler (Doğu Süryânîleri)

Latin Doğu'nun halkları arasında çeşitli mezheplerden Hristiyanlar bulunmaktaydı. Bunlardan Süryânî kökenli olan Nestûrîler, Doğu Süryânî veya Asurî Kilisesi'ne bağlı olarak bilinmektedirler. Ancak İstanbul Patriği Nestoriusun (ö. 451) görüşlerini kabul ederek diofizit görüşe, yani Îsâ'da iki tabiat olduğuna inandıkları için monofizit Hristiyanlardan ayrılırlar. Hz. Meryem'i anthropotokos (insan taşıyan) olarak nitelendirirler. Bu görüşleri Efes Konsili'nde (431) reddedildi, Nestûr ise aforoz edildi.⁵⁹⁸ Nestûriliğin (Nestorianizm) doktrin açısından başka ayrılıkları da bulunmaktadır. Nitekim bu yüzden V. Yüzyıldan beri dışlandılar. Bizans İmparatorluğu'nun süregelen baskılarına dayanamayıp Sâsânî topraklarına göç ettiler. Onların daha sonra Müslümanlarla iyi ilişkiler geliştirdikleri ve Abbâsî Devleti'nde etkin oldukları bilinmektedir. Bağdat ve civarına yerleşmişler ve çeviri faaliyetlerinin yürütüldüğü Beytü'l-Hikme'de Müslümanlara fayda sağlamışlardır.⁵⁹⁹ Hatta yine Abbâsîler devrinde Bağdat'ta ikamet etmesine izin verilen tek Hristiyan lider Nestûrî Patriği idi. Topluluğun nüfusu Mezopotamya'nın yanı sıra İran ve hatta daha ötesine uzanmaktaydı.⁶⁰⁰ Muhtelif devletlerin hâkimiyeti altında yaşayan bu topluluğun insanları, Haçlı topraklarında da ikâmetlerini sürdürmüşlerdir.

⁵⁹⁸ Aydın, "Hristiyanlık, Mezhepler ve Tarikatlar", **DİA**, s. 355; Kadir Albayrak, "Nestûrîlik", **DİA**, XXXIII, İstanbul 2007, s. 15; Çelik, "Süryânîler", s. 176.

⁵⁹⁹ Albayrak, Nestûrîlik, **DİA**, s. 15-16. Abbâsî toplumunda önemli bir konum elde eden bu topluluk, Müslümanlar tarafından zulme uğramadılar. Hatta toplumun seçkin Nestûrî hekimleri, doğrudan bu çevirilerle ilgilenmişler ve çalışmalara hamilik yaparak katkıda bulunmuşlardı. Onların ve diğer Yerli Hristiyanların bu dönemde Müslümanların bilim ve çeviri faaliyetlerine olan katkıları için bkz: Dimitri Gutas, **Yunanca Düşünce Arapça Kültür: Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu**, Trk terc. Lütfü Şimşek, İstanbul 2003, s. 130 vd.

⁶⁰⁰ Atiya, **a.g.e.**, s. 218; Prawer, "Minorities", s. 66. Müslüman hâkimlerin Hristiyan tebaaya olan tutumları için bkz.: Levent Öztürk, **İslâm Toplumunda Hristiyanlar**, İstanbul 2012.

Toplumsal açıdan bakıldığında Haçlıların yerleştikleri bölgelerde Nestûrî nüfusunun fazla olmadığı görülür. Urfa Kontluğu'nda yaşayanlar vardı. Ancak Kudüs Krallığı ve diğer Haçlı siyasî teşekküllerinde sayılarının ne kadar olduğu bilinmemektedir.⁶⁰¹ Bunlar diğer Monofizitler gibi kendi kilise hiyerarşilerine uygun bir şekilde din adamlarını atayabildiler. Dolayısıyla krallıktaki Nestûrî piskoposlar bu süreçte varlıklarını korudu.⁶⁰²

2.5.Mârûnîler

Lübnan'daki en büyük Hristiyan cemaat olan Mârûnîlerin tarihi IV. Yüzyılda Antakya Kilisesi'ne bağlı bir rahip olan Aziz Mârûn (Maron)'a kadar gitmektedir. Onun kabrinin etrafında kurulan manastırda toplanan Mârûnî cemaati, diyofizit anlayışı kabul eden Kadıköy Konsili kararlarını benimsemişti. Ancak bu durum sebebiyle bölgedeki komşu Monofizit Hristiyanlarla araları açıldı. Bu yüzden dikkatleri üzerlerine çekip güvenlik sorunu yaşadıkları için Lübnan Dağları'na göç ettiler. Roma Kilisesi ve Batılılar ile ilk defa Haçlıların gelişi ile iletişime geçtiler. Bölgeye gelen Frankları coşkuyla karşılayan Mârûnîler 1097 yılındaki Birinci seferde Kudüs yolunda onlara rehberlik ettiler. Hatta ilerleyen dönemlerde okçu birlikleri kurarak Haçlıların yanında savaşlarda fiilen yer aldılar. Trablus kuşatmasında da (1102) Toulouse Kontu Raymond'a destek verdiler. Mârûnîlerin bu ılımlı tavrı, dinî yakınlaşmayı da beraberinde getirdi. Örneğin Mârûnî halk, Haçlıların Katolik kiliselerindeki âyinlerine katılmaya başladı. Hatta oluşturdukları okçu birlikleri ile Franklara destek verdiler.⁶⁰³ Bu durumun bir başka boyutu da Latinlerden gördükleri dostane karşılık oldu. Örneğin 1141 yılında Kudüs'te toplanan bir konsile Suriyeli Katolikler ve Ermenilerle birlikte çağrıldılar. Buradaki Mârûnî temsilciler, papalık elçisine Roma'nın üstün olduğunu belirttiler. Böylece

⁶⁰¹ Prawer, "Minorities", s. 66.

⁶⁰² Jotischky, **a.g.e.**, s. 153. Öte yandan Jacques de Vitry mektubunda "*Nestûrîler, Gürcüler ve Ermenilere de rastladım, ancak piskoposları veya başka bir resmî liderleri olmadığı için henüz onları bir araya getiremedim*" demektir. Bkz.: A letter of Jacques de Vitry, s. 6.

⁶⁰³ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 330; Trk terc. Ayan, I, s. 313; İbnü'l Esîr, s. X, s. 281; Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 230-231; Prawer, "Minorities", s. 92.; Atiya, **a.g.e.**, s. 425-427; İsmail Taşpınar, "Maruniler", **DİA**, XXVIII, Ankara 2003, s. 71.

ileride yaşanacak olan birleşmenin (*yerel litürjileri sürdürmekle birlikte Katolik doktrinini benimsemek-uniat*) adımı atılmış oldu.⁶⁰⁴ Zira Haçlılar ilk zamanlardan itibaren Mârûnîlerin yardımlarından oldukça fayda sağladılar. Zaten Papalığın amacı da yerlileri yok saymak değildi. Kilise daha stratejik davranmayı tercih ederek nüfuzunu arttırmayı hedeflemekteydi. Bu sebeple gidişat iki taraf için de olumluydu. Yaşananlar iki taraf açısından da güvenlik ve nüfuz gibi alanlarda çeşitli faydalar sağlamaktaydı.

Mârûnîlerin, Franklarla olan ilişkilerinin gelişmesi önemliydi. Öyle ki toplum içerisinde kendilerine diğer yerlilere kıyasla daha iyi davranılmaktaydı.⁶⁰⁵ Çeşitli alanlarda da etkisini gösteren bu durumun akabinde onlar Roma Katolik Kilisesi'ne bağlanmak için çabaladılar. Nitekim Papalığın da isteği Bizans'ın kınadığı bu toplulukları yanına çekmekti. Mârûnîler 1180'li yıllarda Roma şartlarında gerçekleşen birleşmede papanın üstünlüğünü ve Latin hiyerarşisini tanıdılar. Ancak Süryânî litürji ve adetlerini benimsemeye devam etmelerine izin verildi. Mârûnî Patriği bu yakınlık sayesinde Lateran Konsili'ne (1215) katılabildi.⁶⁰⁶ Böylece Mârûnîliğin artık Doğu'daki en mühim *uniat* kilise olduğu görülebilir.⁶⁰⁷ Nihayetinde Roma Kilisesi, diğer yerli topluluklarla bu yakınlığı oluşturmamıştı. Ancak elbette ki herkes bahsi geçen durumdan memnun olmadı. Örneğin Papa III. Innocentius (1198-1216), Mârûnîlere Latin geleneklerini dayatmaya başladı. Yaşanan gelişmeler, Önceden konuşulan şartlara aykırıydı. Doğal olarak Mârûnîler bu durumdan rahatsız oldular. Ek olarak Latinlerden de muhalifler vardı. Dolayısıyla iki tarafın birleşmesine karşı çıkanlar yumuşatılmaya çalışıldı. Franklar da yeni sürecin kabullenilmesi için birlik yanlılarını güçlendirmeyi hedeflediler. Belki de mezkûr durumun etkisiyle bazı ılımlı Mârûnîler, sahile yakın bölgelerde, yani Franklara daha yakın yerlerde yaşamayı seçtiler.⁶⁰⁸ Zikredilen detaylar da başlı

⁶⁰⁴ Richard, **a.g.e.**, s. 140; Aydın, "Hristiyanlık, Mezhepler ve Tarikatlar", **DİA**, s. 355.

⁶⁰⁵ Emmanuel Rey, **Les Colonies Franques de Syrie aux XII.me et XIII. Siecles**, Paris 1883, s. 76.

⁶⁰⁶ Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 230-231; Atiya, **a.g.e.**, s. 426-427; Condor, **a.g.e.**, s. 218; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 269; Micheau, **a.g.m.**, s. 385; Taşpınar, "Maruniler", **DİA**, s. 71. Marunilerin Roma Kilisesi ile ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bkz: Ramazan Işık, "Maruni Kilisesi", Ankara Üniversitesi **Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 172-181.

⁶⁰⁷ Aydın, "Hristiyanlık, Mezhepler ve Tarikatlar", **DİA**, s. 355.

⁶⁰⁸ Prawer, "Minorities", s. 93-94.

başına yaşanan sürecin karmaşıklığını göstermektedir. Nihayetinde birbirini yeni tanımaya çalışan bu iki topluluk, yakınlaşmak adına büyük bir adım atmıştı. Durumun önemi, yüzyıllardır Roma'nın ve İstanbul'un onaylamadığı Mârûnîlerin artık tanınıyor olması ile ilişkiliydi. Durum dinî olduğu kadar siyasî açıdan da mühim ve çok yönlüydi. Mârûnî halkın yanı sıra Papalığı, Haçlı toplumunu ve Bizans'ı da etkileyen kilit bir gelişmeydi.

Prawer'a göre Mârûnîlerin Roma ile kurduğu bu ilişkinin sonucunda Haçlılar fayda sağlamıştı. Öte yandan unutulmaması gereken husus, bu topluluğun bölgedeki diğer yerlilerden zaten ayrı olmasıydı. Birlikten önce de diğer topluluklara kıyasla Mârûnîler ile ilişkiler zaten daha iyiydi. Ancak onlar ileri gelen Franklarla bütünleşmemişlerdi.⁶⁰⁹ Bu önemliydi zira dinî birlik bu yakınlığı sağlayabilirdi. Ancak uniat'a rağmen bu olmadı. Dolayısıyla dinî birliğin bile sınırları vardı. Belki de tarafların bölgedeki tarihsel süreçleri, beklentileri ve kültürlerinin farklılığı buna sebep olmuştu. Nihayetinde Haçlıların genel amacının dostane ilişkiler geliştirmenin yanı sıra "hâkim" statülerini korumak olduğu unutulmamalıdır. Yine de Haçlıların Yerli Hristiyan gruplardan biriyle yakınlaşması bile bakış açılarının yumuşadığını göstermekteydi. Üstelik bu husus bölgedeki güvenlikleri için de artıydı. Nihayetinde Mârûnîler onlara Kudüs'ü ele geçirmeye gittiklerinde yardımda bulunan bir topluluktu. Bilmedikleri bu coğrafyada gördükleri yardımlar mühimdi. Dolayısıyla bu birleşmenin onlara rehberlik eden Mârûnîler ile olmasının daha da güven verici olduğu düşünülebilir.

Kaynaklarda Mârûnîlerle ilgili bilgilerin az olmasının en temel sebeplerinden biri onların yaşadıkları coğrafyaydı. Topluluğun geneli yüzyıllardır kent ve köylerden uzakta, vadilerde veya dağlık alanlarda ikâmet etmeyi tercih etmişti. Nitekim Trablus Kontluğu'nda bulunanlar da vardı. Kudüs Krallığı'nda yaşayanların sayısı ise net değildi.⁶¹⁰ XI. Yüzyılda Kudüs Krallığı'nı ziyaret eden seyyah ve hacı Johannes von Würzburg, Kudüs'te birçok yerli halka ek olarak Mârûnîleri gördüğünü

⁶⁰⁹ Prawer, *The Crusaders' Kingdom*, s. 231.

⁶¹⁰ Prawer, "Minorities", s. 89.

de belirtir.⁶¹¹ Belki de Franklarla bir arada yaşamamaları, kültürel etkileşimin artmasının önüne geçmişti.

XIII. yüzyılın sonunda Latin Doğu'da seyahat eden Burchard da eserinde Mârûnîlerden kısaca bahseder. Lübnan ve Lübnan Sıradağları'nda Mârûnîler, Ermeniler, Rumlar, Nestûrîler, Yakûbîler ve Gürcülerin yaşadığını belirttikten sonra şöyle yazar: “onların hepsi, Hristiyanı ve kendi hesaplarına göre Roma Kilisesi'nin tebaasıydılar.”⁶¹²

Müslüman seyyah İbn Cübeyr, Lübnan Dağları'nda yaşayan Hristiyanların Müslüman hacılara yardımlarda bulunduklarını belirtir. Taraflar arasında yaşanan dostane yakınlıktan bahseder ve onların misafirperverlikleri sebebiyle Müslümanlardan dostluk görmüşlerini kaydeder.⁶¹³ Bu anlatımda söz konusu kişiler hakkında detaylı bilgi verilme de Lübnan Dağları'nı mesken tutmalarından yola çıkılarak onların Mârûnî olma ihtimali yüksektir.

Haçlı kaynaklarından Willermus Tyrensis, Mârûnîlerin Lübnan Dağları gibi zorlu coğrafyalarda yaşayan cesur kişiler olduklarını ve muharebelerde Haçlılara yarar sağladıklarını belirtir. Belki de bahsettiği durumun da etkisiyle müellif, bu topluluğun Roma Kilisesi'ne itaatinden memnuniyet duyduğunu dile getirir.⁶¹⁴ Başka bir Haçlının eserinde de benzer bilgilere rastlanır. Nitekim Jacques de Vitry de eserinde Mârûnîlerin yaşadığı bölgelerden, inançlarından, savaşçı yanlarından ve Roma Kilisesi'ne geçmelerinden bahseder.⁶¹⁵ Buradan da yola çıkarak Haçlıların Yerli Hristiyanlar arasında sadece Ermeni ve Mârûnî halkın savaşçılığını takdir ettikleri şeklinde bir genelleme yapmak mümkün gözükmemektedir.⁶¹⁶ Bu durumun temel sebebi mezkûr toplulukların dağlarda ve mücadelelerle geçen yaşamları olabilir. İlaveten, her iki topluluk da Haçlılara farklı zamanlarda yardımlarda bulunmuşlardı.

⁶¹¹ Johnannes von Würzburg, s. 69.

⁶¹² Burchard von Mont Sion, s. 26. Nestûrîlerin tarihsel süreçteki gelişimi için bkz.: Yaşar Kaplan, **Doğu Hristiyanları, Nesturiler: Tarih, İnanç, Ritüel**, İstanbul 2023; s. 27-175.

⁶¹³ İbn Cübeyr, **a.g.e.**, s. 217.

⁶¹⁴ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 458-459; Trk terc. Ayan, III, s. 277-278.

⁶¹⁵ Jacques de Vitry, **a.g.e.**, s. 79-80.

⁶¹⁶ Prawer, “Minorities”, s. 84.

Nitekim Haçlılar, onların cesaretlerinden faydalanacaklardı. Örneğin Franklara hizmet eden üç Mârûnî reisi vardı ve hatta aralarından biri şövalye olmayı başarmıştı. Bu durum istisnai bir durum da değildi. Topluluğun önde gelenleri arasında Haçlıların yanında seferlere katılan başka birçok savaşçı olduğu bilinmekteydi. Bu husus krallığın yanı sıra Trablus Kontluğu'nun da işine yaramış ve Latinlerin bölgede tutunmalarına katkı sağlamış olmalıdır.⁶¹⁷ Bu örneklerden yola çıkarak Mârûnî-Haçlı ilişkisinin taraflara sağladığı faydaların hayatî yanlarının olduğu düşünülebilir. Sıklıkla vurgulandığı üzere Latin Doğu coğrafyasının şartlarına yabancı olan Haçlılar için yerli insanların yardımı oldukça mühimdi. Bu sebeple onların şövalye olmasına müsaade edilmişti. Mârûnîler açısından ise bölgedeki diğer Hristiyanlarla yaşanan husumetler sebebiyle bu yakınlaşma önemliydi. Bu problemlerin getirdiği güvenlik sorununu, Haçlılara yakınlaşarak çözmeye çalıştıkları düşünülebilir. Nihayetinde ordudaki faydaları karşılığında güvenlik ve ücret gibi önemli kazanımları olacaktı.

Salibi, duruma karşı taraftan bakarak, Frankların Latin Doğu'ya gelmesinin Mârûnîler için adeta bir yaşama sebebi olduğunu belirtir. Yazara göre bu topluluk Haçlıların adamlarıydı. Hatta Memlûkler döneminde (1250-1517) bile dindaşlarına sadık kalarak Batılıların bir gün kutsal topraklara geri dönmelerini beklediklerini düşünmektedir. Dolayısıyla onların bu bağlılığı, kayda değerdir.⁶¹⁸ Bu tavrın sebeplerinden biri de toplumsal ilişkilerin iyi olması olabilir. Nitekim Cahen'a göre Mârûnîler konuşma ve yazı dili olarak Arapçayı kullanmalarına rağmen Haçlılara en yakın olan yerli topluluktur.⁶¹⁹ Dolayısıyla ilişkiler tek taraflı değildi; kendi açılarından olumlu sonuçlar elde eden iki kutup birbirleriyle iyi anlaşmanın ve kaos ortamında dost olmanın yolunu bulmuşlardı.

Mârûnîlerin hepsi için bu ılımlı tutumun geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Zira içlerinde Haçlılardan memnun olmayanlar da vardı. Dolayısıyla bazıları Roma ile gerçekleştirilen birleşmeye karşı çıktı; hatta beraber hareket ederek diğerlerinden

⁶¹⁷ Kamal S. Salibi, "The Maronites of Lebanon under Frankish and Mamluk Rule (1099-1516)", T. 4, Fasc. 3, 1957, s. 292-294.

⁶¹⁸ Salibi, **a.g.m.**, s. 287.

⁶¹⁹ Cahen, **a.g.e.**, s. 239.

uzaklaştılar ve kendi patriklerini seçtiler. Çoğu mümkün mertebe daha Doğu'da, Franklardan uzak dağlık alanlarda yaşadı. Papalık ise ilişkileri düzenlemek için Mârûnî Patrik Jeremiah'ı, Roma'ya davet etti.⁶²⁰ Salibi'ye göre iki tarafın ilişkileri genelde dostaneydi ve bazı kişilerin düşmanca tavırları istisnadan ibaretti.⁶²¹ Ancak tutumlar her ne kadar olumlu olsa da Haçlılar diğer Yerli Hristiyanlara yaptığı gibi Mârûnîlerin de başrahip seçimlerine zaman zaman müdahale etmişti. Örneğin Cübeyl Lordu Embriaco, Patrik Jeremiah'ın görev almasında rol oynamıştı.⁶²² Dolayısıyla burada da net bir yorum yapmak mümkün değildir.

Uluslararası ilişkilerde olduğu gibi toplumsal ilişkilerde de zamana ve duruma göre çıkarımlarda bulunmak daha sağlıklı görünmektedir. Genellemeler bir kenara bırakıldığında, tarafların menfaatleri ve gelecekle ilgili beklentilerinin stratejilerine yön verdiği görülmektedir. İlişkilerin de sosyal detaylardan ziyade dinî ve askerî çıkarlar doğrultusunda ilerlediği düşünülebilir. Bu açıdan bakıldığında, yaşanan sorunlarla birlikte Frank-Mârûnî ilişkilerinin olumlu olduğu görülür.

2.6. Ermeniler

Aziz Gregory'nin (Gregoire, Grigor) misyonerlik faaliyetleri sonucu IV. Yüzyıl itibariyle Hristiyan olan Ermeniler bir millet olarak bu dini benimseyen ilk kitledir. Monofizit görüşü kabul etmelerinin yanı sıra doktrin olarak diğer mezheplerden ayrılırlar ve Kadıköy Konsili'nde alınan kararları kabul etmezler.⁶²³ Nitekim Bizans Kilisesi ile araları bozuk olan Ermenilerin kendi dilleri ve alfabeleri vardır.⁶²⁴ Kudüs ile bağlantıları Roma İmparatorluğu'nun sonlarına kadar uzanmaktadır. Zamanla burada birçok kilise ve manastıra sahip olan Ermeniler Haçlılar geldikten sonra da bölgeden ayrılmadılar ve bilhassa Kudüs ile Akkâ'da yaşamlarını sürdürdüler. En büyük mabetleri, Kudüs'ün Ermeni sokağında yer alan Aziz James Katedraliydi. Bu yapı etrafında din adamlarının yanı sıra halk da

⁶²⁰ Prawer, "Minorities", s. 94.

⁶²¹ Salibi, **a.g.m.**, s. 295.

⁶²² Prawer, "Minorities", s. 94.

⁶²³ Aydın, "Hristiyanlık, Mezhepler ve Tarikatlar", s. 355.

⁶²⁴ Jacques de Vitry, **a.g.e.**, s. 81; **Anonymous Pilgrims I.-VIII.**, s. 28.

yaşamaktaydı.⁶²⁵ Katedralin yanında darülaceze ve yine aynı bölgede Aziz Sabas Manastırı da bulunmaktaydı.⁶²⁶ Dolayısıyla Kudüs onlar için hem kutsallığı sebebiyle hem de mevcut nüfuslarından ötürü önem arz etmekteydi. Zira Filistin coğrafyasından ayrılmak yerine Haçlılarla olumlu ilişkiler kurmayı seçmelerinin sebebi bu husus olabilir.

Ermeni nüfusu Anadolu ve Suriye-Filistin sahasına yayılmış vaziyetteydi. Bilhassa Kilikya'daki Ermenilerin Haçlılarla askerî-siyasî ilişkileri önemliydi. Bu bölgede sayıları daha fazla olan Ermeniler, Frankların yardımıyla sınırlarını genişlettikleri gibi müteakiben, siyasî oluşumlarını güçlendirme fırsatı da elde ettiler.⁶²⁷ Güneyde yani Kudüs Krallığı coğrafyasında ise durum farklıydı. Buradaki Ermenilerin bir prenslik veya devlet kurma adımları olmadı ve bu kitle Haçlı tebaası olarak yaşamını sürdürdü.

Haçlılardan bahseden ilk Ermeni John isimindeki bir kişidir. 1098'de Antakya yakınlarındaki Kara Dağ'da yaşayan bu isim, Bir kilise hukuku ile ilgili yazdığı kolofonda *"Tanrı'nın kutsal (yerlerini) ve rahiplerini lekeleyen yabancı tiranları kovmak için denizi aşan "batılı kahramanlar ulusunun" gelişini anlatıyordu."*⁶²⁸ Onun bu görüşünün Ermenilerin çoğuyla paralellik gösterdiği bilinmektedir.

Kudüs Krallığı'nın yerli halkı içerisinde yer alan Ermenilerle Franklar arasında düşmanlık pek yoktu. Onlar da Süryânîler gibi kendi din adamlarını rahatça seçebildiler. Hatta Ermeni din adamlarının da Haçlılarla iyi ilişkiler geliştirdiği bilinmektedir. Yaşanan bu durumlardan mütevellit zamanla Frank kültüründen de etkilendiler.⁶²⁹ Nitekim genel olarak bakıldığında, Kudüs Krallığı'ndaki Yakûbî ve Ermeni toplulukları Rum halktan daha iyi muamele görmekteydi. Haçlıların egemenliği, bu iki kilisedeki hiyerarşinin konumunda bir yükselişe yol açmıştı. Urfa,

⁶²⁵ Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 229-230; Prawer, "Minorities", s. 68, 84-85; Benjamin Z. Kedar, "Latins and Oriental Christians", s. 210.

⁶²⁶ Johnannes von Würzburg, s. 45.

⁶²⁷ George A. Bournoutian, **Ermeni Tarihi: Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Giriş**, Trk. terc. Ender Abaoğlu-Ohannes Kılıçdağı, İstanbul 2006, s. 106-107.

⁶²⁸ Robert William Thomson, "Ermenilerin Gözünden Haçlı Seferleri", Trk. terc. Özcan Evrensel, **Anadolu Mecmuası**, 1/1, 2022, s. 81.

⁶²⁹ Cahen, **a.g.e.**, s. 237; Jotischky, **a.g.e.**, s. 137; Erol Kürkcüoğlu, "I-II. Haçlı Seferlerinde Latin Ermeni İlişkileri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 34, (5), Erzurum 2005, s. 87.

Antakya ve Trablus'ta daha belirgin olan bu husus Kudüs Krallığı'nda da hissedilmekteydi. Bizans'ın yıllarca baskı uyguladığı diğer mezhepler artık Ortodoks Kilisesi'nin konumunu zayıflatan Haçlı Seferleri ile Batılıları bir kurtuluş yolu olarak gördüler.⁶³⁰ Latin Doğu'ya ilk geldiklerinde birçok açıdan desteğe muhtaç olan Franklar ise Ermenilerin desteklerinden faydalandılar. İki taraf arasındaki bu yakınlık, Haçlı liderlerin yerli halktan kadınlarla evlenmeleriyle güçlenmiş oldu. Daha önce belirtildiği üzere, Ermenilerin desteğiyle Urfa'da kurulmuş olan Haçlı Kontluğu'nun ikinci hükümdarı olan Baudouin du Bourg da kontluğun kurucusu I. Baudoun gibi yerli bir Ermeni hanımla evlenmişti. Bu hanım Malatya Ermeni hâkimi Ermeni Gabriel'in kızı Morphia idi. Kudüs Haçlı Krallığı sülalesi bu evlilikten doğan Mélisende'nin soyundandı. Bu sebeple II. Baudouin 1118'de Kudüs kralı olduğunda kızı ve vârisi aracılığıyla hanedanı aslında bir Ermeni-Frank hanedanına dönüşmüştü. Diğer Haçlı devletlerinde de benzer evliliklerin yaşanması sebebiyle Ermenilerin Haçlı liderlerin yakınında olduğunu söylemek mümkündür.⁶³¹

Kudüs Krallığı'nın topraklarında yaşayan Ermeniler arasında hem ruhanilere hem de farklı mesleklerden laik kesime rastlanmaktaydı. Bunların arasından din adamı olmayanların kökeni ile ilgili olarak MacEvitt'in kayda değer bir yorumu bulunmaktadır. Ona göre bu insanlar, Urfa veya Antakya'dan gelen ve hatta I. Baudouin, II. Baudouin veya Joscelin'in hizmetindeki kimselerdendi.⁶³² İlk iki Urfa Kontu'nun daha sonrasında Kudüs kralı olması sebebiyle bu yorumun doğru olma ihtimali yüksektir. Ancak bu hususta Urfa'nın 1144 yılında Müslümanların eline geçmesinin etkisi unutulmamalıdır. Zira bölgedeki birçok Ermeni bu durumdan sonra halen Haçlıların hâkimiyetinde olan Kudüs'e göç etmişti. Bu husus başkentteki nüfusu artırmış olabilir. Öte yandan iki halkın arasındaki ilişkiler evlilik boyutunda da olabilmekteydi. Yukarıda da bahsi geçen Kral II. Baudouin'in Malatya hâkimi

⁶³⁰ Prawer, **The Crusaders' Kingdom**, s. 222. Haçlı-Ermeni ilişkileri için bkz: S. Peter Cowe, "The Armenians in the era of the Crusades 1050-1350", **The Cambridge History of Christianity, V, Eastern Christianity**, (ed. Michael Angold), Cambridge 2008, s. 404-417; Zeynep İnan, "I. Ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Latin İlişkileri", **Tarihte Türkler ve Ermeniler, Ortaçağ II Cilt**, (ed. Mehmet Metin Hülagü), Ankara 2014, s. 211-230.

⁶³¹ Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)**, I, Ankara 2013, s. 84; James H. Forse, "Armenians and the First Crusade", **Journal of Medieval History**, 17.1, 1991, s. 15-16; İnan, **a.g.m.**, s. 218-219.

⁶³² MacEvitt, **a.g.e.**, s. 153-154.

Ermeni Gabriel'in kızı Morphia ile evlenmesi bu açıdan önemlidir. Nitekim kızları Mélisende'in hem sanatçılara hem de Yerli Hıristiyanlara destek çıktığı görülmektedir. Belki de yarı Ermeni olmasının etkisiyle, bu topluluğun ve diğer yerlilerin Kudüs'teki inşa faaliyetlerini desteklemişti.⁶³³ Nitekim bunu bilen Sürüyânîler, yaşadıkları bir hukukî sorunun çözümü için kraliçeden yardım istemişlerdi. Mélisende de mahkeme kararını onların lehine değiştirmişti.⁶³⁴ Dolayısıyla krallık özelinde taraflar arasındaki ilişkilere dair dostane örneklerle denk gelebilmekteyiz. Ancak bunların devlet politikası olmaktan ziyade kişisel yönelimler olduğunu düşünebiliriz. Zira zikredildiği üzere Mélisende'in yerlilere olan ılımlı tavrının arkasındaki sebebin onun anne tarafından Ermeni olması olabilir.

Haçlı topraklarında şövalyelik yapan Ermenilerin olduğu bilinmektedir. Örneğin, 1126 yılında Celîle prensi William of Bures'ın bir tüzüğüne tanıklık eden Barda Armeno isimli birine rastlanmaktadır.⁶³⁵ Bu kişinin Ermeni olduğu ve asıl isminin de Bardas olduğu açıktır. Nitekim birden fazla köye sahip olması ve şövalyelerin tüzüklerinde tanık olarak isminin bulunması da onun konumunu vurgular. Bir başka yerli şövalyeye de 1145 yılındaki bir belgede rastlanır. Kaysâriye Lordu Walter'a hizmet ettiği bilinen Georgius Armenius, isminden de anlaşılacağı üzere Ermeni kökenliydi.⁶³⁶ Peter Herminus adında biri daha vardır ki George veya Bardas'ın oğlu olma ihtimali vardır. Onun ismi Kudüs'teki 1161 tarihli iki tüzükte de geçer.⁶³⁷ Bu örneklerden yola çıkarak Haçlıların Ermeni savaşçılardan yararlandıklarını söyleyebiliriz.

Kudüs Krallığı'nda yaşayan Frankların Ermenilerle ilişkileri ile ilgili olarak Ernoul'dan ilginç bir detay öğrenmekteyiz. Ermeni hâkimi II. Thoros, Kudüs Krallığı'na gittiğinde burada çok sayıda Müslüman köyü görmüş ve durumu Kal I. Amaury (1163-1174) ile konuşmak istemişti. 1160'ların ortalarına tarihlenen bu

⁶³³ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 122; Nurith Kenaan-Kedar, "Armenian Architecture in Twelfth-Century Crusader Jerusalem," **Assaph Studies in Art History**, 3, 1998, s. 77-79.

⁶³⁴ Duygu, **a.g.m.**, s. 557-558.

⁶³⁵ Henri-François Delaborde, **Chartres de Terre Sainte provenant de l'abbaye de Notre- Dame de Josaphat**, Paris 1880, s. 40-41; MacEvitt, **a.g.e.**, s. 153.

⁶³⁶ Reinhold Röhrich (ed.), **Regesta regni Hierosolymitani**, s. 32, 60; MacEvitt, **a.g.e.**, s. 153.

⁶³⁷ Bresc-Bautier Geneviève, **Le Cartulaire du chapitre du Saint-Sépulcre de Jérusalem**, s. 201-203, 257-258. Peter, 1163'teki bir başka tüzükte *milites* olarak kaydedilmiştir. (Delaville le Roulx, ed. **Cartulaire general des Hospitaliers**, 1894, vol. I, s. 225-226; MacEvitt, **a.g.e.**, s. 153.

gezide Amaury'e, Müslümanları buradan kovup yerine 30.000 kadar Ermeni savaşçı getirmesini önerdi. Bu kişiler hem bölgeyi Hristiyanlık adına savunacak hem de kutsal topraklara aileleriyle yerleşmiş olacaklardı. Ancak Frank din adamları, gelecek olan bu kitlenin *tithe* (ondalık) vergisini ödemesi hususunda ısrarcı davrandı. Bu sebeple de Thoros'un fikri hayata geçirilemedi.⁶³⁸ Bu konu ile ilgili Prawer'ın yorumu dikkat çekicidir. Yazar, Thoros'un teklifinin Ermenilerin toprak sahibi olmalarını da içerdiğini düşünür. Nitekim o, krallıktaki asker sayısının azlığı ve nüfus sorunun farkında olduğu için reddedileceğini düşünmemiş olabilir. Böylece hem Haçlılar güvende hissedebilecek hem de Ermeniler toprak ve iş sahibi olarak kutsal topraklarda yaşayacaklardı. Ancak aldığı olumsuz yanıtın ardından Thoros "*Ermeniler başka bir adamın toprağına serf olarak gelemes.*" Şeklinde cevap vererek tavrını ortaya koymuştu.⁶³⁹ Bu yaşanan olayın doğru olduğunu kabul edersek, Haçlıların XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet politikalarının nasıl bir değişikliğe uğradığını görürüz. Kuruluş sürecinde esas sorun olan nüfus eksikliği ve Müslümanlara karşı duyulan nefret artık etkisini kısmen de olsa yitirmişti. Kilise açısından bakıldığında maddiyat öne çıkmaktaydı. Nitekim din adamlarının Thoros'u reddettiklerine göre vergiden kazanılan geliri kaybetmek istemediklerini düşünebiliriz. Üstelik bu kazanç onların Müslüman halkın burada yaşamasına tahammül göstermelerine de yol açmıştı. Bu sebeple yaşanan durum toplumsal açıdan önem arz etmektedir.

Haçlılar toplumsal düzeni sağlarken kendi çıkarlarını ön planda tutmuşlardı. Yerlilerle olan ilişkilerinde sergiledikleri tutumlar önemliydi. Örneğin Jean de Joinville eserinde Fransa kralının silah ustası olan John isimli bir Ermeni'den bahseder.⁶⁴⁰ Görülen o ki ilişkiler tamamen düşmanca değildi. Batılılar, yerlilerin bilgili olduğu alanları kabul ederek onları yanlarına çekmeye çalışmışlardı. Üstelik Ermenilerin birikiminden yararlanan sadece Haçlılar da değildi. Fransa kralının tutumu ilişkilerin pratik yarar üzerine kurulduğunu da göstermektedir.

⁶³⁸ Ernoul Kroniği, s. 37-40; Prawer, "Minorities", s. 86; Kedar, "Latins and Oriental Christians", s. 212.

⁶³⁹ Prawer, "Minorities", s. 86.

⁶⁴⁰ Joinville, **Bir Haçlının Hatıraları**, s. 170.

Kudüs krallarının Ermeni topluluğuyla ilişkisi hakkında bir başka örnek XII. yüzyılın son yarısına aittir. Salahâddîn Eyyûbî Mısır'a yerleştiğinde İskenderiye'nin Ermeni patriği yanında 75 el yazması kanun (codex) dahil birçok eşya ile Kudüs'e göç etmişti. 1172 yılına tarihlenen bu gelişmede onun Franklardan olumsuz bir tavır görmediği anlaşılmaktadır. Hatta onlardan aldığı destekle başkent yakınlarında 20 keşişle birlikte Aziz Sharkıs (Abû Sirjah) Manastırı'nı kurmuştu.⁶⁴¹ Bu yapı haricinde de krallık topraklarında birçok Ermeni kilisesinin olduğu ve bu nüfusun Franklar için önem taşıdığı bilinmektedir. Halk, Kudüs ve Akkâ haricinde Yafa ile Bethlehem şehirlerine de yerleşmişti.⁶⁴² Dolayısıyla krallığın farklı şehirlerinde hem Ermenilere hem de onların ibadethanelerine rastlamak mümkündü.

Ermeni-Haçlı ilişkilerinin bir başka yönü de dinî boyuttaydı. Papaya ve Kutsal Roma Kilisesi'ne itaat etmeye söz veren Ermeni prensi, Mainz Başpiskoposu tarafından taçlandırılmıştı.⁶⁴³ Dolayısıyla 1198 yılı itibari ile kiliseler arası iletişimin bu şekilde sonuçlanması önemli bir adımdı. Ancak Katolik inancın kabulü kararına karşı çıkanlar da vardı. Nihayetinde aralarında Katolik ve Gregoryen Ermeni Kiliseleri olarak ikiye bölünmüşlerdi. Çünkü süreç boyunca kilisenin Haçlılara olan yakınlığı bölgedeki askerî sorunlardan ötürüydü. Kilise attığı bu adımla Ermenileri diğer devletlerden korumayı ummaktaydı. Dolayısıyla dinî bir amaçtan ziyade müttefik edinmek temel kaygıydı. Ancak bazı piskoposlar durumdan rahatsız olup kendi kurallarını uygulamaya devam ettiler. Bu ikilik Kilikya Ermeni Prensligi yıkıldıktan sonra da devam etti.⁶⁴⁴ Durumdan rahatsız olmayanlar arasında Roma Katolik Kilisesi'ne geçenler vardı. Bilhassa XIII. yüzyılda Kilikya'da yaşayan

⁶⁴¹ **The Churches and Monasteries of Egypt and Some Neighbouring Countries Attributed to Abû Sâlih the Ermenian**, İng. terc. Basil Thomas Alfred Evetts, Oxford 1895, s. 6; Prawer, "Minorities", s. 86.

⁶⁴² Durmaz, "Haçlılar ve Doğu Hristiyanlığı", s. 185.

⁶⁴³ Jacques, **The History of Jerusalem**, s. 83; **Anonymous Pilgrims I.-VIII.**, s. 28. Jacques de Vitry'e (a.g.e., s. 83) göre onlar eski geleneklerini sürdürerek düzenlerini değiştirmemişlerdi.

⁶⁴⁴ İnan, a.g.m., s. 228; Aydın, "Hristiyanlık, Mezhepler ve Tarikatlar", s. 355. Kilikya Ermeni Prensligi ile ilgili olarak bkz.: T.S.R. Boase, "The History of the Kingdom", **The Cilician Kingdom of Armenia**, (ed. T.S.R. Boase), Edinburgh 1978, s. 1-33.

soylular bu tutumu benimsemişti. Hatta istifa edip Fransisken keşişi olmaya karar veren krallar bile vardı.⁶⁴⁵

Yaşanan gelişmelerden de görüldüğü üzere Haçlıların Yerli Hristiyanlara olan tutumları hakkında genelde net bir ifade kullanmak zordur. Yaşanan meselelere göre verilen tepkilerin değişmesi ve güvensiz ortamın getirdiği çıkar ilişkileri durumu karmaşıklştırmıştır. Öte yandan Urfa, Antakya ve kuzeydeki diğer şehirlerde Ermenilerin sayısı fazlaydı ve onların Haçlılarla olan münasebetleri çok yönlüydü. Ancak Kudüs Krallığı özelinde bakıldığında, burada sayılarının daha az olmasının etkisiyle aradaki iletişim görece daha sakindi.

2.7. Melkâîler

Monofizit Hristiyanların Bizans ile aynı görüşten olmadıkları ve hatta bu yüzden baskıya uğradıklarından bahsedilmişti. Bu topluluklar çoğunlukta oldukları İskenderiye, Kudüs ve Antakya patriklik bölgelerinde kendileriyle birlikte yaşayan ancak Bizans İmparatorluğu ile arası iyi olanlara Melkâî (Melkî) adını vermişlerdi. Melkâî, Kadıköy Konsili'ni destekleyen Bizans İmparatoru'nun taraftarları anlamına gelmekteydi. Aslında *Melkâîyye* kelimesi Sâmi dillerde *mlk* kökünden türetilmiştir. Türkçede de Batı dillerinden alınan Melchites (Melkites)'ten ötürü Melkit şeklinde okunmaktadır. Kral anlamına gelen bu ifade Süryânîce'de de "kral taraftarları" mânâsında kullanılır. Bu kimseler, Bizans Kilisesi ile aralarındaki bağın somut bir örneği olarak Yunanca konuşurlar. Nitekim çoğunluğu da İstanbul'dan Suriye-Filistin'e gönderilen kimselerden oluşmaktadır.⁶⁴⁶ Melkâîler, Mısır, Suriye-Filistin ve Mezopotamya'da yaşamalarına rağmen, bilhassa IX-X. Yüzyıllarda entelektüel ve manevî anavatanları olarak Kudüs'ü benimsediler. Dolayısıyla bu kutsal kentin onlar için ayrı bir önemi vardı. Griffith'e göre bu topluluk Bizans Ortodoks olmasına karşın dilsel ve tarihsel bakımdan bir "Arap Ortodoks" topluluğu olarak görülmelidir.

⁶⁴⁵ Kenneth Scott Parker, "The Indigenous Christians of the Arabic Middle East in an age of Crusaders, Mongols, and Mamlûks (1244-1366)", **Royal Holloway College, University of London**, London 2012, s. 32.

⁶⁴⁶ Mustafa Sinanoğlu, "Melkâîyye", **DİA**, XXIX, Ankara 2004, s. 84.

Zira yüzyıllarca Doğu'da, Müslümanlarla birlikte yaşamışlardı.⁶⁴⁷ Öyle ki bu etkileşimin bir sebebi olarak dil bakımından Yunanca konuşanlar ve Arapça veya Süryânîce konuşanlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadırlar. Filistin'de yaşayan Melkâîler ise Hristiyan nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmalarına karşın genelde Süryânîce veya Arapçayı kullanmaktaydılar. Buna karşın Bizans imparatorunun himayesi altındalardı. Bu yakınlığın bir tezahürü olarak Antakya, Kudüs ve İskenderiye'nin Melkâî patrikleri İstanbul'dan atanırdı.⁶⁴⁸ Belki de bu sebeplerle onlar Haçlıların şaşkınlıklarını üzerlerine çekmişlerdi. Aşikâr olduğu üzere henüz Doğu Hristiyanlarına alışma sürecindelerken karşılaştıkları manzara Melkâîlerin bölgede çoğunlukta olmalarına rağmen diğer dindaşları tarafından pek sevilmedikleriydi.

Zamanla Haçlılar bölge halkını tanıdı ve farklı Hristiyan mezheplerine karşı pratikte farklı tutumlar sergilediler. Heretik addettikleri kiliselere Rum, Süryânî veya Melkâîlere davrandığından daha ılımlı yaklaşmaktaydılar. Bu sebeple Melkâîler, İslâm hâkimiyeti ile kıyaslandığında daha olumsuz şartlara maruz kalmışlardı.⁶⁴⁹ Bu durumun bilhassa Antakya gibi Bizans-Latin ilişkilerinin gergin olduğu şehirlerde daha belirgin olduğu görülür. Örneğin ilk zamanlarda Melkâî piskoposlar aynı bölgede iki piskopos olamayacağı gerekçesiyle görevden alınmışlardı. Kudüs Krallığı'nda ise ilişkiler Antakya'ya kıyasla daha iyiydi.⁶⁵⁰ Hatta Latin din adamları bazen Bizanslı ve Melkâî rahiplerin krallıkta kutsal yerlerdeki makamlarına geçseler de beraber görev yaptıkları da olurdu.⁶⁵¹ MacEvitt'e göre Melkâî piskoposlarının sayısı Müslüman hâkimiyeti dönemine kıyasla artmıştı. Öte yandan bunlar krallık topraklarında yayılarak Sûr, Kaysâriye Sayda, Taberiye ve Lydda'da (Lüd)

⁶⁴⁷ Sidney H. Griffith, "The Church of Jerusalem and the 'Melkites': The Making of an Arab Orthodox' Christian Identity in the Word of Islam (750-1050 CE)", **Christians and Christianity in the Holy Land: from the Origins to the Latin Kingdoms**, (ed. Ora Limor and Guy G. Stroumsa), Turnhout 2006, s. 204.

⁶⁴⁸ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 8; Altan, "Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları", s. 66-67.

⁶⁴⁹ Prawer, "Minorities", s. 72.

⁶⁵⁰ Micheau, **a.g.m.**, s. 383.

⁶⁵¹ Richard, **a.g.e.**, s. 141.

gelişmişlerdi.⁶⁵² Bu durum Kudüs Krallığı'nın onları zamanla kabullendiklerini ve daha iyi davranmaya başladıklarını göstermektedir.

Askalân'ın ele geçirilmesinin (1153) ardından yaşanan bazı olaylar, Frankların Melkâilere olan tutumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Şehirde eskiden kilise olan ancak daha sonra camiye çevrilen bir yapı bulunmaktaydı. Bu sebeple buradaki Hristiyan nüfusu azalmıştı. Ancak kentin Franklar tarafından alınmasının ardından bu cami Kutsal Mezar Kilisesi'nin din adamlarına, ardından da dönemin Askalân Kontu ve gelecekte kral olacak Amaury'e tahsis edilmişti.⁶⁵³ Buna müteakip süreçte Kont Amaury kilisenin tekrar inşâsı için çaba gösterdi. Onun bu tutumunun sebebi, Yerli Hristiyanların burada yaşamlarını devam ettirmelerini sağlamaktır. Çünkü bu önemli sınır şehrinde oluşturulacak olan yeni bir Melkâi topluluğunun, krallığın çıkarlarına uygun olduğu kanaatindeydi. Amaury, Yerli Hristiyanların da Haçlı topraklarının refahı için önemli bileşenlerden biri olduğunu anlamıştı. Nitekim genel olarak bakıldığında yerel manastırları siyasî anlamda destek görmek veya dinî rahatlık elde etmek için destekleyen Frank lordları da vardı.⁶⁵⁴ Bu örnekler, krallığın geleceği için pratik olan ve fayda sağlayan adımların atıldığını ve böylece Yerli Hristiyanların durumunun iyileştiğini göstermektedir.

Haçlıların Melkâilere olan bakış açısı ile ilgili Kedar'ın yorumu dikkat çekicidir. Yazar, Melkâi ve Rum nüfusun varlığının Kudüs Krallığı için önemli olduğunu vurgular. Hatta onların devlet içerisindeki en güçlü Yerli Hristiyan toplulukları olduklarını tahmin ettiğini belirtir.⁶⁵⁵ Bu durumun dinî alandaki tezahürlerinden biri Latin Kilisesi'nde Melkâi âyininin yapılmasına izin verilmesidir. St. Mary Latin Manastırı'nın yetkisinde olan bu kilisede Haçlıların Melkâilerin ibadetlerini rahatça yapmalarını sağlamışlardı. Bu örnek ile ilgili olarak MacEvitt, Yerli Hristiyanlarla Frankların kiliselerde bir arada olması dışında sosyal düzen açısından bölgede hatırı sayılır değişikliklerin yaşanmamış olabileceğini

⁶⁵² MacEvitt, **a.g.e.**, s. 112.

⁶⁵³ Geneviève Bresc-Bautier (ed.), *Le Cartulaire du chapitre du Saint-Sépulcre de Jérusalem*, s. 132-134; MacEvitt, **a.g.e.**, s. 125.

⁶⁵⁴ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 125-126.

⁶⁵⁵ Kedar, "Latins and Oriental Christians", s. 217.

düşünmektedir.⁶⁵⁶ Bu yorumlardan yola çıkılarak Haçlı toplumunun birbirinden uzak yaşamadığı söylenebilir. Bir arada yaşayan bu insanlar, krallığın belirlediği sınırlar çerçevesinde ilişkilerini geliştirebilmişlerdi.

Toplumsal açıdan bakıldığında benzer başka olumlu örneklerle rastlanmaktadır. Zira bu dönemde krallıktaki Melkâî topluluğunun fikir ve sanat hayatı Latinler tarafından engellenmemişti. Ek olarak manastırlardaki faaliyetler de devam etmişti.⁶⁵⁷ Bunun yanı sıra aralarından bazıları toplumda öne çıkmayı başardı. Kudüs Haçlı Krallığı'na hem Avrupa'dan hem de Doğu'dan doktorlar göç etmekteydi. Yakub b. Siklâb isminde Melkâî bir doktorun da Haçlılara hizmet ettiği bilinmektedir. Hatta bu kişi 1180'lerde Frank meslektaşları gibi giyinmeye başlamış ve bu sebeple Müslümanların da dikkatini çekmişti.⁶⁵⁸ Onun Haçlı giyim-kuşamından etkilenmesi ve Batılıların yerli doktorları himaye etmesi önemli ayrıntılardır. Bu husus etkileşimin günlük hayatta pratik yönüyle tezahür etmesiyle beraber artarak önem kazandığını da göstermektedir.

Öte yandan Latin Doğu'da süregelen güvensizlik ve çatışma ortamının etkisiyle bu grubun sıklıkla Franklar tarafından “şüpheli” görüldüğü de unutulmamalıdır.⁶⁵⁹ Melkâîlerin Bizans'a olan yakınlığı ise aralarından bazılarının 1187 yılındaki olaylarda Latinlere karşı tutum sergilemelerine sebep olmuştu. Bu kimseler, Müslümanların Kudüs'ü kuşatmasını sorun olarak görmemekteydiler.⁶⁶⁰ Dolayısıyla güven sorunu her daim ve her topluluğa karşı varlığını korumaktaydı. Bu sebeple hem yaşanan kültürel etkileşim hem de yerlilere ve burada bahsi geçen Melkâîlere olan olumlu yaklaşım örnekleri üzerinden tamamen iyimser bir tablo çizmek hatalı olur. Zira bu grup Bizans Kilisesi'ne düşman değildi, dolayısıyla Haçlıların uzun vadede iyi ilişkiler geliştirmediği Bizans ile olan durumu göz önüne alındığında, Melkâîler açısından durumun karmaşıklığı görmezden gelinemez. Aralarında ne yapacağını bilmeyen, hangi tarafa meyletmenin daha iyi olacağını

⁶⁵⁶ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 128-129.

⁶⁵⁷ Pahlitzsch-Baraz, **a.g.m.**, s. 210.

⁶⁵⁸ Benjamin Z. Kedar, “A Melkite Physician in Frankish Jerusalem and Ayyubid Damascus: Muwaffaq al-Dīn Ya'qūb b. Siqlāb”, **The Franks in the Levant, 11th to 14th Centuries**, 1993, s. 118, 124; Pahlitzsch-Baraz, **a.g.m.**, s. 213.

⁶⁵⁹ Prawer, “Minorities”, s. 84.

⁶⁶⁰ Pahlitzsch-Baraz, **a.g.m.**, s. 210.

kestiremeyen birçok kimse olması doğaldı. Üstelik Haçlılarla iyi ilişkiler geliştirdiklerinde Müslümanlara veya Bizans'a karşı suçluluk hissetmiş olabilirler.

2.8. Gürcüler

Gürcüler, genellikle “İberyahılar” olarak adlandırılırdı. Diğer Hristiyanlar gibi Kudüs’e önem verirler ve şehre hac ziyaretine gelirlerdi. Aralarında kutsal topraklarda ikâmet etmeyi tercih edenler de vardı. Filistin kentleri ile olan bağlantıları, Roma İmparatorluğu’nun sonlarına kadar uzanıyordu. Buna ek olarak genelde Kudüs’ün dışındaki Kutsal Haç Manastırı’nda idiler. Haçlılar Latin Doğu’ya geldiklerinde ise Gürcülerle sorun yaşamadı, taraflar arasında düşmanlık da oluşmadı.⁶⁶¹ Hatta Kudüs’te soylu bir Gürcü rahibe burada XII. yüzyılın başlarında bir Gürcü Rahibe Manastırı kurdu. Ancak yine de onların Haçlı topraklarında sayıları azdır.⁶⁶² Öte yandan, Gürcülerin Filistin’in dışındaki kutsal şehirlere de rağbet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Suriye’de antik Aziz Simeon Manastırı’nda yaşayan 60 Gürcü keşiş vardı.⁶⁶³ Buna ilaveten Jotischky’e göre çoğunlukla Kudüs ve civarını tercih eden Gürcülerin bu topraklardaki manastırları Haçlı egemenliği altında gelişme fırsatı yakalamıştı.⁶⁶⁴

Kutsal topraklara hac ziyaretine gelen Johannes von Würzburg krallıkta Gürcülerin de yaşadığını belirtir, ancak detaya girmez.⁶⁶⁵ Jacques de Vitry ise eserinde Gürcülerin kim olduğunu aktardıktan sonra onlara dair ilginç bulduğu detaylardan bahseder. Örneğin soylu kadınlarının savaşçı özelliklerine ve dinî ritüellerine değinir. Onların Kudüs’e hacca geldiklerinde zorlanmadıklarını belirtir. İslâm hâkimiyeti süreciyle ilgili olarak belirttiği bu ayrıntının sebebi

⁶⁶¹ Prawer, *The Crusaders' Kingdom*, s. 230; Condor, *a.g.e.*, s. 222; Boas, *Jerusalem in the time of the Crusades*, s. 39. İslâm hâkimiyeti döneminde de burada olmaya devam ettikleri, Kutsal Mezar Kilisesi’nde mihraplarının bulunmasından anlaşılmaktadır. Bkz: Pahlitzsch-Baraz, *a.g.m.*, s. 206, 207; Altan, “Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları”, s. 65. Bunun yanı sıra, seyyah Mukaddesî, Kudüs’ü ziyaret eden çok sayıda Yahudi ve Hristiyan olduğunu belirtir. Onun bu ifadesi, I. Haçlı Seferi’nden bir asır öncesine ait olduğu için önemlidir. Bkz.: Mukaddesî, *Description of Syria including Palestine*, İng. terc. G. Le Strange, London 1886, s. 37.

⁶⁶² Prawer, “Minorities”, s. 87-88.

⁶⁶³ Condor, *a.g.e.*, s. 222.

⁶⁶⁴ Jotischky, *a.g.e.*, s. 136, 141.

⁶⁶⁵ Johannes von Würzburg, s. 69.

yazara göre karşılıklıydı. Eğer Müslümanlar Gürcülere Kudüs'te zarar verirse onların da memleketlerine gittiklerinde civardaki İslâm topraklarına zarar vermek ihtimali vardı.⁶⁶⁶ Gürcülerle ilgili bilgi veren bir başka kaynak ise Batılı bir hacıdır. İsmi bilmediğimiz bu kişi, Gürcülerin saçlarını ve sakallarını uzattıklarından ve uzun şapkalar taktıklarından bahseder. Din adamlarının başının tepesini yuvarlak; halkın ise kare şeklinde tıraş ettiğini belirtir. Ardından, onların kendi alfabelerini kullandıklarını ekler.⁶⁶⁷ Kaynaklarda, Haçlı egemenliği süresince Gürcülere uygulanan bir baskı veya zulümle karşılaşılmasının sebebi, sayıca az olmaları ve halihazırda kuzeyde kendi devletlerinin olması olabilir.

2.9.Ortodokslar

Haçlıların Kudüs'ü ele geçirmelerinin (15 Temmuz 1099) ardından burada Latin Kilisesi kurulmuştu. Yaklaşık iki asır varlığını sürdürecektir olan bu kuruma Latin patrikleri ve piskoposlar atanarak Bizans Ortodokslarının dinî hükmü sonlandırılmıştı. Bu egemenlik onların diğerlerini kendilerinden daha altta görmelerine yol açmış, müteakiben de birçok Ortodoks piskopos sürgüne gönderilmişti. Kalanlar ise ikinci sınıf Hristiyan tebaa muamelesine maruz bırakılmışlardı. Bilhassa ilk zamanlarda düşmanca hisler iki taraf için de varlığını koruyacaktı. Özetle Franklar onlara güvenmediler; Ortodoks halk ise Latin piskoposları kabullenmedi.⁶⁶⁸ Bölgeyi ziyarete gelen Rum hacı Phokas 1184 yılı gibi geç bir tarihte Latin evlerini ziyaret ettiğini ama onlardan hiç hoşlanmadığını belirterek bu düşmanlığın yok olmadığının sinyallerini verdi. Din adamlarının Ortodoksları *dîme* ödemeye zorlamaya çalışması ve yıllardır süregelen hasmâne tutum da ilişkileri olumsuz etkiledi. Onların kendi ibadetlerinin büyük kiliselerde gerçekleştirilmesine genelde karşı çıkıldı.⁶⁶⁹

⁶⁶⁶ Jacques de Vitry, **a.g.e.**, s. 83-84.

⁶⁶⁷ **Anonymous Pilgrim V.2**, s. 28-29.

⁶⁶⁸ Altan, "Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları", s. 67.

⁶⁶⁹ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 268-269.

Zamanla ortamın yumuşaması gerekliydi. Nitekim Kudüs Krallığı'nın Ortodokslarla ilişkisi her zaman olumsuz değildi. Bu yeni süreçte yaratılmaya çalışılan olumlu hava etkisini zamanla gösterecekti. Frankların bazı ılımlı adımlarının da bunda payı vardı. Örneğin kiliselerle ilgili eski zalim tavırlar bir kenara bırakıldı. Kırsal bölgelerde Ortodoks ruhban sınıfına ve kiliselere genelde zarar verilmedi. Birçok Rum manastırı dinî faaliyetlerine devam etti.⁶⁷⁰ Makamlara bakıldığında ise Latin din adamları bazen Rum ve Melkî rahiplerin krallıktaki kutsal mekânlarda yerlerine geçtiler. Ancak birlikte çalıştıkları örnekler de vardı. Zamanla bu durum artacaktı. Örneğin 1101 yılında Rum ve Latin din adamlarının koroda birlikte ve nöbetleşe görev aldıkları bilinmektedir. Nitekim seçilen metinlerde Yunanca ve Latince okunmuştu.⁶⁷¹ Bu değişiklikler uzun vadede etkisini gösterecekti.

Aslında dinî açıdan durum karışıktı. Yukarıda da belirtildiği üzere, Ortodokslar teknik olarak Romalılarla aynı kiliseden oldukları için geleneğe göre bir yere Ortodoks ve Latin olmak üzere iki farklı piskopos atanamazdı. Bu sebeple Rum din adamları görevlerinde bırakılmıştı.⁶⁷²

Toplumsal düzenine bakıldığında Latinlerin onları ve diğer yerlileri zamanla tanıdıkları ve kabullenmeye başladıkları düşünülebilir. MacEvitt'e göre krallığın, yerel Hristiyanların farklı âyinler uygulamalarını ve farklı rahiplik geleneklerine sahip olmalarını kabul ettiklerini belirtir. Fakat yazara göre Franklar için bu uyumsuzluklar temel bir farklılığın yansıması değildi.⁶⁷³

Ortodoksların bazı yerlerde varlıklarını sürdürmelerine izin verildi. Bunlardan bazıları Kutsal Mezar Kilisesi, Lud'daki Aziz George ve Beytüllahim'deki Doğu Kilisesi gibi kutsal mekânlardı. Ayrıca Gazze ve Beyt Cibrin'de onların nüfusu çoğunlukta olduğu için yine Ortodoks piskoposların görevlendirilmesine de izin verilmişti. Bu sebeple Gazze ve Remle gibi büyük yerlerde kendi kiliseleri vardı. Ancak yine de krallığın kilise hiyerarşisinin

⁶⁷⁰ Holt, **Haçlılar Çağı**, s. 38.

⁶⁷¹ Richard, **a.g.e.**, s. 141; Riley-Smith, "The Latin Clergy and the Settlement", s. 553-554.

⁶⁷² Jotischky, **a.g.e.**, s. 137; Riley-Smith, "The Latin Clergy and the Settlement", s. 549.

⁶⁷³ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 138.

Frankların kontrolünde olduğu ve daha ilk günden itibaren burada Latin Kilisesi'ne geçilmesi için adımlar atıldığı unutulmamalıdır. Zaman zaman esneyen bir yapı olmasına karşın krallığın dinî yapısı Latin temelli idi.⁶⁷⁴

Kutsal kenti ziyarete gelenler, Rumların buradaki varlığı ile ilgili bazı bilgiler aktarmaktadır. Örneğin bir hacı, oradaki Rumların inançları ve kendi alfabelerinin olduğundan söz etmektedir.⁶⁷⁵ Burchard isimli bir hacı da bu topluluk hakkında bilgi vermişti. Ona göre Rumlar aşırı dindardı. Hatta Rum din adamları aynı zamanda keşişti ve piskoposlarına çok saygılı davranırlardı. Bunlara ek olarak Burhcard'ın yaşadığı bir olay, Ortodoks ve Katolik Kiliselerinin aralarındaki sorunlara Filistin'de bulunan Rum patriklerin nasıl yaklaştığını anlamamıza fırsat sağlamaktadır:

*“Patriklerinden birinin benim önümde şöyle dediğini duydum: ‘Roma Kilisesi’ne seve seve itaat eder ve ona saygı gösteririz; ama Başpiskoposlar ve Piskoposlar gibi rütbece aşağı din adamlarının altında yer almama çok şaşırdım. Bazı Başpiskoposlar ve Piskoposlar beni Patrik yapmayı, ayaklarını öpmemi ve onlara kişisel hizmet sunmamı istiyorlar ki bunu yapmak zorunda hissetmiyorum, bunu Papa için seve seve yapardım ama başka hiç kimse için değil.’”*⁶⁷⁶

Dolayısıyla Roma Kilisesi'nin hâkimiyetine sıcak bakan bölgedeki Rumların, bu kiliseye mensup diğer rütbelerde olan kişilere aynı hürmeti göstermek istemediği anlaşılmaktadır. Durumun temelinde, geçmişte yaşanan dinî ayrılıklar ve görüş farklılıklarının bulunması kuvvetle muhtemeldir.

Dinî hayatla ilgili bir başka bilgi de Bizans İmparatorlarının bölgeye olan ilgisidir. XII. yüzyılda azalan manastırlara karşın İmparator Manuel Komnenos'un (1143-1180) teşvikleriyle birçok manastır ya tekrar inşa edildi ya da restorasyon sürecine girdi.⁶⁷⁷

Rumların Haçlılara olan bakışı hakkında Runciman'ın yorumu dikkat çekicidir. Rum halkın maruz kaldığı zorluklar sebebiyle Franklardan uzaklaştıkları

⁶⁷⁴ Pringle, **a.g.m.**, s. 153-155; Trk. terc. Gül, s. 104-106.

⁶⁷⁵ **Anonymous Pilgrims I.-VIII.**, s. 28.

⁶⁷⁶ Burchard von Mont Sion, s. 104.

⁶⁷⁷ Pringle, **a.g.m.**, s. 156; Trk. terc. Gül, s. 108; Pahlitzsch-Baraz, **a.g.m.**, s. 209.

ve hatta Salahâddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethini olumlu karşıladıklarını düşünmektedir.⁶⁷⁸

Bu hususa yapılan katliamların yanı sıra dinî ve sosyal alanlardaki sorunların da sebebiyet verdiği aşikârdır. Nihayetinde Rumlar yüzyıl öncesine kadar bölgede etkinlerdi. Bu durumda Bizans İmparatorluğu'nun Kudüs ile bağlarını koparmaması da mühimdi. Ancak Haçlıların gelişiyle egemen gücün otoriter tavrından Rumların rahatsız olmaları oldukça doğaldı. Krallığın onlara olan tutumu hakkında net bir yorum yapmak zordur. İhtiyaç duyulan barış ortamı ve nüfus gibi sebepler yerlilere bakışı yumuşatmıştı. Ancak şehre girdiklerinde yaptıkları katliamlar ve akabinde belirtilenler bir huzur ortamı yaratmaktan uzaktı.

3.Müslümanlar

Kudüs Haçlı Krallığı'nda yaşayan Müslümanlar ve Yahudiler, Frank hâkimiyeti boyunca farklı koşullar altında yaşadılar. İlk zamanlar hüküm süren korku hâli bölgeye vardıktan sonra uyguladıkları katliamlardan kaynaklanmaktaydı. Bu kaos ortamı yaklaşık 10 yıl sürdü. Bu sürede canını kurtarmayı başaran insanlar başka şehirlere göç ettiler. Müteakiben Frank ileri gelenleri, yerli halka verdikleri zararın pratikteki etkilerini fark ettikten sonra tutumlarını değiştirme yoluna gittiler. Böylece Müslüman ve Yahudi halkı korumaya ve hatta dışarıya göç edenlerin geri gelmelerine izin vermeye başladılar. Nihayetinde bu insanlar da krallığın tebaası olarak toplumsal yapıda yerlerini aldılar. Ancak bu sürece gidiş kolay olmadı.

MacEvitt açıkça Müslümanlar ve Yahudilerin, Latinler tarafından geri planda tutulduklarını dile getirir. Ele geçirilen kentlerin yerli halkından olan bu insanlar, Frank kaynaklarında nadiren zikredilir. Onlarla ilgili bilgi verildiğinde ise kültürlerine veya inanışlarıyla ilgili detaylara değinilmez. Genelde muharebeler veya önemli olaylar üzerinde durulur. Haçlılar bu gruplardan bahsedeceği zaman ise sırasıyla “*Saracenus*” ve “*Judeus*” isimlerini kullanırlar.⁶⁷⁹ Buradaki “*Saracenus*” ile genellikle kastedilen kitle, Fâtımîler gibi savaşılan ve düşman görülen

⁶⁷⁸ Runciman, **a.g.e.**, II., s. 269.

⁶⁷⁹ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 105-106.

Müslümanlardı. Krallık tebaası olan Müslümanların ise Latin kroniklerinde zikredilmemesi ile ilgili Mayer farklı noktalara dikkat çekmektedir: İlki, ileride de görüleceği üzere bu kitlenin devlete problem çıkarmamasıydı. Onlardan yana büyük sorunlar yaşanmamıştı. İkincisi, devlet içerisinde aktif değillerdi. Çoğu kendi halindeydi ve krallığa ciddi bir zararları yoktu. Hatta aksine büyük bir kısmı tarımla uğraşması ve vergilerini ödemeleri sebebiyle krallık için önem arz etmekteydi.⁶⁸⁰ Latin kroniklerinin Müslüman tebaaya yer vermemesi durumu yaygındı. İslâm dinine dair meselelerden de bu kaynaklarda pek bahsedilmemekteydi. Oldenbourg zaten kendi dinî ibadetlerini yerine getirmekle meşgul olan Frankların diğer inançlarla ilgilenmediklerini ve detayları öğrenmeye dahi yeltenmediklerini düşünmektedir.⁶⁸¹ Dolayısıyla Latin kaynaklarında Müslüman tebaadan sıklıkla bahsedilmemesinin bir diğer sebebi de Haçlıların İslâm'a dair ilgisizliği olabilir. Bu durum da ilişkilerin mahiyetini olumsuz anlamda etkileyen bir alan olarak öne çıkar. Söz konusu bilgi eksikliği, dönemin Müslüman kaynaklarına bakıldığında da fark edilmektedir. O dönemde yaşayan bütün Müslüman müellifler, Frenk devletleri dışında yaşamaktaydı. İstisna olarak Hamdan b. Abdurrahim el-Esâribi vardır. Ancak onun eseri de günümüze ulaşmamıştır. Dolayısıyla Haçlılara tabii olan Müslümanlarla ilgili kesin konuşmak mümkün değildir.⁶⁸²

Konu ile ilgili eksik bilgiler bu hususta genel yorumlar yapılmasına yol açmıştır. Ayrıca dönemin Müslüman müellifleri de Franklar gibi eserlerinde genel olarak tarafların askerî mücadelelerine eğilmişlerdir. Dolayısıyla onlar, Haçlı tebaası olan dindaşlarından nadiren bahsederler. Bu konudaki istisna İbn Cübeyr (ö. 614/1217)'dir. Endülüslü seyyahın gördüğü yerleri yazdığı eserinde bölge halkı ile ilgili edinilen birçok bilgi, ilgili kısımlarda belirtildiği üzere her ne kadar tartışmaya açık olsalar da araştırmacılar için önem arz etmektedir.

Kudüs Haçlı Krallığı'nın kurulmasına zemin hazırlayan durum Kudüs ve civarının ele geçirilmesi idi. Her ne kadar sefer esnasında iletişime geçildiyse de tam anlamıyla bölgenin yerlileri ile ilk karşılaşma bu esnada olmuştu. Ancak buradaki

⁶⁸⁰ Mayer, "Latins, Muslims and Greeks", s. 175, 177.

⁶⁸¹ Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 492.

⁶⁸² Hillenbrand, **a.g.e.**, s. 386.

durum olumlu bir deneyimden oldukça uzaktı. Franklar bölgeyi hâkimiyet altına alırken uyguladıkları katliamlarla Müslüman ve Yahudi halk başta olmak üzere yerlilerin korkuyla yurtlarından uzaklaşmasına yol açmışlardı. Kedar burada gösterilen tutumun İspanya'da da benimsendiğini ancak Latin Doğu'daki durumun daha şiddetli olduğunu düşünmektedir. Ona göre bunun sebebi bölgedeki Müslümanlarla çoğu Haçlının daha önce karşılaşmamış olması ve kutsal savaşın getirdiği psikolojik durumdu.⁶⁸³ Filistin'e gelen Haçlıların daha kalabalık olması ve hâliyle ilk defa bu denli büyük bir topluluğun Kudüs gibi oldukça uzak ama kutsallık atfedilen kente gelmesi de İspanya'daki duruma kıyasla önemli bir farktı.

İlk karşılaşmanın ardından Kudüs Krallığı'nın kuruluşundan sonra da kendilerini üstün ve ayrıcalıklı gören Franklar, Müslümanların yaşam tarzlarını yeni ve rahatsız edici buldular.⁶⁸⁴ Hatta Kudüs'te yaşamalarına da izin verilmedi. Dolayısıyla Müslümanlar, sadece hac ziyareti veya gezi için şehre gelebildiler. Zamanla yerleşim hususuyla ilgili esnekliğe gidildi ve onların başkentte yaşamalarına onay verildiği durumlar oldu. Ancak genelde Haçlıların tutumu, Müslümanların kentte ticarî faaliyetlerde bulunabilmeleriyle sınırlı kalmıştı.⁶⁸⁵

Kudüs'ü ele geçiren Latinlerin yeni hedefi henüz kurulan krallığın bölgedeki hâkimiyetini sağlamlaştırmaktı. Bu sebeple kıyı şeridindeki şehirlere yöneldiler. İlk hedef olan Arsuf ele geçirilirken halka eman veren Franklar, Müslümanların yalnızca ailelerini yanlarına alarak Askalân'a gitmelerine müsaade ettiler (29 Nisan 1101).⁶⁸⁶

İşgaller Arsuf ile sınırlı kalmadı. Müteakip süreçte emin adımlarla diğer bölgelere de yöneldiler. Bu art arda yaşanan işgallere karşı yerli halk zaman zaman Haçlılara tepki gösterdi. Ancak bunlar ilk zamanlarda yapılan küçük saldırılar ve başkaldırılarından öteye gidemedi. Ek olarak Müslümanları birlik olmaya davet etmek için Dımaşk Kadısı Ebû Sa'd el-Herevî ve Halebli İbn el-Haşşab adlı iki kişi farklı

⁶⁸³ Benjamin Z.Kedar, "The Subjected Muslims on the Levant", **Muslims under Latin Rule, 1100-1300**, (ed. James M. Powell), Princeton, New Jersey 1990, s. 147.

⁶⁸⁴ Yvonne Friedmann, **Encounter Between Enemies, Captivity and Ransom in the Latin Kingdom of Jerusalem**, Leiden 2002, s. 33.

⁶⁸⁵ Prawer, **Crusader Institutions**, s. 90-91; Achmet, **a.g.t.**, s. 134; Phillips, **a.g.m.**, s. 114.

⁶⁸⁶ Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 152-153; Trk terc. Barlas, s. 135; İbnü'l-Esîr, X, terc. Özaydın, s. 267, 325; Albertus Aquensis, s. 563. Haçlıların Arsuf'u kuşatması sürecinde yaşananlar için bkz.: Özer, **a.g.t.**, 68-72.

zamanlarda Abbâsî halifesiyle görüşmeye gitti. Ancak bu kişisel çabalar da sonuçsuz kaldı.⁶⁸⁷

Herhangi ciddi bir soruna yol açmasa da bu gibi olaylar karşısında Haçlılar endişelendiler. Ele geçirilen bazı şehirlerin sınırında yaşayan Müslümanlardan ötürü de kendilerini tehdit altına hissettiler. Üstelik hâkim oldukları topraklarda, bilhassa köylerde bulunan yerlilerin Haçlılara düşmanca davrandıkları olaylar yaşandı. Franklar en ufak bir dalgınlık anında esir alındı veya öldürüldü. Müslümanlar, bazı zamanlarda da ettikleri toprakları terk etmek suretiyle düşmanlarını açlığa mahkûm etmeye çalıştılar. Birçok şehir bu dönemde yağmalandı. Hatta bu yaşanan güvenlik problemleri üzerine I. Haçlı Seferi ile bölgeye gelen Batılılardan bazıları Avrupa'ya geri döndü.⁶⁸⁸ Durum bazen o kadar sıkıntılıydı ki, Müslümanlar zaman zaman doğrudan Mevdûd b. Altuntegin (ö. 507/1113) veya Eyyûbî sultanı Salahâddîn Eyyûbî gibi Franklarla savaşan liderlere yardım etmek suretiyle Haçlıları zor durumda bırakmışlardı.⁶⁸⁹ 1113 yılında Musul valisi Mevdûd'un Franklarla olan mücadeleleri buna örnek olarak gösterilebilir. Şöyle ki taraflar arasında gerçekleşen bir çarpışmada Haçlı ordusu zarar görünce Latinlerin tebaası olan bazı köylü Müslümanlar, Mevdûd'un birliklerine katıldılar. Eskiden Haçlıların hizmetinde olan bu kimseler karşı tarafa geçerek onlara Latin orduları hakkında malumat verdiler.⁶⁹⁰

Haçlı topraklarında yaşayan Müslümanların, Latinlere verdiği zararlar bununla sınırlı değildi. Krallık kurulmadan önce de hemen hemen aynı Müslüman nüfusu barındıran Samarya'da, Hristiyanların az olması problem yaratmıştı. Zira Müslümanlar güçlenince buradaki Haçlı kurumlarını yağmaladılar.⁶⁹¹ Yine Fulcherius, Müslüman halktan bahsederken onların düşman gibi Franklara saldırdığını dile getirmektedir.⁶⁹² 1113 yılında yaşandığı tahmin edilen bu olay o dönemdeki yerli Müslümanların, Haçlılara sadakatle yaklaşmadığını göstermektedir.

⁶⁸⁷ Maalouf, **a.g.e.**, s. 11-15; O'shea, **a.g.e.**, s. 223-224; Murat Öztürk, "Bilâdü's-Sâm'daki Haçlı Tehlikesine Karşı Sesini Duyuramayan Kadı, Âlim, Sefir Ebû Sa'd el-Herevî", **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, sy. 11, 2019, s. 158-160.

⁶⁸⁸ Willermus Tyrensis, I, İng. terc. Krey, s. 408, 409; Trk. terc. Ayan, II, s. 55.

⁶⁸⁹ Kedar, "The Subjected Muslims on the Levant", s. 155.

⁶⁹⁰ Willermus Tyrensis, I, İng. terc. s. 494-495; Trk. terc. II, s. 152-153.

⁶⁹¹ Richard, **a.g.e.**, s. 132.

⁶⁹² Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 207; Trk. terc. Barlas, s. 187.

Onların bu tavrı, Haçlılardan korktuklarını ve kendilerini müdafaa etmeye çalıştıkları yönünde kanaat uyandırmaktadır. Krallığın kuruluş döneminde toplumlar arası ilişkilerin zayıflığı da bu durumun faktörlerinden biriydi. Yerlilerle yönetici kesimin arasında olumlu etkileşim neredeyse hiç olmamıştı. Bu süreçte yaşananlar askerî mücadelelerin getirdiği kaos hâlinen ibaretti.

Bölgenin yerli halkı da benzer kaygı ve korkularla yaşamaktaydı. Sırayla ele geçirilen köy ve kentlerde, Haçlılara karşı direnecek gücü bulamayan birçok kişi de vardı. Örneğin bazıları yaşananlar karşısında düşmana teslim olmaya karar verdiler. Böyle durumlarda görüşmeler gerçekleşti ve belirlenen kararlara göre teslim olundu. Örneğin Akkâ'da taraflar arasında yapılan anlaşmaya göre yerliler aileleriyle birlikte evlerinden ayrılacaklardı. Kalmak isterlerse de vergi ödemeleri karşılığında şehirde yaşamlarını sürdürebileceklerdi. Nitekim Müslümanlardan bazıları diğer ülkelere göç ederken bazıları da Akkâ'da kalmaya devam ettiler.⁶⁹³ Haçlılar burada bir caminin bulunmasına da izin verdiler.⁶⁹⁴ Ancak Kral Bauoduin zamanında yapılan bu anlaşmanın şartları yerine getirilmedi. Kuşatma esnasında deniz desteği sağlayan Cenovalılar zaferden pay almak istediler. Bu sebeple bölgenin zenginliği karşısında anlaşmaya sadık kalmayarak halkı yağmaladılar.⁶⁹⁵ Bilhassa 1110 yılına kadarki süreçte halka verilen zararlar çok fazlaydı. 1100'de Hayfa, 1101'de Kaysâriye, 1110'da Beyrut ve 1168'de Bilbays şehirlerinde Müslümanlar dahil birçok kişi katledilmişti.⁶⁹⁶

Müslümanlara yapılanlar Haçlı kaynaklarına da yansdı. Örneğin Beyrut'ta yaşananlardan hem Fulcherius hem Willermus bahsetmektedir.⁶⁹⁷ Yine mezkûr iki müellif, Kaysâriye'de Haçlıların Müslüman erkekleri öldürdüklerini ve altınlarını yuttuklarını düşündükleri için esirleri yaktıklarını belirtir. Kadınlar ise çalışması için

⁶⁹³ Albertus Aquensis, s. 675; Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, 455; Trk. terc. Ayan, II, s. 108, 109; İbn Cübeyr, a.g.e., s. 232; Usta, **Haçlı Seferlerinde Kuşatma**, s. 247.

⁶⁹⁴ Usta, **Haçlı Seferlerinde Kuşatma**, s. 247; Runciman, a.g.e., II, s. 72-73.

⁶⁹⁵ Runciman, a.g.e., II, s. 73-74; Mustafa Yıldırım, "XI. ve XII. yüzyılda Akkâ Şehri", **Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2020, s. 67. Cenovalılar yağmalardan elde edilen zenginliğe ek olarak şehrin ve Akkâ limanının gümrük gelirlerinin üçte birini elde etmişti. Detaylı bilgi için bkz.: Heyd, a.g.e., s. 150.

⁶⁹⁶ Kedar, "The Subjected Muslims on the Levant", s. 143, 146.

⁶⁹⁷ Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 196-197; Trk. terc. Barlas, s. 77-78; Willermus Tyrensis, I, terc. Krey, s. 485; Trk. terc. Ayan, II, s. 142.

köle olarak alınmışlardı.⁶⁹⁸ Bu yaşananlar, taraflar arasındaki ilişkilerin sağlam bir temele oturamamasına yol açacaktı. Hatta İspanya'dan bölgeye gelen İbn Cübeyr'in Frank liderlere olan tutumu da bu doğrultuda önemlidir. Zira müellif, eserinde Kral IV. Baudouin'den “domuz” ve Baudouin'in annesinden de “dişi domuz” olarak bahseder. Seyyah bu lakapları muhtemelen bölgedeki Müslümanlardan almıştı.⁶⁹⁹ Dolayısıyla Müslüman halkın Haçlılara olan nefreti zamanla azalsa da tamamen son bulmadığı ifade edilebilir.

İşgalin bu ilk 10 yılı boyunca hâkimiyet kurulan bölgelerdeki Yahudi ve Müslüman nüfusun neredeyse tamamı katledildi. Bazı şehirler ise halkının teslim olması sebebiyle nispeten kısa sürede alınmış ve ahali, Haçlılara itaat ettiği için öldürülmemişti.⁷⁰⁰ Bunun dışında Latinler 1109 yılında Trablus'un ele geçirilmesi esnasında da zalimane tutumlarını sergilediler. 1110 yılında Sayda ve 1124 yılında Sûr şehrinin ele geçirilmesi sürecinde ise yerlilere tutumda belirgin değişiklikler meydana geldi.⁷⁰¹ Söz konusu Sayda kuşatması, bu husustaki değişimin ilk adımıydı. Buradaki Müslümanlara kaderlerini belirleme hakkı sunuldu. Ya gidecekler ya da inançlarına karışılmaksızın burada yaşamlarını sürdürebileceklerdi ve şehirde herhangi bir yağma hareketine izin verilmeyecekti. Halkın çoğu vergi ödemeleri karşılığında şehirde kalmayı tercih ederken ileri gelenler Dimaşk'a gittiler. Ancak bu uygulamada şöyle bir sorun vardı: İbnü'l-Esîr'e göre kalanlar topluca 20 bin dinar ödeyeceklerdi. Hem bu vergi hem de mallarına el konulması sebebiyle fakir Müslümanlar zor duruma düştüler.⁷⁰² Öte yandan bu olumsuz ekonomik koşullara rağmen yağma ve katliam olmaksızın bölgeye yerleşilmesi, ilişkilerin nispeten iyileşeceğinin işaretiydi.

Haçlıların yerlilere karşı yaptıkları yağma ve katliamlara son vermelerinin sebeplerinden biri de düşmanlarını tanıdıkça onlara bir bakıma hayranlık beslemeye başlamalarıydı. Onlar her ne kadar “kafir” savaşçılar olsalar da Avrupalı

⁶⁹⁸ Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 153-156; Trk terc. Barlas, s. 136-137; Willermus Tyrensis, I, İng. terc. Krey, s. 435-437; Trk. terc. Ayan, II, s. 85-87.

⁶⁹⁹ Kedar, “The Subjected Muslims on the Levant”, s. 155.

⁷⁰⁰ Richard, **a.g.e.**, s. 131; Prawer, “Minorities”, s. 61.

⁷⁰¹ Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 266; Trk. terc. Barlas, s. 243-244; Aydın, **a.g.t.**, s. 94; Kedar, “The Subjected Muslims on the Levant”, s. 145-146.

⁷⁰² İbnü'l-Esîr, X, s. 384; Kedar, “The Subjected Muslims on the Levant”, s. 146-147, 150.

şövalyelerden pek de farkları yoktu; cesur, gözü pek ve başarılıydılar. Müslümanlara duyulan bu hayranlık, muharebe adetlerini değiştirmelerinde de etkili oldu.⁷⁰³ Ancak bunun yanı sıra esas sebep, nüfus eksikliğiydi. Bu sorun öyle bir raddeye gelmişti ki I. Baudouin, Doğu Hristiyanlarının Kudüs Krallığı'na gelmesini teşvik etmek için elinden geleni yapmış, hatta Müslüman ve Yahudileri de dinî özgürlük vaadiyle göçe teşvik etmişti.⁷⁰⁴ Dolayısıyla mevcut nüfusu arttırma çabaları bir nevi zorunluluk hâline gelmişti. Bu sebeple ileri gelenler uygulamalarında devletin refah seviyesine ulaşmasını sağlamak ve ekonomik canlılık oluşturmak için yerlilerin varlığı kabul etmek durumunda kalmışlardır.

Öte yandan Ortodoks Hristiyanların ve Müslümanların kutsal topraklara yerleşmesinden Papalık ve bazı Franklar rahatsızlık duydular. Buna rağmen kral mevcut politikasında değişikliğe gitmedi. Çünkü yukarıda da aktarıldığı üzere ciddi manada nüfusa gereksinim vardı.⁷⁰⁵ 1101 Haçlı Seferleri ve ilerleyen süreçlerde yapılan diğer seferlerin Latin Doğu'ya ciddi bir nüfus desteği sağlayamadığı görülmektedir. Ek olarak Avrupa'ya geri dönen birçok Latin'den bahsedilmişti. Bu sebeple krallık, mevcut sorunla ilgili bir nevi yalnız bırakılmıştı.

Bu süreçte Müslümanlara baktığımızda ise halkın bir kesiminin Latin hâkimiyetinde yaşamaktansa şehirden ayrılma arzusunda olduğu görülmektedir. 1124 yılında Sûr ve 1153'te Askalân gibi teslim olan şehirlerdeki Müslümanlara ikâmetlerini sürdürme hakkı verilmişti. Ancak buna karşın aralarından bazıları yurtlarını terk ederek civardaki İslâm beldelerine sığınmayı tercih etmişti.⁷⁰⁶ Kalanlar ise sistemli ve büyük bir direniş faaliyetinde bulunmadılar..⁷⁰⁷ Bu yaşananlardan yola çıkarak Müslüman halkın bölgede değişen siyasî konjonktürden memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Yaşanan olumsuz deneyimlerin unutulması zor olacaktı.

⁷⁰³ Friedman, **a.g.e.**, s. 33.

⁷⁰⁴ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 83; Çeken, **a.g.e.**, s. 12.

⁷⁰⁵ G. A. Campbell, **The Knights Templars: Their Rise And Fall**, River Press, London 1937, s. 15; Çeken, **a.g.e.**, s. 12. Bu sorunun, diğer Haçlı devletleri açısından da geçerli olduğu düşünülebilir. Zira Antakya Prinkepsi Tankred'in, Müslüman iş gücüne duyduğu ihtiyacı gidermek için çeşitli adımlar attığı bilinmektedir. Onun, işçileri prinkepslik topraklarında kalmaları için ikna etmeye çalışması, bu konuda nüfusa duyulan ihtiyacın zaruretini de vurgulamaktadır. Bkz: Kedar, "The Subjected Muslims on the Levant", s. 147.

⁷⁰⁶ Prawer, "Minorities", s. 61.

⁷⁰⁷ Tyerman, **The Crusades**, s. 115.

Latin Doğu’da yaşanan nüfus değişimi ve göçler bölgeyi kaos ortamına sürüklemişti. Ancak Haçlıların ilk işgallerdeki şiddet gösterilerinin azalması ve artık yerlilere olan tutumunda değişikliğe gitmesi, önemli bir adımdı. Zamanla diğer devletlerin topraklarına sığınmak zorunda kalan bazı Müslümanların yurtlarına geri dönmeye başladıkları görüldü. Bu dönüş esnasında Haçlılar tarafından olumsuz bir muamele ile karşılaşmadılar. Evlerine, köylere veya artık daha güvenli olan ve ekonomik açıdan iyiye giden sahil şehirlerine yerleştiler. Değişen tutum, taraflar arasındaki etkileşimin öne çıkmasını sağlayacak önemli bir husustu. Sayısı kesin olarak saptanamayan bu nüfusun Beyrut, Sayda, Sûr ve Akkâ şehirlerine rağbet ettikleri anlaşılmaktadır.⁷⁰⁸

Tyerman’a göre bu sürecin ardından Müslüman ve Yahudi halklara sistematik bir zulüm uygulanmamıştı. Zaman zaman görülen olumsuz örneklerin sebebi ise bölgeye yeni gelen Haçlıların coşkulu tutumuydu. Latin Doğu’da uzun süredir bulunan ilk Haçlılar yerlilerle daha az sorun yaşamaktaydılar.⁷⁰⁹ Böylece kaos ortamı yerini görece sakinliğe bırakmıştı. İlişkilerin kısmen de olsa düzene oturduğu ve ılımlı hale geldiği bu dönemde devlet nezdinde alınan birtakım kararlar durumu yine değiştirdi.

16 Ocak 1120 tarihinde Kudüs Kralı II. Baudouin ve Patrik Gormund (Warmund) tarafından Nablus şehrinde toplanan konsilde 25 kanun yayınlandı. Bunlar I. Krallık döneminde Latinlerin oluşturduğu yasalardan günümüze ulaşan yegâne örneklerdir. Alınan kararlar kuruluş döneminde Frankların Müslümanlarla olan ilişkilerine dair detaylar içermesi ve toplumsal değişimi göstermesi açısından önem arz etmektedir.⁷¹⁰ Bu kanunlarda genel olarak krallıktaki ileri gelenlerin ve din adamlarının hiyerarşisi tespit edildi. Akabinde krallık ile kilise arasındaki yükümlülükler ve sorumluluklar belirlendi. Toplumsal açıdan düzen oluşturmak için medenî hukuka ilişkin suçlara ek olarak cinsel suçların da cezaları saptandı. Ayrıca din adamlarının silah kuşanması, hırsızlık ve diğer meselelerle ilgili yasalar

⁷⁰⁸ Prawer, “Minorities”, s. 61.

⁷⁰⁹ Tyerman, **The Crusades**, s. 115.

⁷¹⁰ Benjamin Z. Kedar, “On the Origins of the Earliest Laws of Frankish Jerusalem: The Canons of the Council of Nablus, 1120”, *Speculum*, Vol. 74, No. 2, Nisan 1999, s. 310.

oluşturuldu.⁷¹¹ Görüldüğü gibi dinî ve dünyevî birçok muhtelif konunun ele alındığı bu konsil hem kraliyet meclisi hem de kilise konsili gibi hareket etmişti.⁷¹²

Nablus'ta alınan kararların bir başka özelliği ise Müslüman nüfusla ilgili bilinen tek Frank yasaları olmalarıydı. Buradaki kararlar Haçlılara göre olağanüstü bir dönemde alınmıştı. Amaç, yaşanan zorlukların üstesinden bir an önce gelmekti. Bu sebeple aşırıya kaçan yanları vardı. Örneğin bir nevi “günahkâr” insanlara dönüşen Frankların artık zina, hırsızlık, eşcinsellik ve Müslümanlarla cinsel ilişkilerini kısıtlamaktaydı.⁷¹³ Nablus Konsili'ne giden sürecin söz konusu günahlarla olan ilgisini Willermus şu şekilde açıklamaktadır:

*“Günahlarımızın uğruna, Kudüs Krallığı birçok açıdan baskı altına alındığına ve düşmanlardan zarar gördüğüne ilâveten dört yıl zarfında, çekirge ve farelerin verdikleri hasarla, ekmek neredeyse tamamen yoktu, bu nedenle 1120’de Kudüs’ün dindar ve Tann korkusu olan patriği Gormund, Kral Balduin, prensler ve krallığın rahipleri büyük bir krallık meclisi düzenlemek üzere Samaria’daki Nablus kentinde toplandılar. Burada ilk önce halkın eğitimi üzerinde konuşuldu ve genel olarak herkes halkın günahlarının Rabbi kızdırdığı kanaatindeydi ve günahlarından kurtulmaya ve bütün kötülüğü durdurarak, daha iyi bir hayata başlamaya karar verildi, çünkü kâfirlerin cezalandırılmasından zevk almayan Tanrı, onların kefaret ederek yaşamalarını istediğine inanıyorlardı. Gökyüzündeki tehdit edici işaretler, sık depremler ve kıtlığın yanı sıra neredeyse her gün inatla kuşatılmış düşmanlarının baskısı dolayısıyla büyük ölümler ile dehşete düştükleri için, dindarlık yaparak Rabb ile uzlaşmaya ve kutsal saygıyla önünde eğilmeye çalışıyorlardı, bu nedenle ona daha iyi bağlılığı sağlamak için yirmi beş maddelik bir kanunu kabul ettiler.”*⁷¹⁴

Konsildeki dört kanun üzerinden yerlilerle olan toplumsal ilişkiler şekillendirilmeye çalışıldı. Bunlara göre bir Müslüman ile Katolik cinsel birliktelik yaşarsa erkek hadım edilir, kadının ise burnu kesilirdi. Eğer kadın Hristiyan ise ve kendi rızasıyla birlikte olmuşsa, ona da aynı ceza verilirdi. Eşcinsellerin ise yakıldığı örnekler vardı. Bazen cezanın hafifletilip suçlunun krallıktan sürgün edilmesine karar verildiği de olurdu. Eğer bir Hristiyan ile Müslüman evlenecekse, Müslüman olan

⁷¹¹ Kedar, “The Canons of the Council of Nablus, 1120”, s. 331-334.

⁷¹² Mayer, “The Concordat of Nablus”, s. 531-533.

⁷¹³ Kedar, “The Subjected Muslims on the Levant”, s. 165-166.

⁷¹⁴ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 535-536; Trk terc. Ayan, II, s. 201.

kişinin dinini değiştirmesi gerekmekteydi. Ek olarak Müslümanların Hristiyanlar gibi giyinmelerine izin verilmeyecekti. Böylece toplum içerisinde bireylerin dinlerini ayırt edebilmek daha kolay olacaktı.⁷¹⁵ Bu son karar bazı Müslümanların, Haçlıların kıyafetlerini giydiklerini göstermektedir. Demek ki bu kimseler, galiplerin üstünlüklerini bir bakıma kabul etmişlerdi.⁷¹⁶ Bu kabul, yerlilerin işgalden sonraki psikolojilerini de yansıtmaktadır. Öte yandan Haçlılar açısından bakıldığında asimile olma ihtimali onlara böyle bir karar aldırılmış görünmektedir. Bu ihtimalin yarattığı korku, Frank nüfusunun Müslümanlara kıyasla az olmasıyla açıklanabilir.

Süreç ile ilgili bir başka unsur, detaylara dair bilgi eksikliğidir. Willermus, süreci anlatıp konsile katılanların isimlerini verir, ancak alınan kararları açıklamaz.⁷¹⁷ Bu durum ilginçtir, çünkü buradaki yasalar hem toplumsal hem dinî açıdan önem arz eden bir yapıya sahipti. Üstelik, Fulcherius Carnotensis gibi diğer çağdaş müellifler de bu konsilden bahsetmez. Bir başka mesele ise Nablus'ta alınan kararların uygulanıp uygulanmadığı hakkında kesin bir bilginin olmamasıdır.⁷¹⁸ Nitekim daha sonra çıkarılan yasalarda da bu kararlara rastlanmaz. Dolayısıyla söz konusu kararların ne kadarının uygulandığı ve hatta amacın ne olduğunu saptamak zordur.⁷¹⁹ Öyle ki, konsilde konuşulnlardan daha farklı bir toplum inşa edilmiş olabilir. Nitekim Fulcherius Carnotensis'in sonraki süreçte yazdığı, Batılıların artık Doğulu olduğuna dair o ünlü paragraf daha gerçekçi görünmektedir. Bu sebeple konsil kararları ideal düzeni ve yerlilerin arasına karışmayı önleyerek Frank ulusunu koruma hedeflerini yansıtıyor olabilir.⁷²⁰ Nitekim bu açıdan bakıldığında, 1120 yılından sonraki süreçte toplumda Müslümanların varlığına dair birçok örneğe rastlanmaktadır. Taraflar arasında hem düşmanlıklar hem de bir arada yaşama dair farklı gelişmeler söz konusudur. Bu sebeple dönemin toplumsal yapısına dair genel ifadelerle konuşmak oldukça zordur. Değişken ve pratiğe dayalı bir düzen vardı. Bu

⁷¹⁵ Claster, **a.g.e.**, s. 163-164.

⁷¹⁶ Benjamin Z. Kedar, "Some New Sources on Palestinian Muslims Before and During the Crusades", **Die Kreuzfahrerstaaten als multikulturelle Gesellschaft**, (ed. H.E Mayer), Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 37, Münih 1997, s. 137.

⁷¹⁷ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 535-536; Trk. terc. Ayan, II, s. 201.

⁷¹⁸ Kedar, "The Subjected Muslims on the Levant", s. 166.

⁷¹⁹ Asbridge, **a.g.e.**, s. 194.

⁷²⁰ Jotischky, **a.g.e.**, s. 140. Fulcherius'un bahsettiği toplumsal yapı için bkz.: Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 271; Trk. terc. Barlas, s. 248.

durum da sosyo-kültürel etkileşimi ve Müslümanların toplumdaki rolünü anlamayı güçleştirmektedir.⁷²¹ Örneğin aynı sene yaşanan bir başka olayda Kudüs Kralı II. Baudouin, yerlilere birtakım kolaylıklar sağlamıştı. Kudüs’e hububat, arpa veya baklagil getirenler dini veya milliyeti fark etmeksizin artık vergi ödemek zorunda kalmayacaktı. Bunun yanı sıra Hristiyan ve Müslüman halkın Kudüs’e girip çıkmalarına ve ticaret yapmalarına karışılmayacak ve bir miktar örfi vergi de bağışlanacaktı.⁷²² Kral böylece Willermus’un belirttiği üzere Kudüs’e yiyecek teminini kolaylaştırmış ve nüfus sorununu çözmek için önemli bir adım atmıştı.⁷²³ Nihayetinde ticaret gibi hayatî faaliyetlerin sürdürülmesi için tarafların ılımlı davranması elzemdi. Bölgedeki yerli halkla veya diğer devletlerle sürekli bir savaş hâli bilhassa Haçlıları zor duruma düşürdü. Bu gibi sebeplerle iletişim zamanla arttı. Latinler bir geçici anlaşma ve *modus vivendi* (yaşam tarzı) oluşturmaları gerektiğini anlayarak zalimane tutumlarını değiştirdiler.⁷²⁴ Burada, Kudüs’ün güvenlik sorunları sebebiyle dışarıya göç verdiği gerçeği de unutulmamalıdır. Üstelik başkent bir ticaret veya tarım kenti de değildi. Dolayısıyla kral, yerlilerin şehre hububat getirmesine izin vererek Frankların Avrupa’ya dönmelerini de engellemek istemiş olmalıdır. Ticaretin canlanması, birçok açıdan devlet için faydalı olacaktı.

Süregelen savaş hâlinin sebebiyet verdiği hasardan Müslümanlar da rahatsızdı. Latin Doğu’da yaşayan birçok tüccar, bu süreçten olumsuz etkilenmişti. Dolayısıyla Müslümanların bakış açısı da zamanla değişti. İbn Cübeyr, bu durumun iş birliğine yol açtığını düşünmektedir. Müellif, Dımaşk ile Akkâ kentleri arasında kervanların ticaret için yolculuk yaptığından bahsetmektedir. Muharebe zamanlarında bile karşı tarafın tüccarlarına dokunulmaması önemli bir detaydır.⁷²⁵ Nitekim bu sayede krallığı zayıflatan iki meselenin de çözümünde ilerleme kaydedilmiş oldu. Başkent halkının refahının sağlanması ve bu uğurda Müslümanlar dahil olmak üzere yerlilere sağlanan kolaylıklar, toplumsal birlikteliğin oluşumuna

⁷²¹ Tyerman, **The Crusades**, s. 117.

⁷²² Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 232; Trk. terc. Barlas, s. 209; Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 537-538; Trk. terc. Ayan, II, s. 203.

⁷²³ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 537-538; Trk. terc. Ayan, II, s. 203.

⁷²⁴ Hillenbrand, **a.g.e.**, s. 105; Phillips, “The Latin East, 1099-1279” s. 114.

⁷²⁵ İbn Cübeyr, **a.g.e.**, s. 218.

da zemin hazırladı. Kısa sürece önce Haçlılardan zulüm gören yerli halkın, iyileşen politikalar sayesinde krallıkta kalması teşvik edilmiş oldu.

Dikkat çekici detaylardan biri, Norman veya Bizans yöneticilerinin Müslümanlara namaz konusunda zaman zaman uyguladıkları kısıtlamaların Frank Kudüs'ünde varlığına dair bir kanıt bulunmamasıdır. Onların geleneklerini sürdürmelerine izin verilmişti. Frank yönetimi altında Nablus bölgesindeki Müslümanların camilerde alenen namaz kılabilirdikleri görülmektedir.⁷²⁶ Ek olarak Müslümanların mahkemelerde *Kuran* üzerine yemin etmelerine izin verilmişti. Nitekim Latinler onları din değiştirmeleri için zorlamadılar.⁷²⁷ Örneğin Diyaeddin isimli bir Müslüman, Nablus'ta Cemmayil köyünde yaşayan Müslümanların hutbeli olarak Cuma Namazı kılabilirdiklerini yazmaktadır.⁷²⁸ Ancak yine aynı yer ile ilgili bir başka bilgi daha bulunmaktadır. Buna göre buradaki Müslümanlar, Haçlı yönetiminden memnun değillerdi. Zira Cemmayil adlı köyün lordu Baudouin, buradaki vaiz Ahmed b. Kudame ile sorun yaşamıştı. Mesele, buradaki köylülerin Cuma vaazlarına katılarak işlerine ara vermeleri idi. Lorda göre bu durum tarımsal üretimde gerilemeye yol açmaktaydı. Ancak Müslümanlar lordun tutumundan rahatsız oldular. Müslüman bir beldeye sığınmak gerektiğini düşünerek 1156 yılından itibaren Dimaşk'a göç ettiler. Nitekim burada cihat için propaganda hazırlıklarına başlayarak ellerinden geleni yaptılar.⁷²⁹

Haçlıların yerli nüfusa duyduğu ihtiyaç, onlara ibadet özgürlüğünü sağlamaya çalışmalarına yol açmıştı. Bu durumun bir yansıması olarak birçok Müslüman, Haçlı tebaası olarak yaşamlarını sürdürmekteydi. Örneğin 1169-1174 yılları aralığında Kudüs Krallığı'na hac ziyareti için geldiği tahmin edilen Theoderich, bölgede karşılaştığı köylü Müslümanlardan bahseder. Müellifin belirttiğine göre bu Müslümanların arasında krala veya şövalye tarikatlarına ait toprakları işleyenler de vardı; bazıları da ülkenin farklı şehir ve köylerinde yaşıyorlardı.⁷³⁰

⁷²⁶ Kedar, "Some New Sources on Palestinian Muslims", s. 137.

⁷²⁷ Richard, **a.g.e.**, s. 132.

⁷²⁸ Hillenbrand, **a.g.e.**, s. 406.

⁷²⁹ P.M. Holt, **Haçlı Devletleri ve Komşuları; Urfa Kontluğu, Antakya Prinkepliği, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı**, Trk. terc. Tanju Akad, İstanbul 2007, s. 22-23; Richard, **a.g.e.**, s. 132.

⁷³⁰ Theoderich von Würzburg, **Theoderich's Description of the Holy Places**, s. 61.

Şu da bir gerçektir ki birçok önemli cami kiliseye çevrilmişti. Kudüs'te Kubbetü's-Sahra "Templum Domini" (Tanrı'nın Tapınağı) olurken, Mescid-i Aksa önce kraliyet konutu işlevi gördü, akabinde de Tapınak Şövalyeleri'nin karargâhı olarak kullanıldı. Kaysâriye şehrindeki ana cami ise St. Peter Katedrali oldu.⁷³¹ Birçok cami de yıkıldı. Köylerde veya bazı şehirlerde varlığını sürdürmeye devam eden camiler olsa da Haçlı döneminde Müslümanlar için yeni ibadet alanlarının inşa edildiğine dair bir ifadeye kaynaklarda pek rastlanmamaktadır.⁷³² Farklı ülkelerden tüccarların ticaret için geldikleri ve krallığın en önemli limanlarından birine sahip olan Akkâ gibi kozmopolit bir şehirde bile camiler kiliseye çevrilmişti. Bu sebeple burada sadece dar ve küçük bir mescit Müslümanlar için ayrılmıştı.⁷³³ Ezan ise Müslüman hâkimiyetini simgelediği için yasaklanmıştı.⁷³⁴ Bu karışık durum sebebiyle ibadet özgürlüğünün ne ölçüde sağlandığı meselesi muallakta kalmaktadır.

Bilindiği üzere Nablus çevresi ve Kuzey Celile gibi bazı yerlerdeki köylülerin neredeyse tamamı Müslümandı. Diğer taraftan göç etmeyen ve Haçlı Devleti sınırlarında yaşamayı kabul eden çok sayıda kişi vardı.⁷³⁵ Ancak bunların çoğunluğunu Müslümanların oluşturup oluşturmadığı sorusuna cevap bulmak mümkün değildir. Zira kaynaklarındaki bazı ifadeler birbiriyle çelişmektedir.⁷³⁶ Öte yandan Müslümanların sayılarının az olmadığı kesindir. Bunu Ernoul'un eserinde de görmekteyiz. Müellif, Kilikya Ermeni hâkimi II. Thoros'un (1136-1174), Kudüs'e geldiğinde çok sayıda şehrin Müslüman ismi taşıdığını ve içlerinde de Müslümanların yaşadığını görüp şaşırdığını belirtir. Thoros'un gözlemlerine bakılırsa krallıkta çok sayıda "hain" vardı ve bunlar Haçlılara zarar verebilirdi. Hatta o bu sebeplerle Doğu'da kendi tebaası olan 30.000 Hristiyan'ı Kudüs Krallığı'na getirmeyi teklif etti. Böylece Müslüman halkın Haçlılara zarar vermesi durumunda sayıları artmış olan Hristiyan tebaa Latinleri koruyabilecekti.⁷³⁷ Ancak Thoros'un bu teklifi reddedilmişti. Thoros'un yorumuna bakılırsa krallıkta yaşayan Müslümanların

⁷³¹ Kedar, "The Subjected Muslims on the Levant", s. 161

⁷³² Prawer, "Minorities", s. 71.

⁷³³ İbn Cübeyr, **a.g.e.**, s. 230.

⁷³⁴ Richard, **a.g.e.** II, s. 132.

⁷³⁵ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 245.

⁷³⁶ Kedar, "The Subjected Muslims on the Levant", s. 148.

⁷³⁷ Ernoul Kroniği, s. 37-39; Usta, "Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler", s. 87-88.

sayısı azımsanmayacak miktarlardaydı. Üstelik bu açıdan bakıldığında, eğer Thoros (ya da Ernoul) bire bir değişimden söz etseydi, kırsal kesimdeki Müslümanların sayısına ilişkin çağdaş tahminin yaklaşık 30.000 olduğu sonucuna varılırdı. 1180'lerde, yani en fazla nüfusa sahip olduğu dönemde Kudüs Krallığı için çoğu şehirlerde yaşayan 100.000 ila 120.000 arasında Frank'ın bulunduğu düşünülebilir. Ek olarak 250.000'i kırsal kesimde yaşayan 300.000 ila 360.000 arasında sayıları değişen Müslüman ve Doğulu Hristiyan nüfusun da bulunduğunu eklemek gerekmektedir. Dolayısıyla krallığın Müslüman tebaası çoğunluğu kırsalda yaşayan kalabalık bir kesimdi. Ancak durum II. Krallık döneminde değişti. Müslüman sayısı, daralan sınırlar ve halkın kıyı kesimde toplanmasının etkisiyle azalmış olmalıdır. Akkâ'nın başkent olduğu bu süreçte, Frankların yerli nüfusa oranı Haçlılar için muhtemelen daha uygun hale gelmişti.⁷³⁸ Yine de Müslümanlar Latin Doğu topraklarına yayılmışlardı. Dolayısıyla yerli nüfusun üstünlüğü hâkimdi. Ancak Franklar siyasî güçleri sayesinde ön plana çıkmayı başarmışlardı.⁷³⁹

Öte yandan krallıktaki toplumlar arasında artan ilişkilere dair örneklerle de rastlanmaktadır. Köylüler açısından durum pek böyle değildi, ancak bilhassa önde gelen kimselerin temasları ile taraflar birbirlerini tanımaya ve kültürel etkileşimde bulunmaya başlamışlardı. Üsâme b. Münkız, Alî el-Herevî ve Antakya Prinkepsliği'nde yaşayan Hamdân el-Esaribi, bu açıdan önemliydi.⁷⁴⁰ Nitekim Üsâme, saygın bir şövalyeyle kurduğu dostluktan bahsetmektedir. Onların zamanla aralarında gelişen bu arkadaşlık, şövalyenin ona "kardeşim" şeklinde hitap etmesine varacak kadar ilerlemişti.⁷⁴¹ Dolayısıyla Frankların Müslüman halk ile ileri gelenlere farklı davrandıkları söylenebilir. Eğer yerli bir kimse öne çıkmışsa, Haçlılar tarafından saygı görmesi muhtemeldi.

Üsâme b. Münkız'ın Haçlılarla olan ılımlı ilişkileri bu kişiyle sınırlı değildi. Bir anısında, Kudüs'e her gittiğinde tanıdığı Haçlıların vasıtasıyla el-Aksa Camii'nin bitişiğindeki mescitte rahat bir şekilde namaz kılabildiğini belirtir. Bu aslında

⁷³⁸ Kedar, "The Subjected Muslims on the Levant", s. 148.

⁷³⁹ Richard, **a.g.e.**, s. 134.

⁷⁴⁰ Kedar, "Some New Sources on Palestinian Muslims", s. 138.

⁷⁴¹ Üsâme b. Münkız, **a.g.e.**, s. 167.

aralarındaki dostluğun sayesindeydi. Öte yandan müellif, bu mescitte namaz kıldığı bir anda yaşadığı olumsuz durumu aktarmaktadır. Buna göre bir şövalye birden üzerine atılarak ona kıblesinin yanlış taraf olduğunu söylemişti. Diğer şövalyelerin onu oradan uzaklaştırmasıyla Üsâme namazına devam etmişti. Ancak kısa süre sonra aynı olay tekrar yaşanmıştı. Müellifin dostları, saldıran kişinin Batı'dan yeni gelen ve şimdiye kadar sadece doğuya doğru ibadet edenleri görmüş bir yabancı olduğunu açıklamışlardı. Ardından Üsâme'den özür dilemişlerdi. Bu olaydan etkilenen müellif, bölgede uzun süredir yaşayan Frankların yeni gelenlere göre daha nazik olduğunu belirtmektedir.⁷⁴² Dolayısıyla Latinlerin Müslümanlara çok iyi davrandığı gibi bir yorumda bulunmak da hatalı olur. Uzun yıllar süren Haçlı ruhu, ilişkileri sınırlandıran bir etmendi. Nihayetinde Latin Doğu'ya, Müslümanlarla savaşılmaya gelen binlerce silahlı hacı vardı. Üsâme'ye saldıran kişi, bölgede nadiren bulunan biri de değildi.⁷⁴³ Zira, Batı'dan henüz gelen Haçlıların çoğunlukla muharebe etmeye daha istekli olan insanlar olduğu bilinmektedir. Bu sebeple, kutsal toprakları koruma ve genişletme hayaliyle gelen hacıların Müslümanlara ne kadar hoşgörülü davrandıkları hususu tartışmalıdır.

Öte yandan, gündelik hayatta Müslümanlara duyulan ihtiyaç yadsınamazdı. Ticaret gibi hayatî sahalarda da toplumlar arası ilişkilerin geliştiği bir ortam mevcuttu. Örneğin Akkâ gibi önemli liman kentleri her daim kalabalıktı ve farklı inançlardan birçok tüccarın uğrak yeri idi. Yine bu sebeple burada ve diğer ticaret merkezlerinde Haçlılar, Hristiyan kâtipleri istihdam etmişlerdi. Bu çalışanlar Arapça konuşup yazabilmekteydiler.⁷⁴⁴ Hatta Arapçanın Latin Doğu için hayatî öneme sahip olması, bu bölgelerde Müslümanların da çalıştırılmasına yol açmıştı.⁷⁴⁵ Yine benzer bir durum, başka alanlarda da geçerliydi. Bu gerekliliğin bir sonucu olarak birçok Müslüman, *secrète* denen görevlilerin arasında yer aldı. *Cour de la Fonde* ve *Chaine Mahkemelerinin*⁷⁴⁶ kâtipleri de bu hususta örnek olarak verilebilir. Kralın

⁷⁴² Üsâme b. Münkız, **a.g.e.**, s. 170-171.

⁷⁴³ O'shea, **a.g.e.**, s. 219.

⁷⁴⁴ İbn Cübeyr, s. 229-230.

⁷⁴⁵ Jotischky, **a.g.e.**, s. 140; Kedar, "The Subjected Muslims on the Levant", s. 157.

⁷⁴⁶ Fonde Mahkemeleri ticarî davaların yanı sıra yerli halkın hukukî meseleleriyle de ilgilenmekteydi. Chaine Mahkemeleri, büyük liman şehirlerinde denizcilikle ilgili sorunların çözümü için kurulmuştu. Detaylı bilgi için bkz.: Demirkent, "Kudüs Haçlı Krallığı'nda Devlet İdaresi", s. 255-256.

demesnelerinin yönetiminde de istihdam edilen Müslüman ve yerli Hristiyan kimseler vardı.⁷⁴⁷ Dolayısıyla bu örneklerden yola çıkarak Müslümanların sadece tarımla ilgilenen ve toplumsal hayatın içerisinde yer almayan kimseler olduğunu belirtmek yanlış olacaktır. Kabiliyetleri ve bilgi birikimlerine göre çeşitli alanlarda istihdam edilmek suretiyle, krallığa idâri ve ticârî alanlarda katkı sağlamış oldular. Bu bir arada çalışma hâli, şüphesiz etkileşimi de artırmıştır. Ancak mezkûr işlerde görevli Müslümanların tam sayısının bilinmediği unutulmamalıdır. Muhtemelen buralarda çoğunluk değillerdi.

Kudüs Haçlı Krallığı'nın Müslüman tebaası, bir burjuva sınıfı oluşturmayı başarmıştı. Bunlardan bazılarının ismi günümüze kadar ulaşmıştır. Sûr şehrinde Sadi isimli bir *re'is* muhtemelen Müslüman idi.⁷⁴⁸ Ebû Ali adında bir tüccar da aynı şekilde öne çıkan kişilerdendi; hatta, Kral IV. Baudouin'in (1174-1185) bir gemiyi Mısır'a götürmesine izin verdiği kişi olarak bilinmekteydi. Demek ki yerliler devlet ileri gelenlerinden çok da uzak değildi.⁷⁴⁹ Ancak Mayer bu konuda daha farklı düşünmektedir. Ona göre Müslümanlar sadece 1118 yılında Kral I. Baudouin'in ölümü sebebiyle yas tuttukları esnada kamusal yaşama katılabilirler. Bunun dışında başka bir örneğe kaynaklarda rastlamadığını açıkça belirtir.⁷⁵⁰ Nihayetinde onun belirttiği gibi ticarî faaliyetlerdeki rolleri dışında kamusal alanda sıklıkla yer almayan Müslüman halk vardı.

Krallık tebaasının farklı mesleklere ve bölgelere dağılmış olması normaldi. Suriye-Filistin topraklarında, Mısır ve Kuzey Suriye arasında gezinerek yaşamlarını sürdüren çeşitli kabileler vardı. Bu bedeviler, Türk değildi. Zira krallıkta neredeyse hiç Türk veya Türkmen göçebe yoktu. Söz konusu göçebe bedevilerin çoğu muhtemelen Müslüman Araplardı. Onlar için Haçlı hâkimiyeti ciddi bir değişikliğe yol açmadı. İki taraf arasında başlangıçta yaşanan sorunlar, Haçlıların bu topraklarda otoritelerini sağlamasıyla krallık lehine gelişti. Göçebeler, Frank halkını tehdit etmeksizin yaşantılarına devam ettiler. Ancak artık kendilerini koruyan lordların

⁷⁴⁷ Richard, **a.g.e.**, s. 118.

⁷⁴⁸ Richard, **a.g.e.**, s. 132; Kedar, "The Subjected Muslims on the Levant", s. 157-158.

⁷⁴⁹ Richard, **a.g.e.**, s. 132.

⁷⁵⁰ Mayer, "Latins, Muslims and Greeks in the Latin Kingdom of Jerusalem", s. 180.

iktâlarına bağıydılar. Bu sebeple onlara kira ödediler. Böylece hem kendilerini güvence altına aldılar hem de kaldıkları çadırlar için krallıktan imtiyaz ve ticaret hakları alabildiler. Yine de bazen Haçlılarla sorunlar yaşadılar. Bazı zamanlarda ise onlarla ittifak kurdular, aynı saflarda Müslümanlarla mücadele ettiler.⁷⁵¹ Dolayısıyla ilişkilerin mahiyeti çıkar odaklıydı. Göçebeler can güvenlikleri ve yaşam şekillerine müsaade edilmesi karşılığında Haçlılarla iletişim kurmakta beis görmemişlerdi.

XIII. yüzyıl tarihçisi Joinville, eserinde bu bedevilerin krallığa yıllık vergi ödediklerini yazmıştır. Ardından, onların Kudüs'te de bulunduklarını belirtmenin yanı sıra yaşam tarzlarını uzun uzun anlatmıştır. Ancak müellif, bu topluluğun sayıları hakkında bilgisi olmadığını belirtmiştir.⁷⁵² Diğer kaynaklarda da bu konu ile ilgili olarak genel manada bilgi eksikliğinin olması kesin ifadeler kullanmayı zorlaştırmaktadır.⁷⁵³ Öte yandan onları krallığın yerli halkından ayıran bir durum vardı: Sadece bedeviler kralın mülkü olarak görülüyordu. Kralın, bedevi bir kabileyi bir soyluya devretme hakkı vardı. Bu farklı tutumun temel sebebi, söz konusu topluluğun tek bir bölgede yaşamamasıydı. Böylece krallığın sınırları dahilinde olan her yerde güvenlikleri sağlanabilecekti.⁷⁵⁴

Krallık topraklarında bulunan ve yaşam tarzları açısından bedevilere benzeyen Dürzilerden de burada bahsetmek gerekmektedir. Kaynaklara bakıldığında, Tudelalı Benjamin'in eserinde onlara rastlamaktayız. Müellif burada, Sayda halkının savaştığı Dürzilerden bahseder. Benjamin'e göre onlar dağlarda yaşayan, kanun tanımayan putperest bir topluluktur. Sayda'nın doğusundaki dağlardan Hermon'a kadar olan geniş bir bölgede ikamet etmekteydiler. Bu bölge, Kudüs Haçlı Krallığı ile Trablus Kontluğu'nun sınırındaki dağlardı.⁷⁵⁵ Dürzilerden kısaca bahseden İbnü'l-Esîr de bu topluluğun Vâdi't-teym bölgesinde⁷⁵⁶ yaşadığını belirtir. Burada, Nusayrî ve Mecûsî halk da yaşamaktaydı.⁷⁵⁷ Dönemin Latin kaynaklarında ise izine rastlanılmayan Dürzilerin krallık içerisindeki rolleri bilinmemektedir. Eğer çoğu

⁷⁵¹ Richard, **a.g.e.**, s. 132-133; Prawer, "Minorities", s. 62-65.

⁷⁵² Joinville, **a.g.e.**, s. 114-115.

⁷⁵³ Cahen, **a.g.e.**, s. 231.

⁷⁵⁴ Prawer, **Crusader Institutions**, s. 214.

⁷⁵⁵ Tuleda'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Rabbi Petachia, s. 46; Prawer, "Minorities", s. 63, 91.

⁷⁵⁶ Bugünkü Şûf.

⁷⁵⁷ İbnü'l Esir, X, s. 518.

dağlarda yaşıyorsa, zaten köy ve şehirlerden uzak olmalarının da etkisiyle Franklarla etkileşime pek geçmedikleri düşünülebilir.

Müslüman tebaa ile ilgili bir başka unsur ise esirlerdir. Kudüs Krallığı'nda Latin Hristiyanlar köle olamazdı. Bu sebeple, genellikle işgal edilen şehirlerden veya pazarlardan getirilen Doğu Hristiyanları, Müslümanlar veya Yahudiler çeşitli işlerde çalıştırılırdı.⁷⁵⁸ Kralın veya ileri gelenlerin hizmetinde çalışan bu kimseler köle değildi; esir alınan ve geçici olarak çalıştırılan kişilerdi.⁷⁵⁹ Ancak kadın erkek fark etmeksizin zor şartlarda kullanılan bu esirler, adeta köle gibiydiler. Şansları yaver giderse hayırsever ve zengin Müslümanlar tarafından kurtuluş fidyeleri ödenmek suretiyle düştükleri durumdan kurtulurlardı.⁷⁶⁰ Örneğin Haçlılarla olan dostane ilişkileri sayesinde Üsâme b. Münkız, onların getirdiği birçok Müslüman esiri fidye karşılığı satın almıştı. Farklı uğraşlara sahip olan ve yine Mağrib gibi uzak bölgeler de dahil olmak üzere Frankların eline geçen birçok esir vardı. Yine Üsâme, William Ciba isimli birinin esir aldığı 400 Müslüman hacıdan bahsetmektedir. Duruma üzülen müellif, ondan birkaç esir satın almıştı. Daha sonra, William Ciba'nın elinde bulunan esirler kaçmayı başarmıştı. Akkâ köylerindeki Müslüman halkın yardımları sayesinde kurtulan bu hacıları Franklar yakalayamamışlardı.⁷⁶¹

Nihayetinde nüfus eksikliği, özgür veya esir fark etmeksizin bu iş gücünün önemini zamanla arttırmıştı. Dolayısıyla ileri gelenler, dinî ayırım yapmaksızın kendilerine fayda sağlayabilecek herkesle çalıştılar. Tyerman, Müslüman köleler ile ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: “*Gerektiğinde, Frenk yöneticiler ara sıra Müslüman yerleşimcilere, doktorlara ve tüccarlara himâye sağlarken, aynı zamanda Müslüman köle işçiliğini kullanmaktan da çekinmiyorlardı.*” Nitekim kadın-erkek fark etmeksizin bu esirler krallıkta yaygındı.⁷⁶² Müslüman kadın esirlerin varlığı önemlidir. Zira bilhassa Nablus Konsili'nde alınan kararlarının etkisiyle mezkûr kimseler cariyeye olmaktan kurtulmuşlardı; bunun yerine kol gücü isteyen çeşitli

⁷⁵⁸ Prawer, “Minorities”, s. 111.

⁷⁵⁹ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 246.

⁷⁶⁰ İbn Cübeyr, **a.g.e.**, s. 233.

⁷⁶¹ Üsâme b. Münkız, **a.g.e.**, s. 114-115.

⁷⁶² Tyerman, **The Crusades**, s. 115-117.

işlerde çalıştırılmaktaydılar.⁷⁶³ Bu durum, iş gücü eksikliğinin doğal bir sonucuydu. Bundan mütevellit Franklar için ekonomik öneme sahip olan bu esirler, çeşitli savaşlar sonucu elde edildiler ve farklı alanlarda çalıştırıldılar. Bu kişiler arasında ünlü İranlı şair Sa'dî de vardı. Muhtemelen 1221 yılında, Dımaşk'tan Kudüs'e giderken esir edilen şair, Trablus'ta Haçlılar için hendek kazmak zorunda kalmıştı.⁷⁶⁴

Müslüman esirlerin Frank ekonomisine olan katkısı dikkat çekicidir.⁷⁶⁵ Sayılarını tam olarak bilemediğimiz bu topluluğun süregelen muharebeler sebebiyle çok olduklarını varsayabiliriz. Nitekim Frankların nüfus sorunu düşünüldüğünde Müslüman esirlerin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Özellikle de Haçlı kalelerinin art arda inşa edildiği zamanlarda iş gücüne duyulan ihtiyaç, esirler tarafından giderilmiş olmalıdır.⁷⁶⁶ Nitekim Frank lordları, bu sebepten Kudüs Krallığı'nın Müslüman tebaasının Hristiyanlığa döndürülmesini istemediler. Böylece onlardan köle olarak yararlanabileceklerdi ki bu husus Haçlılar için önemliydi.⁷⁶⁷ Hatta bazı Müslümanların, Hristiyanlığa geçme talepleri reddedilmişti. Çünkü Frank krallığının hukukuna göre Hristiyanlığa geçmeye karar veren bir köle vaftizin ardından özgür oluyordu. Kökenleri bilinmeyen bu yasa, farklı sonuçlar doğurdu. Müslümanların din değiştirmelerine sıcak bakanlar ve bakmayanlar şeklinde iki ayrı grup ortaya çıktı. 1237'de Papa IX. Gregorius din değiştirmek isteyen kölelere izin verilmesi gerektiğine dikkat çekti. Ancak kölelik durumlarının bu şekilde değiştirilmemesi gerektiğini belirtti. Amacı taraflar arasında ılımlı davranıp sorunu çözmektir. Papanın bu kararından hoşnut olmayan birçok Frank olduğu için problem devam etti.⁷⁶⁸ Nihayetinde Hristiyan olan Müslümanlar artık esir olamazdı. Üstelik vergi de ödemeyeceklerdi. Bu durumun pratik anlamda devlete zarar vereceği düşünülmüş olmalıdır.

Müslüman halkın Haçlı ordularına alınmadığı görülmektedir. Bilindiği kadarıyla tek istisna, Kral I. Baudouin'e Sicilyalı eşi Adelheid (Adelie)'in hediye

⁷⁶³ Richard, **a.g.e.**, s. 132.

⁷⁶⁴ Kedar, "Some New Sources on Palestinian Muslims", s. 140.

⁷⁶⁵ Kedar, "The Subjected Muslims on the Levant", s. 152-154.

⁷⁶⁶ Hilledbrand, **a.g.e.**, s. 572.

⁷⁶⁷ Jotischky, **a.g.e.**, s. 137, Richard, **a.g.e.**, s. 131.

⁷⁶⁸ Richard, **a.g.e.**, s. 131; Kedar, "The Subjected Muslims on the Levant", s. 153-154; Aydın Usta, "Haçlı Seferleri Dönemi'nde Din Değiştirme Vakaları", **Belleten**, 75, sy:274, 2011, s. 710-711.

olarak getirdiği Müslüman okçulardı. Bunun haricinde ancak din değiştirerek Hristiyanlığa geçenler atlı okçular veya Turkopoller olarak orduda hizmet edebilmektedirler.⁷⁶⁹ Albertus, Adelheid'in getirdiği bu okçuların işini iyi yapabilen ve parlak giysileriyle dikkat çeken kişiler olduğunu yazmaktadır.⁷⁷⁰ Demek ki Müslümanların askerî yönleri, Haçlılar tarafından daha ilk zamanlardan beri fark edilmişti.

Toplumlar arası ilişkilere bakıldığında Haçlıların Müslümanlara karşı hissettikleri korku ve düşmanlık onlardan uzak durmalarına yol açmıştı. Ancak bu yabancılaşma hissiyatı onlar bölgeye alıştıktan sonra azaldı. Böylece Müslümanların kültürlerini fark edip anlamaya başladılar. XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanan bu ılımlı ilişkiler toplumsal huzurun ve krallığın gelişmesine de katkı sağladı. Nitekim Haçlılar ve Müslüman halk, genelde Akkâ ve Sûr gibi büyük şehirlerde bir arada yaşayabildiler. Zira Müslümanların her yerde olmasa da başlıca Haçlı şehirlerinde çeşitli mülklere sahip oldukları bilinmektedir. Bu hususla ilgili kralların tutumu çoğunlukla daha barışçıydı. Örneğin askerî tarikatlar veya kilisenin Müslümanlarla herhangi bir sorun yaşama ihtimalini en aza indirmeye gayret etmekteydiler. Bu sayede yerel halkla ciddi bir çatışma yaşanmadı.⁷⁷¹ İbn Cübeyr de bu sahil şehirlerden biri olan Sûr'da Müslüman halkın rahat bir şekilde yaşadığından bahsetmektedir. Onun gözlemine göre Haçlılar buradaki Müslümanlara iyi davranmaktaydılar. Hem burada hem başka şehirlerde mescitlerin bulunduğunu da belirtmektedir.⁷⁷² Dinsel hoşgörüye dair farklı örnekler de vardır. Örneğin, kutsal topraklarda bulunan bazı türbelerde Latin yetkililer, Hristiyanlara olduğu kadar Müslüman ziyaretçilere de saygı gösterilmesini kabul ettiler.⁷⁷³ Richard, genel olarak Haçlıların, yerlilerin geleneklerine ve toplumsal konumlarına saygı gösterdiklerinin altını çizmektedir.⁷⁷⁴

⁷⁶⁹ Kedar, "The Subjected Muslims on the Levant", s. 158.

⁷⁷⁰ Albertus Aquensis, s. 842-845.

⁷⁷¹ Shlomo Lotan, "The 'Other' in the Latin Kingdom of Jerusalem. The Crusaders and their Varying Images of the Muslims in the Eastern Mediterranean Basin", **The Mediterranean Other-The other Mediterranean**, Brill Schöningh, 2019, s. 107-109, 114.

⁷⁷² İbn Cübeyr, s. 231, 232.

⁷⁷³ Jotischky, **a.g.e.**, s. 138.

⁷⁷⁴ Richard, **a.g.e.**, s. 132.

Yine sahil şehirlerinde ticaretle yaşamını sürdüren Müslüman halkın buradaki varlığı önemlidir. Zira Haçlılar onları engellemeye çalışmadı. Ancak şöyle bir gerçek vardı ki Frank ve İtalyanların bölgedeki ekonomiye hâkim olmaları, yerli tüccarların burada daha mütevazı bir rol oynamalarına yol açmıştı.⁷⁷⁵ Nihayetinde, Latin Doğu'nun hâkimi olan Haçlılar, kendi çıkarlarına yönelik bir idarî ve ticarî düzen oluşturdular. Böylece hükmettikleri tebaa üzerindeki güçlerini de korumaya çalıştılar; hatta onların ekonomilerini yönettiler.⁷⁷⁶ Hukukî olarak bakıldığında Yahudi ve Müslüman tebaa, toplumun en alt tabakasını oluşturmaktaydı.⁷⁷⁷

4. Yahudiler

Müslümanların Filistin'e hâkim oldukları dönemde Yahudilerin buradaki sayısı fazla değildi; toplam nüfusun onda birinden daha azına denk gelmekteydiler. Genelde boyacılık ve camcılık gibi zanaatlara yönelmişlerdi. Nitekim bu iki alanda da öne çıkmayı başardılar. Köylerde yaşayan Yahudiler de vardı, ancak sayıları fazla değildi. Bu dönemde, tıpkı Hristiyan halk gibi onların da silah taşınması yasaktı.⁷⁷⁸ Öte yandan, XI. Yüzyılda Filistin'in birçok şehrinde önemli Yahudi cemaatlerin yaşadığı görülmektedir. Burada ayrıca Karaylar da yaşıyordu. Bilhassa Kudüs'te yoğunlaşan bu Yahudi topluluğu, Haçlıların gelişiyile birlikte bölgeden silinmişlerdi.⁷⁷⁹ Ek olarak aynı dönemde diğer Yahudi cemaatleri de zarar görmüştü. Nitekim Kudüs başta olmak üzere Haçlılar tarafından ele geçirilen bölgelerde uygulanan katliamlarda bu cemaatlerden birçok kişi öldürüldü; birçoğu da esir edildi. Bu tutsak dindaşların fidyesini ödemek için harcanan meblağlar ve zarar gören mülkler sebebiyle ekonomik olarak da olumsuz etkilendiler. Yaşanan en büyük değişim, VII. Yüzyıldan beri Kudüs'te bulunan Yahudilerin buradaki varlığının sonlandırılması oldu. Onların bu şehirde yaşamaları artık yasaklandı. Diğer kentlerde de durum benzerdi; 1110 yılına kadar ele geçirilen yerlerdeki yerli nüfusun çoğu

⁷⁷⁵ Kedar, "The Subjected Muslims on the Levant", s. 172.

⁷⁷⁶ Lotan, **a.g.m.**, s. 114.

⁷⁷⁷ Phillips, "The Latin East, 1099-1279", s. 114.

⁷⁷⁸ Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 145.

⁷⁷⁹ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 11.

katledilmişti. Hayfa, Kaysâriye, Akkâ ve Beyrut'ta yıllardır yaşayan Yahudi cemaatleri geçici olarak ortadan kalkmıştı. Yafa ve Remle'de yaşayanlar da Franklara yakalanmamak için yurtlarını terk etmişlerdi. Bu durumun da etkisiyle halen Müslüman hâkimiyetinde olan Sûr ve Askalân şehirleri, Filistin'in en büyük Yahudi topluluklarını barındırdılar.⁷⁸⁰ Görüldüğü üzere Frank işgallerine karşın korkuyla yurtlarını terk eden Yahudilere, Müslüman devletler kapılarını açmışlardı.

Papa II. Urbanus'un Haçlı Seferi çağrısı ile yola çıkan ilk Haçlılar, Avrupa topraklarında yaşayan halklara maddî-manevî zarar vererek ilerlemişlerdi. Bu dönemde Rheinland'da yaşanan katliamları duyan Yahudi nüfus, Haçlıların gelişinden ötürü endişelenmekteydi. Bu durum, onların yaşadıkları şehirlerde Müslüman komşularıyla birlikte Haçlılara karşı direnmelerine sebebiyet verdi. Hatta birçoğu bu esnada öldürüldü. Örneğin Franklara karşı en güçlü direniş, birçok Yahudi'nin de yaşadığı Hayfa gibi şehirlerde gerçekleşti.⁷⁸¹ Dolayısıyla taraflar birbirlerine destek oldular; ortak hedef, Haçlılardan kurtulmaktı. Bu yeni gelen hâkimleri iki topluluk da istememekteydi.

Yahudi halkın Haçlılara karşı Müslüman direnişini desteklemesi dikkat çekiciydi. Bu husus Hristiyanların sayıca fazla olduğu şehirlerde Müslüman halkın, Yahudilerin desteğini kazanmaya çalışmalarına da sebebiyet verdi.⁷⁸² İlk işgallerin yaşandığı sürecin oluşturduğu kaos hâli buna sebep olmuştu. Öte yandan, bilindiği üzere 1110 yılı civarında Haçlıların yerli halka olan tutumunda değişikliklere gidildi. Müslüman ve Yerli Hristiyanlara uygulanan zulme son veren bu bakış açısı, Yahudi halk için de geçerliydi. Artık katliamlar veya kovuşturmalar uygulanmadı. Aksine yerlilerin şehirlerde kalmalarına izin verildi.

1110'da ele geçirilen Sayda'ya ek olarak 1124 yılında Sûr ve 1153 yılında Askalân alınmıştı. Haçlılar, bu üç şehrin Yahudi sakinlerine dokunmadılar. Böylece

⁷⁸⁰ Sylvia Schein, "Jews, in Outremer", **The Crusades An Encyclopedia**, II, (ed. A. V. Murray), Oxford 2006, s. 683; Sylvia Schein, "The Jewish Settlement in Palestine in the Crusader Period (1099–1291)," **The Jewish Settlement in Palestine 634–1881**, (ed. A. Carmel et al), Wiesbaden: Reichert, 1990, s. 23. Bu yaşananlar sebebiyle Yahudiler, Fâtımî Devleti'nin hâkimiyeti zamanında çoğunlukla tercih ettikleri Remle ve Kudüs şehirlerinden uzaklaşmış oldular. Bkz.: Prawer, "Minorities", s. 69.

⁷⁸¹ Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 145, Prawer, "Minorities", s. 69; Phillips, **a.g.m.**, s. 115.

⁷⁸² Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 145.

tıpkı diğer yerli halklar gibi Yahudiler de değişen bu politikanın etkisiyle krallık topraklarında yaşamlarını sürdürebildiler. Buna Kudüs şehri de dahildi. Normalde başkentte Hristiyan olmayanların yaşaması yasaktı. Ancak şehirde yaşanan nüfus sorunu ekonomiyi de olumsuz etkilemişti. Burada farklı alanlardan işçilere ihtiyaç vardı. Bu husus Kral II. Baudouin'in bazı Yahudi boyacılara Kudüs'te kalma izni vermesine sebebiyet verdi. Onlara verilen bu imtiyazın, 1187 yılına kadar devam ettiği bilinmektedir.⁷⁸³ Nitekim Kudüs'teki Yahudilerden Tudelalı Benjamin de bahsetmektedir. XII. yüzyılda kutsal topraklar dahil olmak üzere birçok bölgeye seyahat eden Benjamin, Kudüs'te bir boyahane olduğu bilgisini vermektedir. Ayrıca buradaki Yahudilerin şehirde başka boyacılara müsaade edilmemesi için krala yıllık vergi ödediklerini belirtmektedir. Bahsedilen bu topluluk, Kudüs'te Davud Kulesi'nin bulunduğu tarafta yaşamaktaydı. Sayıları da 200 kadardı.⁷⁸⁴ Kudüs'te yaşayan Yahudilerle ilgili bilgi veren bir başka kaynağımız Ratisbonlu Rabbi Petachia'dır. O, Benjamin'den yaklaşık 10 yıl sonra Filistin'i ziyaret etmişti. Bu gezisinde, Kudüs'te bir Yahudi'nin oturduğundan bahseder. İsmi Abraham olan bu kişi, kumaş boyacılığı ile ilgilenmekte ve krallığa ağır bir vergi ödediği için başkentte oturabilmekteydi.⁷⁸⁵ Dolayısıyla, Haçlılar bazı şartlar ve zorunluluklar gereği aldıkları kararları esnetmişlerdi. Bu durum, yerlilerin toplumsal yapıda daha çok öne çıkmasına katkı sağlamıştı.

Yahudi bir gezgin olan Benjamin'in ziyaret ettiği kentlerdeki dindaşlarından bahsetmesi önemlidir. Onun verdiği bilgiler üzerinden Latin Doğu'da yaşayan bu cemaatler ile ilgili bazı çıkarımlarda bulunabilmekteyiz. Örneğin Benjamin'e göre Beyrut'ta yaklaşık 40, Sayda'da 20 Yahudi yaşamaktaydı. Bu topluluğun kumaş boyacılığı alanında ustalaştıkları bilinmektedir. Nitekim Benjamin, Beytlehem'de 2, Beyt Cibrin'de 3, Yafa'da ve Zerin (yezreel)'de birer Yahudi'nin yaşadığından bahsetmektedir. Bu kişilerin hepsi de kumaş boyacılığı ile ilgilenmekteydi.⁷⁸⁶ Bu bilgilerden de görüldüğü üzere kumaş boyacılığı Yahudi nüfus için önemli bir geçim kaynağı alanıydı.

⁷⁸³ Prawer, "Minorities", s. 69; Schein, "The Jewish Settlement in Palestine", s. 24-26.

⁷⁸⁴ Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Rabbi Petachia, s. 50.

⁷⁸⁵ Aynı eser, s. 118.

⁷⁸⁶ Aynı eser, s. 46, 53-55.

Haçlılara ait diğer yerlere bakıldığında, işgallerin halkı olumsuz etkilediği görülmektedir. Yafa ve Kaysâriye’de yaşayan Yahudilerin büyük bir kısmı Haçlı işgali sonrası buraları terk etmişti. Benzer bir durum Hebron için de geçerliydi. Patriklerin mezarlarının bulunduğu bölgede bir cemaat 1187 yılından sonra yeniden oluştu. Taberiye (Tiberias) ise Yahudiler için önemli bir hac yeri olmayı sürdürdü.⁷⁸⁷ Yine aynı dönemde Akkâ’da yaşanan katliamların akabinde şehrin Yahudi nüfusunun bir kısmı burada kalmaya devam etti. Ancak burada da sayıları fazla değildi. Nitekim I. Krallık dönemi boyunca da baskın olamayacaklardı.⁷⁸⁸ Dolayısıyla her ne kadar Haçlılar ilk işgallerin ardından katliamlara son verdiyse de bölgede var olan yerlilerin çoğu ya ölmüş ya da göç etmişti. Kalan veya gidecek yeri olmayanlar üzerinden yeni bir toplumsal yapı inşa edilecekti.

Yahudiler genelde şehirlerde ikamet etmeyi tercih etmekteydiler. Ancak kırsal alanda yaşayanlar da vardı. Celile bölgesindekiler bu duruma örnek olarak verilebilir. Atalarının Bizans döneminden beri burada yaşadığı tahmin edilen köylü Yahudiler, tarımla uğraşmaktaydılar. XII. yüzyılda bile Celile köylerinde Yahudiler vardı. Siyasî çalkantılardan daha az etkilenen bu gruplar, kırsaldaki yaşantılarını sürdürerek Haçlılardan uzak durdular; ancak zamanla birçoğu kıyı kentlerine yeniden yerleştiler. Bu dönemde genelde liman kentlerinde bulunan cemaatler gelişti. İç bölgelerdeki topluluklar da ekonomik açıdan geriledi.⁷⁸⁹ Ancak bazı istisnalar da vardı. Daha ilk yıllarda yaşanan katliamlara ek olarak bazı teslim olan kentlerin halkına dokunulmadı. Örneğin Taberiye’de (Tiberias) bu durum yaşandı; şehir halkı, 1099 yılında Haçlılara teslim oldu. Muhtemelen bu durumun etkisiyle yüzyıllardır burada yaşayan Yahudi sakinler kovulmadı.⁷⁹⁰ Yerlilere zaman zaman tanınan bu ılımlı ortam, giderek gelişecek ve nüfuslarının artmasına vesile olacaktı.

Sûr şehrinde yaşayan Yahudilerin yoğun nüfusunun Haçlı Seferleri’nden öncesine, yani yaklaşık 1070’li yıllara dayandığı görülür. Hatta Fâtımîler ile

⁷⁸⁷ Schein, “Jews, in Outremer”, s. 684.

⁷⁸⁸ David Jacoby, “Acre”, **The Crusades An Encyclopedia**, I, (ed. A. V. Murray), Oxford 2006, s. 9.

⁷⁸⁹ Joshua Prawer, **The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem**, Oxford 1988, s. 54-55; Prawer, “Minorities”, s. 69-96; Schein, “Jews, in Outremer”, s. 684.

⁷⁹⁰ Prawer, **The History of the Jews**, s. 57; Kaya, **a.g.t.**, s. 113. Benjamin’e göre burada yaklaşık 50 Yahudi yaşamaktaydı. Bkz.: Tuleda’lı Benjamin ve Ratisbon’lu Petachia, s. 55.

Selçuklular arasında yaşanan askerî mücadeleler sırasında birçok Yahudi artık güvenli görmediği Kudüs'ü terk edip Sûr gibi diğer şehirlere göç etmişlerdi.⁷⁹¹ Nitekim birçok kişinin yaşamak için rağbet duyduğu bu kent Haçlı hâkimiyetinden sonra da önemini korudu. Krallığın sahil şeridinde sunduğu güvenlik sistemi ile nüfusu zamanla arttı. Dolayısıyla 1170'li yıllara gelindiğinde buradaki Yahudi topluluğu da büyüdü.⁷⁹² Hatta Sûr'da 500 kadar Yahudi'nin yaşadığı bilinmektedir. Aralarında Talmud öğrenimi gören öğrenciler, denizcilikle uğraşanlar, gemi sahipleri ve züccaciye üretimi yapanlar vardı.⁷⁹³ İlgilendikleri alanlar sebebiyle Sûr gibi sahil kentlerini tercih etmeleri oldukça doğaldı.

Esasen Sûr'un üçte birlik kısmı Venediklilere aitti. Onlar, bir miktar kira karşılığında Yahudilerin burada yaşamasına ve çalışmasına izin vermişlerdi. Nitekim karşılığında gelişen ve büyüyen bir ekonomi meydana gelmişti. Burada Yahudilerin işlettiği cam fabrikalar ve boya sanayii alanları öne çıkarak şehri kalkındırmaktaydı. Sûr camı, dışarıya ihraç edilen meşhur bir ürün olarak öne çıkmaktaydı. Onun bu ününde, Yahudi işçilerin de başarısı vardı. Bu sayede Yahudiler, tüm krallıkta ön planda olmayı başarmışlardı.⁷⁹⁴ Böylece Haçlıların ihtiyaç duyduğu ekonomik canlılık, Yahudilerin de yardımıyla oluşturulmuştu. Dolayısıyla onların meslekî başarısı, krallığa fayda sağladığı için bilhassa önemliydi. Bu durumla birlikte Yahudilerin buradaki varlığı onaylanmış ve bir bakıma benimsenmişti.

Haçlıların Filistin topraklarını ele geçirdiği dönemde Sûr şehrinde olduğu gibi Askalân halkına da zarar verilmediğinden bahsedilmişti. Bu kent, zaman zaman Haçlı şövalyelerinden kaçan Yahudileri kurtarmaya çalışmıştı. Dolayısıyla içerisinde birçok Yahudi barındırmaktaydı. Nitekim bu nüfus, Haçlı hâkimiyeti döneminde de burada yaşamına devam edecekti.⁷⁹⁵ Böylece Askalân, Sûr ile Latin Doğu'nun en büyük Yahudi topluluklarını barındıran şehirler olarak öne çıktılar. Bundan başka, krallığın Kudüs'ün dışındaki şehirlerine dönmelerine de izin verilmekteydi.⁷⁹⁶

⁷⁹¹ Goitein, "Geniza Sources for the Crusader Period, A Survey", s. 307.

⁷⁹² Prawer, "Minorities", s. 97.

⁷⁹³ Tuleda'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, s. 47.

⁷⁹⁴ Heyd, **a.g.e.**, s. 167, 195.

⁷⁹⁵ Prawer, **The History of the Jews**, s. 49-50; Kaya, **a.g.t.**, s. 113.

⁷⁹⁶ Schein, "Jews, in Outremer", s. 683.

Örneğin Benjamin eserinde, birçok tüccarın uğrak yeri olan Askalân'da çok sayıda dindaşının yaşadığından bahseder. 1170'li yıllarda 200 Rabbani, 40 Karai ve 300 Samiri olmak üzere 540 Yahudi'nin burada bulunduğunu belirtir.⁷⁹⁷ Bu sayılar, diğer şehirlere nazaran Askalân'ın Yahudi nüfusunun daha çok olduğunu düşündürür. Dolayısıyla, bilhassa büyük kentlerde krallığın farklı dinlere mensup bu karışık nüfusu bir arada yaşadı. Tüccarlar, ödedikleri vergi karşılığında ticaret yapıyorlardı. Tarımla ilgilenenler de gelirlerinin belirli bir oranını bölgesindeki Haçlı lorduna veriyordu.⁷⁹⁸

Kudüs'te ise durum daha farklıydı. 1099'da şehrin Haçlılara geçmesiyle burada Yahudilerin yaşaması yasaklandı. Nitekim mezkûr kent, krallıkta Yahudilerin yaşamasının yasak olduğu tek yerdi. Bu durum neredeyse bin yıl öncesine, İmparator Hadrianus'un (117-138) bir fermanına kadar uzanmaktadır. Onun bu kararı, iki yüz yıl sonra Büyük Konstantinos (307-337) tarafından da yenilenmiş ancak Müslümanların fethiyle kısmen kaldırılmıştı. Öte yandan Yahudilerin Kudüs'te yaşamaması kararı Frankların gelişiyle tekrar gündeme geldi ve uygulandı.⁷⁹⁹ Yine de politikalarında değişikliğe giden krallar, bu kararı da zamanla esnettiler. Örneğin Benjamin'in de belirttiği üzere buraya bazı Yahudiler yaşamak için geldiler, ama sayılarının az olduğunu belirtmek gerekir. Onlar da özel izin ve ek bir vergi ile bu hakkı elde etmişlerdi. Öte yandan, 1187 yılında şehrin Selâhaddin Eyyûbî tarafından fethi durumu değiştirdi. Buradaki Yahudi cemaatinde bir canlanma görüldü. 1217 yılı civarında bölgeye gelen İspanyol bir Yahudi şair olan el-Harizi de bunu fark etmişti. Nitekim eserinde, Kudüs'te yaşamasına rağmen kökenleri Fransa, Mağrip veya Askalân'a uzanan Yahudi yerleşimcilerden bahsetmektedir.⁸⁰⁰

Yahudi cemaatin Kudüs şehrindeki bu varlığı kısa sürdü. Eyyûbî Sultanı el-Melikü'l-Kâmil'in (1218-1238) 1229 yılında Kudüs'ü II. Friedrich'e (1220-1250) 10 yıl için bırakması, sadece siyasî bir değişim olmamış, aynı zamanda bölge sakinleri üzerinde de sosyolojik sonuçlar doğurmuştu. Artık Müslüman ve Yahudi halk,

⁷⁹⁷ Tuleda'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, s. 55.

⁷⁹⁸ Akın, **a.g.t.**, s. 59.

⁷⁹⁹ Prawer, **The History of the Jews**, s. 46-47.

⁸⁰⁰ Boas, **Jerusalem in the Time of the Crusades**, s. 40.

Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahra hariç Kudüs'e giremeyecekti. Aslında sadece hacıların şehre girmesine izin verilmekteydi. Dolayısıyla Kudüs'teki bu kısa süreli Haçlı hâkimiyeti sırasında (1229-1244) hiçbir Yahudi cemaati gelişmemişti. 1244'te Harezmlerin şehri istilas ve 1260 yılında Kudüs çevresine yapılan Moğol akınları da şehrin canlanmasına engel oldu. Güvenlik sebebiyle birçok Yahudi, Kudüs ve civarını terk ederek sahil şehirlerine gitti.⁸⁰¹ Zaten Kudüs'te yaşamaları yasak olan Yahudiler, mecburen diğer bölgelere göç ettiler.

Latin Doğu'nun diğer şehirlerinde, bilhassa Selâhaddin Eyyûbî'nin fetihleri sonucunda birçok Yahudi sakinin yaşadığı görülmektedir. Bu kişilerin bir kısmı zaten yıllardır buradaydılar. Hatta Müslüman hâkimiyeti başlayınca yerlerinde kalmaya devam etmişlerdi. Bölge ek olarak dışarıdan göç de almıştı. Ancak bazı şehirlerde ise durum farklıydı. Örneğin Askalân'da yaşayan Yahudiler, şehir surları yıkıldığı için burayı terk etmek zorunda kaldılar. Bilhassa tüccar olanlar veya başka sebeplerle Haçlı hâkimiyetini tercih edenler ise Akkâ'ya yerleştiler. Bu kent hem Avrupa'dan hem Mısır gibi komşu ülkelerden birçok Yahudi göçmene ev sahipliği yaptı. Böylece zamanla bölgenin en yoğun Yahudi nüfusuna sahip kenti haline geldi. Buradaki Yahudi halk, genelde uluslararası deniz ticaretiyle ilgilendiler. Bunun yanı sıra tefecilikte de aktif hale geldiler. Onların artan sayısı ve maddî güçleri, nüfuzlarına da katkıda bulundu “*Akkâ, tüm bölgedeki Yahudi araştırmalarının en önemli merkezlerinden biri haline geldi ve haham mahkemesinin kararnameleleri Mısır ve Suriye toplulukları tarafından bile kabul edildi.*”⁸⁰²

XIII. yüzyılda Haçlı krallığının başkenti olan Akkâ, Akdeniz'in en önemli limanlarından birine sahip olan güvenli bir şehirdi. Bu sebeplerle bilhassa 1191 yılında, yani Haçlıların şehri ele geçirmesinin ardından farklı bölgelerden Yahudiler buraya geldi. Dolayısıyla şehirde çok sayıda tüccar ve entelektüel Yahudi barındı.⁸⁰³ Goitein'in deyişiyle, “*Frank Akkâsı, XIII. yüzyılda Filistin'deki Yahudi biliminin ana*

⁸⁰¹ Prawer, **The History of the Jews**, s. 91-92; Hillenbrand, **a.g.e.**, s. 230; Prawer, “Minorities”, s. 100.

⁸⁰² Schein, “Jews in Outremer”, s. 683.

⁸⁰³ Schein, “The Jewish Settlement in Palestine”, s. 33, 38; Prawer, “Minorities”, s. 100; Phillips, **a.g.m.**, s. 132-133.

sığınağıydı.”⁸⁰⁴ Örneğin, Maimonides ve Solomon b. Adret gibi dönemin büyük âlimleriyle Latin Doğu’da yaşayan Yahudiler temas halinde kaldı. Bazen tamamen bilimsel olan bu iletişim bazı durumlarda ise dinî hukukla ilgili olmaktaydı.⁸⁰⁵ Burada yaşayan Yahudi cemaatleri farklı kökenlere dayanmaktaydı. Aralarında İspanya’dan, Fransa’dan ve komşu Müslüman ülkelerden gelenler de vardı.⁸⁰⁶ Dolayısıyla, “*Akkâ’daki Yahudi cemaati, diasporadaki farklı cemaatlerin bir örneği haline geldi.*”⁸⁰⁷ Bilhassa Müslümanların egemen olduğu iç bölgelerden ziyade Haçlı topraklarına yerleşenlerin temel motivasyonunun genel anlamda sağlanan daha güvenli ortam olduğu düşünülebilir. Ayrıca ekonomik koşullar da daha elverişliydi.⁸⁰⁸ Çünkü birçok Yahudi tarımsal faaliyetlerden ziyade çeşitli zanaat dallarında ve ticarete ustalaşmıştı. Bu alanların icrası için büyük şehirlerde yaşamak elzemdi. Bu durum, onların Akkâ gibi liman kentlerini tercih etmelerini sağlamış olmalıdır.

Yahudilerin Haçlılara olan bakış açısı hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak aralarından bazılarının krallık topraklarında yaşamaları, Hristiyan hâkimleri sevdikleri ve hayatlarını onların iktidarı altında devam ettirmeyi tercih ettikleri anlamına gelmemektedir. Çünkü açıkça görülüyor ki koşullar bunu zorunlu kılmıştı. Nitekim onlara göre hem Müslüman hem Hristiyan hâkimlerin çatısı altında yaşamak gayrimeşru idi. Nihayetinde Yahudi inancına göre kutsal topraklar kendilerine vaat edilmişti ve zaten bir gün bu bölge onların olacaktı. Bu sebeple, XIII. yüzyılda Filistin’e olan bu Yahudi göçleri incelenirken dinî detaylar atlanmamalıdır.⁸⁰⁹ Burada yaşanan durum, karşılıklı çıkar odaklı gibi görünmektedir: Halk, mesleklerini icra edip kendi güvenliklerini sağlayarak yaşamlarını sürdürecekti, Haçlılar ise ihtiyaç duyduğu nüfus, vergi gelirleri ve işgücüne kavuşmuş olacaktı.

Burada Yahudilerden bahsederken Sâmirîler olarak bilinen bir topluluğu da zikretmek gerekmektedir. Onlar esasen benzer inanç ve ibadetlere sahip olmalarına

⁸⁰⁴ Goitein, “Geniza Sources for the Crusader Period”, s. 321.

⁸⁰⁵ Prawer, **The History of the Jews**, s. 113.

⁸⁰⁶ Prawer, “Minorities”, s. 98-100; Kaya, **a.g.t.**, s. 114.

⁸⁰⁷ Prawer, “Minorities”, s. 100.

⁸⁰⁸ Prawer, **The History of the Jews**, s. 107.

⁸⁰⁹ Prawer, “Minorities”, s. 99.

rağmen, tam olarak bilinmeyen bir sebeple kendilerini Yahudilerden ayrı olarak konumlandırmaktadırlar. Günümüzde Nablus şehrinin dışında kalan Gerezim Dağı, onların ibadet merkezidir. Filistin coğrafyasına ilaveten tüm Ortadoğu'ya yayılmışlardı. Selanik'te de Sâmirîler vardı.⁸¹⁰ Ancak Latin Doğu topraklarındaki durumlarına bakıldığında sayılarının pek fazla olmadığı görülmektedir. Nablus'ta yaşayan küçük bir topluluktan ibaret oldukları tahmin edilmektedir.⁸¹¹ Benjamin'e göre Sâmirîlere Kutim ve Şomron Yahudileri de denmekteydi. Yine ona göre bu kişilerin sayısı fazla değildi. Nablus Dağları'nda 1000, Kaysâriye'de ise 200 Sâmirî yaşamaktaydı.⁸¹² Öte yandan bunların Latinler tarafından ılımlı karşılandıkları söylenebilir. Krallıkla herhangi bir sorun yaşadıklarına dair bilgi de bulunmamaktadır. Ancak Sâmirîler zaten yok olmak üzere olan bir mezheptiler. Yahudiler gibi nüfuz sahibi de değillerdi.⁸¹³ Dolayısıyla ön planda bulunan bir topluluk olduğu söylenemez. Toplum içerisindeki silik konumları, sessiz ve itaatkâr davranmalarına yol açmış olabilir.

Benzer şekilde ön plana çıkmayan bir başka Yahudi topluluğu daha vardır. Jacques de Vitry bu cemaatin üyelerinden şu şekilde bahseder: *“Doğu'da Tanrı'dan nefret eden, insanlar tarafından aşağılanan ve hor görülen başka sefil uluslar da vardır; bunlardan bazılarını Esseniler denir ve Yahudi soyundan gelirler.”*⁸¹⁴ Esseniler hakkında diğer Latin kaynaklarında bilgiye rastlanmamaktadır.

Kudüs Haçlı Krallığı'nda yaşayan Yahudilerin toplum içerisindeki konumları ve Franklarla olan ilişkilerine dair bazı bilgiler mevcuttur. Bilindiği üzere, Müslüman ve yerli Hristiyanlarda olduğu gibi Yahudilerle olan ilişkiler de olumsuz başladı. Kudüs başta olmak üzere yapılan katliamlar ve zulümler, bölgedeki herkesin can ve mal güvenliğini tehdit etti. Yahudilerin de bu ilk yıllarda birçok sinagogu ya yıkıldı ya da kiliseye çevrildi. Hatta Kudüs'teki sinagoglar, buraya sığınan Yahudi halkla birlikte yakıldı. Ancak bu durum, zaman içerisinde yerini ılımlı tavırlara bıraktı. 1110 yılı itibariyle Kudüs hariç birçok Haçlı şehrinde Yahudiler yaşamlarını rahatça

⁸¹⁰ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 11-12; Mahmut Salihoğlu, “Sâmirîler”, **DİA**, XXXVI, s. 79.

⁸¹¹ Prawer, “Minorities”, s. 69.

⁸¹² Tuleda'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, s. 48-49.

⁸¹³ Conder, **a.g.e.**, s. 248.

⁸¹⁴ Jacques de Vitry, s. 85.

sürdürmeye başladılar. Bu yeni süreçte ayrımcılık veya zalimane tutumlarla nadiren karşılaştılar. Böylece krallık içerisinde zamanla sayıları arttı.⁸¹⁵ Öte yandan, Haçlı yasalarındaki bazı detaylar Yahudilerin aleyhineydi. Örneğin burada toprak sahibi olamazlardı. Tarımla uğraşanlar ise şehirdeki dindaşları kadar rahat ve serbest değillerdi. Muhtemelen bölgenin yöneticisi olan kişiden izin almadan toprağı terk edemiyorlardı.⁸¹⁶ Diğer yerlilerin de maruz kaldığı bu sorunlar aslında Yahudilere özgü değildi. Nitekim, Haçlı işgalleri neredeyse bütün yerli halkı ekonomik açıdan olumsuz etkiledi. Nihayetinde birçok can ve mal kaybı yaşandı. Esir alınan Yahudileri kurtarmak isteyenler, yüksek meblağlar ödemek zorunda kaldılar. Dolayısıyla Askalân gibi Haçlı işgaline maruz kalmayan şehirlerin halkları bile ekonomik açıdan sarsıldı. Ek olarak Geniza belgelerine göre lordlara olan borçları sebebiyle zorlanan ve Mısır'a gitmek zorunda kalan Yahudiler de vardı. Bazılarıysa geri dönüp Filistin'de yaşayabilecek maddî güce kavuşmak için başka ülkelere ve hatta Hindistan'a kadar göç etmişti. Dolayısıyla ciddi sorunlar yaşandı ve birçok insan yurdunu bırakıp gitmek zorunda kaldı.⁸¹⁷ Ancak bazıları bir süre sonra geri döndüler. Haçlılar, diğer yerlilere davrandıkları gibi onların da inançlarına genel anlamda saygı duydular. Kutsal mekânları ziyaret için Kudüs'e gelmelerine izin verdiler.⁸¹⁸ İbadetlerine engel olunmadı. Bu durumun da etkisiyle krallıkta birçok Yahudi, yaşamını sürdürmeye devam etti.

Yahudilerin icra ettikleri mesleklere bakıldığında cam imalâtı, ticaret, tıp, eczacılık ve boyacılık alanlarına yoğunlaştıkları görülür. Kırsal kesimde olanlar da tarımla ilgilenmekteydi.⁸¹⁹ Sûr ve Akkâ şehirleri de zanaatkâr, bankacı, doktor ve tüccar Yahudilerle doluydu.⁸²⁰ Bunun bir sebebi de işlerini iyi yaptıkları görüldüğü için onlara bu alanlarda güvenilmesiydi. Bunu, Willermus'un şu sözlerinden anlıyoruz:

⁸¹⁵ Prawer, "Minorities", s. 71, 95; Schein, "The Jewish Settlement in Palestine", s. 24.

⁸¹⁶ Conder, **a.g.e.**, s. 242. Schein, "The Jewish Settlement in Palestine", s. 28.r

⁸¹⁷ Schein, "The Jewish Settlement in Palestine s. 28-29.

⁸¹⁸ Phillips, **a.g.m.**, s. 114.

⁸¹⁹ Shcein, "Jews in Outremer", s. 683.

⁸²⁰ Prawer, **The History of the Jews** s. 254.

*“Doğu’daki Haçlı hükümdârları, Latinlerin hekimlik sanatını küçümserler ve aptalca bir şekilde, hekimlikten anlamadıkları halde Yahudilere, Suriyelilere ve Müslümanlara güven duyarlar ki, bunun suçu kadınlardadır.”*⁸²¹ Yahudilerin tıp alanına uzun yıllardır eğilmeleri onların başarılarını artırmış olmalıdır. Yine bu sebeple tıpkı Müslüman yöneticiler gibi Haçlılar da Yahudi hekimlerden saraylarda dahi yararlandılar. Willermus, Latinlerin tıp bilgisinin küçümsenmesine karşı çıkmaktadır. Ancak hemen hemen aynı dönemde aynı coğrafyada bulunan Üsâme b. Münkız’da Latinlerin bu konuda başarısız olduğunu düşünmektedir.⁸²²

Yahudilerin ilgilendiği bir başka konu tefecilikti. Akkâ Piskoposu Jacques de Vitry, Haçlıların dünyevi çıkar uğruna Yahudilere göz yumduğunu düşünmektedir. Müellife göre Yahudiler insanları zorlayan tefecilik faaliyetleri sebebiyle adeta Hristiyanları yağmalıyorlardı.⁸²³ Ancak Haçlılar, muhtemelen paraya ihtiyaç duydukları için Yahudilerin bu hizmetlerinden faydalanıyorlardı. Üstelik faizin günah olması, Hristiyanların bu alana meyletmemesi gerektiği anlamına geliyordu. Böylece bu alandaki istihdamın Yahudiler tarafından sağlanması, dinen ve toplumsal açıdan krallık için daha doğru olmuş olabilir.

Aslında genel anlamda bakıldığında krallıkta yaşayan Yahudiler, Batı Avrupa’daki dindaşlarına kıyasla daha iyi durumdaydılar. Öyle ki 1179-1215 yıllarında yapılan III. Ve IV. Lateran Konsillerine bakıldığında bu husus daha net görülmektedir. İlki, Hristiyanların Yahudi sanıklara karşı tanıklık etmesine izin verilmesiydi. Ancak bu karar Kudüs Krallığı’nda hiçbir zaman uygulanmadı. Diğer yasa ise Yahudi halkın, dinlerini belli etmesi için nişan taşımalarının zorunlu olmasıydı. Bu karar da muhtemelen hiç uygulanmadı. Çünkü Haçlılardan bahseden kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu Yahudi karşıtı adımlar Avrupa ile sınırlı kalarak kutsal topraklarda aynı düzeyde yankı bulmadı. Bu konuda ayrımcılık uygulamayan Haçlılar, Yahudi olduklarının anlaşılması için onları

⁸²¹ Willermus Tyrensis, İng terc. Krey, II, s. 292; Trk terc. Ayan, III, s. 141. Schein, Yahudi doktorların öne çıkmasından rahatsız olanlardan bahsetmektedir: *“Yahudi hekimlerin Franklar arasındaki popülaritesi, 1253 yılında Japhe Konseyi tarafından çıkarılan ve Frankların Yahudi ve Müslüman hekimlerin yanı sıra eczacıları da kullanmalarını yasaklayan bir kanunla da kanıtlanmaktadır.”* Bkz.: Schein, “The Jewish Settlement in Palestine”, s. 29.

⁸²² Üsâme b. Münkız, **a.g.e.**, s. 168-169, 173.

⁸²³ Jacques de Vitry, **a.g.e.**, s. 87.

özel renkli giysiler giymeye zorlanmadılar. Gündelik hayatlarına normal bir şekilde devam ettiler. Batı ülkelerinde yaşananların aksine burada Yahudi karşıtı hiçbir katliam da yaşanmadı.⁸²⁴ Nitekim bu tutum, Akkâ örneğinde de görüldüğü üzere Avrupa topraklarında yaşayan bazı Yahudilerin, Latin Doğu'ya göç etmesine sebep oldu. Ödedikleri vergiler karşılığında kendilerine sunulan bu yaşam hakkı, dikkate değerdi. Onlar böylece ustalaştıkları alanlarda krallığa hizmet ederek hem kendi geçimlerini sağladılar hem de yönetime ekonomik katkıda bulundular.

Yahudilerin toplumsal hayatta varlıklarının kabulü zaman aldı. I. Haçlı Seferi'nde çok fazla katliam yapılmıştı. Kudüs başta olmak üzere birçok şehrin Yahudi nüfusu yok oldu. Ancak 1110 yılı itibariyle fetih politikasının değiştiğinden bahsedilmişti. II. Haçlı Seferi (1147-1149) sırasında da çok daha az Yahudi öldürülmüştü. Bu gibi durumlar, yerlilerin krallıktaki sayısını artırdı. Aslında İkinci Sefer'de Yahudilerin zarar görmemesinin bir sebebi de başrahip Bernard idi. Yahudi karşıtı vaazları durduran Clairvaux'lu Sistersiyen başrahip Bernard'ın bu tutumu, dikkat çekicidir. O, dinleyicilerine Augustinian ilkesini hatırlatmış; hatta Yahudilerin, Müslümanlardan farklı olduklarını vurgulamıştı. Nihayetinde Yahudiler, Hristiyanlara saldırmamışlardı. Zarar görmelerine de gerek yoktu. Üstelik, ona göre daha az Yahudi nüfus olursa Hristiyan tefecilerin sayısı artabilirdi. Bu durum da onu korkutmakta ve vaazlarında yankı bulmaktaydı.⁸²⁵ Nitekim benzer toplumsal sebepler, bir nebze de olsa halkın zarar görmesinin önüne geçti.

Haçlı işgallerinin yaşandığı ilk dönemler bir kenara bırakılırsa, Kudüs Krallığı'nda Yahudilere katliam uygulanmadı. Esasen, Yahudi karşıtlığının arttığı zamanlarda Frankların Batı ülkelerinden farklı davranması çarpıcıdır. Öyle ki XIII. yüzyılda artan bu kaos halinin Avrupa'dan Latin Doğu'ya olan Yahudi göçüyle sonuçlanmasına yol açmıştı.⁸²⁶ Krallığın, Avrupa'da bulunan siyasî yapılardan birçok yönden farklı olması, toplumsal açıdan da kendilerine uygun kararlar almalarına yol açmıştı. Latin Doğu'daki koşulların daha hoşgörülü bir toplumsal yapıyı zorunlu

⁸²⁴ Prawer, **The History of the Jews** s. 104; Prawer, "Minorities", s. 95; Phillips, **a.g.m.**, s. 115.

⁸²⁵ Anna Sapir Abulafia, "Jews and the Crusades", s. 680-681.

⁸²⁶ Prawer, **The History of the Jews**, s. 107.

kılması da buradaki önemli noktalardan biridir. Nitekim bu husus Haçlıların Müslüman komşularından örnek aldığı bir olgu olarak da öne çıkmaktadır.

Haçlı Krallığı'nın 1291'de yıkılması Akkâ ve Sûr'da yaşayan Yahudilerin de sonunu getirdi. Söz konusu kentlerin Memlûkler tarafından fethi ile Yahudiler, Mısır'da yaşayan dindaşlarıyla irtibatlarını arttırdılar. Haçlıların gelişinden önce benimsedikleri Doğulu yaşam tarzına geri döndüler.⁸²⁷ Böylece Frankların gidişi, Yahudi-Haçlı ilişkilerinin de bir anlamda sonunu getirdi. Esasen devletin Yahudilere yaşam ve ibadet özgürlüğünü genel olarak sunmaya çalışması önemliydi. Ancak tüm bunlara bakıldığında, Haçlıların onlara tamamen hoşgörülü davrandıkları kanısına ulaşamayız. Çünkü krallıktaki yerlilerin hepsi yasal olarak aynı kategoride olup Frankların ödemedikleri vergileri ödemek zorundaydılar.⁸²⁸ Hatta Yahudiler, Müslümanlardan daha aşağıda görülmekteydi.⁸²⁹ Nitekim genel anlamda onların İslâm hâkimiyeti altında yaşamayı tercih ettikleri görülmektedir. Bu durumun temel sebepleri de kendilerine daha hoşgörülü davranılmasıydı.⁸³⁰

⁸²⁷ Schein, "Jews, in Outremer", s. 684.

⁸²⁸ Prawer, "Minorities", s. 95.

⁸²⁹ Conder, **a.g.e.**, s. 242.

⁸³⁰ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 270.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUDÜS HAÇLI KRALLIĞI'NDA TOPLUMSAL DÜZEN

1. Hukukî ve Sosyal Durum

Haçlılar, Doğu'ya yerleştikten sonra uzun zamandır bu coğrafyada varlıklarını devam ettiren bölgenin yerli halklarını tanımaya çalıştılar. Bir süre sonra bu topluluklarla birçok alanda olduğu gibi hukukî yönden de ilişkiler de arttı. Bu iletişim, krallığın toplumsal yapısına dair çeşitli ayrıntılar sunmaktadır. Nitekim ilk olarak yerlilerin haklarını ve yükümlülüklerini belirlemek suretiyle yeni bir düzen inşa edildi. Bu yapı bazı açılardan bölgenin önceki İslâm hâkimlerinin sistemi ile benzerlik göstermekteydi; ama birçok yönden de Avrupa'dan getirilen birtakım detaylara sahipti. Bunların hepsi, Frankların Kudüs Krallığı döneminde yerli tebaaya nasıl davrandıklarını göstermektedir. İlk olarak siyasî ve askerî gücü ellerinde tutan Haçlılar, toplum içerisinde konum olarak kendilerini ön planda tuttular. Buradaki kilit nokta hâkim gücün dinî inancı idi. Dolayısıyla hukukî açıdan Müslüman, Yerli Hristiyan veya Yahudi olan biri toplumun Franklardan sonra gelen kesiminde yer almaktaydı.

Kudüs Krallığı'nın yerli halkının hukukî durumu her daim tartışmalı bir mevzu olmayı sürdürmüştür. Frank olmayanların krala *marshal* veya şövalye olarak hizmet ettikleri ve devletin yönetimine katkı sağlayan önemli görevlerde bulundukları bilinmektedir. Toplumsal hoşgörünün çıkar odaklı olmasına rağmen daha baskın olduğunu savunan bu fikir yerlilerin toplumdaki varlığının silik olmadığına dayanmaktadır. Ancak ayrımcı görüş olarak ifade edilen bir başka fikre göre yerliler devletten uzak ve ikinci sınıf vatandaşlardı.⁸³¹ Bu görüşlerin detaylandırılması için toplumsal düzen hakkında daha fazla bilgi verilmelidir. İlk olarak Kudüs Krallığı'nın kuruluş döneminde şehirlerin harap edilmesi canlarını kurtaranların köylere veya diğer ülkelere göç etmesine yol açmıştı. Bu durum ve hali

⁸³¹ MacEvitt, a.g.e., s. 137-139.

hazırda var olan köylü nüfusu sebebiyle kırsal kesimde birçok yerli varlığını sürdürmeye devam etti. Frankların ise genelde şehirlerde yaşaması yerlilerle iş birliği yapmalarını zorunlu kıldı. Çünkü tarım gibi hayati alanlarda kırsalda yaşayan topluluklara güvenmek elzemdi. Bu husus sebebiyle de köylerin organize edilme süreci başladı. Atılan ilk adımlardan biri yeni bir sistem oluşturmaktı. Bu yapıda bazı yerel gelenekleri benimsemekle birlikte çoğunlukla Batı'nın feodal yapısına bağlı kalındı. Böyle bir mekanizma ile kırsal kesimdeki üretimin güvenli şekilde devamlılığını sağlamak temel hedefti. Bu doğrultuda süreklilik ve vergilerin toplanması denetlenecekti.

Kırsal alanlarda çoğunlukla yerlilerin bulunduğundan bahsedilmişti. Örneğin Kudüs ile Nablus arasındaki topraklar gibi bazı bölgelerde yerli Hristiyanların Franklardan daha fazla olduğu görülmektedir. Müslüman halk da köy ve kasabalarda yoğunlaşmaktaydı.⁸³² Latin Doğu topraklarında meyvelikler, bağlar ve ticarî anlamda ciddi değeri olan şeker kamışı tarlaları vardı. Kudüs ve çevresinin işgali sürecinde ölen veya topraklarından göç etmek zorunda kalan yerlilerin mülkleri, Franklara geçmişti. Dolayısıyla bu tarlaların bir kısmı onlarını. Ancak burada kendileri değil, yerli köylüler çalışmaktaydı. Örneğin Sûr şehrinde bulunan üzüm bağlarının çoğuyla yerli Hristiyanlar ilgilenmekteydi. Diğer taraftan eğer yerli bir çiftçi işgal sürecinde bölgeden gitmemişse arazi üzerindeki mülkiyet hakkını ispat ettiği takdirde toprağına dokunulmazdı.⁸³³ Dolayısıyla tarla ve bahçelerin sahibi veya çalışanı olan birçok yerli vardı.

Farklı inançlara mensup yerlilerin büyük çoğunluğu köylüydü.⁸³⁴ Onların hukukî durumları çeşitli bileşenlerden oluşmaktaydı. En önemli detay, serf olarak nitelendirilmemeleriydi. Çünkü bu kavram, Avrupa bağlamında geliştirilmiş olup Kudüs Krallığı'nın koşullarını aktarmada eksik kalmaktaydı. Nitekim terminolojiye bakıldığında da krallığın yerli köylülerinin *servus* (köle) olarak tanımlanmadığı görülmektedir. Bunun sebebi, söz konusu kimselerin asıl kölelerle karıştırılmasını önlemektir. Örneğin köleden farklı olarak yerli bir köylünün kendi adına mülkleri

⁸³² MacEvitt, **a.g.e.**, s. 142.

⁸³³ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 246; Usta, "Haçlı Seferleri Döneminde Sur Şehri", s. 464.

⁸³⁴ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 136.

olabilirdi; hatta muhtemelen bunları öldüklerinde ailelerine miras bırakabilmekteydiler. Bunun için de köylülere başka bir isim verildi: “*villanus*”. Nitekim Kudüs Krallığı’na ziyaretlerde bulunan İbn Cübeyr ve Üsâme b. Münkız, köylülerin statüsünde bir asır öncesine kıyasla herhangi bir değişikliğe rastlanmadığını iddia etmektedirler. Buradan da yola çıkılarak kırsal kesimdekilerin Avrupa’daki meslektaşlarıyla ortak hukukî yanlarının, iki tarafın da bir bakıma toprağa bağlı olmasından ibaret olduğu söylenebilir. Aslında bu konu Haçlılar için oldukça önemliydi. Çünkü nüfusun ve dolayısıyla üretimin az olması, ciddi sorunlara yol açabilirdi. Bu sebeple esas vurgu üretken ve devlete bağlı bir işgücünü elde tutmaktı. Bunun için de oluşturulan düzen, karma bir yapıdaydı. Kırsal kesimde oluşturulan düzene bakıldığında da eski yerel geleneklerin Latinlerin beklentileriyle birleştirildiği görülmektedir.⁸³⁵ Bu açıdan oluşan yapının bağlamı dikkat çekiciydi.

Tarıma duyulan ihtiyaç, bazı yenilikleri beraberinde getirdi. Haçlılar bölgedeki tarım ağını geliştirdiler. Kısa sürede yeni yollar, un değirmenleri, köprüler inşa ettiler. Tarlaları belirleyip akabinde aralarında paylaştılar. Ayrıca zorlu Latin Doğu topraklarında suyun önemini fark ederek sulama sistemlerini geliştirdiler. Muhtemelen ilk kez karşılaştıkları birçok hayvanın önemini de fark edip onları yetiştirmeye çalıştılar. Böylece zamanla Frankların kırsal alandaki düzeni gelişti. İyileşen bu tarım ağı birçok insana fayda sağladı. Bunu gören Haçlılar, yerli çiftçilere ılımlı davranarak onları yanlarında tutmayı hedeflediler. Kırsal kesimdeki varlıklarını etkin tutmaya da gayret ettiler. Yerel halkla da temaslarını yitirmemeye özen gösterdiler. Çünkü düzenin işleyişini önemsiyorlardı. Nitekim kaynaklar da kırsal kesimde bilhassa Frank ve yerel Hristiyan halkın bir arada yaşadığı bir topluma işaret etmektedir.⁸³⁶

Müslümanlarla da bu minvalde ilişkiler gelişmişti. Haçlıların Kudüs’ün ele geçirildiği 1099 yılından krallığın yıkılışına kadar birçok askerî mücadeleyle ilgilenmek zorunda kalması önemlidir. Zira güvenlik ve korku hâlinin sebebiyet verdiği sorunlar ekonomik buhrana da zemin hazırlamaktaydı. Üstelik Kudüs Krallığı’nın çevresi, Trablus Kontluğu hariç düşman Müslüman devletleriyle

⁸³⁵ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 143-149.

⁸³⁶ Ellenblum, **Frankish Rural Settlement**, s. 281-283.

kaplıydı. Bütün bunlar, Haçlıların bu coğrafyada tarımı ve tarımsal işgücünü korumaya yönlendirmiş olmalıdır. Bu alanda çalışanların çoğunluğunun yerlilerden oluşması ise sosyal, ekonomik ve hukukî bağlamda Frankların onları memnun etmesini zorunlu kılmaktaydı.

Kudüs Krallığı'nda kurulacak olan düzen, toplumsal yapının sağlamlığı için kilit noktaydı. Nitekim krallığın erken dönemlerinden itibaren kırsalda birçok kale inşa edildi. Bu müstahkem yapıların amaçlarından biri, yerli köylü nüfusun Franklardan çekinmesini sağlamaktı. Böylece Haçlılara karşı sesini yükseltmeyen yerli halk, asayiş bozmayarak üretimdeki sürekliliği sağlayacaktı.⁸³⁷ Bu durum, toplumu da etkiledi. Örneğin kırsaldaki Franklar ile yerli Hristiyanlar arasında etkileşim vardı. Sulama gibi pratik meselelerle ilgili bilgi paylaşımları yapılmıştı. Bu yakınlık iki tarafın da daha güvenli hissetmesine katkı sağladığı için önemliydi. Zira Haçlıların yerli köylülere kötü davranması çıkarlarına aykırı olurdu. Yaşanacak gerginliklerin ekonomik ve askerî bedelleri vardı.⁸³⁸

Genel olarak bakıldığında, kırsal kesimde yaşayan tebaaya muamelenin dinî inançlara göre değişmediği görülmektedir. Yerli Hristiyanlara olduğu kadar Müslümanlara da bu alanda ılımlı yaklaşıldı. Hatta onların aynı yıllarda İspanya veya Sicilya'da çalışan dindaşlarından daha rahat oldukları düşünülebilir. Zira Kudüs Krallığı'ndaki bu nüfus, söz konusu yerlerdeki insanlar gibi geniş çaplı tahliyelerden korkmamaktaydı. Nihayetinde, onlara Filistin tarlalarında ihtiyaç vardı. Ek olarak dayatılan angarya işleri de sınırlıydı; ama ödedikleri vergiler ağırdı. Yine de cizye vergisi diyebileceğimiz *capitatio* vergisinin getirilmesi dışında yerli köylülerin sosyo-ekonomik düzenlerinde ciddi değişikliklerin olmadığı düşünülmektedir. Müslüman nüfusun, genel anlamda vergilerini ödeyebilecek durumda olup krallığın tebaası olarak yaşamlarını sürdürmeleri de bu fikri desteklemektedir. Nitekim krallığın kuruluş sürecinde yaşanan katliamların ardından kaos hâlinin azalması yeni bir süreci beraberinde getirmişti. Bu durumla birlikte dışarıya göç eden Müslüman ve Yahudilerin sayısı da azalmıştı. Bunun bir sebebi de halkın başka bir yere göç etmesi hâlinde yaşanacak yeni zorluktan çekinmesi olabilir. Dolayısıyla orta halli

⁸³⁷ Boas, "Domestic Life in the Latin East", s. 551.

⁸³⁸ Jotischky, **a.g.e.**, s. 142-143.

Müslüman bir köylü, topraksız bir mülteci olmayı göze alamamaktaydı. Bu sebeple de birçoğu, Haçlıların tebaası olarak kendi toprağını işlemeyi daha mantıklı buldu. Nitekim Yahudi ve yerli Hristiyanlar için de durum benzerdi. Bu durum, tarımsal işleyişin devamını sağladı. Halk, Frank tebaası olarak yaşamlarını sürdürüp ürettikleri tarım ürünlerinin çoğunu lordlarına teslim etti. Bunun karşılığında da onların can güvenlikleri sağlandı. Çünkü krallık, tarımsal üretimin sürekliliğine ve ekonominin canlanmasına ihtiyaç duymaktaydı. Bu gereklilik, yerli köylülere olan tutumun belirlenmesinde etkili oldu. Böylece nispeten istikrarlı bir toplumsal yapı oluşturulup sürdürüldü.⁸³⁹ Buradaki husus tarafların birbirlerine duyduğu ihtiyaç hâliydi. Genellikle idâri işler, ticaret veya zanaatla ilgilenen Franklar için köylü nüfus, hayatî öneme sahipti. Gönüllü olarak veya başka şansı olmadığını düşündüğü için Haçlı hâkimiyeti altında yaşayan yerli halk ise can güvenliklerini korumak için elinden geleni yaptı. Dolayısıyla, Müslümanlar da dahil olmak üzere buradaki köylüler, vergi ve tarımsal ürün karşılığında kendi topraklarında hayatlarını sürdürebildiler. Karşılıklı çıkarlar doğrultusunda gerek Müslüman gerekse Hristiyan birçok köylü yeni hâkimlerinin idaresi altında çalışarak hayatlarını devam ettirebildiler. Dolayısıyla bazıları için burada çalışmak, hayatta kalmalarının temel koşuluydu. Benzer şekilde, toprağa bağlı olan bu *villein*lerin varlığı da Haçlılar için çok önemliydi. Bu süreçteki Frank nüfusun çoğu tarımla ilgilenmediği gibi yerliler, kendi tarlalarının yapısını Franklardan daha iyi biliyorlardı. Dolayısıyla krallığın yerlilere olan ılımlı tutumu ile esas amacın tarımsal üretimin devamlılığını sağlamak için nüfusu kaybetmemek olduğu görülmektedir. Bu sebeple onların durumu Avrupa'da çalışan serflerden çok farklıydı. Böylece iki tarafın da gereklilikler sebebiyle bir arada yaşamaya başladığı ve krallığa katkı sağladığı bir toplumsal yapı inşa edilmekteydi.

Müslümanların kırsal kesimdeki hayatlarına baktığımızda farklı açılardan öne çıkan bir topluluk göze çarpmaktadır. İbn Cübeyr'in kutsal topraklarda bulunduğu süreçte rastladığı köylülere dair gözlemleri de bu konuda önem arz etmektedir. Müellif, Tibnîn'den Akkâ'ya yolculuk ettiği sırada karşılaştığı Müslüman köylü

⁸³⁹ Kedar, "The Subjected Muslims on the Levant", s. 161, 170-171; Phillips, "The Latin East 1097-1187", s. 116.

tebaanın oldukça rahat yaşadığı ve zengin olduğunu belirtir. Ayrıca onların, Latinlere mahsulün yarısını verdiklerini ve kişi başı bir dinar beş kırıat *capitatio* yani bir nevi cizye ödediklerini ekler. Meyve ağaçları için de biraz vergi ödeyen bu insanların mallarına ve çiftliklerine dokunulmadığını aktarır. Böylece bu köylülerin, civardaki İslâm ülkelerindeki Müslüman halktan daha rahat yaşadıklarını ifade eder.⁸⁴⁰ İbn Cübeyr'in bahsettiği gibi Kudüs Krallığı'nda yaşayan Müslüman halkın devlete vergi ödeme zorunluluğu vardı. Nasıl ki kendilerinden önce bölgede yaşayan hâkimler Hristiyanlardan vergi alıyorsa, muhatapları da şimdi aynısını yapmışlardı.⁸⁴¹ Verginin miktarı ise değişiklik gösterebilmekteydi. Ancak tarlanın sahibi olan Frank bir lordun amacı şatosunun çevresinde yaşayan maiyyetini, *paulin*ler ve *turkopoller*i besleyebilmektir. Çünkü yerli köylüler askerlik yapmazdı.⁸⁴² Ekilebilir mahsulün üçte birine ek olarak bağ ve zeytinliklerden elde edilen ürünün yaklaşık yarısı da vergi olarak verilirdi. Başka ek vergiler de vardı. Örneğin bir domuzun öldürülmesi karşılığında *tuage* vergisi alınırdı. Bu sistem, geleneksel İslâmî haraç sistemine benziyordu.⁸⁴³

İbn Cübeyr'in yazdıkları, bu konuya dair sınırlı bilgilerimizin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Diğer kaynaklarda bu meseleye dair pek bilgiye rastlanmadığı için mezkûr müellifin verdiği bilgiler üzerinden yorum yapılmaktadır. Fakat onun görüşlerinde de tartışmaya açık yönler vardır. Örneğin Latin Doğu'da çok kısa süre bulunması, verdiği bilgiler karşısında ihtiyatlı davranmamızı gerektirmektedir. Nitekim İspanya'dan başladığı seyahati sırasında krallıkta bulunduğu 32 günün 13 gününü, Akkâ limanında denize açılmak için uygun rüzgârı bekleyen bir gemide geçirmişti. Ayrıca, müellifin bazı hususlarda abartılı yorumlarda bulunmuş olma ihtimali de vardır. Zira onun belirttiği gibi, Müslümanların yönettiği Suriye'de vergilendirme daha külfetli olsa da genel olarak bakıldığında, bu meblağlar Filistin'deki Müslüman yoksullar için de ağırdı. Bazen lordlar daha yüksek meblağlar istemekteydiler. Zaten *capitatio*'ya ek olarak mahsullerinin yarısına

⁸⁴⁰ İbn Cübeyr, **a.g.e.**, s. 229.

⁸⁴¹ Richard, **a.g.e.**, s. 128.

⁸⁴² Runciman, **a.g.e.**, II, s. 246.

⁸⁴³ Richard, **a.g.e.**, s. 128; Phillips, **a.g.m.**, s. 116.

kadarını ve diğer alışlagelmiş harçları ödedikleri için zorlandıkları olurdu.⁸⁴⁴ Dolayısıyla İbn Cübeyr'in belirttiği gibi oldukça iyi durumda olan Müslüman köylülerin varlığından bahsetmek, mübalağa olacaktır.

Fulcherius, Beyrut'ta Mons Glavianus adında bir kalenin Haçlılar tarafından inşasından bahsettikten sonra Müslüman köylülerle ilgili şöyle bir bilgi verir: “*Bu arada toprakları için vergi ödemeye isteksiz olan Müslümanlardan zorla vergi alındı.*”⁸⁴⁵ Şayet bu bilgi doğruysa halkın bu tavrının sebebi, istenilen meblağları karşılayacak güçlerinin bulunmaması olabilir. Bu ihtimal üzerinden XII. yüzyılın ilk yarısında halkın ekonomik olarak zor durumda olduğu söylenebilir; ama öte yandan ilk zamanlar Haçlıları kabullenmekte zorlanan Müslümanların bu tavrı sembolik de olabilir.

Müslümanlar ve yerli Hristiyanlar gibi krallıkta yaşayan ve 15 yaşından büyük Yahudiler de *capitatio* ödemek zorundaydılar.⁸⁴⁶ Bu vergiyi şehrin derebeyine ödediler. Derebeyliğin kral, Frank lordu ve İtalyan cemaatleri arasında bölündüğü yerler vardı. Yahudi halk da farklı şehirlere dağıldıkları için *capitatio* vergilerini bulundukları bölgedeki yöneticiye ödüyorlardı.⁸⁴⁷ Bu vergiyi Müslümanların bölgeye hâkim olduğu dönemde de ödedikleri için onlar açısından değişen pek bir şey yoktu.

XIII. yüzyıla gelindiğinde, köylülerin üzerindeki mâli yükün arttığı görülmektedir. Bunun sebebi Kudüs'ün 1187 yılında kaybedilmesi ile başlayan askerî yenilgiler ve Selâhaddîn Eyyûbî'nin fetihleri olabilir. Nihayetinde Frank ileri gelenleri bu süreçte maddî olarak da çok zorlandıkları için karşılaştıkları sorunlar yüzünden vergileri artırma yoluna gitmiş olabilirler.⁸⁴⁸

Yerli köylülerin doğrudan Frank lordu ile irtibata geçtiği görülmezdi. İki tarafın arasında olan iletişimden *re'is* (Lat. Regulus) denen kişi sorumluydu velordun bir bakıma temsilcisiydi.⁸⁴⁹ Çünkü Franklar vergi gelirlerini de köyün tamamından alırdı. Re'is de vergiyi toplayıp yetkililere teslim etmekteydi. Hatta bu görev

⁸⁴⁴ Kedar, “The Subjected Muslims on the Levant”, s. 138-169.

⁸⁴⁵ Fulcherius Carnotensis, İng terc. Ryan, s. 282; Trk. terc. Barlas, s. 257.

⁸⁴⁶ Schein, “The Jewish Settlement in Palestine”, s. 28-29.

⁸⁴⁷ Prawer, **The History of the Jews**, s. 103; Prawer, “Minorities”, s. 71.

⁸⁴⁸ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 149.

⁸⁴⁹ Jotischky, **a.g.e.**, s. 140.

sayesinde aralarında öne çıkanlar da vardı. Öte yandan geleneksel olan bu yönetim şeklinde *re'is* lord tarafından seçilmezdi; ama Franklar tarafından onay almadan da görevlerine başlayamazlardı.⁸⁵⁰ Bazen köy ihtiyarı veya şeyhi, *re'is* olurdu. Aynı zamanda hesapları tutan ve Arapça bilen *dragomannus*'lar da önemliydi. Genelde bu görevliler sayesinde Frank ileri gelenleri ile yerliler arasındaki iletişim sağlanırdı.⁸⁵¹ Dolayısıyla köyde yaşayan biri Haçlılarla sıklıkla karşılaşmazdı. Bu durum muhtemelen siyasî meselelerden uzakta kendi üretimleriyle ilgilenmelerine yol açmıştı. Bu husus da Frankların beklediği şeydi. Nitekim ileri gelenler açısından bakıldığında, dillerine ve kültürlerine hâkim olmadıkları bu insanları bir çeşit yardımcılar aracılığıyla yönetmek, daha makul ve işe yarardı.

Kentlerde ikâmet eden esnaf, zanaatkâr veya tüccar birçok Müslüman da vardı. Örneğin Üsâme b. Münkız, Nablus'a her gittiğinde Mu'izz isimli birinin evinde kaldığını belirtir. Bu yer, Müslümanlar için bir misafirhaneydi.⁸⁵² Muhtemelen bahsi geçen kişi de Müslümandı ve geçimini buradan sağlıyordu. Bu durum ona veya Müslümanlara özgü değildi. Bir *burgesses* ve Yahudi de aynı şehirde yaşayabilir, beraber ticaret yapabiliirdi. Hatta belli alanlarda ön plana çıkan zanaatkâr Yahudiler de vardı. Toplumsal yapı tahlil edildiğinde yerlilerin hukukî konumu, krallıkta güvenli bir şekilde yaşamalarına ve farklı alanlarda varlıklarını sürdürmelerine izin vermekteydi.

Yerli halk için kentlerde yaşamanın şartı, vergi ödemektir. Bu verginin karşılığında Müslümanlar da dahil olmak üzere tüm yerliler şehirlerde ikamet edebilirdi; bir *burgesses* kadar olmasa da hareket özgürlüğüne sahiptiler. Bu ayrıcalığı onlara sağlayan şey ödedikleri verginin ve krallığa olan katkılarının önemi idi. Nitekim bahsedildiği üzere sayıları az olsa bile orduda veya kralın hizmetinde çalışan Yerli Hristiyanlar bile vardı.⁸⁵³ Onların hem nüfus olarak sağladıkları faydalar hem de ödedikleri vergilerin önemi yadsınamazdı. Bu açıdan bakıldığında farklı toplulukların krallık topraklarında yaşamasına müsaade

⁸⁵⁰ Prawer, "Minorities", s. 103-104.

⁸⁵¹ Runciman, *a.g.e.*, II, s. 246-247.

⁸⁵² Üsâme b. Münkız, *a.g.e.*, s. 171.

⁸⁵³ Prawer, *The Crusaders' Kingdom*, s. 219. Bahsi geçen verginin ismi "capitation" idi.

edilmesinin sebeplerinden bazılarının bunlar olduğu söylenebilir. Ancak farklı halkların bir arada yaşamaya çalışması, beraberinde sorunlar da getirebilmekteydi. Topluluklar hem kendi içlerinde hem de birbirleriyle problemler yaşamışlardı. Dolayısıyla yerliler için farklı mahkemeler oluşturulmuştu.

2.Mahkemeler

2.1. Yüksek Adalet Divanı (Yüce Divan)

Yüksek Adalet Divanı (Yüce Divan) veya En Yüksek Anayasa Mahkemesi (La Haute Cour), devletin hukuk ve yargı kurulu idi. Krallığın yönetimiyle ilgili her şeyle ilgilenirdi. Örneğin hukuk, para basma ve siyasî meseleler burada konuşulmaktaydı. Dolayısıyla danıştay rolünü üstlenmekteydi. Ayrıca, devletin kanunlarını da meydana getirirdi. Aslında belirli bir anayasa yoktu; örf ve adetler, ihtiyaç halinde oluşturulan emirnâmeler veya bildirilerle duruma uygun bir şekilde kanunlaştırılmıştı. Bu kanunlar XIII. yüzyılda hukuk bilginleri tarafından *Livre du Roi* veya *Assises de Jerusalem* (Kudüs Kanunları) adlı eserlerde derlenmişti.⁸⁵⁴ Dolayısıyla mahkemede yer alan soylular, devlet yönetiminde kanunlar aracılığıyla doğrudan etki sahibi olmuşlardı.

Yüksek Mahkeme, devlet yönetiminde rol sahibiydi. İleri gelenlerden oluşan üyeleri ortak kararlar alır ve kral çoğunlukla bu duruma bağlı kalırdı. Üstelik naip veya tahtın sahibinin kim olacağı konusunda da zaman zaman söz sahibi olmuşlardı. Dolayısıyla böyle bir kurumun varlığı özellikle baronların zamanla güçlenmelerine olanak sağlamıştı.⁸⁵⁵ Yüksek Mahkeme'nin bir başka mühim yanı, asillerin davalarına bakmaktı. Cinayet, tecavüz, saldırı, kölelerin geri alınması, hizmet kusuru, miras sorunları, vesayet, borç, tımar ve atların alım-satımı gibi konularla ilgilenirdi.⁸⁵⁶ Dolayısıyla yerel bağlamda aldığı kararlar açısından önemli bir yere

⁸⁵⁴ Archer-Kingsford, **a.g.e.**, s. 125; La Monte, **a.g.e.**, s. 98-101; Runciman, **a.g.e.**, II, 249; Achmet, **a.g.t.**, s. 96-97.

⁸⁵⁵ Henry Treece, **The Crusades**, New York 1994, s. 116; Demirkent, “Kudüs Haçlı Krallığı'nda Devlet İdaresi”, s. 253.

⁸⁵⁶ La Monte, **a.g.e.**, s. 102.

sahipti.⁸⁵⁷ Bu hususun sebeplerinden biri, Kudüs'ün ele geçirilmesinde farklı orduların çaba göstermesiydi. Kuşatmaya katılan Haçlı liderlerinin konumları itibariyle birbirlerine denk olmaları devletin yönetim sürecini de etkilemişti. Bu durumun getirdiği olgulardan biri, kralın ciddi ayrıcalıkları olan dokunulmaz biri olmamasıydı.⁸⁵⁸ Bundan dolayı bu mahkemede bulunanların devlet yönetiminde önemli bir role sahip oldukları kaçınılmaz bir gerçektir. Kralın doğrudan müdahalesinin olmaması, onun “*eşitler arasında birinci*” olmasının tabii bir sonucuydu. Bu husus toplumsal hayatta mahkeme üyelerinin ön plana çıkabilmesine de fırsat sağlamıştı. Dolayısıyla soylular Yüksek Mahkeme’de yer alarak devletin yönetimi ve naip seçimi ile ilgili söz hakkına sahiplerdi.

Kralın danışma ve yürütme konseyi olan Yüce Divan, bahsedildiği üzere tüm devlet meseleleriyle ilgilenirdi. Nitekim son söz çoğunlukla divanda yer alan baronların olurdu. Bu açıdan bakıldığında da sistemin Avrupa’dakinden farklı olduğu görülmektedir. Çünkü Anglo-Norman veya Fransız monarşilerinde kral konseyin tavsiyelerini dinlerdi, ancak bunlara uymadığı da çok olurdu.⁸⁵⁹ Öte yandan daha önce de değinildiği üzere kral Amaury döneminde Yüksek Mahkeme neredeyse tamamen baronların eline geçti. Kralın nüfuzunun azaldığı bu süreçte Müslümanlarla olan savaşların da etkisiyle devlet zor durumda kaldı.⁸⁶⁰ XIII. yüzyılda da ileri gelenlerin yönetimde etkisi devam etti. Hatta yönetimde faal olarak rol alan Hohenstaufenlar gibi büyük soylu aileler de Yüksek Mahkeme’deki varlıkları sayesinde oldukça güçlendiler. Bu sebeple Yüksek Mahkeme’nin varlığı ve yetkileri, kralın gücünü büyük oranda sınırlaması açısından dikkat çekicidir. Bu husus devletin en temel özelliklerinden biri olması ve toplumun şekillendirilmesine etki etmesi bakımından önem arz etmektedir.

2.2. *Cours des Bourgeois* (Burjuva Mahkemeleri)

Asil olmayan hür Frankların davalarına bakılması için Burjuva Mahkemeleri kurulmuştu. Böylece bu kitleyi ilgilendiren cinayet, hırsızlık, saldırı ve daha hafif

⁸⁵⁷ Boas, *Jerusalem in the Time of the Crusades*, s. 21.

⁸⁵⁸ Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 485.

⁸⁵⁹ La Monte, *a.g.e.*, s. 93-95.

⁸⁶⁰ Phillips, *a.g.m.*, s. 134; Prawer, “Franks”, s. 137-138.

suçlar gibi her türlü meseleyi çözüme kavuşturmak hedeflenmişti. Başkan, mahkemenin bulunduğu şehrin viskontu idi. Bunun dışında mahkemenin iktâ sahibinin seçtiği 12 hâkimi vardı. Hepsi Frank idi. Davaların çözümü için bayram günleri haricinde pazartesi, Çarşamba ve Cuma olmak üzere haftada üç gün toplanırlardı. Duruşmaların hepsi için zabıt tutulurdu. *Cours des bourgeois*, büyük şehirlerde yaygındı.⁸⁶¹

2.3. *Cour des Syriens* (Suriyeliler Mahkemesi)

Krallığın tebaası olan yerli Hristiyan halkın Kudüs dahil birçok farklı bölgede yaşamını sürdürmesi, hukukî anlamda bazı ihtiyaçlara yol açmıştı. Nitekim yerli Hristiyanların bizzat krala gelip kendi geleneksel yapılarına uygun mahkeme taleplerini de iletmeleri üzerine, Suriyeliler Mahkemesi (*Cour des Syriens*)’nin kurulduğu düşünülmektedir. XII. yüzyılın başlarına tarihlenen bu mahkeme muhtemelen Franklardan önce de yerlilerin benimsediği adalet sisteminin bir çeşit uyarlamasıydı. Böylece aralarında yaşadıkları sorunlar veya dinî konularla ilgili meseleleri kendi mahkemelerinde ve kendilerine uygun bir biçimde çözebileceklerdi. Ancak yine de Haçlılar, *Cour des Syriens*’i, Frank halkıyla ilgilenen Burjuva Mahkemesi’ne bağladı. Nitekim ağır suçlar, önemli davalar ve Burjuva Mahkemesi’nin alanına giren konular da doğrudan burada görüldü.⁸⁶²

Cour des Syriens’e başkanlık eden *re’is*, Frank lordunun temsilcisi olarak önemli bir konumdaydı. Bu doğrultuda Burjuva Mahkemesi’nin başkanı olan *vikont* ile eşdeğer düşünülebilir. *Re’is*, tavsiyelerde bulunur ancak jürinin verdiği karara karışmazdı. Bunun yanı sıra mahkemede jüri üyeleri de vardı ancak sayıları bilinmemektedir.⁸⁶³ XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *Cour des Syriens*’in yoğunluğu azaldı. Akabinde *Cour de la Fonde*’ler (Ticaret Mahkemesi) öne

⁸⁶¹ La Monte, **a.g.e.**, s. 105-108; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 252; Demirkent, “Kudüs Haçlı Krallığı’nda Devlet İdaresi”, s. 254-255.

⁸⁶² Riley-Smith, **The Feudal Nobility**, s. 89-90; Cahen, **a.g.e.**, s. 228; Achmet, **a.g.t.**, s. 99.

⁸⁶³ Riley-Smith, **The Feudal Nobility**, s. 90; Prawer, “Minorities”, s. 103-104.

çıkacaktı. Ancak bu husus *Cour des Syriens*'nin kesin olarak kaldırıldığı anlamına gelmemelidir. Muhtemelen bu kurum, yerlilerle ilgilenmeye devam etmişti.⁸⁶⁴

2.4. *Cour de la Fonde* (Ticaret Mahkemesi)

Kral I. Amaury (1163-1174) devrinde, *Cour de la Fonde* ismi verilen mahkemeler kuruldu. İlk başta Sûr şehrinde faaliyete geçen bu mahkemeler, artan ticarî faaliyetler sebebiyle içerisinde Pazar bulunan diğer şehirlerde de oluşturuldu ve zamanla yerli halkın davalarıyla da ilgilenmeye başladı. Nihayetinde *Cour des Syriens*'i, eski yoğunluğunu kaybetti. Ticaret Mahkemesi olarak düşünülen bu yeni kurumda, genellikle Frank olmayanlar yargılandı. Burada bir memurun yanı sıra altı jüri üyesi bulunmaktaydı; bunlardan ikisi Frank, dördü yerli Hristiyan'dı. Mahkemede Müslüman bir temsilci ise yoktu. *Cour de la Fonde*'nin işleyişi, Burjuva Mahkemeleri'ndeki gibiydi. Davalar ve verilen kararlar da oradan örnek alınmıştı.⁸⁶⁵ Bu mahkemede borç, kefalet, ev kiralama, satış ve ticarî anlaşmalarla da ilgilenilmekteydi. Ek olarak burada yerli halkın dahil olduğu neredeyse her meseleye bakılırdı.⁸⁶⁶ Ancak bazen yaşanan suçlar yerlileri ilgilendirmesine rağmen, mahiyeti sebebiyle *Cour des Bourgeois*'ne aktarılırdı.⁸⁶⁷ Davacılar *Cour de la Fonde*'de kendi kutsal kitapları üzerine yemin etme hakkına sahipti. Zira bazı konularda eski düzeni değiştirmeyen Haçlılar, gerçekçi politikalar izlemeye çalışarak ılımlı davranmıştı.⁸⁶⁸

Bu mahkemenin birçok şehirde kurulması ile *re'islerin* eski konumlarını kaybetmiş oldukları tahmin edilebilir. Zira artık *Cour de la Fonde*'nin başkanları olan *Bailli de la Fonde*'ler ön plandaydılar. Frank soyundan olan *Bailie*, genelde soylu veya *burgenses* idi. Ancak *re'islerin*, küçük şehirlerdeki mahkemelerde aktif

⁸⁶⁴ Prawer, "Minorities", s. 105.

⁸⁶⁵ La Monte, **a.g.e.**, s. 108-109; Asbridge, **a.g.e.**, s. 196. Krş.: Runciman, **a.g.e.**, II, s. 252; Achmet, **a.g.t.**, s. 99.

⁸⁶⁶ Riley-Smith, **The Feudal Nobility**, s. 90-91.

⁸⁶⁷ Prawer, "Minorities", s. 105-106.

⁸⁶⁸ Kedar, "The Subjected Muslims on the Levant", s. 161.

olarak çalıştıkları düşünülebilir. Zira *Cour de la Fonde*'nin ticaret hacminin fazla olduğu yerlerde kurulmuş olması bu ihtimali ortaya çıkarmaktadır.⁸⁶⁹

Cour des Syriens'in yerine bu mahkemenin getirilmesi, Frank olmayan toplulukların özerkliğinin ortadan kaldırılması anlamına geldiğini düşündürmektedir. Nihayetinde artık yerlilerle ilgili olan davalardaki jüride birçok Frank vardı. Ancak bu durum, yerlilerin zarar görmesine yol açmadı. Bu dönemde Yahudi mahkemeleri de vardı; hatta zamanla güç kazanıp gelişmişlerdi. Eğer Frankların, *Cour de la Fonde* kurmakla amacı yerli halkı sindirmek olsaydı, Yahudilere bu izin verilmezdi.⁸⁷⁰ Dolayısıyla onların adalet arayış sürecinde değişikliğe gidildiyse de sistemde büyük bir dönüşüm olmadı.

Mahkeme süreçlerinde davalı ve davacı farklı dinî inançlardaysa süreç ona göre ilerlerdi. Böyle durumlarda davanın içeriği öne çıkarıldı. Örneğin Yahudiler ceza davalarında *Cour des Bourgeois*'da, diğer hususlar için ise *Cour de la Fonde*'de yargılanırdı. Eğer iki davacı da Yahudi ise onlarla Yahudi Cemaat Mahkemeleri ilgilenirdi.⁸⁷¹ Dolayısıyla kurallar esnek ve duruma göre şekil alan bir yapıya sahipti. Farklı milletlerden ve dinlerden insanların bir arada yaşaması, bu durumu gerekli kılmıştı.

Mahkemelerin yerlileri koruduğu durumlar görülmektedir. Örneğin *Cour des Bourgeois* ve *Cour de la Fonde*'de davacılar, davalının cemaatinden tanıklar bulmalıydı. Zira bir Rum bir Yahudi'ye karşı dava açar ve Yahudi de davayı inkâr ederse, kanun Rum'un Yahudi şahitler getirmesini ve bu kişilerin kendi kanunlarına göre yemin etmesini şart koşmaktaydı. Aksi takdirde davalı serbest kalırdı. Ek olarak herkes kendi dinî kitabının üzerine yemin ederdi.⁸⁷²

Haçlıların Müslüman halkı Doğu Hristiyanlarından daha aşağıda gördüğünden bahsedilmişti. Müslümanlara zaman zaman daha ağır cezalar verildiği durumlar olmuştu. Benzer bir tavır, Antakya gibi diğer Haçlı yapılarında da görülebilmekteydi. Bu duruma hukukî bir örnek, *Cour de la Fonde*'de Müslüman bir

⁸⁶⁹ Cahen, **a.g.e.**, s. 228.

⁸⁷⁰ Prawer, "Minorities", s. 104-106.

⁸⁷¹ Schein, "Jews, in Outremer", s. 683.

⁸⁷² Schein, "The Jewish Settlement in Palestine", s. 27.

üyenin olmamasıdır.⁸⁷³ Ancak Latinlerden memnuniyet duyan Müslüman halktan bahseden İbn Cübeyr, Tibnîn'den yola çıktığında geçtiği bölgelerin halkının müreffeh bir hayat sürdüğünü belirtmektedir. Hatta bu durum sebebiyle diğer bölgelerdeki Müslümanların krallık tebaası olanlara imrendiklerini söyler. Bu kimseler Frankları adil bulmaktadır. İbn Cübeyr, Müslüman devlet yöneticilerinin tebaasına olan tutumlarını Latinlerinki ile karşılaştırır. Ona göre, garip bir şekilde Haçlıların topraklarında yaşayan Müslüman halk daha iyi durumdaydı.⁸⁷⁴ Ancak İbn Cübeyr'in gözden kaçırdığı bir husus krallığın kanunlarıyla ilgiliydi. Haçlılar için Roma'ya itaat etmeyenler Yüksek Mahkeme'de tanıklık yapamaz ve haklı olsa bile mahkemeye dava açamazlardı.⁸⁷⁵ Dolayısıyla Müslümanlar da bu ayrım gereği bazı haklardan mahrumlardı.

Üsâme b. Münkız, Nablus'ta gördüğü bir durumdan bahsetmektedir. Onun aktarımına göre müellif biri genç diğeri yaşlı olan iki Frank arasında yaşanan bir sorunun mahkemeye taşındığına şahit oldu. Şehrin lordunun gözetiminde ve düello ile çözülmeye çalışılan problem, nihayetinde davacının öldürülmesiyle sonuçlandı. Bu durum karşısında oldukça şaşırان Üsâme, Frank hukuk yapısını işlevsiz bulduğunu belirtmektedir.⁸⁷⁶ Onun böyle düşünmesinin sebebi Müslüman hükümdarların daha farklı bir sistemle davranması olabilir. Yaşadığı bir başka hadise de onun bu görüşü benimsemesine yol açmış gözükmektedir. Nablus'ta tanıştığı genç bir Müslüman, annesiyle birlikte her fırsatta Franklara saldırmakta ve onları öldürmekteydiler. Yakalanan bu genç, Üsâme b. Münkız'ın anlattığına göre nihayetinde şu şekilde yargılanmıştı:

“Büyük bir fiçı getirip suyla doldurdular. Üzerine de tahtadan bir iskele kurdular. Suçladıkları adamın ellerini bağladılar omuzlarının etrafına bağladıkları iple fiçıya sarkıttılar. Düşüncelerine göre, adam masumsa suya batacağı. Onlar da suyun içinde

⁸⁷³ Kedar, “The Subjected Muslims on the Levant”, s. 165.

⁸⁷⁴ İbn Cübeyr, **a.g.e.**, s. 229. Müellifin bu yorumları, civardaki Müslüman hâkimlerin daha iyi yönetici olmalarını sağlamak için abartılmış olabilir. Ancak eğer Haçlılar, krallıktaki tebaaya ciddi anlamda kötü davranırsalardı, muhtemelen İbn Cübeyr böyle bir bilgi vermezdi. Müellifin yazdığı diğer yazılardan da anlaşıldığı üzere kendisi Haçlılara hayran biri değildi. Dolayısıyla bu hususta yazdıklarının gerçeklerden çarpıtılmış olma ihtimali düşük görünmektedir.

⁸⁷⁵ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 138-139.

⁸⁷⁶ Üsâme b. Münkız, **a.g.e.**, s. 174-175.

boğulup ölmesin diye iple adamı çekeceklerdi. Suçluysa suya batmayacaktı. Adam, kendisini suya attıklarında, batmak için elinden geleni yaptı ancak başaramadı. Mecburen, verdikleri cezaya razı oldu. Allah onlara lanet etsin! Kızgın şişle gözlerini dağladılar.”⁸⁷⁷

2.5. Cour de la Chaine (Zincir Mahkemeleri)

Büyük liman şehirlerinde süregelen ticarî hayatı kolaylaştırmak adına *Cour de la Chaine* (Zincir Mahkemeleri) kurulmuştu. İsmi Ortaçağ limanlarındaki zincirlerden alan bu mahkemeler, gemicilik hukukuna bağlıydılar. Denizcilik, sevkiyat gibi çeşitli alanlarla ilgili davalara bakmakla yükümlüydüler. Ödenen gümrük vergileri de burada toplanıp kaydedilirdi.⁸⁷⁸

Krallık'ta dinî hukuka bağlı olarak hareket eden kilise mahkemeleri de vardı. Şövalye tarikatları ile ilgili meseleler burada görüşülürdü.⁸⁷⁹ Ek olarak yabancı konsoloslukların da mahkemeleri bulunmaktaydı.

3. Kentsel Yaşam

Kudüs Haçlı Krallığı'nda yaşayan halkın kentlerdeki faaliyetleri ilgili başlıklarda verilmişti. Burada ise Frank halkının şehirlerdeki hayat şartları irdelenecektir. Bir *burgensis* genelde kira ödediği evde yaşırdı. Kudüs'teki gayrimenkullerin değeri ancak XII. yüzyılın ilk yarısında yeni göçmenlerin gelmesiyle birlikte artış göstermişti. Ondan önce nüfusun azlığı sebebiyle bunların parasal değeri pek yoktu.⁸⁸⁰ Bu sebeple muhtemelen ev bulma sorunu da yoktu. Çoğunluğun ikâmet etmeyi tercih ettiği şehirlere bakıldığında bunların diğer Ortaçağ kentleri gibi oldukları görülmektedir. Dar ve çıkmaz sokaklar, kalabalık mahallelerle dolu bu alanların planlamaları düzensizdi.⁸⁸¹ Öte yandan burada Ellenblum'un görüşlerinden bahsedilmelidir. Ona göre Frankların arasında her ne kadar şehirlerde

⁸⁷⁷ Üsâme b. Münkız, **a.g.e.**, s. 175-176.

⁸⁷⁸ La Monte, **a.g.e.**, s. 109; Demirkent, "Kudüs Haçlı Krallığı'nda Devlet İdaresi", s. 255-256.

⁸⁷⁹ La Monte, **a.g.e.**, s. 109 vd.; Demirkent, "Kudüs Haçlı Krallığı'nda Devlet İdaresi", s. 256.

⁸⁸⁰ Prawer, "Franks", s. 153-155. O döneme ait bir kira envanteri için bkz: Rozière, Eugène (ed.), **Cartulaire de l'église du Saint Sépulchre de Jérusalem**, Paris 1849, s. 329-330.

⁸⁸¹ Boas, "Domestic Life in the Latin East", s. 547.

yaşayanlar olsa da bu bölgelerin kırsala nazaran hangi ekonomik işlevlerinin olduğu net değildir. Birçok büyük yerleşimden kent sayılanların avantajları da muammadır. Bu sebeple mezkûr araştırmacıya göre bir kent toplumundan söz etmek mümkün görünmemektedir.⁸⁸² Nitekim Frankların arasında kırsal alanlarda yaşayanlar da vardı.

Özellikleri bağlamında yakın olduğu için burada kent olarak bahsedilecek olan bu alanlarla ilgili bazı bilgilere de sahibiz. Franklar genelde bir arada ve yakın yaşamayı tercih ettiler. Mekânlarını da coğrafî şartlara uygun olarak oluşturmaya çalıştılar. Örneğin çoğu sokak taşlarla döşenmişti, evlerse düz çatılıydı.⁸⁸³ Muhtemelen bilhassa ilk yıllarda krallık belediye işleriyle ilgilenememişti. Nitekim yeni geldikleri coğrafyaya yerleşen bu insanlar, uyum süreçlerini atlattıktan sonra bu işlerle ilgilenmiş olmalıdırlar.

Krallıkta nüfusun yoğun olduğu kentlerin sokakları genelde belli mesleklere ayrılmış gibiydi: Aşçılar, dericiler veya diğer alanların dükkanları aynı yerde bulunurdu. Bu durum evlerin konumlarına da yansımıştı. Kozmopolit bir nüfusa sahip olan Kudüs Haçlı Krallığı'na yeni gelenlerin, memleketlilerinin daha yoğun bulunduğu bölgede yaşamayı tercih ettiklerine rastlanırdı.⁸⁸⁴ Benzer bir durum XIII. yüzyılda İkinci Krallık Dönemi'nde de geçerliydi. Akkâ'da farklı meslek grupları için ayrılan caddeler vardı. *Burgensis* zanaatkâr veya tüccar burada, kendisine özel kısımda yaşardı.⁸⁸⁵ Bu durum muhtemelen düzen sağladığı için üreticinin ve tüketicinin yararınaydı. Hareketliliğin yoğun olduğu kalabalık kentlerin kendi içinde oluşturduğu sistem sayesinde dışarıdan gelen bir tüccar, almak istediği ürüne göre şehrin hangi caddesine gitmesi gerektiğini önceden bilebilirdi.

Burgensis grubunun çoğunluğunun Avrupa'dayken kırsalda yaşamış olduklarından bahsedilmişti. Onlar buna rağmen Latin Doğu'da şehir yaşamına kolayca adapte oldular. Çocuklarına ve torunlarına da genelde bu minvalde bir hayat tarzı sağlamayı tercih ettiler. Meydanlar, hamamlar, çarşılar ve su sistemleri gibi

⁸⁸² Ellenblum, **Frankish Rural Settlement**, s. 12-13.

⁸⁸³ Theoderich von Würzburg, **Theoderich's Description of the Holy Places**, s. 5; Arslan, **a.g.t.**, s. 55.

⁸⁸⁴ Prawer, "Franks", s. 166-167.

⁸⁸⁵ Ludolph von Suchem, s. 51.

birçok imkândan faydalandılar. Öte yandan komşularından öğrendikleri detaylar da oldu. Müslümanlardan görüp benimsedikleri evlerde yaşadılar. Örneğin genelde bu meskenlerin ortasında kare şeklinde ve taştan yapılan şadırvan bulunurdu. Bu gibi detaylara şüphesiz Avrupa’da pek rastlanmamaktaydı. Dolayısıyla Haçlılar bulundukları coğrafyanın bir zorunluluğu olarak hem taş duvarlara hem de çeşmelere alıştılar; bu sayede yaz sıcaklarından kendilerini korudular. Ek olarak bulundukları şehirlerde zenginleşebilmek için çeşitli ürünler ürettiler ve bunları sattılar. Bu gibi farklı imkânlar nüfusun çeşitliliği sebebiyle hem kültürel ilişkileri artırdı hem de maddî imkânlar sağladı.⁸⁸⁶ Nitekim Franklar arasında savaşlarda yağmaladıkları eşyaları ticaretin aktif olduğu büyük kentlerin pazarlarında satmak suretiyle refah elde edenler de vardı. İçlerinden bazıları ise bilhassa ilk yıllarda bu rahatlığa bölgenin yerli ve zengin bir beyinin kızıyla evlenerek ulaştılar. Bir Suriyeli ya da Ermeni açısından bunda sorun yoktu; ona göre bir Frank damat edinmek gurur duyulacak bir şeydi. Haçlıların arasında bu sayede öne çıkanlar olmuştu. Nitekim dil ve geleneklerin farklılığı, normal bir piyadenin bile kendisini saygın bir asilzade olarak tanıtmayı kolaylaştırmaktaydı.⁸⁸⁷ Öyle ki Batı’daki soylu olmayanlara kıyasla çok az yükümlülükleri vardı. Yaşadıkları şehri gerektiğinde savunmak ve düşük bir kira ödemek, kutsal topraklarda yaşamlarını sürdürmeleri için yeterliydi. Dolayısıyla Batılı akranlarına göre daha iyi durumdaydılar.⁸⁸⁸ Bu prestijlerinin artması da mümkündü. Zira Latin Doğu, fırsatlar açısından Avrupa’ya göre daha farklı imkânlar sunabilen bir bölgeydi. Franklar da kökenleri veya statülerinden ziyade çabalarının öne çıktığı bu topraklarda kendi şanslarını kullanarak bir “Latin Doğu rüyası”nı gerçekleştirdiler.

Krallıkta bilhassa başkent Kudüs’te yaşayan halkın yeri ayrıydı. Örneğin taç giyme töreni sırasında orada bulunurlar ve gerçekleşen taç giyme yemeğinde yeni krala hizmet ederlerdi.⁸⁸⁹ Hatta soylular ve din adamlarıyla şehirlerde bir arada yaşayarak kentlerin yönetimine de dahil olmuşlardı. Öte yandan şehir yöneticileri, *burgenses* grubunun onayı olmadan vikont atayamazlardı. İlan edilen şehir

⁸⁸⁶ Claster, **a.g.e.**, s. 124-125.

⁸⁸⁷ Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 211.

⁸⁸⁸ Boas, **Jerusalem in the time of the Crusades**, s. 36.

⁸⁸⁹ Boas, **Jerusalem in the time of the Crusades**, s. 37; Prawer, “Franks”, s. 165.

hükümlerinde ise onların tavsiyelerini almak zorundaydılar. Örneğin idarede söz sahibiydiler ve bu konuyla ilgili mülk davalarına kendi mahkemeleri, yani *Burgenses Mahkemesi* bakmaktaydı.⁸⁹⁰ Bu husus onların ileri gelenlerle aralarındaki ayrımı azaltan bir detay olarak görülebilir.

III. Baudouin ve Amaury döneminde, Kudüs'te yaşayan birtakım *burgenses* sürekli olarak kralın yanında görünmekteydi. Bu durum onlara özel bir statü vermişti; ancak herhangi bir pratik sonucu yoktu.⁸⁹¹ Yine de onların çağdaş diğer devletlerdeki akranlarına göre daha prestijli bir konumda oldukları düşünülebilir. Aralarında muhtemelen maddî konumları iyi olanların elde ettikleri bu yakınlık, akranlarından öne çıkmalarını da sağlamış olabilir.

Krallık temelini attıktan ve halk yavaş yavaş bölgeye uyum sağlamaya başladıktan sonra *burgenses* arasında bir ayrım oluştu. Bunun ilk örneği, *boni homines* veya eşdeğer unvanlar taşıyan insanların varlığıydı. Anlaşıldığı kadarıyla bu kimselerin çoğu sarraf ve kuyumcuydu.⁸⁹² Kralın, vikontun veya patriğin yanında yer alanları da vardı. Hatta aralarından bazılarının isimleri tanık olarak kraliyet tüzüklerinde geçmekteydi.⁸⁹³ Ancak bu husus onların soylular gibi ön planda oldukları anlamına gelmez. Sadece iyi birer vatandaş ve halkın arasından önde gelen kimseler olarak imzaları zorunluluktan ziyade bir ekleme gibiydi.⁸⁹⁴ Buna karşın konumları dikkat çekiciydi ve önemli bir husus olarak öne çıkmaktaydı.

Öyle ki aralarında kendilerini yasal konularda geliştiren kimseler Yüksek Mahkeme'de görev aldılar. Nitekim hukuk bilgisi hem Frank halkın hem soyluların arasında bazı isimlerin öne çıkmasını sağlayan bir husustu. Üstelik sıradan bir *burgensis*, eğitimi sayesinde siyasî hayatta önemli roller üstlenebilirdi.⁸⁹⁵ Bu sayede kökeni veya maddî durumundan bağımsız olarak bu gibi kişiler, krallık yararına önemli alanlarda çalışabildiler.

⁸⁹⁰ Prawer, *Crusader Institutions*, s. 328; Prawer, "Franks", s. 158.

⁸⁹¹ Prawer, "Franks", s. 165.

⁸⁹² Prawer, "Franks", s. 158.

⁸⁹³ Boas, *Jerusalem in the time of the Crusades*, s. 37; Prawer, "Franks", s. 156-157.

⁸⁹⁴ Prawer, "Franks", s. 161.

⁸⁹⁵ Prawer, *Crusader Institutions*, s. 327-329; Prawer, "Franks", s. 169-170.

Başkentte yaşayan ve kraliyet hizmetinde çalışarak yükselenlerin yanı sıra başarılı işletmeler kurmak suretiyle öne çıkanlar da olmuştur. Örneğin Theobald isminde Sûr şehrinden bir *burgensis*, James adlı Sayda'lı bir şövalyeye 500 bezant verdiği bilinmektedir. Kendinden üst konumda birine borç veren bu kişi, daha sonra taksitle ve tarımsal ürün şeklinde alacağı miktarı geri almıştı. Bu örnek halktan zengin kimselerin varlığına işaret etmektedir. Diğer taraftan farklı bir yükseliş Godfrey Acus isimli kişinin hayatında da yaşanmıştı. Mezkûr kişinin öne çıkışı dikkat çekicidir çünkü bir şövalyenin hizmetinde çalışırken sonrasında patriğin ve hatta kralın maiyetinde bulunacak kadar yükselebilmisti. Nitekim 1136 yılına kadar halkın arasında yer alırken 1144 ve 1147 yıllarında III. Baudouin dönemindeki baronlar arasında bulunmuştur. Onun bir *burgensis* olarak başladığı hayatına ileri gelenlerden biri olarak devam etmesini sağlayan husus muhtemelen sadık ve çalışkan tavrıydı. Bu durumun bir benzeri Remle şehrinde de yaşanmıştı. Arnald'ın oğlu Gerald diye belirtilen biri 1167 yılında *burgensis* iken iki yıl sonra şövalyeliğe yükselmişti.⁸⁹⁶ Buradan yola çıkılarak Haçlı toplumunda çeşitli şekillerde sınıf atlayanların var olduğu anlaşılmaktadır.

Kentte farklı gruplardan insanların birlikte yaşadıklarından bahsedilmişti. Bu husus Franklar arasında toplumsal ilişkilerin canlanmasına katkı sağladı. Sosyal hareketliliğin aktif olduğu toplumda yükselebilenler ileri gelenlerin yakınında yer aldılar. Bazense bir *burgensis*, soylularla olmasa bile şövalyeler ile evlendiğine denk gelindi. Bu hususun toplumdaki kaynaşmayı artırdığı söylenebilir.⁸⁹⁷ Görünen o ki, kentlerin bir arada olma fırsatını sunması, Frankların toplumsal ayrımının keskinleşmesinin kısmen önüne geçti. Yaşanan hareketlilikler, katı bir sosyal hayatın olmadığını bizlere düşündürmektedir.

Frank halkı arasında lordların hizmetinde çalışan birçok kişi vardı. Onlar askerî ve yönetsel alanlarda veya ev işlerinde görev almaktaydılar. Dönemin feodal düzenine dair oluşan zihniyet sebebiyle lordlarına sadıktılar ve konumlarından

⁸⁹⁶ Praver, "Franks", s. 159-160.

⁸⁹⁷ Praver, *The Crusader's Kingdom*, s. 75.

ötürü gururluydular. Hatta içlerinden bazıları patronunun paralı askeri olarak görev yapmaktaydı.⁸⁹⁸ Bu kimselerin akranlarına göre daha zengin oldukları düşünülebilir.

Bununla beraber, toplumdaki her bireyin statüsünün getirdiği ayrıcalıklar farklıydı. Öyle ki bir Frank soylusunu aşağılamanın, yaralamanın veya öldürmenin cezası ile bir *burgensis* yaralamanın aynı değildi. Bundan başka, bir asilin mahkemedeki ifadesi sanığın mahkûm edilmesi için yeterli olabilmekteydi. Dolayısıyla mezkûr iki grubun aralarında dikkate değer bir fark vardı.⁸⁹⁹ Bu fark, işlenen suçlara karşılık gelen cezalarda da görülebilmekteydi. Örneğin bir *burgensis* bir şövalyeye saldırırsa sağ elini kaybederdi. Bunu önlemek içinse mağdur şövalyeye 100 *bezant*, mahkemeye de 1.000 *bezant* ödemesi gerekirdi. Bu miktarı ileride ödeyemezse, mahkeme onu çıkartana denk hapiste kalırdı.⁹⁰⁰ Aynı suç için belirlenen cezanın kişinin konumuna göre değişiklik göstermesi dikkat çekicidir. Bu husus toplumsal tabakalaşmanın varlığı ve sosyal hayata yansıma şekli açısından önemlidir. Nitekim mevcut fark, Haçlılar hakkında fikir edinmemizi sağlamaktadır. Ek olarak bu hususun XII. yüzyıl için doğal olduğu da düşünülebilir.

Franklar arasında hem fetih kanunu ile hem de söz konusu örneklerde görüldüğü üzere çeşitli durumların akabinde maddî durumu iyi olan birçok *burgenses* vardı. Diğer taraftan bazılarının da zor şartlarda yaşadığı bilinmektedir. Zira bu kimseler çare olarak farklı kiliselerden medet ummak zorunda kaldılar. Örneğin kendilerini *Kutsal Kabir'in Kardeşleri* ilan edenler oldu. Böylece din adamlarından maddî destek almayı hedeflediler. Nitekim bir çift, öldüklerinde oğullarının yiyecek ve kıyafetlerinin sağlanması karşılığında topraklarını kiliseye bağışlayacaklardı.⁹⁰¹ Başka biri ise; kendisine ekmek, et ve şarap verilmesi karşılığında din adamlarına bahçesini satmıştı, öldüğünde ise evini de verecekti. Hali hazırda yoksul kesim mülklerini din adamlarına ya öldükten sonra verebiliyorlardı ya da kendilerine bakılacaksa hemen bırakıyorlardı. Bu husus onların ne kadar zor şartlarda

⁸⁹⁸ Prawer, "Franks", s. 163.

⁸⁹⁹ Prawer, *The Crusader's Kingdom*, s. 74.

⁹⁰⁰ Prawer, "Minorities", s. 70-71.

⁹⁰¹ Prawer, "Franks", s. 161-162. Ayrıca bkz.: Jonathan Riley-Smith, "A Note on Confraternities in the Latin Kingdom of Jerusalem", *Bulletin of the Institute of Historical Research*, C. 44, sy. 110, Kasım 1971, s. 301-308.

yaşadıklarını göstermektedir. Kutsal Mezar Kilisesi'nin veya tarikatların *confratres*'i olarak tanımlanan bu kimseler arasında çok sayıda yaşlı bulunmaktaydı. Bazılarının ise maddî durumu daha iyi olmasına rağmen burada yer alarak kendilerini güvende hissediyorlardı.⁹⁰² Belki de süregelen savaşların akabinde insanlar Latin Doğu coğrafyasının şartlarının değişkenliği karşısında endişelenmekteydiler.

Frank halkı ile ilgili bahsedilmesi gereken bir diğer husus onların nasıl yönetildikleriydi. Krallık bu kitle için bazı kurumlar oluşturmalıydı. Zira feodal geleneğe göre insanlar ancak akranları tarafından yargılanabilirlerdi. Dolayısıyla *burgenses* için yeni bir mahkemenin varlığı şarttı. Kudüs Haçlı Krallığı'nda muhtemelen Godefroi de Bouillion döneminde kurulduğu düşünülen Burgenses Mahkemeleri'nin (*Cour des Bourgeois*) çoğunlukla bu grupla ilgilendiği görülmektedir. Öyle ki, Kudüs dışında Akkâ ve Sûr'da da bulunmaktaydılar.⁹⁰³ Bunun sebebi mezkûr şehirlerin krallıktaki yoğun nüfuslu ve önemli yerler olması olabilir.

Gelişimini üç ayrı aşamaya ayırabileceğimiz *Cour des Bourgeois* ilk olarak, XII. yüzyılda belli başlı bazı özelliklere sahipti. Ancak ikinci aşamada, gelişim göstererek ilgilendiği davaların kayıtlarını ilk kez tutmaya başlamıştı. Böylece gerektiğinde bu belgelere başvururdu. Üçüncü aşamada ise son şeklini almış ve temel özellikleri iyice yerleşmişti.⁹⁰⁴ Genel anlamda bakıldığında ise burada Frank halkın işlediği cinayet, ihanet, hırsızlık, tecavüz, saldırı ve diğer suçlarla ilgili davalara bakılırdı. Mahkemeye bulunduğu şehrin viskontu başkanlık etmekteydi.⁹⁰⁵ Mahkeme, azizler günleri haricinde her pazartesi, Çarşamba ve Cuma toplanırlardı. Kurumda çok sayıda kişi yer almaktaydı. En önemlileri ise lordun atadığı jüri üyeleri idi. Bunlar da halktandı ancak geleneğe göre prestij sahibi olan *burgenses* arasından seçilirlerdi. Muhtemelen ekonomik durumları iyiydi. 12 kişiden oluşmaktaydılar. Davalılarla ilgilenir ve yargıçlık yaparlardı. Hatta davacıların

⁹⁰² Prawer, "Franks", s. 161-162.

⁹⁰³ La Monte, **a.g.e.**, s. 105; Prawer, **Crusader Institutions**, s. 263 vd.; Nader, **a.g.e.**, s. 30, 198; Barber, **a.g.e.**, s. 148; Prawer, "Franks", s. 149, 157. Prawer, Burgenses Mahkemesi'nin Süryânîleri yalnızca istisnai durumlarda yargıladığını belirtmektedir. Bkz., Prawer, "Franks", s. 150.

⁹⁰⁴ Nader, **a.g.e.**, s. 202.

⁹⁰⁵ La Monte, **a.g.e.**, s. 106.

avukatlığını üstlenirlerdi. Bu sebeple doğrudan kararda etkili rol oynayamazlardı.⁹⁰⁶ Diğer taraftan *Cour des Bourgeois* ve dolayısıyla jüri üyeleri de nüfuz sahibiydi. Onları aşağılamanın ağır cezası vardı.⁹⁰⁷ Hatta Yüksek Mahkeme veya bir baronluk mahkemesi ile iş birliği yapma özelliğine sahipti. Bu açıdan çok yönlü bir kurumdur.⁹⁰⁸ Öyle ki varlığı ve faaliyetleri açısından toplum içerisinde Frank halkı başta olmak üzere ileri gelenler açısından da önemli bir yapıydı.

4. Kırsal Yaşam

Kudüs Haçlı Krallığı'nda yaşayan yerlilerin köylerdeki düzeni ile ilgili detaylar ilgili başlıklarda verilmişti. Burada ise ağırlıklı olarak Frank halkının kırsal kesimdeki düzenleri irdelenecektir. Latin Doğu'da Müslüman veya Doğulu Hristiyanlardan olup Haçlı topraklarında yaşamlarını sürdüren birçok insan vardı. Bunların arasında tarımla ilgilenenlerin sayısı fazlaydı. Böylece Frank halk toprakla ilgilenmek zorunda değildi. Dolayısıyla krallığın kuruluş döneminde Haçlılardan müteşekkil bir köylü sınıfının mevcudiyetine ihtiyaç duyulmadı. Zira çoğu *burgenses* istekleri doğrultusunda kentlerde yaşamlarını sürdürmeye devam ettiler.⁹⁰⁹ Nitekim buralar daha kalabalık ve güvenliydi. Başkent Kudüs ve diğer önemli büyük şehirlere alışmak ve akabinde buraları elde tutmak ilk gayeydi.

Haçlıların tarımsal faaliyetleri araştırmacılar tarafından genelde göz ardı edildi. Oysa bu husus sosyal hayatlarında büyük yer kaplamaktaydı. Frank lordlar iktâları, halk ise elde ettikleri veya kiraladıkları arazileri üzerinden toprakla ilgilenmekteydi. Zira Kudüs Krallığı'na ek olarak Kıbrıs ve İstanbul Latin İmparatorluğu'nda da tarım ve tarımsal organizasyon mevcuttu. Ancak her birinin özellikleri birbirinden farklıydı.⁹¹⁰

Kudüs Krallığı'nda XII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde güvenliğin artmasına paralel olarak Frank halk nispeten rahatladı. Böylece içlerinden kırsala meyledenler

⁹⁰⁶ La Monte, s. 107. Prawer, "Franks", s. 159.

⁹⁰⁷ Prawer, "Franks", s. 159.

⁹⁰⁸ Prawer, *Crusader Institutions*, s. 327 vd.

⁹⁰⁹ Jotischky, *a.g.e.*, s. 139; Boas, "Domestic life in the Latin East", s. 550.

⁹¹⁰ Jean Richard, "Agricultural Conditions in the Crusader States", *A History of the Crusades, The Impact of the Crusades on the Near East*, V, s. 251-252.

ortaya çıktı. Ancak bu sürece gidiş kolay olmadı. Krallığın ilk yıllarında yaşama koşulları zordu ve ortam güvensizdi. Müslümanlar düzenledikleri akın ve yağmalarla Franklara sistematik olarak baskı uygulamaktaydı. Haçlılar, düşmanca bir ortamda hayatta kalabilmek için bölgeye tamamen egemen olmak ve hatta halktan faydalanmak zorundaydılar. Müslümanlara ve diğer yerlilere tam anlamıyla güvenmiyorlardı. Olası bir savaş halinde her taraftan düşmanla savaşacaklarını düşünüyorlardı.⁹¹¹ Çünkü kendileri az nüfuslu bir askerî aristokrasiden ibaretlerdi. Bu husus Prawer'nin Ortadoğu'daki Avrupa -özellikle İngiliz- sömürgeciliği ile Haçlı Devletleri arasında benzerlikler yakalamasına sebep olmuştur. Bazı araştırmacılara göre ise şehirli Müslüman toplulukların Filistin'in kırsal orta kesimlerine kasıtlı olarak tekrardan yerleştirilmesi sayesinde bariz şekilde Müslümanların yaşadığı ama Haçlılara ait olan köylerin olduğu bir bölge oluşmuştu.⁹¹² Dolayısıyla zamanla hem Frank hem Müslüman halk arasında kırsal kesimde yaşayanlar oluşmuştu.

Frank halkı organize bir şekilde yarı kentsel bölgelere veya yeni kurulan köylere göç edebildiler. Bazıları nispeten güçlü surların içine veya bir kale etrafına yerleşmeyi tercih ederek kendilerini Müslüman veya bedevi yağmacılardan korumaya çalıştılar. Güvenlik sebebiyle Gazze gibi bazı bölgeleri onardılar. Hatta Frankların Doğulu Hristiyanlarla birlikte Magna Mohemeria (günümüzde Batı Şeria'da el-Bira), Bethgibelin (günümüzde İsrail'de, Bet Guvrin) gibi tahkim edilmiş köylerde yaşadıkları bilinmektedir.⁹¹³ Dolayısıyla onların sadece kalabalık kentler ve kıyılarda yaşadıkları yorumu uzun süredir kabul gören görüş olmasına rağmen yerini iç kesimlerde de var olan bu gibi iskân örneklerine bırakmıştı. Frankların kırsal kesimde var olmaya başlaması araştırmacıların arkeolojik buluntuları incelemesi sonucunda fark edilebilmişti.⁹¹⁴ Bu husus başkentte bile geçerliydi. Zira yapılan araştırmalarda Kudüs civarında Batılı sakinlerin yaşadığı çok sayıda köye

⁹¹¹ Smail, **a.g.e.**, s. 62, 63.

⁹¹² Jotischky, "Frank and Natives", s. 4-5.

⁹¹³ Willermus Tyrensis, İng terc. Krey, s. 202, 374; Trk terc. Ayan, III, s. 71, 206-207; Murray, Nicholson, "Jerusalem, Latin Kingdom of", s. 670; Prawer, "Franks", s. 163.

⁹¹⁴ Ellenblum, **Frankish Rural Settlement**, s. 41-210; Jotischky, **a.g.e.**, s. 142; Boas, **Crusader Archaeology**, s. 60-90.

rastlanmıştı.⁹¹⁵ Kırsal alanda inşa edilen kalelerin ve müstahkem yapıların, güvenliği sağlamada önemli olduğu ve bu inşa faaliyetlerinin Frankları köylerde daha rahat ettirdiği de unutulmamalıdır. Öte yandan, bu yayılım ilk etapta daha küçük çaplıydı. Ancak Askalân'ın ele geçirildiği 1153 yılından itibaren daha da rahatlayan Haçlılar, birçok yeni ve hatta daha büyük bina inşa ederek tarımsal faaliyetleri güçlendirmeye çalıştılar. Hatta bunlar şehirlerin yakınlarında veya bazen de uzakta olabiliyordu. Aralarından en bilineni ise Hospitalierlere aitti.⁹¹⁶ Bu genel tablo da görüldüğü üzere halkın önemli ihtiyaçlarının giderilmesi ile köylerde yaşayan Frankların sayısı artmıştı.

Hem kente hem kırsal kesime uyum sağlayan Franklar hakkında Oldenbourg, şöyle yazmaktadır: *“Gördüğümüz gibi, yeni topraklarına kolayca uyum sağladılar, çünkü ilk olarak, savaşmakla meşgul olmadıklarında, Avrupa’da gördüklerinden daha zengin ve rahat bir hayat sürebildiler ve ikinci olarak, toprağın kendisini beğendiler.”*⁹¹⁷ Bu uyum süreci şüphesiz zorunluluklarla başlayan bir unsurdur. Ancak zamanla, halkın tamamı olmasa bile belli bir kesiminin mevcut şartlardan memnun olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan halkın halen merkezden uzak bölgelere gitmeyi göze alamadığı görülmektedir. Henüz geldikleri ve tanımaya çalıştıkları bu coğrafyada kentlerde ve merkeze yakın yerlerde yaşamayı tercih etmeleri çok normaldi. Aralarından kimilerinin tarımla uğraşmak istemesinin sebeplerinden biri olarak ise kendilerinin veya babalarının kırsal kesime aşına olmaları olabilir. Zira daha önce de belirtildiği üzere I. Haçlı Seferi ile Filistin topraklarına gelen çoğu *burgenses* Avrupa’nın kırsal kesiminde büyümüştü.

Kudüs Haçlı Krallığı’nda oluşturulan sisteme göre özgür Batılı köylülere yerel bir lord tarafından ürünün yüzde 10’u karşılığında toprak verildiği yeni kasabalar (*villeneuves*) oluşturuldu.⁹¹⁸ Krallık, *burgenses*in toprak sahibi olmasına izin vermekteydi. Hatta mülkü elinde tutan kişinin feodal yükümlülükleri yoktu, askerî hizmetle mükellef değildi. Ancak bölgenin lorduna kira ödemesi yapma

⁹¹⁵ John France, “The Second Crusade: War Cruel and Undremitting”, (ed. Thomas F. Madden), **Crusades, The Illustrated History**, US 2004, s. 68.

⁹¹⁶ Boas, “Domestic Life in the Latin East”, s. 551.

⁹¹⁷ Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 516.

⁹¹⁸ Phillips, **a.g.m.**, s. 115.

zorunluluğu vardı. Bu ücret ekilen arazinin boyutuna göre değildi; topraktan elde edilen ürünün miktarı üzerinden alınırdı. Böylece yaşanan doğal zorluklara veya savaş döneminde hasar gören topraklara karşın çiftçiye kolaylık sağlanmış oldu. Öte yandan çiftçi, arazi üzerinde tamamen söz sahibi değildi; onu satmak veya birine hediye etmek isterse bağlı olduğu vikonttan veya lordtan izin alması gerekirdi. Bu sistemde genelde *burgenses* uzak kırsal bölgelerde değildi; şehirde veya merkeze yakın yerlerde, küçük topraklara sahipti. Bu topraklara *borgesie* (*burgisia*) denmekteydi; kalıcı veya geçici olarak kiralanmış bir ev veya ekili araziye temsil ederdi.⁹¹⁹ Kırsal bölgenin daha kolay idare edilebilmesi için krallık, vergilerin toplanmasıyla da ilgilendi. Bu gibi detaylarda bölgenin adetleri de benimsendi ancak çoğunlukla Batı'nın feodal gelenekleri uygulandı. Örneğin her bölge için ayrı ayrı idarî merkez ve depolar oluşturuldu. Buralar bir nevi o civarın yönetiminin sağlandığı, ürün veya hayvan olarak alınan vergilerin toplandığı yerlerdi.⁹²⁰ Krallıkta Frank köylüler serf değillerdi; çeşitli haklara ve kolaylıklara sahip bir Frank olarak ciddi sorunlarla karşılaşmadılar.

Hukukî hakları açısından tarımla ilgilenenler diğer Franklardan farklı değillerdi. *Burgenses* olarak akranlarıyla aynı haklardan yararlandılar. Nitekim serflik veya kölelik oluşmadı. Zira kırsal bölgenin toplumsal yapısına baktığımızda, sosyal ve hukukî konumu itibarıyla bir *burgenses* çiftçinin zengin bir Süryânî'den veya Müslüman bir köylüden daha üstün konumda olduğu görülmektedir. Nihayetinde bir Frank köyde yaşasa bile, kendi mahkemesinde ve diğer Franklar tarafından yargılanma hakkına sahipti. Öyle ki buradan yola çıkılarak *burgenses* kitlesinin yaşadığı ve mahkeme oluşturduğu yaklaşık 50 yer olduğu bilinmektedir.⁹²¹ Öte yandan 1187 yılından önce Kudüs Krallığı'nda yaklaşık 1200 köy bulunmaktaydı. Bunların 235 tanesinin Frank yerleşimi olduğu tahmin edilmektedir.⁹²² Ancak genelde *casal* olarak adlandırılan bu köyler hakkında detaylı

⁹¹⁹ Nader, **a.g.e.**, s. 201; Kostick, **The Siege of Jerusalem**, s. 160; Prawer, "Franks", s. 151, 164. Bu sistemi XII. yüzyılın başlarında Normandiya, Flaman ve Sicilya'daki sistemle karşılaştırabiliriz.

⁹²⁰ Boas, "Domestic Life in the Latin East", s. 550-551.

⁹²¹ Prawer, "Franks", s. 164.

⁹²² Jotischky, **a.g.e.**, s. 161. Haçlı topraklarında kralın ve kilisenin belirli bölgeleri yerleşime teşvik etmeye çalıştığına rastlanmaktadır. Bkz.: Prawer, "Colonization Activities", s. 1063-1118. Ek olarak Frank köyleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Boas, **Crusader Archaeology**, s. 60-89.

bilgi bulunmamaktadır. Hatta buralara yerleşenlerin isimleri de net değildir.⁹²³ Halktan kimselerin kaynaklarda pek yer almaması olağan bir durumdu. Ancak statülerini belirleyen unsurun kökenleri olması dikkat çekicidir. Zira yoksul olsalar bile zengin bir yerliden daha üstünlerdi. Bu husus bölgeyi Haçlıların yönetiyor olmasıyla ilişkili olup toplumda keskin bir ayrıma yol açmaktadır.

Frank kırsal yerleşimine bakıldığında, bazı yerleşimler Doğu Hıristiyanlarının yaşadığı köylerin içindeydi. Abud, Taberiye yakınlarındaki St. George ve Darum bu minvaldeydiler.⁹²⁴ Bu husus belki de güvenlik endişesiyle yaşamlarını sürdüren Frankların kendilerini korumaya çalışmalarıyla ilişkili olabilir. Zira hem bölgede kendilerine farklı gelen unsurları öğrenmek hem de nüfus itibarıyla az oldukları için onlara nispeten yakın olan dindaşlarıyla bir arada yaşamayı seçmek mantıklıydı.

Kudüs Haçlı Krallığı'nda bulunan Frank köylerinin çoğu açıdan yerli köylerden farklı oldukları görülmektedir.⁹²⁵ Bilhassa daha kalabalık ve korunaklı olmaları aralarındaki en belirgin ayrımdı. Örneğin yerlilerin köylerinde 10 ya da 20 aile olduğu tahmin edilmektedir. Ancak yeni Frank yerleşimlerinde bu sayı fazladır. 50 ve hatta daha çok ailenin bir arada yaşadığı tahmin edilmektedir. Ayrıca, bunların çoğunun kentlerde maddî sıkıntı yaşadıkları için kırsala göç ettikleri düşünülmektedir. Nitekim Willermus Tyrensis'in Darum'da yaşayanlarla ilgili verdiği bilgi, bu doğrultudadır. Müellif, mezkûr şehrin kaleye yakın bir alanına yerleşen yoksul Frankların, şehirlerdeki Batılılardan daha iyi koşullarda yaşadıklarını belirtir.⁹²⁶ Bu husus muhtemelen fakir olan Frank vatandaşlar için doğrudu; kırsalda ödenen verginin azlığı ve elde edilen tarım ürünlerinden sağlanan gelirler muhtemelen halkın yaşam şartlarının iyileşmesine vesile olmuştu.

Ekonomik açıdan bakıldığında, halkın çeşitli zorluklar yaşadığı muhakkaktır. Nitekim dönemin şartlarına göre tabi olan bu husus Franklar için de geçerliydi. Zira Willermus Tyrensis bazı olumsuzluklardan bahsetmektedir. Öyle ki XII. yüzyılın ortalarında krallığı zorlayan bir kıtlık süreci yaşanmıştı. Bu dönemde bir kile

⁹²³ Boas, "Domestic Life in the Latin East", s. 551.

⁹²⁴ Ellenblum, **Frankish Rural Settlement**, s. 119-44; Jotischky, **a.g.e.**, s. 142.

⁹²⁵ Prawer, "Franks", s. 163.

⁹²⁶ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 376; Trk. terc. Ayan, III, s. 207; Prawer, "Franks", s. 164.

buğdayın fiyatı dört altın olmuş ve hem çiftçiler hem yerli halk zor durumda kalmıştı. Haçlılar ise ancak 1153 yılında Askalân'ın ele geçirilmesiyle birlikte mezkûr şehirdeki ürünleri tüketerek ölmekten kurtuldular. Nitekim yazara göre Askalân'ın alınmasıyla beraber bolluk süreci başladı ve krallığın kendi kendine yettiği görüldü.⁹²⁷ Bu husus Haçlıların bölgedeki diğer kentleri ele geçirmek için yoğun çabalar harcamalarının nedenlerinden biri olarak da öne çıkarılabilir. Zira hem kuzeyden hem güneyden gelen Müslüman tehlikesini bertaraf etmenin yollarından biri genişlemek ve devletin temellerini sağlamlaştırmaktı. Bu zaferlerin maddî getirileri de yadsınamazdı ve Haçlıların ekonomik sorunları onları bu uğurda çabalamaya teşvik etmiş görünmektedir.

Haçlıların genişlemeleri ve kırsal alanlarda yeni köyler kurmaya çalışmaları önemliydi. Ancak Hans Prutz'a göre sadece kıyıdaki kentler verimliydi; onlar da üzüm, şeker kamışı ve pamuk gibi Akdeniz iklimine uygun ürünlerin yetiştirildiği yerlerdi. Dolayısıyla tahıl eksikliği vardı. Ancak Jean Richard böyle düşünmemektedir.⁹²⁸ Cahen da çeşitli ürünlerin üretildiğinden bahsetmektedir.⁹²⁹ Aslında bu tarımsal faaliyetler Haçlıların bölgede tutunmaya çalıştıklarının göstergesi olduğu için önemlidir. Nüfusun azlığı ve süregelen savaşlar tarım ve ticaret gibi faaliyetlerle ilgilenilmesini zorunlu kılmaktaydı. Krallık topraklarında Müslüman ve Doğu Hristiyan çiftçiler de çalışmaktaydı ancak Haçlıların onlara tamamen bel bağlamadıkları görülmektedir. Kendileri de araziye yerliler aracılığıyla tanıyarak tarımla ilgilenmişlerdi. Şüphesiz bu çaba onların daha güvende hissetmelerine de yol açmıştır. Halk açısından ise aşına oldukları mesleği yapmaya devam etmek, bölgeye uyum sürecini kolaylaştırmış olabilir.

Haçlıların Kudüs'ü kaybı ve kıyıdaki kentlerde tutunmaya çalıştığı XIII. yüzyılda tarımsal faaliyetler devam etti. Öte yandan bu dönemde yaşanan kıtlıklar, kaybedilen topraklar ve süregelen muharebeler halkı olumsuz etkiledi. Nitekim tarım da zarar gördü. Bu durum ithalatı artırmış olmalıdır. Zira farklı zamanlarda Sicilya, Bizans ve diğer devletlerden özellikle buğday alındığı bilinmektedir. Ancak krallık

⁹²⁷ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 236; Trk. terc. Ayan, III, s. 98.

⁹²⁸ Richard, "Agricultural Conditions in the Crusader States", s. 262-263.

⁹²⁹ Cahen, a.g.e., s. 226.

1120-1187 yılları dışında halkının ihtiyaçlarını karşılayamadığı için kendisine destek veren ülkelere politik ve ekonomik açıdan bağımlı hale d        . Örneğın Joinville Akdeniz'in yazın da tehlikeli olması sebebiyle kışın yiyecek ürünlerinin daha pahalı olduğundan bahsetmektedir. O bu sebeple kışa hazırlık için adet olduğı üzere çok sayıda domuz, şarap ve koyun satın almıştı.⁹³⁰ Bu husus tarım ve hayvancılıkta yaşanan zorlukların nasıl önlemlerle halledilmeye çalışıldığını göstermektedir. Ancak bu tedbirlerin ne kadar yeterli olduğı muğlaktır.

Esasen Kud   n kaybından sonra *burgenses* kitlesi  ne  ıktı. Bilhassa diğ r harap şehirlerden kaçanlar S r şehrinde toplandılar. Buradaki Franklar hem refah içinde yaşadılar hem de iyi bir şekilde örgütlenerek kendi çıkarlarını korudular. Hatta Conrad'ın iki yıl boyunca yayınladığı t   klere bakılırsa *burgesses* grubuna oldukça önem verildi. Özellikle XII. yüzyılın son 20 yılında, ilk etapta siyasi ve ticari olarak parladılar ancak akabinde onlar için çeşitli zorluklar başladı. S r'da yaşayanların haricindekilere bakıldığında ise Müslümanların güçlenmesi sonucu köle olarak satılan çok sayıda *burgenses* vardı. Bazıları da Haçlı hâkimiyetinde olan diğ r şehirlere veya Kıbrıs'a g   etti.⁹³¹

Frank topraklarında kalanlar maddî zorluklar yaşadılar. XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde yaşanan merkezî otoritenin yokluğı ve kaos süreci, halkı yıprattı. Nihayetinde *burgensis*, *Fraternity* veya kardeşlik isminde, ortak dinî ve sosyal amaçlar etrafında toplandı. Bunlardan iki tanesi bilinmektedir: *St. Andrew* ve *Pisan Societas Vermiliorum*. Mezkûr kurumlar, g n      lerin yer aldığı birlikti.  hrin lordu tarafından onaylandıktan sonra faaliyete geçerdi; kendine has bazı özellikleri de vardı. Örneğın bu kardeşliğın koruyucu azizi, kendi kuralları ve onu yasal hale getiren bir mührü vardı. Esasen lonca işlevi gördükleri de söylenebilir; bir topluluk olarak sosyal ve dinî işlevleri bir arada yerine getirdiler.⁹³² Dolayısıyla bu süreçte yaşanan zorluklara karşın birbirlerine destek  ıktılar.

⁹³⁰ Jean de Joinville, *a.g.e.*, s. 187; Richard, "Agricultural Conditions in the Crusader States", s. 264, 265-266.

⁹³¹ Nader, *a.g.e.*, s. 199-200.

⁹³² Prawer, "Franks", s. 167; Riley-Smith, "A Note on Confraternities in the Latin Kingdom of Jerusalem", s. 301-308.

5. Frankların Yerli Halk ile İlişkileri

Kudüs Krallığı'nın kurulması, Haçlıların bölgenin yerli halkı ile iletişimini de beraberinde getirdi. Bu süreçte ardı ardına yaşanan askerî mücadeleler, yeni hâkimlerinin ahaliye bakışlarını da etkiledi. Haçlılar ilk aşamada silah zoruyla elde ettikleri şehirlerin sakinlerine öfkeliydi. Ancak teslim olan veya nispeten daha az sorun yaşanan yerlerde yerel halka güvenmeyi denediler. Özellikle alacakları vergiler ve hizmetler konusunda iletişime açıldılar. Bu gibi beklentiler, onların burada temelleri sağlam bir krallık oluşturmaları için önemliydi. Bunun yanı sıra yerlilerin isyan tehditlerine dair bir korku da duyulmaktaydı.⁹³³ Muhtemelen, yukarıda da belirtildiği gibi Frank nüfusunun eksikliğinin sebebiyet verdiği bu korku, yerlilerle iletişimin yönünü de belirledi. Bazen bilhassa Müslümanlardan korktukları için onları öldürdüler; bazı zamanlarda ise hâkim konumlarını korudular. Hatta elde ettikleri üstünlüğü maddî açıdan da sağlamak için halkı yanlarında tuttular. Ancak onların mallarını veya vergilerini almak suretiyle kendi konumlarını güçlendirdiler.

Kudüs Krallığı'nın nüfusu ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak çeşitli veriler değerlendirildiğinde nüfusun yaklaşık dörtte üçünün Frank olmadığı görülür. Bu aslında ciddi bir orandır. Nitekim bu sebeple bölgedeki nüfusun doğası gereği Latin otoritesine düşman olduğu çıkarımında bulunabiliriz.⁹³⁴ Ancak buradaki durum oldukça değişkendi. Dolayısıyla iki asır boyunca nüfus oranının aynı kalmadığı unutulmamalıdır. Bu durum ve zamanla iyileşen ilişkiler, yerli halkın Haçlılara olan bakışının kesin ve genel bir ifadeyle açıklanamamasına yol açmaktadır.

Frankların Müslümanlarla olan sosyo-kültürel ilişkisine dair söylenmesi gereken ilk şey, kaynakların bu konuda ciddi ölçüdeki eksikliğidir. İlâveten mevcut

⁹³³ Russel, **a.g.m.**, s. 304.

⁹³⁴ Joshua Prawer, **Historie du royaume Latin de Jérusalem**, I, Paris 1975, Fr. terc. G. Nahon, s. 570.

kısıtlı bilgilere de ihtiyatlı yaklaşılmalıdır.⁹³⁵ Bu doğrultuda konuya bakıldığında, Haçlıların Müslümanların yaşayış tarzlarına olan uzaklığı da bilinen bir durumdur. Dinin yanı sıra kültürel farklılıklar da oldukça fazlaydı. Ancak bu durum zamanla değişerek yerini açık bir merakla bırakmıştı. Örneğin ticarî kaygıların da etkisiyle Arapça öğrenen birçok Frank bulunmaktaydı.⁹³⁶ Bölgede oluşturulan ve geliştirilen bu bir arada yaşam formunu kolaylaştıran bir unsur vardı. Şöyle ki Frank hâkimiyetinde yaşamak istemeyen birçok ileri gelen Müslüman aile şehirden göç etmişti. Bu durumun ardından krallıkta bir bakıma yöneticilerini kabullenen ve dolayısıyla Haçlılara ciddi bir tehdit oluşturmayan kimseler kalmıştı.⁹³⁷ Böylece Franklar için daha güvenli bir ortam sağlanarak kültürel ilişkilerin de gelişmesi kolaylaşmıştı.

Haçlıların yerli Hristiyanlarla olan ilişkileri, diğer topluluklarla olduğu gibi kötü başladı. Ancak krallığın yerlilere duyduğu ihtiyaç, Kutsal Mezar Kilisesi'nde bir arada ayin yapmaya yol açacak yeni bir dönemi beraberinde getirdi.⁹³⁸ Hatta durumu ileriye taşıyan Haçlılar, kendilerine yabancı olan bu coğrafyada dindaşlarıyla iletişimlerini sürdürmeye gayret ettiler. Öyle ki yerli Hristiyanlara yakın bölgelerde yaşamayı tercih ettiler ve bu ailelerin kızlarıyla evlendiler. İbadet zamanlarında onlarla aynı kiliseleri kullandılar. Diğer taraftan aralarındaki statü farklılıkları korunmuştu.⁹³⁹ Haçlıların yöneten, yerli kesimin yönetilen olduğu bir toplum düzeni vardı. Ancak yine de olumlu yönde yaşanan değişimler ve artan etkileşimler dikkat çekiciydi.

Müslüman seyyah İbn Cübeyr eserinde Hristiyanlar için önemli bir yerden bahsetmektedir. Ayn el-bakar Çeşmesi'nin yakınında olan bu mevkide bir mescit vardır. Müellife göre Franklar bu bölgede Müslümanlarla birlikte ibadet ettiler. Nihayetinde burada kimse bir diğerinin inancına karışmazdı.⁹⁴⁰ Bu durumun Haçlı toplumunda yaygınlık kazandığı görülmektedir. Öyle ki birçok türbe farklı dinlerden

⁹³⁵ Hillenbrand, **a.g.e.**, s. 37.

⁹³⁶ Archer, **a.g.e.**, s. 290; Runciman, **a.g.e.**, II, s. 270; Treece, **a.g.e.**, s. 119.

⁹³⁷ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 266.

⁹³⁸ **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, s. 207-208; Usta, "Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler", s. 379.

⁹³⁹ Ellenblum, **Frankish Rural Settlement**, s. 36-37.

⁹⁴⁰ İbn Cübeyr, **a.g.e.**, s. 230, 231.

insanlar tarafından saygı görmekteydi. Dinî bir kalıntı açığa çıktığında sadece o inanca mensup olanlar değil, herkes sevinip heyecanlanmaktaydı.⁹⁴¹ Bu durumun da bir sonucu olarak halklar arasında ciddi çatışmalar söz konusu olmamıştı. Genellikle her bir topluluğa kendi geleneklerini yerine getirmelerine izin verilmişti. Bu hususta birbirlerini rahatsız etmemektedirler.⁹⁴² Benzer bir durum Yahudilerle de yaşanmıştı. Örneğin, Yahudi din adamlarının mezarına giden Yahudilerin burada Müslümanlarla karşılaştıkları görülmektedir. Bu ziyaretlerde iki taraf da ibadetleriyle ilgilenmekteydi. Nitekim savaş zamanlarında bile kutsal yerler zarar görmemişti.⁹⁴³ Bu bilgiler ışığında, dinlere atfedilen önem göze çarpmaktadır. Tarafların birbirlerini tamamen kabul ettiği söylenemez; ancak üç büyük dinin kutsallığı sebebiyle insanlar ibadetlere saygı göstermişti.

İbn Cübeyr'in Banyas ile ilgili yazdıkları da dikkat çekicidir. Müellife göre Dımaşk ve Halep Atabegi Nûreddin Zengî (1146-1174) dönemine kadar Haçlıların elinde bulunan bu bölgede bir ova vardı. Oradaki insanların vergileri Franklarla Müslümanlar arasında paylaştırılırdı. İki tarafın arasında bir sınır vardı; ama komşu olan bu halklar ürünlerini eşit olarak paylaşmaktaydılar. Hayvan sürüleri de birbirine karışmış olmasına rağmen aralarında sorun yaşanmadan bir arada hayatlarını sürdürmekteydiler.⁹⁴⁴ İki tarafın halkının bu ılımlı ilişkisine dair Ernoul da benzer bir örnek vermektedir. Müellif eserinde Kudüs'te bulunduğu esnada şehirde rastladığı dükkânlardan bahsetmektedir. Onun belirttiğine göre Süryânî kuyumcularla Latinlerin dükkânları aynı pazardaydı. Diğer dükkânlar da farklı milletlerden sahipleri olmasına rağmen birbirine çok yakındı.⁹⁴⁵ Bundan mütevellit Latin Doğu halklarının birbirlerinden tamamen uzak olduğu yorumunda bulunmak aşırı gibi görünmektedir. Zikredilen Haçlı çağında toplum ile ilgili keskin genellemeler yapılamayacak kadar çeşitli örnekler yaşanmıştı.

Haçlıların Müslüman halk ile olan ilişkilerinde de benzer dinî tutum geçerliydi. İlk zamanlarda onlara karşı hissedilen yabancılık ve nefret gibi duygular

⁹⁴¹ Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 493; Treece, **a.g.e.**, s. 119.

⁹⁴² Jotischky, **a.g.e.**, s. 136.

⁹⁴³ Wright, **a.g.e.**, s. 102.

⁹⁴⁴ İbn Cübeyr, **a.g.e.**, s. 228.

⁹⁴⁵ Ernoul Kroniği, s. 158, 163.

zamanla değişti. Kültürel ve dinî farklılıklara rağmen büyük şehirlerde bir arada yaşamaya başladılar. Krallık yetkilileri, askerî tarikatlar veya kilisenin Müslüman halkla problem yaşamaması için dikkatli davrandı. Böylelikle günlük hayatta çatışmalar ve sorunlar en aza indirilmeye çalışıldı.⁹⁴⁶ Hatta iftilik yapan yerlilere duyulan ihtiyaç gereği onların bölgede kalabilmesi için Haçlılar her teşviği kullandılar.⁹⁴⁷ Bunun bir sebebi de yerli halka duyulan ihtiyaçtı. Ekonomik anlamda krallığın kendisini idame ettirebilmesi için tarım ve ticarete yoğunlaşması gerekmektedir. Nihayetinde evresi düşman devletlerle kaplıydı. Uygulanan politikalarda bir nevi hayatta kalabilme içgüdüsüne göre oluşturulmuştu. Dolayısıyla isyankr davranmayan ve vergilerini düzenli ödeyen halka iyi davranıldığı görülmektedir. Bu tutuma ek olarak ılımlı ilişkiler de artmaktaydı.

Archer, Müslüman ocukların Hıristiyanlar arasında, Hıristiyan ocukların da Müslümanların arasında yetiştirildiğini belirtmektedir. Bu gibi yakın ilişkiler, tarafların birbirlerini daha doğru tanımalarına da katkı sağlamaktaydı.⁹⁴⁸ Mevcut nyargılar ve nefret, yok olmamıştı; ama bir bakıma azalarak yerini meraka ve iletişime bırakmıştı.

I. Haçlı Seferi'ne katılan Fulcherius Carnotensis'in Haçlı toplumuna dair şu yorumu önem arz etmektedir:

*“Biz batılılar şimdi doğulu olduk. Romalılar ve Galyalılar bu topraklarda Filistinli ve Celileli oldular. Rheims ve Chartlesliler şimdi Sr ve Antakya sakini oldular. oktan doğduğumuz toprakları unuttuk; çoğumuz için artık oralar yabancı ve artık sözü geçmeyen yerler.”*⁹⁴⁹

Bu ifadeler, bölgedeki toplumlar arasındaki kültürel alışverişin XII. yüzyılın ilk yarısı gibi erken tarihlerden itibaren başladığını göstermektedir. Üstelik bu durum, kendilerini “Doğulu” olarak niteleyecek kadar ileri düzeydeydi. Nitekim yerlilerle kurulan olumlu ilişkilerin artması ve Haçlı toplumunda bu minvalde

⁹⁴⁶ Lotan, “The ‘Other’ in the Latin Kingdom of Jerusalem”, s. 107-109, 114.

⁹⁴⁷ Richard, **a.g.e.**, s. 132.

⁹⁴⁸ Archer, **a.g.e.**, s. 290-291.

⁹⁴⁹ Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 271; Trk. terc. Barlas, s. 248; Krey, **The First Crusade**, s. 280-281.

yaşanan değişimlerden Fulcherius gibi rahatsız olanlar doğrudan bunu dile getirdiler. Örneğin Avrupa'dan Filistin'e Müslümanlarla savaşmak için gelen birçok kişi, görmeyi umduğundan bambaşka bir tabloyla karşılaşmış ve söz konusu durum onların, bu yeni toplumsal yapının oluşumuna izin verenlere sitem etmelerine yol açmıştı.

Frankların yerli Hristiyanlarla evlilikleri, toplumsal ilişkilerin bir başka yüzünü göstermektedir. Siyasî hedeflerle başlayan bu izdivaçlar, zamanla halk arasında da yaygınlaşmıştı. Hatta Franklar, Hristiyanlığa geçen Müslüman kadınlarla da evlenmekteydiler.⁹⁵⁰ Yerlilerle olan evliliklerden doğan çocuklara *poulain*ler dendi. XII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde *poulain*lerin sayısı, saf Frank olanlardan daha fazlaydı.⁹⁵¹ Latince formu *Pullani* olan bu isim çaylak anlamına gelmekteydi.⁹⁵² Bu ad onlara Batı'dan gelen savaş yanlısı Haçlılar tarafından takılmıştı. *Poulain* ile onların I. Haçlı Seferi kahramanlarına layık torunlar olamadıkları vurgulanmaktaydı. Çünkü yerli halkla olumlu iletişimler kuran ve barış yanlısı olan bu insanlara şaşkınlıkla ve sitemle bakıyorlardı. Oysa *poulain*ler, Latin Doğu'da elde ettikleri para ve gücün arkasında bölge halkının çalışkanlığının yattığının farkındaydılar. Dolayısıyla onlara zarar vermeleri, kendilerini de olumsuz etkileyecekti. Bu doğrultuda onların hem Müslüman halkla hem de civardaki devletlerle ılımlı ilişkiler kurması krallığın yararınaydı. Üstelik bölge her daim hassas bir yapıya sahipti. Burada huzuru sağlamak çok zordu ve *poulain*ler yeni bir kaosu istememekteydiler. Diğer taraftan bu durum da tepki çekmekteydi.⁹⁵³ Kudüs'e ziyareti esnasında Üsâme b. Münkız da Franklar arasında oluşan bu fikir ayrılığını fark etmişti.⁹⁵⁴ Bu detaylar, Batı'dan yeni gelenlerle bölgede uzun süredir yaşayan Frankların bakış açılarının ciddi anlamda farklı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Haçlıların kendi aralarında yaşananlar krallığı da olumsuz etkiledi.

⁹⁵⁰ Krey, **a.g.e.**, s. 280-281; Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 271; Trk. terc. Barlas, s. 248; Asbridge, **a.g.e.**, s. 193; Conder, **a.g.e.**, s. 209.

⁹⁵¹ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 281-282.

⁹⁵² Holt, **Haçlı devletleri ve Komşuları**, s. 23.

⁹⁵³ O'shea, **a.g.e.**, s. 218.

⁹⁵⁴ Üsâme b. Münkız, **a.g.e.**, s. 170-171, 176.

Haçlı toplumunda oluşan bu fikir ayrılığı, kaynaklara da yansdı. Örneğin XIII. yüzyılda Akkâ'da yaşayan piskopos Jacques de Vitry de *pullanileri* açıkça hor görmektedir. Eserinde, onların ataları gibi olmadıklarından yakınmaktaydı. Vitry'e göre Müslümanlar, ilk Haçlılardan korkmuşlardı. Ancak *pullanilerin* tavırları, düşmanın bu yeni nesilden çekinmemesine yol açmıştı. Çünkü *pullaniler* savaşmak için tembellerdi. Zira amaçları barış ve lüks içinde yaşamaktı. Piskopos da mezkûr sebeplerle açıkça onları kadınsı bulmakta ve muharebe etmekten çok hamama alışkın olduklarını vurgulayarak aşağılamaktaydı.⁹⁵⁵

Haçlılar zamanla buradaki başka gelenekleri de benimsediler. Yerli halkın kıyafetlerini giyip yediklerinden yediler. Çengi oynatarak eğlendiler, cenazelerde parayla ağıtıcı tuttular, renkli mozaik ve şadırvanlara meyletmeye başladılar. Dolayısıyla günlük hayatta Müslüman gelenekleri giderek yaygınlaştı.⁹⁵⁶ Nitekim kültürel etkileşimin başladığı ilk zamanlardan oldukça önemlidir. Bu süreçte Frank kadınlar da toplum içerisinde daha çok öne çıktılar. Kültürel etkileşim buradaki kilit noktalardan. Konumlarındaki bu değişimin yanı sıra, kıyafetleri Müslüman giyim kuşamını andırmaya başladı. Kürkler, mücevherlerle süslenen uzun içlikler ve kısa ceketler ön plana çıktı. Hatta yüzlerini güneşten korumak için Müslüman kadınlar gibi peçe takmaya başladılar. Bunun dışında, bu iletişim farklı alanlara da yansdı.⁹⁵⁷ Örneğin Üsâme, Antakya'da yaşayan Frank bir şövalyenin sadece Müslüman yemekleri yiyerek domuz etinden kaçındığından bahsetmektedir.⁹⁵⁸ Bunlara birçok başka unsur da eklenebilir: Yerli halkın adetlerine alışan Haçlılar; sık banyo yapmaya, koku ve parfüm kullanmaya, ince kumaştan gömlek giymeye ve çarşaflarda uyumaya başladılar. Bundan başka Latin Doğu'da yaşayan diğer halklar gibi farklı baharatlarla tatlandırılmış yemekler yediler. Bölgeye yeni gelen Batılılar, yukarıdaki detaylarla karşılaştıklarında oldukça şaşırdılar.⁹⁵⁹ Çünkü Frankların günlük hayatları oldukça değişmişti. Yaşadıkları evler de Doğu'daki zanaatkarların

⁹⁵⁵ Jacques de vitry, **a.g.e.**, s. 64.

⁹⁵⁶ Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 492; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 281; Claster, **a.g.e.**, s. 164; O'shea, **a.g.e.**, s. 217.

⁹⁵⁷ Runciman, II, s. 265; Usta, "Haçlı Devletlerinde Kadın", s. 295.

⁹⁵⁸ Üsâme b. Münkız, **a.g.e.**, s. 176-177.

⁹⁵⁹ Oldenbourg, **a.g.e.**, s. 476.

yaptığı seramikler, halılar, cam eşyalarla doluydu.⁹⁶⁰ Bir bakıma Fulcherius'un belirttiği gibi; “*Yabancı olarak doğanlar artık burada doğmuş gibiler; bu toprakların yerlisi oldular.*”⁹⁶¹

Öte yandan, Latin Doğu şartlarının buna sebep olduğu da unutulmamalıdır. Nihayetinde Frankların bölgede öğrendikleri birçok yeni bilgi, o coğrafi koşullar içerisinde elzemdi. Batı'nın soğuk ikliminde bulunmayan birçok meyve-sebze Doğu'da bulunmaktaydı. Bölgedeki olumsuzluklardan kaçınmanın yolu, yerliler gibi yaşamaktı. Örneğin hasta olmamak veya çabuk iyileşmek için bölgenin şartlarını bilmek gerekliydi. Haçlılar da iklime uygun hareket edebilmek için onlardan öğrendikleri detayları kullandılar.⁹⁶² Bu husus bölgede sağlıklı ve uzun süre yaşayabilmeleri için bir bakıma şarttı.

Yaşanan değişiklikler, kültürel alışverişin artmasının yanı sıra yerlilere sergilenen tutumu da değiştirdi. Bilhassa 1110 yılından sonraki süreçte Haçlılar, tebaası olan topluluklara daha yakın davranmaya başladı. Örneğin Süryânîlere karşı olumlu tutumlardan biri, Müslüman ve Yahudi halkın ibadetinin engellenmediği bu süreçte Süryânî Ortodoks Kilisesi'nin âyinlerine de karışılmamasıydı. İbadetlerine engel olunmamasına ek olarak halkına da zarar verilmedi. Zira Süryânîler bu değişen hava sayesinde Franklarla iş birliği yapmaya başladılar.⁹⁶³ Hatta Müslümanlar dahil olmak üzere birçok yerli hekim, satıcı, çiftçi gibi farklı alanlardan kimselerin hizmetlerinden yararlandı.⁹⁶⁴ Ayrıca birçok yerli Hristiyan, Haçlılarla birlikte yerel ve hatta bazen de bölgesel yönetimlerde görev aldı. Bazen güvenilir Müslümanlara da bu iş imkânı sunuldu.⁹⁶⁵ MacEvitt'a göre Yerli Hristiyanlar ve muhtemelen Müslümanlar nadiren de olsa şövalyeliğe başladılar. Bunun yanı sıra *marshal* olarak da hizmet ettiler.⁹⁶⁶ Krallıkta çalışan birçok kâtip/sekreter (scribes) ve tercümanların yerli Hristiyanlar arasından seçildiği görülmektedir. Nitekim *Cour de la Fonde*

⁹⁶⁰ Claster, **a.g.e.**, s. 164.

⁹⁶¹ Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 272; Trk. terc. Barlas, s. 249.

⁹⁶² Treece, **a.g.e.**, s. 118.

⁹⁶³ Pahlitzsch-Baraz, “Christian Communities in the Latin Kingdom of Jerusalem”, s. 226.

⁹⁶⁴ Claster, **a.g.e.**, s. 164.

⁹⁶⁵ Asbridge, **a.g.e.**, s. 194.

⁹⁶⁶ MacEvitt, **a.g.e.**, s. 137-138.

Mahkemeleri'nde de jüri üyeliği yapabilmekteydiler.⁹⁶⁷ Bu sebeplerle tarafların günlük hayatta olan iletişimleri de muhtemelen zamanla olumlu mânada artmıştı.

Haçlıların yerli tebaa ile olan ilişkisi çeşitli alanlara yayılmıştı. Örneğin Kudüs Kralı III. Baudouin (1143-1163), yerli hekimleri Latinlere tercih etmesiyle bilinen biriydi. Willermus Tyrensis eserinde onun Müslüman ve Yahudiler de dahil olmak üzere yerli hekimlere daha çok güvendiğini yazmaktadır. Müellif buna neden olan şeyin kraliçeler olduğu düşünmektedir.⁹⁶⁸ Ancak bu durum muammadır. Nihayetinde Doğu'daki hekimlerin başarısı bilinen bir durumdu. Kral da yerli hekimleri himâye ederek bir nevi bu gerçeği kabul etmekteydi.

Mesleğinde başarılı olan yerlilerle gelişen ilişkiler, önemli bir detaydır. Örneğin Kral Amaury, III. Baudouin örneğindeki gibi bir tutum sergiledi. Kral, saray hekimi ve binicilik ustası olarak eskiden Müslümanlara hizmet eden Suriyeli Hristiyanları yanında istihdam etti. Aynı şekilde Paris ve Bologna'dan gelen öğretmen Willermus Tyrensis'i de yanında tutmaktaydı. Onun köken ayırt etmeksizin başarılı olan insanlara ve hatta yerlilere olan tavrı, halka da örnek olmuş olabilir. Zira çevresinde bulundurduğu bu kişilere ek olarak bir Rum ile evlenmeyi tercih etmişti. Frank şövalyeleri ve ileri gelenleri de bilhassa ateşkes zamanlarında diğer devletlerdeki Müslüman mevkidaşlarıyla iyi ilişkiler kurmuş gibiydiler.⁹⁶⁹ Bu örnekler, Haçlı toplumundaki iletişimin varlığını göstermesi açısından mühimdir. Üstelik ileri gelenlerin tavırları, yerlilerle olan evlilikler de olduğu gibi Frank halka da örnek olmuştu.

İlişkilerin bir başka yüzü, sağladığı faydaların sınırlı olmasıdır. Zenginler ve kilise adamları, kâtipler gibi ayrıcalıklı kişilerin dışında kalan Yerli Hristiyan nüfusun statü bakımından öne çıkmadıkları fark edilmektedir.⁹⁷⁰ Bu durum muhtemelen Müslüman ve Yahudi tebaa için de geçerliydi. Ancak kralın ve Frank halkın bu tutumu, Frank olmayanlara ayrımcılık yaptığı anlamına gelmemektedir.

⁹⁶⁷ Richard, "The Political and Ecclesiastical Organization of the Crusades States", s. 221, 224. Mahkemelerde, Arapça bilgilerinden ötürü Müslüman kâtipler de çalışmaktaydı. Bkz.: Richard, **a.g.e.**, s. 118.

⁹⁶⁸ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 292; Trk terc. Ayan, III, s. 141.

⁹⁶⁹ Tyerman, **The Crusades**, s. 118.

⁹⁷⁰ Usta, "Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler", s. 394.

Toplum, temel olarak yöneten ve yönetilenler olarak ayrıldığı için yaşananlar oluşturulan sistemin uzantısıydı. İlişkiler ne kadar gelişirse gelişsin, bu sistem değişmemişti.

Lotan'a göre oluşturulan Haçlı toplumunun fonksiyonu, krallığın hayatta kalmasına katkı sağladı. Bilhassa Müslümanlara karşı hissedilen korku ve düşmanlık duyguları zamanla azaldı; hatta yerini komşularının kültürlerini öğrenmeye bıraktı.⁹⁷¹ Tarafların birbirlerini tanımaya başlamaları ile ilişkiler olumlu yönde gelişti. Onların birbirlerine duydukları ihtiyaç, bu durumu biraz da zorunlu kılmaktaydı. Bunun yanı sıra halklar arasındaki yakın ilişkiler ve süregelen savaş ortamı, din değiştirme vakalarına da sebebiyet verdi. Bazı Müslümanlar Hristiyan olup Frankların yanında yer alırken bazı Hristiyanlarsa Müslümanlığa geçtiler. Bu durum bazen gönüllü olarak dinî veya ekonomik sebeplerle gerçekleşti. Kimi zamanlarda ise kişi kendini buna mecbur hissetti. İbn Cübeyr, Üsâme b. Münkız ve Joinville gibi müellifler rastladıkları veya duydukları bu minvaldeki olaylara eserlerinde değinmişlerdi.⁹⁷² Örneğin bunlardan İbn Cübeyr'in verdiği örnek dikkat çekicidir. Müellif, Haçlılara esir düşen Müslüman bir Mağribli'den bahsetmektedir. Bu kişi kurtarıldıktan sonra Akkâ'ya ticaret için gelip burada uzun yıllar yaşadı ve bu süreçte de Hristiyanlığa geçti. Bu ilginç durumun sebebi, kültürel etkileşimle açıklanabilir. Zira söz konusu kişi, kozmopolit Akkâ'nın Hristiyan halkıyla tanıştıktan sonra onların örf adetlerine alıştığı için dinini değiştirmiş olmalıdır. Bu durum, krallıktaki toplulukların kendi geleneklerini sürdürmeye devam ettiklerini ve böylece birbirlerine de alıştıklarını düşündürmektedir.⁹⁷³ Dolayısıyla etkileşimin kültürel alışverişin yanı sıra bu gibi sonuçları da olabilmekteydi.

Demirkent, Haçlıların Müslümanlarla savaşlar ve ticarî ilişkiler dışında temasının olmadığını belirtir. Ona göre Sicilya ve İspanya'da yaşanan olumlu etkileşimler Latin Doğu'da görülmedi. Bu durum karşılıklıydı; iki taraf da birbirinin bilgi birikimine ve kültürüne dair ciddi bir merak duymamıştı. Ancak burada

⁹⁷¹ Lotan, "The 'Other' in the Latin Kingdom of Jerusalem", s. 3-4.

⁹⁷² İbn Cübeyr, **a.g.e.**, s. 234; Üsâme b. Münkız, **a.g.e.**, s. 163; Joinville, **a.g.e.** s. 156. Din değiştirme durumunun nedenleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Usta, "Haçlı Seferleri Dönemi'nde Din Değiştirme Vakaları", s. 692-721.

⁹⁷³ İbn Cübeyr, **a.g.e.**, s. 234, Usta, "Haçlı Seferleri Dönemi'nde Din Değiştirme Vakaları", s. 708.

yazılanlar devletlerarası ilişkilerle ilgiliydi. Haçlılar, bilhassa tarımsal alanda tebaası olan halklardan birçok yeni bilgi öğrendiler. Örneğin şeker kamışını ilk defa burada görmüşlerdi. Şeker, limon, kayısı, karpuz, kavun gibi meyvelerin yanı sıra pirinç ve soğan, susam ve darı gibi birçok farklı yiyeceğin üretimi desteklendi. Ardından bunlar Avrupa'ya götürüldü. Bu ticaret, Batılıların farklı yiyeceklere rağbet göstermesi sayesinde artarak devam etti. Benzer durum şifalı bitkiler, cam eşyalar ve ipekli kumaşlarda da geçerliydi. Aslında bu değişimin bir sebebi de coğrafyanın farklı olmasıydı. Latin Doğu'da hayatta kalabilmenin yolu, bölgeyi iyi tanımak ve yaşam şartlarına uygun hareket etmektir. Bu doğrultuda yerli halktan öğrendiklerini kendi hayatlarına adapte ettiler ve hatta Avrupa'ya taşıdılar. Bu kültürel etkileşim yıkanma, beslenme, dil ve yemekler gibi alanlarda yoğunlaştı.⁹⁷⁴ Dolayısıyla Latinlerin, tebaaları olan topluluklardan birçok şey öğrendikleri görülmektedir. Bunlar, günlük yaşamın daha kolay ilerlemesi için gerekiyordu. Batı'nın iklimi ve coğrafi koşulları Filistin coğrafyasından oldukça farklıydı. Dolayısıyla Latinler bölgeye geldiklerinde tarımda üretilen birçok yeni ürünle karşılaştılar. Bu detay, birçok yeniliği beraberinde getirdi.

Haçlıların sanatta da yerli halktan etkilendikleri açıkça görülmektedir. 1130'lu yıllarda Kral Foulque'un eşi Melisende için hazırlattığı bir dua kitabı, Haçlı toplumu açısından araştırmacılara bilgi vermektedir. Bu eserin süslemelerinde Latin, Rum ve Doğu Hristiyanlarına dair birçok detay yer almaktadır. Böylece farklı toplulukların izlerini aynı eserde taşıyan örnekler oluşturulmuştu.⁹⁷⁵ Dolayısıyla toplumsal ilişkilerin ilerlemesiyle başlayan yakınlık bir ölçüde sanata ve diğer alanlara da yansımıştı.

Müslüman liderlerin ve tüccarların Doğu Akdeniz limanlarını kullanmaya ihtiyaçları vardı. Dolayısıyla, Haçlılarla olan ilişkiler olumlu anlamda gelişti. Nitekim Kudüs Krallığı'nın da maddî olarak güçlenmesi gerekmekteydi. İki tarafın da deniz yoluyla ticarete verdiği önem, iş birliğini beraberinde getirdi.⁹⁷⁶ Bu duruma benzer bir örnek olarak da bazı Frank şövalyeleri ve soyluları, ateşkes zamanlarında

⁹⁷⁴ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 279-280; Claster, **a.g.e.**, s. 164; Hillenbrand, **a.g.e.**, s. 453.

⁹⁷⁵ Claster, **a.g.e.**, s. 164-165; Asbridge, **a.g.e.**, s. 190.

⁹⁷⁶ Hillenbrand, **a.g.e.**, s. 420; Phillips, "The Latin East, 1099-1279", s. 114.

sınırların ötesindeki Müslüman meslektaşlarıyla dostane ilişkiler kurdular.⁹⁷⁷ Öte yandan Müslümanlar, Haçlılarla anlaşabilmek için onların dilini öğrenme zahmetine pek girmemişlerdi.⁹⁷⁸ Kültürel etkileşim bir bakıma sınırlıydı. Belki de bu durumun sebepleri hukukî meselelerdi. Zira *Cour de La Fonde*'de de Müslüman temsilci yoktu. Nitekim Asbridge, Haçlıların Müslüman suçlulara daha ağır cezalar verdiğini düşünmektedir.⁹⁷⁹ Bunun yanı sıra vergilere bakıldığında, asıl yükün büyük ölçüde Frank olmayan nüfusta olduğu görülmektedir. Nitekim, belki de bu durumun etkisiyle toplumdaki orta halli ve fakir insanların çoğu yerli halktan oluşmaktaydı. Zengin kesim ise genelde Latinlerdi.⁹⁸⁰ Bu olguya ek olarak ilk zamanlarda yaşanan katliam ve zulümler, yerlilerin Franklara mesafeli yaklaşmasına yol açmış olabilir.

Doğu'ya geliş nedenlerinden de anlaşılacağı üzere Haçlılar, Müslümanlarla açıkça uzlaşamazlardı. Ancak yine de halkı görmezden gelmediler. Dolayısıyla onlara karşı yoğun bir ayrımcılık uyguladıkları da söylenemez.⁹⁸¹ Öte yandan Müslümanlara karşı genel bir çekingenliğin de mevcut olduğu belirtilmelidir. Bilhassa yoğun ve kozmopolit bir nüfusu barındıran Akkâ gibi şehirlerde Haçlılar, Müslüman halk tarafından ihanete uğramaktan endişe duymaktaydı.⁹⁸² Bu durum ilişkileri sınırlayan bir etmen olarak öne çıkabilir.

Haçlıların toplumsal yapısına bakıldığında, yaklaşık iki yüz yıllık uzun bir sürecin her zaman aynı minvalde olmadığı unutulmamalıdır. Zira Kudüs'ün Selâhaddin Eyyûbî tarafından fethinden önceki dönemde krallar, oluşturdukları Haçlı aristokrasisi ile yakın ilişki içerisindeydiler. Ancak II. Krallık döneminin yöneticileri, Latin Doğu'da çok az deneyime sahiptiler. Dolayısıyla yeni göçmenlerle ve yerli halkla bağlantıları vardı. Hatta bu durumun, XII. yüzyıla göre daha karışık bir yapıya sahip olma ihtimali yüksektir. Zira artık önceki yıllara kıyasla daha kozmopolit ve yoğun nüfuslu Frank şehirleri vardı. Hatta MacEvitt bunu şu sözlerle ifade etmektedir:

⁹⁷⁷ Tyerman, **The Crusades**, s. 118.

⁹⁷⁸ Runciman, **a.g.e.**, II, s. 266.

⁹⁷⁹ Asbridge, **a.g.e.**, s. 196.

⁹⁸⁰ Mayer, "Latins, Muslims and Greeks in the Latin Kingdom of Jerusalem, s. 178-179.

⁹⁸¹ Tyerman, **The Crusades**, s. 120-121.

⁹⁸² Jotischky, **a.g.e.**, s. 135.

“XIII. yüzyılda Akdeniz, bir erkeğin Aragonlu bir gelinle evlenebildiği, Kıbrıs'ta toprak sahibi olabildiği, Konstantinopolis'in Latin imparatorlarına hizmet edebildiği ve Sicilya'da kraliyet memuru (royal officer) olabildiği Batı Avrupa aristokrasileri için uluslararasılaşmış bir dünya haline geldi.”⁹⁸³

Bu dünyada artan Batılı göçü, toplumun Avrupalı karakterini de güçlendirmekteydi. Daha önce Filistin'in kentsel yerleşiminin karakteri Doğuluydu. Ancak bu husus XIII. yüzyılda değişti. Nihayetinde bu Doğulu unsur devam ettiyse de şehrin Fransız-Alman nüfusunun büyümesi ile buradaki görünüş değişti.⁹⁸⁴ Sahip olduğu limanıyla ciddi önem arz eden şehir, bilhassa tüccarlar için hayatî öneme sahipti. Zamanla büyüyen ve gelişen Akkâ'da bir arada yaşama dair yeni bir süreç başlamış gibi görünmekteydi.

Haçlıların yerli halkla olan iletişimi kültürel etkileşim ve kaynaşma olarak yorumlanabilir. *Convivencia* yani bir arada yaşama işaret eden bu fikre göre, toplum bir bakıma yakaladığı denge ile uyumlu bir şekilde yaşamayı başarmıştı. Ancak Haçlıların bölgeyi sömürdüğü ve halka hoşgörüsüz davrandığı da düşünülmektedir. Haçlı tarihçiliği boyunca tartışılacak olan bu konu, kaynak eksikliği gibi temel bir sebeple tam olarak aydınlatılamamaktadır.

Latin Doğu'nun Haçlı devletlerinin tebaalarıyla olan ilişkileri hakkında genellemelerde bulunmamız zordur. Nitekim bu devletler modern anlamda birer koloni yapılanması mıydı sorusu yaklaşık iki yüzyıldır araştırmacıların odağındadır. Fransa'nın XIX. yüzyıl tarihçilerinin bir Fransız-Suriye toplumunun oluştuğunu savundukları görülmektedir. Onlara göre Latin Doğu'da kültürel sentez ile bu durum ortaya çıkmıştı. Ancak söz konusu perspektif biraz da o dönemin siyasî süreciyle ilişkili olarak şekillenmişti. Nitekim bu görüş, Joshua Prawer ve R.C.Smail'in eleştirilerine maruz kaldı. Bu iki isme göre ise Franklar, yerli halktan dil ve din bakımından uzak yönetici kesimi ifade etmekteydiler. Dolayısıyla onlara göre toplumsal bir birlik yoktu. Ancak son zamanlarda bölgede oluşturulan birlik hâlinin ne denli olduğu sorusu tekrar gündeme geldi. Çünkü Ellenblum gibi arkeolojik

⁹⁸³ MacEvitt, a.g.e., 139-140.

⁹⁸⁴ Schein, “The Jewish Settlement in Palestine,” s. 35.

buluntuları inceleyen tarihçiler, Frankların, Doğu Hristiyanlarına yakın yaşayarak burada bir Fransız-Doğu Hristiyan toplumunun geliştiğini ileri sürmüştür. Bu durum hem şehirler hem kırsal alanlar için geçerlidir. Ancak yerli halkların asimile edildiği fikri hâlâ gündemdedir.⁹⁸⁵ Öte yandan kaynakların ve derlenen verilerin ışığında yerli halkın asimile edildiği fikrine ulaşmak mümkün değildir. Toplumsal ilişkiler her zaman çok iyi değildi. Birçok sorun da yaşanmıştı. Ancak yerlilere olan tutumun ve ilişkilerin olumlu örneklerinin varlığına dair bir yorum da yapılabilir.

Kudüs Krallığı'nın yerlilerle olan ilişkisinin yanın sıra, toplumsal düzenin yapısı ile ilgili başka sorular da bulunmaktadır. Buradaki Franklar, halkı sömürdü mü? Coğrafi Keşiflerden önceki yıllarda da Avrupalılar benzer faaliyetlerde bulundular mı? Bu sorulara cevap arama ihtiyacı Latin Doğu toplumuna dair detayların irdelenmesine yol açmıştır. Haçlılar, bölge halkını sömürüp elde ettiklerini Avrupa'ya götürmediler. İspanyolların Yeni Dünya'yı işgali sürecine benzer bir durum yaşanmadı. Nitekim onların Batı'ya olan bağları da zamanla azalmıştı. Gelen göçmenler zamanla kökenlerinden uzaklaşıp Haçlı toplumuna entegre olmuşlardı. Hatta bölgedeki bazı yerleri soy adları olarak kullanmışlardı. Kudüs Krallığı, bir Avrupa devletine bağlı değildi. Hatta bu bağımsızlığını yitirmemek için XIII. yüzyılda Hohenstaufenlara direnmişti. Bunun yanı sıra, krallar da atalarının toprakları olan Avrupa'yı hiç ziyaret etmemişti. Dolayısıyla Latin Doğu'da yaşanan şey kültürel kimliklerini koruyan Frank ileri gelenleri ile yerli halkın bir arada yaşamasından ibaretti.⁹⁸⁶ Zaten Haçlılar bölgedeki Müslümanları da kendi inançlarına entegre etmeyi hedeflemediler. Öte yandan yönetimde söz sahibi olan ileri gelenler arasında yerlilerin olmağı gerçeği de ortadadır. Sonuç olarak bölgedeki Franklar ve Frank olmayanlar arasındaki ilişkiler sınırlı ve bazen de yüzeysel kalmıştır.

6. Ticaret

Kudüs Krallığı, bulunduğu bölgenin coğrafi özellikleri sebebiyle ticarete oldukça elverişli bir ortama sahipti. Krallığın sahil şeridindeki kentleri ele

⁹⁸⁵ Jonathan Riley-Smith, 'The Crusader States in the Levant', **Teaching History**, sy. 133, 2008, s. 54; Jotischky, "Franks and Natives", s. 4-5.

⁹⁸⁶ Tyerman, **The Crusades**, s. 110, Phillips, "The Latin East", s. 111-112.

geçirmesinin ardından genişleyen sınırlar uzun vadede zenginliği beraberinde getirdi. Çünkü sahip olunan topraklarda yüzyıllardır kervanların geçtiği ve Doğu'dan Batı'ya lüks ürünlerin aktarıldığı görülmektedir. Bu husus şüphesiz Haçlıların dikkatini çekti. Zira bölgenin imkanlarından yararlanma ihtiyacı ortaya çıktı. Ancak bu süreç gidiş kolay olmadı. Krallığın kuruluş yıllarında yaşanan sorunlar güvenlik riskini had safhaya çıkarmıştı. Bu durumdan ötürü halkın fakirleştiği de görüldü. Nitekim 1120 yılına gelindiğinde Kudüs Kralı II. Baudouin Kudüs'e temel gıdaları getiren tüccarlara vergi zorunluluğunu ortadan kaldırdı. Ek olarak herkesin kentte ticaret yapmasına izin verdi. Buna yerli Hristiyanlar ve Müslümanlar da dahildi.⁹⁸⁷ Böylece Frank olmayanlara uygulanan bazı olumsuz davranışlar yumuşatıldı. Bu durum krallığın üretim ve ticarî faaliyetlerinin gelişmesine katkı sağladı.

Kudüs'ün önemi kutsal olmasıydı. Ancak limanlara ve büyük pazarlara uzaktı. Dolayısıyla kentin hareketliliğinin sebebi hac yapmak ve bölgeyi görmektir. Bu doğrultuda krallık hacıları memnun etmeyi hedeflemekteydi. Kentin eksiklerini gidermeye çalışmak, konaklama yerleri oluşturmak, günlük hayat için zarurî olan ihtiyaçların karşılanması için farklı dükkanlar açmak gibi çeşitli adımlar atmışlardı. Bu husus, alışverişin de artması ve hacıların kente daha sık gelmesine katkı sunmaktaydı.⁹⁸⁸ Örneğin Kudüs'te aynı sokakta yer alan Latin ve Süryânî kuyumcular vardı. Bunun yanı sıra kentte yine Süryânî mum üreticileri ve kumaşçılar bilinmektedir. Hacılara yemek satan satıcılar, balıkçılar ve kürkçüler de mevcuttu.⁹⁸⁹

Krallığın kuruluş yıllarındaki mücadeleler ve savaşlar ticareti olumsuz etkilemişti. Ancak sahil kentlerinin ele geçirilmesinin ardından Haçlılar için adeta yeni bir dönem başlayacaktı. Akkâ ve Sûr başta olmak üzere bilhassa liman kentlerinde kurulan hâkimiyet oldukça önemlidir. Bu açıdan bakıldığında İtalyanların yardımı dikkat çekmektedir. Donanma sahibi olmayan Haçlılara Cenova, Venedik ve Pisa'nın destekleri uzun vadede ticaretin seyrini de etkileyecekti. Bu yardımların karşılığında bölgede ayrıcalıklar elde eden İtalyanlar, kendi tüccarlarının başarılı

⁹⁸⁷ Detaylı bilgi için bkz.: Fulcherius Carnotensis, İng. terc. Ryan, s. 232; Trk. terc. Barlas, s. 209; Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, I, s. 537-538; Trk. terc. Ayan, II, s. 203; Achmet, **a.g.t.**, s. 138.

⁹⁸⁸ Achmet, **a.g.t.**, s. 138.

⁹⁸⁹ Ernoul Kroniği, s. 158-163; Pringle, **Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land, 1187-1291**, s. 153, 158; Boas, **Jerusalem in the Time of the Crusades**, s. 165-166.

faaliyetleri sayesinde kısa sürede zenginleştiler. Dolayısıyla Haçlılar bölgenin getirilerini bir bakıma onlarla paylaşmış oldular.

Krallık topraklarında ticaret yapan Müslümanlar makul bir ücret karşılığında rahat bir şekilde işlerini yapabilmişlerdi. Haçlılar bu konuda Frank olmayanları engellememekteydi. Nitekim İbn Cübeyr, bölgede askerî mücadeleler devam ederken bile kervanların ticaret yapmak için yolculuklarına devam ettiklerini belirtmektedir.⁹⁹⁰ Bilhassa Frankların ticarî zenginliğinin arttığı dönem olarak görülen Kudüs'ün 1187 yılındaki kaybından sonraki süreç mühimdir. Bu dönemde İtalyanların faaliyetleri artmış, Müslümanlarla da ticarî ilişkiler gelişmişti. Örneğin Akkâ'da her dinden tüccar vardı. Krallık bu ziyaretçilerin güvenliği ve kalacak yerinden sorumluydu.⁹⁹¹ Bundan mütevellit kentin sokaklarında farklı diller duyulmaktaydı. Ticarete eski Fransızca geçerliydi ama İngilizce, İtalyanca, Almanca ve yerlilerin kullandığı Arapça gibi Doğu Akdeniz dilleri de konuşulmaktaydı.⁹⁹² Bu imkanlar şehirdeki tüccar sayısını artırmıştı. İtalyanlar, İngilizler ve Yahudiler gibi farklı din ve milletlerden çok sayıda kişi Akkâ'ya gelmekteydi.⁹⁹³

Akkâ limanına gelen gemilerdeki hacılar, gezginler ve tüccarların sayısı bir hayli fazlaydı. Bu kimseler yine buradan ülkelerine dönerlerdi. Bazıları ise krallıkta yaşamlarını sürdürürdü. Nitekim Akkâ'nın ticarî konumunu değerlendirmek isteyen tüccarlar sayesinde kent kozmopolitliği ile öne çıkarak uzun vadede sakinlerine refah sundu. İthalat-ihracat için Akkâ'ya çeşitli ürünler getirilirdi. Bunlar hem Asya'dan hem Avrupa'dan gelmekteydi. Bir kısmı kenttekilerin ihtiyacı içindi. Kalanı ise gemilerle farklı ülkelere gönderilirdi.⁹⁹⁴ Bu ürünlerin başında şeker gelmekteydi. Bölge halkından şeker üretimini öğrenen Franklar; Akkâ ve Sûr başta olmak üzere birçok şehirde şeker yetiştirdiler. Zira krallığın en gelişmiş limanlarından birinin yer aldığı Akkâ kenti büyük bir şeker, baharat ve köle pazarıydı. Nitekim tüccarlara

⁹⁹⁰ İbn Cübeyr, **a.g.e.**, s. 218. Müellif eserinde tüccarların savaşımlardan etkilenmediğini belirtir. Ancak Haçlı-Müslüman ilişkilerine bakıldığında taraflar arasında geçiş izni veren anlaşmalar imzalanmış olmasına rağmen bunların bazı zamanlarda ihlal edildiği görülmüştü. Bkz.: Hillenbrand, **a.g.e.**, s. 430.

⁹⁹¹ Runciman, **a.g.e.**, III, s. 304; Trece, **a.g.e.**, s. 118.

⁹⁹² Asbridge, **a.g.e.**, s. 549.

⁹⁹³ Heyd, **a.g.e.**, s. 352.

⁹⁹⁴ Heyd, **a.g.e.**, s. 189; Asbridge, **a.g.e.**, s. 549; David Jacoby, "The Trade of Crusader Acre in the Levantine Context: An Overview", *Archivio Storico del Sannio* 98 1998, s. 105-107.

zenginlik vaad eden bu durum sayesinde lordlar da ticareti desteklemekteydi. Tüccarlara verilen imkanlar ve ayrıcalıklar kentin büyümesini de sağlamıştı. Böylece XIII. yüzyılda Akkâ, İskenderiye kadar önemli bir merkez hâline gelmişti.⁹⁹⁵ Bilhassa Latin tüccarların Doğu'da safran ve yün satıp Batı'ya götürmek için ipek ve değerli lüks ürünlerle önce Akkâ'ya gelmeleri ardından buradan gemilerle ülkelerine dönmeleri oldukça yaygın bir durumdu. Kentte çok sayıda çarşı ve üretim alanı vardı. Cam ve madenî eşya imalathanelerine ek olarak çok katlı binalar dikkat çekmekteydi. Beyrut ve Sûr şehirleri de ticaret sayesinde zenginleşebilmişti.⁹⁹⁶ Böylece tüccarlar tüm bu gelişmelerden olumlu etkilenecek güçlenmişti.

Krallık içerisinde yetiştirilen ya da üretilen ürünlere genel olarak bakıldığında şeker kamışı, ipek, pamuk, cam eşyalar ön plandaydı.⁹⁹⁷ Süs eşyaları, boyanmış kumaşlar, mücevherler, şeker ve baharat ise Batı'ya satılan ürünlerin başında gelmekteydi. Hatta baharat ticareti sayesinde servet kazanan tüccarlar XV. yüzyıla kadar görülmektedir.⁹⁹⁸ Yine Avrupa'ya ihrac edilen ürünler arasında şifalı otlar da öne çıkmaktadır. Kiliselerde kullanılmak için satın alınan *pelesenk* (balsam), bunların başında gelmekteydi.⁹⁹⁹ *Samit* adlı ağır ipekli kumaşlar, Nablus keteni, Sûr'un erguvan rengi kumaşları gibi birçok farklı ürün ün kazanmıştı. Bunlar bilhassa Avrupa'ya satılırdı.¹⁰⁰⁰ Nitekim o dönem Batılılar tarafından üretilmeyen bu malların hepsi zenginlik göstergesi haline gelmişti. Dolayısıyla Avrupa'da yaşayan soyluların Haçlı limanlarından gelen ürünlere talebi yüksekti. Bu durum krallığın ticarî hacminin artmasını sağlamaktaydı.¹⁰⁰¹ Öte yandan krallık da Batı'dan ürün ithal etmekteydi. Bunların başında maden ve kereste gelirdi. İkisi de Latin Doğu'da az bulunduğu için kıymetliydi. Onlar sayesinde askerî malzemeler üretilmekteydi.¹⁰⁰²

⁹⁹⁵ Heyd, **a.g.e.**, s. 193; Runciman, **a.g.e.**, III, s. 300; Mayer, "Jerusalem, (Latin) Kingdom of", s. 670.

⁹⁹⁶ Asbridge, **a.g.e.**, s. 548-550

⁹⁹⁷ Asbridge, **a.g.e.**, s. 548.

⁹⁹⁸ Zeynep Güngörmez, "XI-XIII. yüzyıllarda Doğu Akdeniz'de Ticaret", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2014, s. 105, 111.

⁹⁹⁹ Runciman, **a.g.e.**, III, s. 301; Güngörmez, **a.g.t.**, s. 111.

¹⁰⁰⁰ Runciman, **a.g.e.**, III, s. 301.

¹⁰⁰¹ Güngörmez, **a.g.t.**, s. 105.

¹⁰⁰² Runciman, **a.g.e.**, III, s. 304.

Ticarî faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı bir başka şehir ise Sûr idi.¹⁰⁰³ Müstahkem ve temiz olan mezkûr kent krallığın ticarî açıdan en önemli ikinci kentiydi. Limanıyla ve coğrafi konumuyla öne çıkmaktaydı. Ek olarak Haçlı kentleri arasında şeker, cam ve ipek üretimlerinde de ön sıralardaydı. Erguvan rengi boyası ve kendine has camları meşhurdur.¹⁰⁰⁴ Üzüm bağları, limon ve portakal gibi turunçgiller ve tahıl üretimi de yapılmaktaydı. Sûr'a uğrayan tüccarlar, tıpkı Akkâ'da olduğu gibi farklı din ve milliyetlerdendi.¹⁰⁰⁵ Kentin coğrafi konumu ve toprağı halkını zenginleştirmekteydi.

¹⁰⁰³ Sûr şehri ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 1-9; Trk. terc. Ayan, II, s. 227-237; İbn Cübeyr, **a.g.e.**, s. 231, 235; Ebru Altan, “Sûr”, **DİA**, VII, İstanbul 2019, s. 535-537; Usta, “Haçlı Seferleri Döneminde Sur Şehri”, s. 439-465.

¹⁰⁰⁴ Willermus Tyrensis, İng. terc. Krey, II, s. 6-7; Trk. terc. Ayan, II, s. 234; İbn Cübeyr, **a.g.e.**, s. 231; Heyd, **a.g.e.**, s. 194, 353; Altan, “Sûr”, s. 537; Usta, “Haçlı Seferleri Döneminde Sur Şehri”, s. 461.

¹⁰⁰⁵ Heyd, **a.g.e.**, s. 193; Usta, “Haçlı Seferleri Döneminde Sur Şehri”, s. 463.

SONUÇ

Kudüs Haçlı Krallığı'nın 1099 yılında kuruluşundan itibaren söz konusu coğrafyada Frankların yanı sıra bölgenin yerli halklarını da bünyesinde barındıran yeni bir toplumsal yapı oluştu. Bu yapıda açık bir şekilde “Franklar” ve “Frank olmayanlar” şeklinde bir ayırım kendini gösterdi. Hukuken sahip oldukları hak ve ayrıcalıklarla öne çıkan Franklar, bu konumlarını krallığın yıkılışına değin korudular. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden Latin Doğu'ya gelen Haçlıların meslekî konumları oluşan hiyerarşik düzen içerisinde bir yer bulmalarını sağlamıştı. Kral, ileri gelenler, din adamları ve halktan oluşan bu kesimin nüfusu tam olarak bilinmemekteydi. Zamanla gelen yeni göçlerle sayıları artmasına rağmen genel olarak bakıldığında krallık topraklarında çoğunluğu hiçbir zaman oluşturamamışlardı. Yönetimde ise kralın yanı sıra ileri gelenler ve din adamlarının da rolü vardı.

Franklar ile çeşitli dinî ve etnik unsurlardan oluşan yerli ahaliden ayrı olarak İtalyanlar da Latin Doğu toplumunun önemli bir parçası haline geldiler. Latinlere bölgeye yerleşme döneminde sahil şeridindeki kentlerin alınmasına yardım eden Venedik, Cenova ve Pisa devletleri, mezkûr bölgelerde belirli haklar dahilinde yaşamaya başladılar. Krallığın yıkılışına kadar bölgede mevcudiyetlerini korudular. Bilhassa Akkâ ve Sûr gibi önemli liman şehirlerindeki varlıkları oldukça mühimdi. Onlar bu süreçte hem Franklarla hem yerlilerle iletişime geçtiler. Bilhassa ilgilendikleri denizcilik ve ticaret sebebiyle kısa sürede zenginleştiler. Ancak bu durum, hukuken Frankların önüne geçmelerini sağlamadı. I. Haçlı Seferi'ne doğrudan katılmamış olmaları onları dindaşlarından ayırdı.

Krallığın yaklaşık ilk 10 yılı boyunca zapt edilen kentlerin çoğunda Filistin'in yerli halkı baskı ve zulme uğramış ve bu süreçte birçok kişi yaşadıkları bölgelerden göç etmek zorunda kalmıştı. Yaşananlar ciddi bir nüfus eksikliği sorununu beraberinde getirmişti. Dolayısıyla Franklar bölgede kendilerini güvensiz hissetmekteydiler. Yabancı ve azınlıkta oldukları bu coğrafyada desteğe ve insan gücüne ihtiyaçları vardı. Bu sebeple Latin olmayanlara özellikle de heretik olarak gördükleri yerli Hristiyanlara karşı başlangıçtaki sert tavırlarını değiştirme yoluna gittiler. Böylece Süryânîler, Mârûnîler ve Ermeniler gibi Doğu Hristiyanlarına ek

olarak Müslüman ve Yahudi halkın da krallığın hâkimiyetindeki topraklarda yaşamasına izin verildi. Krallık nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan bu toplulukların bazı yükümlülükleri vardı. Kırsal ve kentsel alanlarda yaşayabilmek için krallığa vergi ödemek zorundaydılar. Bu vergi karşılığında bölgede yaşamlarını sürdürebildiler.

Öte yandan yerlilerle olan ilişkiler, bazı Frankları endişelendirmekteydi. Bu sebeple taraflar arasındaki iletişimi azaltmak adına Nablus Konsili'nde alınan bazı kararlar dikkate değerdir. Burada bahsedilen amaç doğrultusunda taraflar arasındaki izdivaçların engellenmesi hedeflenmişti. Ancak atılan bu adımın ne ölçüde uygulandığı müphemdir. Nitekim Latin tarihçi Fulcherius'un daha sonraki süreç için verdiği bilgilerden bölgedeki farklı toplulukların birbirleriyle yakın ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır. Örneğin yerli Hristiyan veya sonradan Hristiyan olan biriyle evlenmek yaygın bir duruma dönüşmüştü. Bu izdivaçlardan dünyaya gelen çocuklara da *poulain* denmekteydi. Artan toplumsal ilişkiler, Frankların bölge halkının yaşam tarzını öğrenip bazı detayları benimsemelerine yol açmıştı. Farklı kıyafetler, mozaik ve şadırvan ihtiva eden evler, baharatlı yemekler gibi birçok unsur hayatlarına dahil olmuştu.

Toplumsal düzeni sağlamak adına, yerli halkın hukukî süreçleri için ayrı mahkemeler kuruldu. Bunlardan ilki, Yerli Hristiyanların isteği ile kurulan *Cour des Syriens* (Suriyeliler Mahkemesi) idi. Ardından *Cour de la Fonde* (Ticaret Mahkemesi) oluşturuldu. Burada ikisi Frank, dördü yerli Hristiyan olmak üzere altı jüri üyesi vardı. Yahudilerin de ayrı mahkemesi vardı. Müslümanlar ise genelde *Cour de la Fonde*'de yargılanır, Kur'an üzerine yemin ederlerdi.

Haçlılar, krallıkta yerel geleneklerin yanı sıra Avrupa'nın sistemini de ihtiva eden bir düzen inşa etmişlerdi. Bu durumun bir uzantısı olarak taraflar arasında birçok ılımlı olayın yaşanmasının yanı sıra birtakım problemler de meydana gelmişti. Bunlardan biri Hristiyan olmalarına rağmen devlet yönetimine katılamayan yerli Hristiyanların durumuydu. Roma'ya itaat etmeyenlerin adeta ikinci sınıf vatandaş sayılması, birlik ve beraberliğin oluşumunu önlemekteydi. Bundan başka gündelik hayatta bazı Franklar tarafından hor görüldükleri olurdu. Bilhassa Avrupa'dan yeni

gelen göçmenlerin Latin Doğu'nun kozmopolit yapısını kabullenmeleri zaman almıştı.

Frankların zamanla yerli ahaliye karşı o tutumunun yumuşadığı, zorunlu olarak hoşgörünün yer aldığı bir toplumsal yapıya dair izler de vardı. Zira bu hususun da etkisiyle birçok Yahudi ve Müslüman aile, krallığın kuruluşu esnasında göç ettikleri ülkelerden yurtlarına geri dönmüşlerdi. Bilhassa Yahudiler, Avrupa'daki dindaşlarının durumu ile karşılaştırıldığında Kudüs Krallığı'nda daha iyi koşullarda yaşamaktaydılar. Avrupa'da meydana gelen Yahudi katliamları, Kudüs kuşatması esnasındaki kıyım hariç Latin Doğu'da görülmemişti. Krallığın yerli tebaasının dinlerini değiştirmeleri için herhangi bir baskıya uğramadıkları anlaşılmaktadır. Bu sebeple hem kırsal kesimde hem de sahil şehirlerinde ikamet eden yerlilere rastlamak mümkün olmuştu. Ancak Kudüs'teki durum farklıydı. Zira Müslüman ve Yahudi tebaanın burada yaşamasına izin verilmemişti; ama sonraları bu tutumun da esnetildiği olmuştu.

Haçlıların Müslümanlarla olan savaşları, zaman zaman onların toplumdaki Müslüman teba ile sorun yaşamalarına sebep oldu. Ancak genel olarak bakıldığında, nüfusun azlığı ve ekonomiyi iyileştirme hedefleri olan krallar yerli tebaaya iyi davrandılar. Nüfusa bakıldığında sayıları daha fazla olan bu kesim çalıştıkları alanlarda topluma katkı sağladı. Birçok yerli hekim, mimar, aşçı, tüccar, çiftçi, kâtip, zanaatkar olarak çalıştı; işlerinde başarılı olmaları da onların saygınlığını artırdı. Bilhassa hekimler, kralların sarayında bulundular ve Haçlılarla ilişkilerini geliştirdiler. Bu gibi hususlar hem Kudüs hem ikinci başkent olan Akkâ başta olmak üzere büyük şehirlerde nüfusun kozmopolit oluşunu sağladı. Böylece hacıların ve seyyahların hayretle baktığı bir düzen meydana geldi. Birçok zulüm ve baskının ardından oluşturulan bu yapı tetkike ve dikkate değerdi.

BİBLİYOGRAFYA

KAYNAKLAR:

Albertus Aquensis:

Historia Ierosolimitana: History of the Journey to Jerusalem, neşr ve İng. terc. Susan B. Edgington, Oxford 2007.

Anna Komnena:

Alexiad-Malazgirt'in Sonrası, Trk terc. Bilge Umar, İstanbul 1996.

Anonymous Pilgrims I.-VIII. (11th and 12th Centuries), PPTS, VI, İng. terc. Aubrey Stewart, London 1894.

RHC Lois, I; **Assises de Jérusalem ou recueil des ouvrages de jurisprudence composés pendant le XIIIe siècle dans les royaumes de Jérusalem et de Chypre: Assises de la Haute cour**, Paris, 1841.

Burchard von Mont Sion:

A Description of the Holy Land, İng. terc. Aubrey Stewart, **PPTS XII**, London 1896.

Ebû Şâme:

RHC, IV, s. 3-525.

Ernoul Kroniği:

Haçlı Seferleri Tarihi, Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi, Trk. terc. Ahmet Deniz Altunbaş, İstanbul 2019.

Fetellus:

Description of Jerusalem and the Holy Land: Fetellus (circa 1130 AD), İng. terc. James Rose Machperson, **PPTS**, V, London 1896.

Fulcherius Carnotensis,

Gesta francorum Iherusalem Peregrinantium, İng. terc. Rita Ryan, **A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127**, Knoxville 1969; Trk. terc. İlcan Bihter Barlas, **Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)**, İstanbul 2009.

Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum, Trk. terc. Ergin Ayan, **Anonim Haçlı Tarihi**, İstanbul 2013.

I. ve II. Haçlı Seferi Vakayinamesi, Trk.
terc. Vedii İlmen, İstanbul 2015.

Ioannes Zonaras: **Tarihlerin Özeti,** Trk terc. Bilge Umar,
İstanbul 2008.

İbn Cübeyr: **Tezkire bi'l-Ahbar an İttifakât el-Esfar,** Trk.
terc. Ramazan Şeşen, **İbn Cübeyr**
Seyahatnamesi, İstanbul 2020.

İbn Şeddâd,

Bahâeddin: **The Rare and Excellent History of Saladin,**
İng. terc. D.S. Richards, USA 2002.

Sultan Salahaddin Eyyubi-Katibinin
Gözünden, Trk. terc. Aydın Usta, İstanbul
2021.

İbnü'l-Esîr: **El Kâmil Fi't-Târih,** Trk terc. Abdülkerim
Özaydın, İstanbul 1991.

Jacques de Vitry:

The History of Jerusalem, İng. terc. Aubrey Stewart, **PPTS**, 1896.

A Letter of,

<https://ims.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/29/2019/10/James-of-Vitry.pdf>

Jean de Joinville:

Bir Haçlının Hatıraları, Trk. terc. Cüneyt Kanat, Ankara 2002.

Johnannes von Würzburg:

Description of the Holy Land (A.D. 1160-1170), İng. terc. Aubrey Stewart, **PPTS**, V, London 1890.

Laurent, Hinrichs (ed.):

**Peregrinatores medii aevi quatuor
Burchardus de Monte Sion: Ricoldus
de monte crucis; Odoricus de Foro Julii;
Wilbrandus de Oldenborg; Quorum duos**

**nunc primum edidit, duos ad fidem librorum
manuscriptorum, 1864.**

L’Estoire de Eracles Empereur, RHC. Occ.
II, Paris 1859, s. 1-481.

Ludolph von Suchem:

**Description of the Holy Land and of the Way
Thither, İng. terc. Aubrey Stewart, PPTS, XII,**
London 1895.

Mukaddesî:

Description of Syria including Palestine, İng.
terc. G. Le Strange, London 1886.

Nikephoros Bryennios:

Tarihin Özü, Trk. terc. Bilge Umar, İstanbul
2008.

Peter Tudebodus:

**Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi,
Kudüs’e Yolculuk, Trk terc. Süleyman Genç,**
İstanbul 2019.

Philippe de Navarre:

Livre de Philippe de Navarre, RHC Lois, I:
Les Assises de Jérusalem, Paris 1841, s. 469-
571.

Philippe de Novarre:

Les Quatre âges de l'homme, Traité moral de Philippe de Novarre, (ed. Marcel de Fréville), Paris 1888.

Raimundus Aguilers:

Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem, İng. terc. John Hugh Hill-Laurita L. Hill, **Raymond d'Aguilers**, Philadeplhia 1968; Raimundus Aguilers, **Haçlılar Kudüs' te, Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi**, Trk. terc. Süleyman Genç, İstanbul 2019.

Röhrict, Reinhold (ed.):

Regesta Regni Hierosolymitani, (MXCVII-MCCXCI), 1893.

Rozière, Eugène (ed.):

Cartulaire de l'église du Saint Sépulchre de Jérusalem. Imprimerie Nationale, Paris 1849.

Süryanî Patrik Mihail:

Süryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi, Trk. terc. H.D. Andreasyan, II, (TTK'daki yayımlanmamış nüsha), 1944.

Theoderich von Würzburg:

Theoderich's Description of the Holy Places, İng. terc. Aubrey Stewart, **PPTS**, V, London 1896.

Tuleda'lı Benjamin ve

Ratisbon'lu Rabbi Petachia:

Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri, İstanbul 2001.

Urfalı Mateos:

Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Trk. terc. Hrnt D. Andreasyan, Ankara 2000.

Üsâme İbn Münkız:

Kitâbu'l Itibâr, İbretler Kitabı, Trk terc. Yusuf Ziya Cömert, İstanbul 2018.

Willermus Tyrensis:

İng. terc. E.A Babcock ve A. C. Krey, **A History of Deeds Done Beyond the Sea**, I, II, New York 1943, Trk terc. Ergin Ayan, **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II, Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)**, İstanbul 2018; **Haçlılar Karşısında Türkler Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)**, İstanbul 2019.

Wright, Thomas (ed.):

Early Travels in Palestine, comprising the narratives of Arculf, Willibald, Bernard, Sæwulf, Sigurd, Benjamin of Tudela, Sir John Maundeville, de la Brocquière, and Maundrell, New York 1968.

ARAŞTIRMA ESERLERİ:

Achmet, Aise Kır:

“Haçlılar Dönemi’nde Kudüs (Kral II. Baudouin’e Kadar)”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

Akın, Tuğba:

“Haçlı Seferleri ve Doğu Hıristiyanları”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim dalı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2011.

Alkan, Hakan:

“Birinci Kudüs Latin Krallığı Dönemi’nde İdari, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı”, **Necmettin**

Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı, Ortaçağ Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2022.

Altan, Ebru:

“Ortaçağ’da Antakya”, Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına, İstanbul 2008, s. 323-336.

“BirinciHaçlı Seferinin Bir Görgü Tanığı: Fulcherius Carnotensis”, Tarih Dergisi, sy.37, İstanbul 2002, s. 45-50, İstanbul 2002.

“Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair”, Tarih Dergisi – Turkish Journal of History, sy. 71, İstanbul 2020, s. 67-81.

Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112), Ankara 2018.

“Çaka Beyin Peçeneklerle Beraber İstanbul’u Kuşatma Girişimi, Byzantion’dan

Constantinopolis’e İstanbul Kuşatmaları, (ed. M. Arslan-T. Kaçar), İstanbul 2017, s. 311-322.

“Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları”, **Sosyologca**, 2012, s. 63-71.

“Latin Doğulu Tarih Yazarı Willermus Tyrensis’in (1130-1185) Historiası ve Zeyilleri”, **Şarkiyat Mecmuası**, 2016, s. 85-94.

“Renaud de Châtillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160), Mâverâ-i Ürdün Senyörü (1177-1187)”, **Tarih Dergisi**, sy. 55, 2012, s. 1-30.

“Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu”, **Belleten**, 66, Sy. 245, s. 87-94, Ankara 2002.

“Sûr”, **DİA**, VII, İstanbul 2019, s. 535-537.

“Venedik'in Haçlı Seferi (1122-1124)”, **Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan**, İstanbul 2013, s. 299-307.

“Yakındoğu Tarihi Yazımında Eşsiz Bir Kaynak: Albertus Aquensis'in *Historia*'sı”, **Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies**, sy. 41, (2022), s. 85-97.

“Haçlı Seferleri Tarihinin Süryânî Kaynaklarına Dair”, **Ortaçağ Tarihçiliğinde bir Duayen: Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan**, İstanbul 2000, s. 44-56.

Altıkulaç, Tayyar:

“Ebu Şâme el-Makdisî”, **DİA**, X, İstanbul 1994, s. 233-235.

Archer T.A.-Kingsford C.L.:

The Crusades: The Story of the Latin Kingdom of Jerusalem, New York 1902.

Arslan, Yasemin:

“Theoderich'in Kutsal Topraklara Rehber Adlı Eseri (Tercüme ve Tanıtım)”, Van **Yüzüncü Yıl**

**Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı,
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2021.**

Asbridge, Thomas:

Haçlı Seferleri, Trk terc. Ekin Duru, İstanbul
2014.

Atiya, Aziz S.:

Doğu Hristiyanlığı Tarihi, Trk. terc. Nurettin
Hiçyılmaz, İstanbul 2005.

Avcı, Casim:

“Kudüs, Fethedilişinden Haçlı İstilâsına Kadar”,
DİA, XXVI, Ankara 2002, s. 327-329.

“İbn Şeddad, Baheddin”, **DİA**, XX, İstanbul
1999, s. 373-374.

Aydın, Mehmet:

“Hristiyanlık, Mezhepler ve Tarikatlar”, **DİA**,
XVII, İstanbul 1998, s. 353-358.

Ayönü, Yusuf:

Selçuklular ve Bizans, Ankara 2014.

“Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI-XII. Yüzyıllar)”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 25, Konya 2009, s. 53-69.

Barber, Malcolm:

Haçlı Devletleri Tarihi, Trk terc. Doğan Mert Demir, İstanbul 2021.

“Temple, order of the”, **Crusades, An Encyclopedia**, IV, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 1149-1157.

Bayazan, Emine Tuba:

“John Poloner’in “İsimsiz Hacılar I-VIII” Adlı Eserinin Tercüme ve Tanıtımı (11. Ve 12. Yüzyıl)”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orta Çağ Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2021.

Ben-Ami, Aharon:

Social Change in a Hostile Environment: The Crusaders' Kingdom of Jerusalem. New Jersey 1969.

Bloch, Marc:

Feodal Toplum, Trk. terc. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1983.

Boas, Adrian J.:

Jerusalem in the time of the Crusades, London and Newyork 2001.

“Domestic Life in the Latin East”, **The Crusader World**, (ed. Adrian J. Boas), New York 2016, s. 544-568.

Crusader Archaeology, The Material Culture of the Latin East, London 2017.

Bournoutian, George A.:

Ermeni Tarihi: Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Giriş, Trk. terc. Ender Abaoğlu-Ohannes Kılıçdağı, İstanbul 2006.

Bresc-Bautier Geneviève (ed.): Le Cartulaire du chapitre du Saint-Sépulcre de Jérusalem, **Documents relatifs à l'histoire des croisades 1500**, Paris 1984.

Cahen Claude: “Zimme”, **İA**, XIII, 566-571.

Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı, Trk. terc. Mustafa Daş, İstanbul 2010.

Campbell, G. A.: **The Knights Templars: Their Rise And Fall**, River Press, London, 1937.

Cardini, Franco: “Kudüs Krallığı ve Küçük Derebeylikler”, **Ortaçağ: Katedraller, Şövalyeler, Şehirler**, (ed. Umberto Eco), Trk terc. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul 2014.

Avrupa ve İslam, Trk. terc. Gürol Koca, İstanbul 2004.

Christie, Niall:

“An Illusion of Ignorance? The Muslims of the Middle East and The Franks Before the Crusades”, **The Crusader World**, (ed. Adrian Boss), New York 2016, s. 311-323.

Claster, Jill, N.:

Sacred Violence, The European Crusades to the Middle East, 1095-1396, Toronto 2009.

Condor, Claude Reignier:

The Latin Kingdom of Jerusalem, Abingdon 2011.

Cowe, S. Peter:

“The Armenians in the era of the Crusades 1050-1350”, **The Cambridge History of Christianity, V, Eastern Christianity**, (ed. Michael Angold), Cambridge 2008, s. 404-429.

Çalışır, Abdurrahman Onur:

“Saewulf’un Hac Seyahatnamesi, 1102-1103: Kudüs Krallığı’nın İlk Yıllarına Dair Bir Anlatı (Analiz, Çeviri ve Yeni Edisyon)”, **MESOS, Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi**, III, s. 1-74.

Çeken, Muhittin:

**İsa'nın Yoksul Askerleri Tapınak
Şövalyeleri, Kuruluşu, Yükselişi, Düşüşü ve
Kurumsal Yapısı**, İstanbul 2020.

Çelik, Mehmet:

“Süryâniler”, **DİA**, XXXVIII, İstanbul 2010, s.
175-178.

Danduli, Andreae:

Chronica Per Extensum Descripta, RIS XII,
(ed. L. A. Muratori), Bologna 1728.

Delaborde, Henri-François:

**Chartres de Terre Sainte provenant de
l'abbaye de Notre- Dame de Josaphat**, Paris
1880.

Demirkent, Işın:

Haçlı Seferleri, İstanbul 1997., s. 662-672.

Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118), I,
Ankara 2013.

Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146),
Ankara 1994.

“Haçlılar”, **DİA**, XIV, İstanbul 1996, s. 525-546.

“Haçlı Seferleri’nin Mahiyeti ve Başlaması”,
**Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze
Haçlı Ruhu Semineri**, İstanbul 1998, s. 1-14.

“Kudüs Haçlı Krallığı’nda Devlet İdaresi”,
**Haçlı Seferleri Tarihi, Makaleler-Bildiriler-
İncelemeler**, İstanbul 2007, s. 249-259.

“Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, **Tarih Dergisi**, sy. 35, İstanbul 1994, s. 65-78.

“Haçlı seferlerinin büyük külliyatı, *Recueil des Historiens des Croisades I Doğu Tarihçiler*”, Belleten, 54 (1990), sy. 2010, s. 863-898.

“Franklar”, **DİA**, XIII, İstanbul 1996, s. 173-176.

Dodu, Gaston:

Histoire des Institutions Monarchiques dans le Royaume de Jérusalem (1099-1291), Paris 1894.

Donnachie, Stephen:

Reconstruction and Rebirth: The Latin Kingdom of Jerusalem, 1187-1233, Swansea University 2013.

Duncalf, Frederic:

“The Councils of Piacenza and Clermont”, **A History of the Crusades: The First Hundred Years**, I, Madison, Milwaukee ve London 1969, s. 220-252.

Durmaz, Sayime:

“Haçlılar ve Doğu Hristiyanlığı -XI-XIII. Yüzyıllar-”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.

Duygu, Zafer:

“XII. Yüzyılda Süryaniler ve Haçlılar, Farklı Bir Haçlı Perspektifinden Haçlı Seferleri”, **Uluslararası Midyat Sempozyumu (7-9 Ekim 2011)**, s. 531-571.

Edbury, Peter W.-

Rowe, John Gordon:

William of Tyre: Historian of the Latin East,
Cambridge, 2008.

Edgington, Susan B.:

“Albert of Aachen”, **The Crusades An Encyclopedia**, I, (ed. A. V. Murray), Oxford 2006, s. 25-26.

“Raymond of Aguilers”, **The Crusades An Encyclopedia**, IV, (ed. A. V. Murray), Oxford 2006, s. 1009.

“Fulcher of Chartres (d. 1127)”, **The Crusades An Encyclopedia**, II, (ed. A. V. Murray), Oxford 2006, s. 489-490.

“Peter Tudebode”, **The Crusades An Encyclopedia**, III, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 948.

Ellenblum, Ronnie:

Crusader Castles and Modern Histories,
Cambridge 2007.

Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of Jerusalem, Cambridge 2002.

Fayda, Mustafa: “Zimmî”, **DİA**, XLIV, İstanbul 2013, s. 428-434.

Fedden R.-Thomson J.: **Crusader Castles**, London 1957.

Fink, Harold S.: “The Foundation of The Latin States, 1099-1118”, **A History of the Crusades: The First Hundred Years**, I, Madison, Milwaukee ve London 1969, s. 368-409.

Flori, Jean: “Peter the Hermit”, **The Crusades An Encyclopedia**, III, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006; s. 946-948.

France, John: “The Fall of Antioch during the First Crusade”, **Dei gesta per Francos: Etudes sur les Croisades dédiées à Jean Richard Crusade Studies in Honour of Jean Richard**, (ed. Michel Balard, Benjamin Z. Kedar, Jonathan Riley-Smith), Cornwall 2001.

“The Second Crusade: War Cruel and Undremitting”, (ed. Thomas F. Madden), **Crusades, The Illustrated History**, US 2004.

“Dorylaion, Battle of (1097)”, **Crusades, An Encyclopedia**, I, (ed. A.V. Murray), Oxford 2006, s. 363-364.

“Gesta Francorum”, **The Crusades An Encyclopedia**, II, (ed. A. V. Murray), Oxford 2006, s. 529-530.

“Jerusalem, Siege of (1099)”, **Crusades, An Encyclopedia**, III, (ed. A.V. Murray), Oxford 2006, s. 677-679.

Frenkel, Yehoshu’a:

“Political and social aspects of Islamic religious endowments (awqaf): Saladin in Cairo (1169-73) and Jerusalem (1187–93)”, **BSOAS**, sy. 62, 1999, s. 1-20.

- Friedmann, Yvonne: **Encounter Between Enemies, Captivity and Ransom in the Latin Kingdom of Jerusalem**, Leiden 2002.
- Gerish, Deborah: “Guy of Lusignan d. (1194)”, **Crusades, An Encyclopedia**, II, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 549-551.
- Goldsmith, Linda: “St. Sabas, War of (1256–1258)”, **Crusades, An Encyclopedia**, IV, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 1059.
- Gregory, Timothy E.: **Bizans Tarihi**, Trk. terc. Esra Ermert, İstanbul 2021.
- Griffith, Sidney H.: “The Church of Jerusalem and the ‘Melkites’: The Making of an Arab Orthodox’ Christian Identity in the Word of Islam (750-1050 CE)”, **Christians and Christianity in the Holy Land: from the Origins to the Latin Kingdoms**, (ed. Ora Limor and Guy G. Stroumsa), Turnhout 2006, s. 175-204.

Gül, Muammer:

“Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11/2, Elazığ 2001, s. 305-312.

Güngörmez, Zeynep:

“XI-XIII. yüzyıllarda Doğu Akdeniz’de Ticaret”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2014.

Hamilton, Bernard:

“Baldwin IV of Jerusalem”, **Crusades, An Encyclopedia**, I, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 138-139.

The Latin Church in the Crusader States: Secular Church, London and New York 2016.

The Leper King and His Heirs, Baudouin IV. and The Crusader Kingdom of Jerusalem, Cambridge 2000.

“Haçlı Devletlerinde Kadın: Kudüs Kraliçeleri (1100-1190)”, Trk terc. Asiy

Abdurrahmanoğlu, Şafak Efe, **The Legends**
Journal of European History Studies, sy. 2,
2021, s. 141-165.

“Jerusalem, Latin Patriarchate of”, **The**
Crusades An Encyclopedia, II, (ed. Alan V.
Murray), Oxford 2006, s. 673-677.

Heyd, William:

Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, Trk. terc. Enver
Ziya Karal, Ankara 2000.

Hitti, Philip K.:

“Haçlı Seferlerinin Doğu Hristiyanlığı
Üzerindeki Etkileri”, Trk. terc. S. Haluk Kortel,
Folklor/edebiyat, 16. Sy. 61, 2010, s. 227-232.

Hodgson, F. C.:

The Early History of Venice; from
Foundation to the Conquest of
Constantinople, London 1901.

Holt, P.M.:

Haçlı Devletleri ve Komşuları; Urfa
Kontluğu, Antakya Prinkepsliği, Trablusşam

Kontluğu, Kudüs Krallığı, Trk. terc. Tanju Akad, İstanbul 2007.

Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu, Trk terc. Özden Arıkan, İstanbul 1999.

İnan, Zeynep:

“I. Ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Latin İlişkileri”, **Tarihte Türkler ve Ermeniler, Ortaçağ II Cilt**, (ed. Mehmet Metin Hülagü), Ankara 2014, s. 211-307.

İstek, Gülşen:

“Haçlıların Düğün ve Cenaze Merasimlerine Müslümanların Bakışı”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 7, sy. 3, s. 1583-1610.

J. Delaville le Roulx:

Cartulaire Général des Hospitaliers, I, Paris 1894.

Jacoby, David:

“Acre”, **The Crusades An Encyclopedia**, (ed. A. V. Murray), I, Oxford 2006, s. 9-12.

“Outremer, Italian Communities”, **The Crusades An Encyclopedia**, III, (ed. A. V. Murray), Oxford 2006, s. 920-922.

“The Venetian Privileges in the Latin Kingdom of Jerusalem: Twelfth and Thirteenth Century Interpretations and Implementation”, **Commercial Exchange across the Mediterranean; Byzantium, the Crusader Levant, Egypt and Italy**, Aldershot 2005, s. 155-175.

“The Trade of Crusader Acre in the Levantine Context: An Overview”, **Archivio Storico del Sannio**, sy. 98, 1998, s. 103-120.

Jaspert, Nikolas:

The Crusades, Ħng. terc. Phyllis G. Jestice, Routledge, 2006.

Jotischky, Andrew:

Crusading and the Crusader States, New York 2017.

“Gerard of Nazareth, Mary Magdalene and Latin Relations with the Greek Orthodox in the

Crusader East in the Twelfth Century”, **Levant**, 29, 1197, s. 217-226.

“Frank and Natives in the Crusader States: The State of the Question”, **The Norman Edge: Identity and State Formation on the Frontiers of Europe (Symposium Three: Colonial Mentalities)**, 2009.

Kallen, Stuart A.:

Life During the Crusades, San Diego 2014.

Karaarslan, Nasuhi Ünal:

“İbn Cübeyr”, **DİA**, XIX, İstanbul 1999, s. 400-402.

Karaca, Sevtap Gölgesiz:

“Birinci Haçlı Seferi’nin Türk-Haçlı İlişkileriyle ilgili Batılı Kaynakları”, **Cihannüma, Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, Sy. IV/1, Temmuz 2018, s. 61-92.

“I. Haçlı Seferi (1096) Öncesinde Bizans İmparatorluğu’nun Siyasî Durumuna Bakış”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2, sy. 04, 2012, s. 141-153.

“Kutsal Topraklarda Kurulan Bir Haçlı Devleti: Regnum Ierusalem-Kudüs Krallığı”, **TYB Akademi**, sy. 21, Eylül 2017, 65-75.

Kudüs Haçlı Krallığı Siyasi Tarihi (1099-1187), Ankara 2020.

Kaya, Melek:

“XII. Yüzyıl İslam ve Batı Kaynaklarına Göre I. Haçlı Seferi Sırasında Yahudiler”, **Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı, Ortaçağ Tarihi Bilimdalı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siirt 2019.

Kazhdan, Alexander:

“Latins and Franks in Byzantium: Perception and Reality from the Eleventh to the Twelfth Century”, **The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World**, (ed. Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh), Washington 2001, s. 83-100.

Kedar, Benjamin Z.:

“On the Origins of the Earliest Laws of Frankish Jerusalem: The Canons of the Council of

Nablus, 1120", *Speculum*, Vol. 74, No. 2, 1999, s. 310-335.

"A Melkite Physician in Frankish Jerusalem and Ayyubid Damascus: Muwaffaq al-Dīn Ya'qūb b. Siqlāb", **The Franks in the Levant, 11th to 14th Centuries**, 1993, s. 113-126.

"Latins and Oriental Christians in the Frankish Levant, 1099-1291", **Sharing the Sacred: Religious Contacts and Conflicts in the Holy Land, First-Fifteenth Centuries CE**, (ed. A. Kofsky and G.G. Stroumsa), Jerusalem 1998, s. 209-222.

"The Subjected Muslims on the Levant", **Muslims under Latin Rule, 1100-1300**, (ed. James M. Powell), Princeton, New Jersey 1990, s. 135-174.

"Some New Sources on Palestinian Muslims Before and During the Crusades", **Die Kreuzfahrerstaaten als multikulturelle Gesellschaft**, ed, H.E Mayer, Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 37, Münih 1997, s. 129-140.

Kenaar-Kedar, Nurith: “Armenian Architecture in Twelfth-Century Crusader Jerusalem,” **Assaph Studies in Art History**, 3, 1998, s. 77-92.

Kenndey, Hugh: “Ibn al-Ath r (1160–1233)”, **The Crusades An Encyclopedia**, II, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 625.

“Castles: Outremer”, **Crusades, An Encyclopedia**, I, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 223-229.

Kinder, Hermann-

Hilgemann, Werner: **Dünya Tarihi Atlası**, I, Trk terc. Leyla Uslu, Ankara 2006.

Koca, Salim: **Türkiye Selçukluları Tarihi: Malazgirt’ten Miryokefalon’a (1071-1176)**,  orum 2003.

Kostick Conor: **The Social Structure of the First Crusade**, Leiden 2008.

The Siege of Jerusalem, Crusade and Conquest in 1099, New York 2009.

Krey, August Charles:

The First Crusade; The Accounts of Eyewitnesses and Participants, Toronto 1921.

Kurat Akdes, Nimet:

Çaka Bey: İzmir ve Civarındaki İlk Türk Beyi, M.S. 1081-1096, Ankara 1966.

Kürkçüoğlu, Erol:

“I-II. Haçlı Seferlerinde Latin Ermeni İlişkileri”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 34, sy. 5, Erzurum 2005.

Lewis, Bernard:

“İfranj”, **EI**², III.

Lotan, Shlomo.:

“The ‘Other’ in the Latin Kingdom of Jerusalem. The Crusaders and their Varying Images of the Muslims in the Eastern Mediterranean Basin”, **The Mediterranean Other-The other Mediterranean**, Brill Schöningh, 2019, s. 105-114.

Maalouf, Amin: **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, Trk. terc. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1998.

MacEvitt, Christopher: “Edessa, County of”, **Crusades, An Encyclopedia**, II, Oxford 2006, (ed. A.V. Murray), s. 379-385.

The Crusades and the Christian World of the East: Rough Tolerance, Philadelphia 2008.

Madden, Thomas F.: **Venice; A New History**, New York 2012.

Matzke, Michael: “Daibert of Pisa (d. 1105)”, **The Crusades An Encyclopedia**, II, (ed. Alan V. Murray), s. 339-340.

Mayer, Hans Eberhard: “Latins, Muslims and Greeks in the Latin Kingdom of Jerusalem”, **History**, sy. 63 (208), 1978, s. 175-192.

“The Concordat of Nablus”, **The Journal of Ecclesiastical History**, 33, sy. 4, 1982, s. 531-543.

“Studies in the History of Queen Melisende of Jerusalem” **Dumbarton Oaks Papers**, sy. 26, 1972.

Meinardus, Otto F. A: **Copts in Jerusalem**, Cairo 1960.

Meyendorff, John: “Schism”, **Oxford Dictionary of Byzantium**, III, s. 1850-1851.

Micheau, Françoise: “Eastern Christianities (Eleventh to Fourteenth Century): Copts, Melkites, Nestorians and Jacobites”, **The Cambridge History of Christianity, V, Eastern Christianity**, (ed. Michael Angold), Cambridge 2008, s. 371-403.

Minervini, Laura: “Literature of Outremer and Cyprus”, **Crusades, An Encyclopedia**, III, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 729-732.

Monsi, J.D.: “Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio”, XXI, Paris, 1900.

Monte, John L. La: **Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem**, Baltimore, Martland 1932.

Munro, Dana Carleton: “The Speech of Pope Urban II. At Clermont, 1095”, **The American Historical Review**, 11, sy. 2 (1906), s. 231-242.

Murray, Alan V.: “William of Tyre (d. 1186)”, **The Crusades An Encyclopedia**, IV, (ed. A. V. Murray), Oxford 2006, s. 81-82.

“Daimbert of Pisa, the Domus Godefridi and the Accession of Baldwin I of Jerusalem”, **From Clermont to Jerusalem, The Crusades and Crusader Societies 1095-1500**, (ed. A.V. Murray), Turnhout 1998, s. 81-102.

“Baldwin I of Jerusalem”, **Crusades, An Encyclopedia**, I, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 132-133.

“John of Würzburgs”, **The Crusades An Encyclopedia**, II, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 695.

The Crusader Kingdom of Jerusalem: A Dynastic History, 1099-1125, Oxford 2000.

Murray-H. Nicholson:

“Jerusalem, (Latin) Kingdom of”, **Crusades, An Encyclopedia**, II, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006.

Nader, Marwan:

Burgesses and Burgesses Law in the Latin Kingdoms of Jerusalem and Cyprus (1099-1325), Hampshire 2006.

Nasrallah, Joseph:

“Syriens et Suriens,” **Symposium Syriacum 1972**, Rome 1974, s. 487-503.

Nicholson, Helen: “Ernoul”, **The Crusades An Encyclopedia**, II, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 407-408.

Nicol, Donald M.: **Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, Trk. terc. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2000.

Niermeyer, J.F.: **Mediae Latinitatis Lexicon Minus**, Leiden 1976.

O’Shea, Stephan: **İnanç Denizi: Ortaçağ Akdenizinde İslam ve Hristiyanlık**, Trk. terc. Egemen Demircioğlu, İstanbul 2011.

Oldenbourg, Zoe: **The Crusades**, New York 1966.

Ostrogorsky, Georg: **Bizans Devleti Tarihi**, Trk terc. Fikret İşıltan, Ankara 2015.

Özaydın, Abdülkerim: “İbnü’l-Esîr”, **DİA**, XXI., İstanbul 2000, s. 26-27.

Özer, Serkan:

“Fâtımî-Haçlı İlişkileri (1098-1171)”, **Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.

Pahlitzsch, Johannes:

Graeci und Suriani im Palästina der Kreuzfahrerzeit: Beiträge und Quellen zur Geschichte des griechisch-orthodoxen Patriarchats von Jerusalem, vol. 15, 2001, s. 181–188.

Pahlitzsch, Johannes-
Baraz, Daniel:

“Christian Communities in the Latin Kingdom of Jerusalem (1099–1187 CE)”, **Christians and the Christianity in the Holy Land: From the Origins to the Latin Kingdoms**, (ed. Ora Limor and Guy G. Stroumsa), Turnhout 2006, s. 205-235.

Painter, Sidney:

“Western Europe on the Eve of the Crusades”, **A History of the Crusades: The First Hundred Years**, I, Madison, Milwaukee ve London 1969, s. 3-30.

Parker, Kenneth Scott:

“The Indigenous Christians of the Arabic Middle East in an age of Crusaders, Mongols,

and Mamlûks (1244-1366)”, **Royal Holloway College, University of London**, London 2012, s. 32.

Phillips, Jonathan:

“The Latin East, 1099-1279”, (ed. Jonathan Riley-Smith), **The Oxford history of the Crusades**, USA 2002.

Polat, İbrahim:

Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler, Ankara 2006.

Prawer, Joshua:

“The Assise de teneure and the Assise de vente: A Study of Landed Property in the Latin Kingdom”, **The Economic History Review**, Sy. 4, No. 1, 1951, s. 77-87.

“Colonization Activities in the Latin Kingdom of Jerusalem”, **Revue Belge de Philologie et d’Histoire**, 29, sy. 4, 1951, s. 1063-1118.

“Social Classes in the Latin Kingdom: the Franks”, **A History of The Crusades**, V, (ed.

Kenneth M. Setton), Wisconsin 1977, s. 117-192.

Crusader Institutions, New York 1998.

Historie du royaume Latin de Jérusalem, I, Paris 1975, Fr. Terc. G. Nahon.

The Crusaders' Kingdom, European Colonialism in The Middle Ages, New York 1972.

The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem, Oxford 1988.

Pringle, R. Denys:

Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land, 1187-1291, New York 2016.

“The Christian Population of Palestine at the time of the Crusader Kingdom: The Evidence of

the Churches”, **Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu**, Ankara 1999, s. 151-161.

“Haçlı Krallığı Dönemi’nde Filistin’de Hristiyan Nüfus: Kiliselerin Tanıklığı”, Trk terc. Muammer Gül, **Harran Üniversitesi İlahiyat Dergisi**, sy. III, 2002, s. 101-114.

Richard, Jean:

Haçlı Seferleri Tarihi, Trk. terc. Özge Özdemir, İstanbul 2022.

“Agricultural Conditions in the Crusader States”, **A History of the Crusades on the Near East**, V, s. 251-294.

“The Political and Ecclesiastical Organization of The Crusader States”, **A History of the Crusades on the Near East**, V, (ed. Kenneth Setton), s. 193-250.

Riley-Smith, Jonathan:

The First Crusade and The Idea of Crusading, London 2003.

“The First Crusade and The Persecution of The Jews”, **Persecution and Toleration**, Studies in Church History, (Ed. W. J. Shields), Vol. 21, Oxford 1984, (Published online: 21 March 2016), s. 51-72.

“A Note on Confraternities in the Latin Kingdom of Jerusalem”, **Bulletin of the Institute of Historical Research**, C. 44, Sy. 110, Kasım 1971.

“The Motives of the Earliest Crusaders and the Settlement of Latin Palestine, 1095-1100”, **The English Historical Review**, 98, sy. 389, 1983, s. 721-736.

“The Title of Godfrey of Bouillon”, **Bulletin of the Institute of Historical Research**, sy. 52, 1979, s. 83-86.

First Crusaders, 1095-1131, Cambridge 1997.

The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem, 1174-1277, New York 1974.

“The Latin Clergy and the Settlement in Palestine and Syria, 1098-1100”, **The Catholic Historical Review**, Vol. 74, No. 4, 1988, s. 539-557.

“The Crusader States in the Levant”, **Teaching History**, 133 (2008).

Rowe, John Gordon:

“Paschal II and the Relation Between the Spiritual and Temporal Powers in the Kingdom of Jerusalem”, **Speculum**, sy. 32, Cambridge 1957, s. 470-501.

Runciman, Steven:

“Antioch to Ascalan”, **A History of the Crusades: The First Hundred Years**, C. I, Madison, Milwaukee ve London 1969, s. 308-342.

Haçlı Seferleri Tarihi, I, II, II, Ankara 2019.

Russel, Josiah C.:

“The Population of the Crusader States”, **A History of the Crusades, The Impact of the Crusades on the Near East, V**, s. 295-314.

Salihoğlu, Mahmut:

“Sâmirîler”, **DİA**, XXXVI, İstanbul 2009, s. 79-81.

Schein, Slyvia:

“The Jewish Settlement in Palestine in the Crusader Period (1099–1291),” **The Jewish Settlement in Palestine 634–1881**, (ed. A. Carmel et al. Wiesbaden), Reichert, 1990, s. 22-39.

“Jews, in Outremer”, **The Crusades An Encyclopedia**, II, (ed. A. V. Murray), Oxford 2006, s. 683-684.

Sevim, Ali:

“Malazgirt Muharebesi”, **DİA**, XXVII, Ankara 2003, s. 481-483.

Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi,
Ankara 1989.

“İbn Münkız”, **DİA**, XX, İstanbul 1999, s. 221-222.

Anadolu Fatihı Kutalmışoğlu Süleymanşah,
Ankara 1990.

Seyyid, Eymen Fuâd: “Fâtımîler”, **DİA**, XII, İstanbul 1995, s. 228-237.

Sinanoğlu, Mustafa: “Melkâiyye”, **DİA**, XXIX, Ankara 2004, s. 84-85.

Smail, R.C.: **Crusading Warfare, 1097-1193**, UK 2001.

Sümer, Faruk: “Tuğrul Bey”, **DİA**, XLI, İstanbul 2012, s. 344, 346.

Şeşen, Ramazan: “Dâviyye ve İsbîtiyye”, **DİA**, IX, İstanbul 1994, s. 19-21.

Thomson, Robert William: “Ermenilerin Gözünden Haçlı Seferleri”, Trk. terc. Özcan Evrensel, **Anadolu Mecmuası**, 1, sy. 1, 2022, s. 101-104.

T.S.R. Boase: “The History of the Kingdom”, **The Cilician Kingdom of Armenia**, (ed. T.S.R. Boase), Edinburgh 1978.

Taşpınar, İsmail: “Hıristiyanlık’ta Kudüs”, **Huzur Bekleyen Şehir Kudüs**, İstanbul 2020, s. 156-161.

Tolan, John: “The [European] Other in Medieval Arabic Literature and Culture”, **Speculum: A Journal of Medieval Studies**, sy. 88(1), 2013, s. 310-312.

Treece, Henry: **The Crusades**, New York 1994.

Tritton, Arthur Stanley: “Non Müslim Subjects of the Muslim State”, **Journal of the Royal Asiatic Society**, 74, sy. 1, 1942, s. 36-40.

Turan, Osman: **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1993.

Turan, Şerafettin: **Türkiye-İtalya İlişkileri**, I, İstanbul 1990.

Türkan, Ahmet: “Başlangıcından Günümüze Latin Patrikliği”, **Milel ve Nihal**, 10, sy. 2, s. 29-61.

Tyerman Christopher: **God’s War: A New History of the Crusades**, London 2007.

Bir Haçlı Seferi Nasıl Planlanır?, Yüksek Ortaçağ’da Akıl ve Dinî Savaş, Trk. terc. Murat Çaylı, İstanbul 2021.

The Crusades, A very Short Introduction, Oxford 2005.

Usta, Aydın:

Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri, Müslüman-Haçlı Siyasî İttifakları, İstanbul 2016.

“Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler”, **Belleten**, LXXVII, sy. 279, 2013, s. 365-402.

“Haçlı Devletlerinde Kadın”, **Ortaçağ’da Kadın**, ed. Altan Çetin, İstanbul 2011, s. 383-323.

“Haçlı Seferleri Dönemi’nde Din Değiştirme Vakaları”, **Belleten**, 75, sy:274, 2011, s. 691-718.

“Haçlı Seferleri Döneminde Sur Şehri”, **Belleten**, 83, sy. 297, 2019, s. 439-468.

“İkinci Krallık (Akka) Döneminin Asıl Mimarı Konrad De Montferrat (Ö.1192)”, **The Legends Journal of European History Studies**, sy. 2, 2021, s. 1-22.

“Kudüs Haçlı Krallığı’nda Kilise-Devlet İlişkisi (1099-1187)”, **Ortaçağ’da Din ve Devlet (Doğu-Batı Ekseninde)**, ed. Ayşe Atıcı Ayancan, İstanbul 2018, s. 113-132.

Ünal, Elif:

“Bir Ortaçağ Haçlı Kalesi: Tibnîn (Toron) (1099-1187)”, **Şarkiyat Mecmuası**, 41, (2022), s. 123-158.

Vann, Theresa M.:

“Gerard of Ridefort (d. 1189)”, **Crusades, An Encyclopedia**, II, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 514.

“Hospital, Order of the”, **Crusades, An Encyclopedia**, II, (ed. Alan V. Murray), Oxford 2006, s. 598-605.

Wilkinson, John-Hill, Joyce-

Francis Ryan, William:

Jerusalem Pilgrimage 1099-1185, London 1988.

Yıldırım, Mustafa:

“XI. ve XII. yüzyılda Akkâ Şehri”, **Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2020.

Yıldız, Murat Kaan:

“Birinci Haçlı Seferinde Cenova: Rolü, İmtiyazları ve Gelişimi”, **The Legends Journal of European History Studies**, sy: 2, 2021, s. 106-129.